

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03723

KIDESH HASHEM

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש ל ו ם א ש
נ ע ז א מ ע ל מ ע ש ר י פ מ ע ז

ק ד ו ש ה ש ם

צ ו ו ע ל פ מ ע ר כ א נ ד

צ ו ו י י מ ע א ו י ס ג א ב ע .

א ר ו י ס ג ע נ ע ב ע נ פ ו ן

ש ל ו ם א ש ק א מ י ט ע .

1923

Copyright by
Sholom Asch
1923

I

די כשוף־מאכערין פון קאסטייליען

II

קדוש השם

געוויידמעס

דױ. י. 5. מאַנעס

אין צייכען פון אנערקענונג און אכטונג

דער מחבר

פארעדע.

צוויי עלעמענטען אין דער אידישער געשיכטע האבען מיר פון תמיד און פּעראינטערעסירט: דער קדוש השם און די מאַסיאַנישע שטרע- בונגען וואָס פלעגען נאַכפאלגען נאָך יעדען קדוש השם. די צוויי עלע- מענטען פון דער אידישער געשיכטע האָבען לענגס גערייצט מיין פאַנ- טאָזע און מיין שרייבערישען חשק. לעצטענס הייב איך אָן צו פרר- בירען צו פּערוורקליכען מיין שריפטשמעלערישען חלום. און דאָס בוד איז אַ רעזולטאַט פון אַט דעם חלום.

„קדוש השם“ איז געוואָרען געשריבען פריהער, לויט דעם סדר אָבער פון די געשעהענישען שטעל איך עס נאָך דעם רוימישען קדוש השם.

דער קדוש השם פון גזרת ת"ח ות"ט איז מעהר אָדער ווינציגער אויסגעהאַלטען היסטאָריש. איך האָב זיך גערעכענט מיט היסטאָרישע פאַקטען און היסטאָרישע דאַטען, כאַטש יחידים האָב איך מיר געמוזט שאַפען — (אונזערע כראָניקערס האָבען זיך נישט אָבגע- שטעלט אויף יחידים און אויך אויף איינצעלהייטען — האָבען אין זינען דאָס גאַנצע און דעם הויפט ציעל). דאָס קען איך נישט זאָגען אויף דעם קדוש השם פון די רוימישע צייטען. די הויפט- טיפען זענען ווי די טיפען פון „קדום השם“, פאַנטאַזיעס פון מחבר, ווי אויך די מעהרסטע געשעהענישען וואָס קומען פאַר אין די בעשריי- בונג. כאַטש אין די אַטמאָספּערע אין וועלכע אידען האָבען געלעבט אונטער די הערשאַפט פון פּאָל דעם פּערטען — האָבען די אלע גע- שעהנישען געקענט פאַרקומען און זענען פאַרגעקומען.

שרפות פון פיער און צוואַנציג מאַראַנען זענען פאַרגעקומען דורך די אינקוויזיציע אויפ'ן בעפעהל פון פאַבסט אין אַנקאַנאַ (אין מאי 1556) און די איבריגע זענען געראַטעוועט געוואָרען דורך די בעמיהונג

פון די איידלע דאנע גראציע. דער דראהונג בריעה פון סולטאן סאלעמא צום פאבסט וועגען די מאראנען טערקישע אונטערטאנען איז געשעהן (אין 9 מארץ 1556) און כאטש די שרפה פון אידישע ספרים אין רוים איז פארגעקומען בעפאר פאול דעם פערטען (1553), אבער אין זיינע צייטען האט זיך אין זיין גאנץ הערשאפט קיין אידישער ספר נישט געמארט געפינען — און דורך זיין איינפלוס זענען אויך אין זיין צייט אין קרעמאנע (אין דעם איינציגען ארט וואו אידען האבען בעהאלטען זייערע ספרים) אידישע ספרים צוגענומען געווארען פון די דאמיניקאנען און פערברענט געווארען מעהר פון צוועלף טויזענדר בייכער (אין 1559).

די פערפלייצונג פון די אידישע גהעטא איז געווען א צופעליגע, ווי עס פלעגט געשעהען יעדעס יאהר ביים אויסגוס פון טייך טיבער. אבער אזוי ווי עס איז א היסטארישער פאקט, אז דער פאבסט האט געהייסען פערברענען די גהעטא פון רוים און נור דורך דעם קארדינאל אלעקסאנדער פירנאסע איז דער בעפעהל אָנגעהאלטען געוואָרען. איז אויך צו גלויבען, אז דער זעלבער פאבסט וואס האט איינגעשלאסען די אידען אין דער גהעטא — האט מיט א כיון זיי דארט געהאלטען כדי זיי זאלען דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג וואס פלעגט יעדעס יאהר געשעהען, און דער זעלבער פאבסט איז פעראנטווארטליך פאר די לעבענס וואס זענען אונטערגעגאנגען ביי די פערפלייצונג.

דאך איז די אינקוויזיציע נישט כאראקטעריסטיש פאר רוים און פאר'ן פאבסט. דוקא אין רוים אונטער די ממשלה פון די פאבסטען האבען אידען אין מיטעל-אלטער געלעבט פיעל מעהר זיכערער און רוהיגער ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער, אידען זענען געווען פערטראטען אין אלע צווייגען פון האנדעל — און מיטגעלעבט דאס לעבען פון די גאלדענע צייט פון רענעסאנס. בעריהמטע אידישע דאקטוירים האבען זיך געפונען אין די הייפען פון די פאבסטען און אידישע מוזיקער זענען בעשענקט געווארען פון די פאבסטען מיט טיטולען פון פירשטען און געהערשט איבער שטעדט (בורכהארדט); אידען זענען געווען ליעבהאבער פון די קונסט, וואס האט געבליט אין רוים, און פלעגען בעזוכען אין די שבתים די קירכע אין וועלכער עס האט זיך געפונען דער „משה“ פון מיכעל אנושעלע, אויף וועלכען זיי

זענען שטאלץ געווען און געהאלטען פאר א טייל פון זייער אייגענס
(קלאטשקא). דאך האב איר מיט א כיון איבערגעטראגען די אלע גרוי-
זאמקייטען פון דער אינקוויזיציע, די פרוכט פון דער קריסטליכער
קולטור נאך רוים, ווייל דער שטעל-פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אין
וועמענס נאמען די גרויזאמקייט זענען בעגאנגען געווארען איז דער
פעראנטווארטליכער פאר דער קריסטליכע קולטור און מאראל.

ש ל ם א ש,

סטעמען איילאנד, 16 אפריל 1921.

די כשוף-מאכערין פון קאסמירליען

(א היסטארישע בילד)

א פ א ר ו א ר ט.

„פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר“.
(ישעיה)

ביי דער ענד פון וויא אפיא, ביים ברעג פון טייד טיבער, אין שכנ'שאפט מיט די אלטע שטאדט, וואו עם זיינען געווען די טעמפל' לען פון ווענום און אפאלא און די טריאומף-בויגענס פון צעזאר און טיטוס, איז געווען די אידישע גהעטא, ארומגערינגעלט מיט א דיקען, הויכען מויער. און איבער דעם טויער פון דער געהטא, וואס איז גע' ווען געבויט אויס דעם טריאומף-בויגען פון אוגוסטוס, האט דער פאפסט געלאזט אויפהויבען א הויכען שטעכענדיגען אייזערנעם צלם, אין הינטער איהם — אויפגעשריבען אין העברעאישער שריפט די ווערטער פון ישעיה הנביא: „פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר“ — איד האב אויסגעשפרייט מיינע הענד א גאנצען טאג צו א וויעדער- שפענסטיגע פאלק. אבער דאס „וויעדערשפענסטיגע“ פאלק האט זיך וועניג וואס געמאכט אויס דעם מוסר, וועלכען די הייליגע קירכע האט אנגעשריבען איבער זיין טויער. יעדען פריה-מארגען און יעדען אבענד, ווען די אידען זיינען אריין און ארויסגעגאנגען דורך דעם טויער פון דער גהעטא, האבען זיי געבויגען זייערע קעפ צו דר'ערד ניט צו זעהן די הייליגע ווערטער פון ישעיה הנביא, וואס פלאמען אראפ פון דעם צלם מיט א בלוטיגער שאנד פון זייער גאלדענעם שיין... איז יענער שכנ'שאפט, ביים ברעג פון טייד טיבער, אויף דעם פלאץ וואו עם איז געשטאנען די אידישע גהעטא — האבען אידען גע' וואהנט פון קרמונים אן. זיי האבען זיך באזעצט דארט פון נאך די צייטען פון צווייטען בית המקדש. און ס'איז געווען ווי די אידען וואלמען ניט געוואלט פערלאזען זייערע אמאליגע פיינד, די טעמפלען

פון אפאלא און ווענוס, וואס האבען קאנקורירט מיט זייער גאט
און די טריאומף בויגענס פון זייערע בעזיעגער — האבען זיי זיך גע-
קלעפט ארום דער אלטער האלב איינגעוונקענער פערגעסענער שטארט,
זוי זי איז געלעגען איינגעוונקען אין רואינען און פערשעהמט פאר די
הויכע טורעמס, וואס האבען זיך געהויבען איבער די בערגער פון רוים
— פאר דעם נייעם גאט קריסטוס. דורך דער גאנצער צייט — דורך
לאנגע פעריאדען און דורות פון אלטען קלאסישען רוים ביז טיעף צו
דער רענעסאנס צייט האבען אידען זיך געקלעבט ארום די ברעגען פון
טייך טיבער — אויף דעם פייכטען, שמוציגען פלאץ. נור דורך די
פעריאדען פון די פאפסטען אלעקסאנדער און יוליוס, קלעמענס און פאול
דער דריטער, (וואס זיינען מעהר געווען די אפאסטאלען פון די אלטע
הינדישע געמער פון אלטען רוים איידער פון דעם קריסטוס-גאט),
האבען אידען אנגעהויבען אריינצודרינגען אין גרויסע צאהלען קיין
רוים פון אלע טיילען פון דער קריסטליכער וועלט — וואו זיי האבען
געקערעכצט אונטער די פייערדיגע ריטער פון דער קירכע און אינקוויזי-
ציע. דוקא אין רוים, אונטער די הערשאפט פון פאבסטען, האבען די
אידען געפונען מעהר שוין ווי אין אלע אנדערע קריסטליכע לענדער.
עס האבען זיך געבילדעט קהלות און עס זיינען געבויט געווארען שוה-
לען. — די אידען פון שפאניען האבען זיך בעזעצט אין רוים, טראץ
דער פעררעטערישער האנדלונג פון זייערע ברידער, וואס האבען גע-
וואלט אפקויפען דעם פאבסט אז ער זאל זיי ניט אריינלאזען. די
אידען פון קאסטיליען האבען געהאט זייער בעזונדערע קהלה אין רוים.
אידען פון פראנקרייך האבען פערנומען הויכע אנגעזעהענע שמעלען
אין די פאבסטליכע און קארדינאלישע הויפען אלס דאקטוירים און
באנקירען, און אפילו פון דייטשלאנד זיינען אידען געקומען קיין רוים.
בעזעצט האבען זיך די אידען איבער אלע טיילען פון שטאדט און גע-
האט דארטען זייערע שוהלען. ווען עס איז אבער געווארען פאפסט
פאול דער פערטער, האט ער צוריקגעטריבען די אידען אין די מויערען
פון דער גהעטא און נאך העכער און ענגער האט ער ארומגעצוימט
ארום זיי די צאמען. אפגעטיילט האט ער פאר זיי, פאר די טויזענדער
און טויזענדער אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער, א סקווער
מייץ — אין וועלכען זיי האבען נור געמעגט וואהנען, לעבען און בע-
וועגען זיך... און בענייט אלע אלטע גזרות פון די פאבסטען איבער זיי
— און צוגעגעבען נאך נייע.

עם האַבען געקערעכצט די אידען אונטער דעם יאָר פון קריסטוס
פערטרעטער אין רוים...

אַבער אין דעם סקווער מייל, אויף דעם פייכטען, שמוציגען גרונד
פון דער גהעטא — האַבען זיך אידען געפרוכפערט און געמעהרט —
און האַבען זיי זיך נישט געקענט אויסשפרייטען אין דער ברייט זיינען
זיי געשפרונגען אין דער הויך, האַבען ארויפגעוואָרפען איין שמאַק
איבער'ן אנדערען, אריבערגעוואָרפען בריקען איבער די שמאַלע געס
לעד פון דער גהעטא, און איבער די בריקען האַבען זיי אָנגעוואָרפען
הייזער איבער הייזער, טורמען, טויערען און ווינקעל עקען — איין הויז
האַט איבערגעשטיגען דאָס צווייטע, איין טהורעם האָט זיך געהויבען
איבער דעם אנדערען — אזוי אז מען האָט ארויסגעזעהן די שפיצען
פון דער גהעטא — איבער איהרע טויערען. האָט דער פּאַפּסט בע-
פּוילען אַרונטערצורייסען די טורמען פון דער גהעטא — האַבען זיך
אידען איינגעגראָבען אין דער ערד, אויסגעמויערט טיפענישען אין
היילען. קאַרידאַרען לאַנגע האַבען געפיהרט צו אונטערערדישע גרוימע
און ברייטע וואָהנונגען, אין וועלכע עס האַבען געלעבט צעהנדליגער
און הונדערטער משפחות, חתונות געמאַכט און ברית'ן געמאַכט, און
שוהלען געבויט און קהלות אויפגעשטעלט...

נאָר צום וואָהנען האַבען זיך אידען איינגעקארטשעט אין די מוין
ערען פון דער גהעטא. קוים אַבער האָט זיך געהערט דער טראַמפּיר
טער רוף אויפ'ן מויער פון דער גהעטא, האַבען זיך אידען ארויסגע-
לאָזט הינטער די טויערען, אויף די תּורבות פון דער אלטער שטאַדט
האַנדלען. כאַטש שטרענג איז פּערווערט געוואָרען די אידען צו האַנד-
לען מיט די קריסטען, און אונטער די קללה פון חרם האָט דער
פּאַפּסט פּערוועהרט די קריסטען צו האַבען עפעס צו טאָן מיט אידען —
דאָד האָט ער גאָר ניט געקענט העלפען. אונטערגעקויפט זיינען גע-
וואָרען די פּאַבסטליכע אויפזעהערס און מוסרים. און פון גאַנץ רוים
האַבען זיך ארויסגעלאָזט די איינוואָהנער צו די טויערען פון דער איר-
דישער גהעטא, איינצוקויפען זייערע סחורות ביי די אידען. די שעהנע
טע זון-בלישטשענדיגע און גאָלד-גלאַנצענדיגע דאַמאַסק האָט מען גע-
קראָגען ביי די אידען, און פּערשידענע אַריענטאַלישע שמאַפען, און
אינדישע געווירצען, און פעפּער און בשמים וואָס די אידען האַבען
בעצויגען דורך געהיימע וועגען פון דער פּרייער רעפּובליק ווענעדיג,

וואו עס זיינען אָנגעקומען שיפען פון קאַנסטאַנטינאָפּאל און פון סמירנע, און פון אַנדערע האַפענס אין קליין אזיע.

הינטער די מויערען פון דער אידישער גהעטא האבען געזונקען אין שמוץ אין שטויב די פראכט און הערליכקייט, דער רוהם און גרויס־קייט פון זייערע אמאליגע פינדל. די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא זיינען געלעגען האלב צושטערט. און די טריאומף־בויגענס, וואס די רוימער האבען אויפגעשטעלט פאר די אידישע בעזיענער, פאר מיטום און צעזאַר, פאר אוגוסט און קאַנסטאַנטיין, זיינען פערלארען געגאנגען אין פערנגעסענהייט. די געטער, וועלכע האבען געפוילט אין מיסט און פייכטקייט האט מיכעל אַנזשעלא אויסגעזוכט, אויפגעהויבען און אין די מוועאומס פון וואטיקאַן געזאַמעלט. און געריסען האט ער די מאַר־מאַר־שטיינער פון זייערע טעמפלען און געמויערט פון זיי א קירכע פאר דעם קריסטוס גאַט. פון אוגוסט' טריאומף־בויגען האט מען גע־מאַכט א מויער צו דער אידישע גהעטא און פון מיטום'עס בויגען האט בען אינגלעד מיט שטיינער אָפּגעהאַקט די רעליפען, און אויף די חורבות פון די טעמפלען פון אפראדיטא האבען אירען אויסגעשפרייט זייערע סחורות צו פערקויפען. אוועקגעשלעפט האבען זיי די מאַרמאַרנע פלאטען פון די איינגעפאלענע טעמפלען און האבען איבער זיי פער־שפרייט זייער אינדישען פעפער, זייערע אַרעינטאַלישע געווירצען, זייערע קאלירטע שטאַפען און איבער די מאַרמאַרנע שטיינער פון דעם טריאומף־בויגען פון מיטום' האבען זיי פיש פון טייך טיבער פער־קויפט, און עס האט זיך געטראָגען פון דור־דורות א לאַכען איבער די אידישע סחורות אויף די חורבות פון די אלטע געטער. עס איז געווען ווי די אידען וואַלטען נקמה גענומען אָן זייערע בעזיענער, און ניט איינער פון זיי האט זיך געטראַכט, אזוי ווי מיר פערקויפען פיש און געווירצען אויף די חורבות פון די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא, אזוי וועלען אַמאַל אונזערע קינדער נאך אויסשפרייטען זייערע סחורות איבער די חורבות פון די קריסטליכע טעמפלען, וואס קוקען אראפ איבער די וועלט פון רויס'ס בערג מיט שטאַלץ און הערשאפט... ווי אַמאַל די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא...

ק א פ י ט ע ל 1

בעהאלטמענע אוצרות.

איבער „פלאנץ די יהודעא“ אין דער אידישער גהעטא אין רוים, וואס פאכסט יוליוס דער צווייטער האט געלאזט אויספלאסטערען מיט שטיינער און פערשעהנערען מיט א רענעסאנס ברונען—האט זיך ארומד גערעהט דער ווענעציאנער מאלער סעניאר צעזאר פאסטילא. פאסטילא איז געווען א מאן פון אייניגע און צוואנציג, האט געהאט א לענגליך געזיכט מיט זעהר טרויעריגע אויגען. זיינע האר זיינען ניט געווען גלייך געשניטען. זיי האבען זיך אראפגעלאזט איבער זיינע אקסלען אין אויסגעוואקסענע לאקען, און וועלכע עס האט זיך אנגעזעהן, אז זיי ער מייסטער קלעהרט נישט וועגען זיי, און זיי זיינען געוואקסען און געפאלען זיי עס האט זיך זיי געוואלט. זיינע באקענדערד זיינען גע- ווען אויסגעוואקסען און האבען אויסגעזעהן ווי אידישע פאות און דאס האט נאך געגעבען א מעהר מעלאנכאלישען אויסזעהן צו זיין געזיכט. ער האט נישט געהאט קיין בעשטימטען ציעל וואו צו געהן. פערקרא- כען איז ער דא, אין דער געטא, דורך א צופאל. ארומדרעהנדיג זיך צווישען די שמוציגע געסלעך וואס האבען געפיהרט צום טיבער, וואו עס האבען געוואהנט פון קרמונים און די גנבים און פראסטימוטקעס פון רוים — איז ער פערבלאנדזשעט געווארען אין דער אידישע געטא. עס האט איהם פערכאפט די ענגע, שמאלע געסלעך — און די בעמיוערטע הייזער, מיט די טורעמס און קאמער ווינקעלעך וועלכע האבען גע- האנגען ווי אין דער לופטען איבער די געסלעך. עס איז איהם אינדער- טערעסאנט געווען דאס פרעמד-ארטיגע און ניט-באקאנטע, די אירען מיט די געלע טוניקעס, און די געלע אידישע צייכענס אין געשטאלט פון א „ס“ איבער די ברוסטען — מיט די שלאח-מיציגע, אין לאפעס אראפפאלענדע גרינע אידען-העט, די פרויען מיט די פעהילטע געזיכ- טער, מיט די צוויי בלויע שטרייפען אין זייערע וואואלען, וואס האבען

ערות געזאגט, אז זיי זיינען אידען; די העמער, וואס זיי האבען געטראגען איבער די טוניקעס — און פיעלע ברייליאנטען און טייערע שטיינער, וואס האבען ארויסגעשיינט פון זייערע האָר; די לאַנגע בכבוד'ע בלויע סאמעטענע רעק, וואס א טייל פון די אידען האבען געטראגען, וואס עס האט געצייגט, אז זיי זיינען רייכע, אַנגעזעהענע לייט, וואס טראגען אַזעלכע מאַנטלען, ווי ווענעציאנער דאָרזשען; די קינדער, וואס האבען איבער זייערע געלע טוניקעס געטראגען גרויסע ארבע כנפות'ער, מיט בלויע און גאלדענע אויסגעהאפטע עקען, און ציצית האבען זיך נאָך זיי נאכגעשלעפט, און געשמיסען זיי אין די פנים'לעך; און דער גאַנצער האַנדעל און וואַנדעל, דאָס דינגען זיך איינער מיט'ן אנדערען, דאָס געלד איבערטוישען, דאָס שלעפען סחורות פון איין הויז אין אנדערען — געפארבטע קליידער, שטיקער קארט און סאמעט און זיידענס — דאָס אלעס האט איהם צוגעצויגען. ער איז פערבאפט געוואָרען פון דעם פרעמד־ארטיגען און רייכען, וואס האט זיך ענטפלעקט פאַר זיינע אויגען. עס האט זיך איהם אויסגעדאַכט, אז ער איז פערבלאַנדזשעט געוואָרען אין אַ אַריענטאַלישער שטאָרט, אויף אַ באַזאַר פון דער ווייטער אַראַביען, פון סולטאַן'ס מלוכה, פון וועלכער ער האט זיך אַנגעהערט אזוי פיעל דערצעהלען פון סוחרים און מאַטראָזען וואס האבען גערייזט אין אַריענט, און אַריבערגע־בראַכט סחורות פון דער טערקאַי קיין ווענעציאַ.

זיין אויב איז געוואָרען צוגעצויגען צו אַ געשטאַלט וואס איז גע־זעסען אויף אַ שוועל פון אַ הויז. עס איז געווען אַ הויכער, דינער איד, מיט אַ לענגליך אויסגעצויגען פנים און אַ לאַנגע שפיציגע באַרד, וועלכע האט זיך אַנגעהויבען ברייט און געענדיגט זיך שפיציג, מיט אַן אויסערגעווענהליך הויכען שטערען. דאָס פנים, וואס האט אַרויס־געקוקט פון דעם הויכען אַראַפּפאַלענדען שפיציגען אידען הוט, האט אויסגעזעהן ווי אַ געזיכט פון אַ הייליגען, וואס מען געפינט אויף די פרימיטיווע ביזאנטישע רעליגיעזע בילדער, וועלכע פלעגען זיך אזוי אַפט געפינען אין די אַלטע קירכעס אין איטאַליען. פאַסטילאַ איז ווי איבערראַשט געוואָרען פון דעם געשטאַלט, און איז צוגעגאַנגען צום אידען, און וואס נעהענטער ער איז צוגעקומען, האט דאָס געשטאַלט פון דעם אידען אויסגעוויזען איהם אַלץ מעהר בולט'ער עהנליך אויף אַ ביזאנטישען הייליגען. דעם אידען'ס אויגען זיינען געווען בלויע און

רונדיגע און זיינען געזעסען ווי פערגליווערט אונבעוועגליך אין זיין אויגען אויסשניט אונטער די רונדיגע, בויגענדיגע ברעמען. די שוועל, אויף וועלכער ער איז געזעסען איז ניט געווען קיין שוועל, נור ווי א מין שוב־טיר פון א געוועלכ, וועלכעס איז געווען האלב־אפען, און אויסגעלייגט ווי א טיש. און דער איד איז געזעסען אויפ'ן טיש און ארום איהם זיינען געווען פערשפרייט פערשיעדענע שטאפען, אלטע און נייע. קאלירטע רעק, און פארביגע טוניקס און בלוט־בעשפריצטע זיידע־שטאפען, וואָס האָבען געלויכטען ווי זון־שטראַהלען, און פעריל שימירענדיגע שטאפען, וואָס ווען זיי האָבען זיך געפאלדעוועט, האָבען זיי געוואָרפען פון זיך גלאַנצען ווי גלאַנציגע שופען פון א פיש אָדער ווי פליגלען פון זומער־פויגלעך. די שטאפען זיינען געלעגען צוזאמענגעוואָרפען איינס איבער דאָס אנדערע, נור אַז דער איד האָט געזעהן ווי דער איידעלער הערר געהענטערט זיך צו איהם, האָט ער צוזאמענגעוואָרפען זיינע סחודות און כעהאלטען זיי אונטער די לאַנגע ברייטע פאַלעס פון זיין מאַנטעל.

— זיי געגריסט, איידעלער הערר, — האָט זיך דער איד געבויגען פאר דעם יונגע־מאַן, איידער יענער האָט זיך נאָך געעהענטערט צו איהם.

— זיי געגריסט, איד, — האָט פאַסטילע איהם אָפגעענטפערט. און איידער דער איד האָט נאָך צייט געהאַט עפעס צו ענטפערען, האָט ער ווייטער געזאָגט — כעהאַלט ניט, איד, דייןע זיידענע שטאַפֿען. איד בין נישט קיין מס מאַהנער פון פאכסטליכען מלוכה־אוצר: בין נישט געקומען נאכצוקוקען דיין אויפפיהרען. איד בין א מאַלער פון דער שטאָרט ווענעדיג, און א אונטערטהאן פון די ווענעציאנער רעפובליק, איד בין אן אַנגעשטעלטער פון זיין הייליגקייט פון קאַר־דינאַל פון ווענעדיג. און געקומען בין איד אין דער אידישע געמאַ זיידע־שטאפען איינצוקויפען, אויסצופוצען מיט זיי מיינע מאַרעלן פאר די פרעסקעס וואָס איד מאַל פאַר דעם קלויסטער דאָס „הייליג האַרץ“. וויין מיר דייןע שטאפען, איד, און איד וועל בעצאָהלען פאר זיי מיט גוטע גאַלדענע דוקאַטען—האַט דער יונגער מאַלער געקלומפערט מיט זיין לעדערנעם ביימל וואָס ער האָט געטראָגען אַנגעבונדען ביי זיין גאַרטעל, און וואָס איז געווען אַנגעפילט מיט געלד.

אז דער איד האט געהערט דאס ווארט „ווענעדיג“, וועלכעס איז געווען דער רעמונגס-פונקט פון אלע מאראנען און אידען, וואס האבען געקרעכצט אונטער דעם יאך פון פאבסט, האט ער געפיהלט א סימ פאטישעס געפיהל צום „גוי“. דאך האט ער מורא געהאט פאר'ן פרעמדען, ווארים דאס געזעץ, וואס האט פערווערט אידען צו האנדלען מיט קריסטען, איז געווען זעהר שטרענג.

— א, איידעלער הערר! זיי מוחל מיינע רייד. דער איידע-לער הערר ווייסט גאלץ גוט, אז דער הייליגער פאטער, פאול דער פערטער, גאט זאל איהם בענשען מיט לאנגע יאהרען און מיט נצחון איבער אלע זיינע פיינד, האט אינו פערוועהרט צו האנדלען מיט קריסטען. פארוואס זאלסטו בריינגען א ארימען אידען צו א נסיון — געלד האט א ריין, און נאך דערצו אודאי עכטע גאלדענע ווענעציאנער דוקאטען, וואס געהען איז אלע לענדער פון סולטאן, האט דער איד געוואלט טרעפען וואס דער איידעלער הערר האט אין זיין בייטעל.

— האסט געטראפען. עכטע ווענעציאנישע דוקאטען — קלומ פערט דער מאהלער מיט'ן געלד — וואס געהען איז אלע לענדער פון סולטאן. נישט האלב-בלייענע מטבעות, וואס דער הייליגער פאטער צווינגט זיינע אונטערטהאנען צו נעמען פאר עכט געלד — לאכט דער מאהלער — האב ניט קיין מורא, איד. פערקויף מיר דייןע סחורות, עס איז פאר'ן קארדינאל פון ווענעדיג, און די ווענעציאנער ווייסען צו האלטען א סוד, — ווינקט צו איהם דער מאהלער, און וויעדער, אזוי ווי דו ווייסט, האט נור דער הייליגער פאטער פערוועהרט דעם גע-וועהנליכען פאלק צו האנדלען מיט די אידען, אבער ניט זיך אליין און די קארדינאלען, פאר וועלכע געזעצע ווערען ניט געשאפען.

— א, פאר'ן קארדינאל פון ווענעדיג, ווער וועט דאס וואגען פון זיין הערליכע הייליגקייט צו בעהאלטען זיינע אוצרות? זאל דער איידעלער הערר אריינטרעטען אינוועניג. איד האב רייכטימער וואס זיי נען ווערט צו בעציערען דעם פאלאץ פון סולטאן פון אלע טערקען — האט דער איד זיך אויפגעהויבען פון זיין ארט איז דעם פענסטער געוועלכ, פערשוואונדען און האט ווידער ארויסגעשטעקט זיין קאפ אונטער א קליין טירעל וואס איז געווען ערנעץ וואו פערשטעקט אונטער דעם האלב-אפענעם פענסטער, האט אריינגעלאזט דעם מאהלער אין געוועלכ אריין.

פאסטילא איז פערוואונדערט געווארען, ווען ער איז אריינגעקראָ-
כען נאָך דעם אידען דורך די קליינע עפענונג אין אידענ'ס געוועלכ
אריין. אינוועניג איז געווען טונקעל. א נידריגער, זעקספאנטיגער
דורכגעשניטענער באַלקען האט זיך אראָפּגעלאָזט איבער זיין קאָפּ, קיין
ווענט האט ער ניט געזעהן. זיי זיינען צושוואומען געווארען אין א
טונקעלן נעכעל. נור דא און דארט האט זיך ענטפלעקט א ווינקעל.
וואָס איז בעלויכטען געווען בייטאג מיט א קליינעם פלאַם וואָס האט
געברענט אין א אייל-געשיר. ביי דעם ליכט פון דעם אייל-געשיר
האט ער געזעהן ווי עס בלישמען און פינקלען פערשיעדענע שטאָפּען.
דא האט אויפגעפלאָמט מיט דעם פלאָמענדען ליכט פון פייער א שטיק
רויטער ברענענדער סאַמעט, וואָס האט זיך געקניטשט אין פאַלדען
און בעהאַלטען צווישען די פאַלדען דאָס ליכט פון זיינע קאַלירען.
פון אן אנדער עק האט ארויסגעשיינט אַנאַנדער שטיק שטאַף. ס'האט
עפעס געפינקעלט, אָבער וואָס, האט ער נישט געזעהן, נור ער האט בע-
מערקט, אז די עקען און ווינקלען זיינען אַנגעפילט מיט פערשיעדענע
סחורות. דער איד האט אפירגעשלאָפּט א קאַסטען, און ווען ער האט
אויפגעפענט דעם קאַסטען, איז דער מאהלער פערשטוינט געבליבען
פאר די אוצרות, וואָס האָבען זיך אויפגעפענט פאר איהם.

דער קאַסטען איז פול געווען מיט פערשיעדענע זידען-שטיקער,
פערשיעדענע וועלוועטס און בראקאדס, געהעפטע און געוועבטע, אי-
טאַליענישע און אריענטאַלישע, וואָס האָבען געגאַסען פון זיך א ליכט
פול פון פערשיעדענע פאַרבען. דער איד האט אַרויסגעשלאָפּט פון
קאַסטען איין שטיק זידענס נאַכ'ן אַנדערען, און צוגעטראָגען עס צו
דעם קליינעם פענסטערעל, וואָס איז געווען פערוועבט מיט אייזערנע
דיקע שטאַכעטען, דורך וועלכע עס האָבען זיך אַריינגעגאַסען אין קע-
לער-געוועלכ קאַרנע ליכט-שטראַהלען. דער איד האט אויפגעהויבען
די זידענע שטיקער און האט געלאָזט פאַלען איבער זיי דאָס טאַג
ליכט, אז פאסטילא זאל בעסער זעהן דעם ריינעם גלאַנץ פון זייערע
פאַרבען.

דער ווענעציאַנישער מאהלער, וועלכער איז געוועהנט געווען צו
די פאַרבען פון זידענס, פון זיין היים ווענעדיג, האט זיך נישט גע-
קאַנט אַברייסען פון די שטיקער געוועבען. זייער גלאַנץ און נאַלד-
שיין האט אַנגעטרונקען זיין אויג מיט אַזא רייכקייט פון פאַרבען, אז

ער איז שכור געווארען פון זיי, ווי פון פולען גוטען אלטען וויין. עס זיינען געווען פערסישע זיידענע שטיקער, וועלכע האבען געלאנגט מיט די פארבען פון גלאנצענדיגע שלאנגען. אנדערע האבען געבליש-טשעט, ווי זיי וואלטען געווען בעזעצט מיט די אויסטערלישסטע טיי-ערע שטיינער. אנדערע וויעדער האבען געהאט אין זיך דעם איידעלען פרויענדיגען צניעות'דיגען רייז פון פערעל, און עס זיינען געווען סאמעטס, וועלכע זיינען אזוי שווארץ געווען ווי די שווארצע נאכט און טיעף, ווי דער ים, און אנדערע וויעדער, וועלכע האבען געהאט די פארב פון בורשטין. און ווען דער איד האט זיי געהאלטען ביים ליכט, האט זיך איהם געדאכט, ווי די זונען-שטראהלען וואלטען פער-גליווערט געווארען אין דעם זיידענעם געוועב און זיי גיסען זיך אראפ פון דעם זיידענעם, ווי דער איד וואלט א זונען-פאל געהאלטען אין זיינע הענר.

דאס קארנע טאגליכט האט אויך נישט פערפעהלט צו פאלען אויף די ווייסע בארד און אויסגעבלייכטען געזיכט פון דעם אידען. וואס איז געשטאנען מיט זיינע זיידענע שטאפען ביים פענסטערעל. און פאסטילא איז געווען בענייסטערט פונקט אזוי פון דעם אידענעם געזיכט, וועלכעס האט אויסגעקוקט אין דעם שוין ווי א היילינער, ווי פון די זיידענע שטאפען. דעם אידענעם געזיכט האט אויף איהם אזוי געווירקט און אזוי גערייצט זיין קינסטלערישען אינסטינקט, אז ער האט פערגעסען צו וואס ער איז געקומען און מיט א כיון אָננעצויגען דעם אידען, אז ער זאל איהם ווייזען זיינע זיידענע שטאפען און סחורות, כדי ער זאל צייט האבען צו שטודירען זיין געזיכט. ער האט געטראכט, ווי יעדער קינסטלער, צו בענוצען דאס געזיכט פון דעם אידען צו איינע פון זיינע הייליגע בילדער, נור דערמאנענדיג זיך, אז דאס געזיכט טראגט א ניט גלויבענדיגער, האט ער, אלס גוטער פרומער קריסט, גלייך זיך אבגעזאגט פון דעם געדאנק...

דורך דער גאנצער צייט, וואס ער האט זיך געפונען אין דעם גע-וועלכקעלער, האט דער מאהלער געהערט א שטימע, וועלכע האט אב-געקלונגען אין דעם געוועלכ אריין — אזוי ווי זי וואלט געווען געקומען אהער צו דרינגען פון גאנץ ווייט דורך דיקע ווענר און מויערען. די שטימע איז געווען פון א פרוי. זי איז געווען האלב זינגענדיג און האלב אזוי ווי בעטענדיג צו גאט. כאטש ווייט און אונקלאהר, דאך

האט ער געהערט, אז די שטימע קלינגט מיט פרעמדע, אונפערשטענדר-
ליכע ווערטער, וואס ער פערשטעהט ניט. פאסטילען האט גערייצט די
ציטערדיגע ווייכקייט פון דער שטימע, און אויך די אונפערשטענדר-
ליכקייט פון די ווערטער. ער האט שוין געהאט לענגסט בעמערקט,
ווי אויס א פענסטערעל, וועלכעס קוקט ארויס פון א ווינקעל וואנד,
לויכט זיך ארויס ליכט. ער האט פערשטאנען, אז דארט, הינטער
דעם פענסטערעל, געפינען זיך די אינערליכע צימערען פון דעם איד'ס
וואסנונג און פון דארט דרינגט דאס אהער די זינגענדיגע פרויען-
שטימע. ער איז זעהר נייגעריג געווען אריינצוקוקען דורכ'ן פענסט-
טערעל, און צו זעהן וואס דארטען טוט זיך. ער האט אבער ניט גע-
האט קיין געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צו יענעם ווינקעל. דער
איד האט איהם געהאלטען אין דער נאהענט צו דעם גאס-פענסטערעל,
וואו ער האט געהאלטען אין איין ווייזען די זיידענע שטאפען, אבער
פאסטילען איז שוין זייט א לאנגע צייט ניט אָנגעגאנגען די זיידענע
ליכט-שטאפען. ער איז געווען פערנומען מיט דער שטימע, וואס הערט
זיך פון דעם פענסטערעל. אין אַנפאנג האט ער ניט געשאַנקען קיין
אויפמערקזאמקייט אויף דער שטימע. נור וואס אמאל האט ער זיך
אַליץ מעהר איינגעהערט צו דער שטימע, וואס האט געדוונגען טיעפער
אריין אין איהם, כאַטש אונפערשטענדליך און פרעמד די ווערטער און
דער טאן. אבער דאס ציטערניש, די שטילע טיעפקייט פון דער שטי-
מע, האט א צינעות'דיגע עדעלקייט אַרויסגעשטראַמט פון זיך, און די
שטימע האט אין איהם עפעס אויפגעציטערט. ענדליך האט ער גע-
פונען א געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צום פענסטער. דער
איד האט אָנגעהויבען אויסצופאַקען אַן אַנדער קאַסטען מיט זיידען-
שטאַפען און איז געווען פערנומען מיט דעם אויפקלאפען די פיעלע
אייזערנע קלאמערס און שלעסער, מיט וועלכע דער קאַסטען איז געווען
פערמאַכט. פאסטילא האט זיך דערנעהענטערט צום פענסטערעל און
אריינגעקוקט אינעוועניג.

ער איז געבליבען הענגען ביים פענסטערעל. ביים שיין פון אַ
ברענענדיגען זילבערנעם אויף-לאַמפ האט ער געזעהן אז אלטער גריין
זיצט איינגעוויקעלט אין טיכער, און א מיידעל איז געזעסען ביי זיינע
פיס אויף א קליין בענקעל און האט פון א בוך עפעס אַרויסגעזונגען.
דער גריין האט געמוזט זיין בלינד — ער האט געהאלטען די אויגען

פערמאכט און זיין געזיכט איז געווען צוזאמענגענועכט אין איין וועג בעכטס פון קנייטשען. איינצעלנע גראהע האָר פון זיין באַרד האַבען זיך בעוואויגען אויף זיין ברוסט. דער מיידעל'ס געזיכט האָט ער צור מעהרשט ניט געזעהן. זי איז געזעסען איינגעבויגען איבער דעם בור, וואָס איז געלעגען איבער איהרע קניע, און ער האָט נור געזעהן די פאל-דען פון בלויען סאַמעט, וואָס האָט זיך אַראַבגעגאַסען איבער איהרע רונדע אַקסלען. דער שיין פון דעם אויף-לאַמפּ, וואָס איז געהאַנגען אויף אַ דיקען באַלקען איבער איהר קאַפּ, איז אַראַבגעפאַלען ווי אַ שירם איבער איהר קאַפּ און אַקסלען און האָט זי בעלויכטען. דער גלאַנץ פון איהרע האַר האָט געשימערט מיט דעם זעלבען פערל-שיין, ווי דער סאַמעט פון איבער איהרע אַקסלען, ווי פערלדיגער מאַרגען טוי וואַלט יעהויכט איבער איהר גאַנצען וועזען. נור באַלד האָט זי אויסגעדרעהט איהר קאַפּ, אַזוי ווי זי וואַלט געווען געפיהלט, אַז עס קוקט ווער אויף איהר, און אומגעקוקט זיך דערשראָקען, ווי זי וואַלט וועמען געזוכט. זי האָט נאָר ניט געהאַט געזעהן זיין געזיכט אין פענסטערעל, און פאַסמילאַ האָט געהאַט אַ בליץ-שיין צייט צו זעהן זי. אַ צימערדיגע איידעלקייט האָט אַנגעפילט זיין האַרץ, אין די אור גען האָט זיך איהם געשטעלט טרעהרען, און ער איז געוואָרען פול מיט רעליגיעזע פרומקייט.

עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז ער זעהט אַז אויסגעוועהנליכע ערשיינונג, אַ וואונדער פון גאָט.

צו איהם האַבען געקוקט אַ פאַר אויגען, טרויעריגע, שטילע אור גען. נאָר קיינמאַל האָט ער ניט געזעהן אַזעלכע טרויעריגע אויגען. די אויגען-ראַהמען זיינען געווען געשנימען לענגליך, ווי די אויגען פון אַז עניפטישען אינגעל, און די הייטלעך האַבען זיך אַראַבגעלאָזט איבער איהרע בולט'ע אויסגעהויבענע אויג-אַפּלען. די הייטלעך האַבען געצוי-טערט און די הערלעך אויף די אויגען-ראַהמען האַבען געצימערט, ווי די אויגען היי אַ טויב, וואָס ערוועקט רחמנות ביז צו וועהמאַג, נור ביי איהר האַבען די אויגען ניט ערוועקט קיין רחמנות, נור אַ טיעפע טרוי-ערקייט, אַ טרויערקייט פון ניט די וועלט, און פון נישט מענשליכען צער. דער שטערען איז געווען אַ בולט'ער, אַ רונדער, און אויפגע-הויבענער און האָט דערגרייכט ווייט אויף איהר קאַפּ ארויף ווי דער שטערן פון לעאַנאַרדי דע ווינטיש'ס „הייליגע אַנאַ“.

פון איהר שטערען איז געווען א ברייטער, ווי ביי איהר פאטער, נור וואס אמאל האבען זיך די ליניען פון איהרע קינדבאקען אראפגעלאזט זיך לענגליך און שמאל ארונטער, ווי דאס געזיכט פון אן איידעלען דורות־יחוס'דיגען יונגען הירש. נור אם ליעבליכסטען האט זיך אויס־געדריקט דער טיעפער אונערגרינדעטער צער און אונפערשטענדליכע טרויעריגקייט, וואס איהר פנים האט אויסגעדריקט, ארום איהר מויל. עס איז ניט געווען א מויל, ס'איז געווען ווי א לעבעדיגער שניט אין פנים. איהר מויל איז געווען אויסערגעווענהנליך קליין און קורץ. אזוי ווי ס'וואלט פערוואקסען געווען און ס'האט ווער אויפגעשניטען די פערוואקסענע ליפען. נור מיט אזוי פיעל ליעבע און צערטליכקייט, ווי א מייסטער'ס האנד וואלט אויסגעצערטעלט דעם שניט, אויפשנייד דענדיג איהרע ליפען, ווי די בלעטלעך פון א יונגען, קוים ענטווייד קעלטען רויטען קנאספ. און דאס מויל האט זיך צוריק פערמאכט, ווי עס פערמאכט זיך א בלום אויף ביינאכט און האט איבערגעלאזט אויף זיינע ראהמען דעם טוי פון דער נאכט, אזוי פריש איז געווען דער קליינער שניט פון איהר מויל; און זי האט געקוקט, האט זיך דעם מאהלער געדאכט, אז זי זעהט מעהר מיט איהר מויל, ווי מיט איהרע אויגען...

פאסטילא האט געפיהלט, ווי עס גליטשט זיך אין זיין הארץ אריין דער איידעלער טרויער און די ציטערדיגע פרייד, וואס גיסען זיך פון איהרע אפענע אויגען און אפענעם מויל. ער האט געמיינט, אז ער זעהט עפעס ניט אויפ'ן וואהר, נור א וויזיע האט זיך בעוויזען פאר זיינע אויגען. און די בעלייכטונג פון דער מנורה, מיט די צימערענדע שיינען פון זיידענס און מעטאלען, וואס האבען געפינקעלט פון די אין שאטען פעהרילטע ווינקלען פון שטוב, האט איהם ארומגענומען ווי אין א וואלקען אריין און פער'שיכור'ט איהם.

זי האט זיך ניט דערשראקען, ווען זי האט ענדליך בעמערקט א פרעמד געזיכט, קוקענדיג אין שטוב אריין דורך דעם פענסטער. איהרע אויגען האבען זיך ניט פערוואונדערט. זי האט זיך נור אויפגעהויבען פון איהר ארט. און פאסטילא האט געזעהן, ווי דער שווערער סאמעט פאלט אראב איבער איהרע אקסלען און רונדען קארק, און עס הערט זיך אז אנגענעהם קלינגען פון די ארנאמענטען, מיט וועלכע זי איז געווען בעהאנגען. די לאקען פון איהרע האר זיינען געפאלען אויף

איהר קלייד און זיינען דארט פערלארען געגאנגען אין דער טונקעל-
הייט פון דעם סאמעט.

זי האט זיך אויפגעהויבען און איז צוגעגאנגען נעהענטער צו דעם
גרייז און ארויפגעלעגט אויף איהם איהרע לאנגע, אויסגעמאקטע הענד.
נור פלוצלונג איז דאס אלעס פערשוואונדען געווארען, ווי אן אילוזיע.
פאר די אוינען האט איהם אנגעהויבען צו בליצען מיט גאלד און בלוי-
קייט. ער האט זיך אומגעקוקט און געזעהן, ווי דער איד, ביי וועלכען
ער האט געהאנדעלט די סחורות, האט אריבערגעווארפען א שטיק זיי-
דענצייג איבער דעם פענסטערעל און פערשטעלט אלצדינג, וואס אינע-
וועניג טוט זיך.

— עכטער פלארענטישער דאמאסק — ווייזט דער איד אויף דעם
זיידענצייג — מיט גאלד און פורפור געשטיקט...

ק א פ י ט ע ל 2.

היליגעס שווייגען.

פאסטילא האט געזוכט צו בעגענען זיך נאך אמאל מיט דער אידישער מיידעל, דעם סוחר'ס טאכטער, וועלכע ער האט געזעהן דורכ'ן פענסטערעל. ער האט אבער ניט געהאט קיין געלעגענהייט זיך מיט איהר צו טרעפען. יעדעס מאל, וואס ער איז געקומען אין דער גהעטא, האט ער געפונען דאס הויז אויף „פלאזא די יודעא“ פער-שלאסען. דאס געוועלכ, וואו ער האט צום ערשטען מאל געטראפען דעם אידען, איז דארט מעהר ניט געווען. עס איז ניט געווען צו דער-קענען, אז דא איז אמאל געווען א רוק-טיר. דאס הויז איז געשטא-נען א טויט-שטומע. די קליינע פענסטערלעך, וועלכע האבען זיך ארויסגעזעהן פון דער הויך, זיינען געווען פערמאכט מיט די געוועכטע אייזערנע שטאכעמען און פעהאנגען פון אינעוועניג אזוי, אז ער האט ניט געקאנט וויסען, אויב אינעוועניג איז הויז איז יא דא לעבען אדער ניט.

פון דעם אייזערנעם פענדעלע, וואס דער ווינד האט בעוואויגען אויף אז אייזערנעם געהאמערטען שטאנג, האט ער בעמערקט דעם ציי-כען פון אלטען קאסטיליען, וועלכער איז געווען אַבגעריבען; און פון די ארומיגע שכנים, וואס האבען זיך אמאל בעווייעזען דורכלויפענדיג דורך דער פלאזא, האט ער נאך ניט געקאנט אויסגעפינען. די אידען האבען זיך געשראקען פאר איהם און איהם אויסגעמידען. ענדליך האט ער אויף אזוי פיעל אויסגעפונען, אז דעם איד, וואס וואהנט אין דער הויז, רופט מען „דער סוחר פון קאסטיליען“. ער איז א רייכער מאן און ער איז א פערטרעטער פונ'ם גרויסען געשעפט פון דער רייכער מאראניו „דאנא גראציא מענדעסא“, די מוטער פון די מא-

ראנען, וועלכע האט זיך ענדליך בעזעצט אין קאנסטאנטינאפאל און האט איהרע געשעפטען איבער אלע לענדער פערשפרייט.

איינמאל האט ער זיך געפונען אויף די פלאזא אין דער אידישער גהעטא. עס האט געמוזט זיין א שבת, ווארים פאסטילא האט זיך פערוואנדערט פון דער שטילקייט, וואס עס האט געהערשט ארום. אלע הייזער זיינען געווען פערמאכט. זעלמען האט מען געזעהן אי-מיצען זיך בעוועגען איבער דער פלאזא אדער ארויסקוקען פון פענסטער. פלוצלינג האט פאסטילא געהערט א געוואלד. ער האט זיך אומגעקוקט און ער האט געזעהן, ווי פון פערשיעדנע הייזער שלעפען פאפסטליכע אויפזעהער און קירכען-סאלראטען ארויס יונגע מיידלעך און יונגע בחורים און פיהרען זיי ערגעצוואו אוועק, בעגלייט פון דעם געוויין און געשריי פון זייערע עלטערען, אָנזאָנענדיג זיי עפעס אין אַ אונפערשטענדליכער שפראך. פאסטילא איז ערשטוינט געווארען. ער האט זיינע אויגען ניט געגלויבט: פון דעם קאסטיילישען הויז, אין וועלכען דער אידישער סוחר האט געוואהנט, און וועלכען ער האט שטענדיג געטראפען פערמאכט און טויט, האט זיך פלוצלונג אויפגע-עפענט דאס אלטע בעקאנטע טיר-געוועלכ, און איבער איהם האט זיך אראפגעלאזט א טרעפ אויף דער גאס, און פלוצלונג האט זיך איבער דער טיר געהערט א שארד פון סאמעט. און ער האט דערזעהן דאס מיידעל, וואס ער האט בעמערקט דורכ'ן פענסטערעל, געפיהרט פון צוויי קירכען-סאלראטען. ער האט איהר פנים ניט געקאנט זעהן, ווייל איבער איהר קאפ און פנים האט געהאנגען א גרינער שלייער, דער צייכען פון אידישע קינדער. ער האט אבער געקאנט זעהן, אז זי בויגט אראב איהר קאפ אונטער דעם שלייער צו דער ערד, און איהר קליינער געטאקטער קאפ הויבט זיך ארויס פון שלייער, ווי א פרי-שער, שעהנער עפעל. הינטער איהר איז נאכגעגאנגען דער סוחר וועלכער, אויך בויגענדיג זיין קאפ צו דער ערד, ווי זיין טאכטער, האט ניט געשאנקען קיין איין בליק דעם בעקאנטען מאהלער, כאטש עס האט אויסגעוויזען, אז ער האט איהם בעמערקט.

פאסטילא איז נאכגעגאנגען איהרע טריט.

ביים אריינגאנג צו דער גהעטא איז געשטאנען די קירד סאנט אנגעליקא. די קירד, ווי דער טויער אויף דער אידישער גהעטא, האט

געהאט אונטער'ן צלם דעם אויפשריפט פון ישעיה: „פרשתי את ידי כל היום אל עם קשי עורה“. די קירד אין בכיון געבויט געוואָרן רען פאר אירען, און אז אלטע גזרה פון פערצייטיגע פאפסטען האָט בעפויִלען די אירען אַנצופילען די קירד יעדען שבת נאָכמיטאג און אויסהערען די דרשות פון די קריסטליכע גלחים. אָבער די אירען האָבען קיינמאָל ניט אָבגעהיט די גזרה. זיי האָבען זיך אויסגעקויפט מיט געלד און זיי האָבען שוין געהאט אין דער גהעמאָ זייערע „עשרה בטלנים“, וואָס האָבען יוצא געווען פאר אלע אירען און פֿלעגען וואָרד איין, וואָרד־אויס געהן אין דער קירד און יעדען שבת אויסהערען די דרשות פון די גלחים, כדי יוצא צו זיין די גזרה. דעם גלח'ס דרשה האָט זיי סיי ווי סיי ניט געקאָנט שאַדען, ווייל די מעהרסטע פון די עשרה בטלנים, וואָס די קהלות האָבען אויסגעקליבען, אז זיי זאָלען זיי פערטרעטען אין דער קירד, זיינען געווען טויבע, און אַ חוץ דעם האָבען זיי זיך פערשטאָפט די אויערען, אז דעם גלח'ס רייד זאָל איבער זיי קיין שליטה ניט האָבען. אין די צייטען פון קלאַנימוס דעם פיערטען, ווען שלמה מלכו אין געווען אין רוים און האָט אויסגעאיבט זיין מיסטישע ווירקונג אויפ'ן פאָפסט לטובת די מאַראַנען, אין די גזרה אין גאַנצען בטל געוואָרען, און די קירד אין דער אידישער גהעמאָ אין געשטאַנען פערמאַכט. נור אין די צייטען פון „פאָפסט המון“, ווי די אירען האָבען גערויפֿען פאָל דעם פיערטען, אין די גזרה בענייט געוואָרען מיט מעהר ביטערקייט. דער פאָפסט האָט אָנגעשטעלט אַלס גלח אין דער קירכע דעם גע'שמד'טען אירען יוזעף מאַראַ. און דער גע'שמד'טער גלח האָט אַכטונג געגעבען, אז אַלע אירען פון דער גהעמאָ זאָלען רעגעלמעסיג בעזוכען די קירד יעדען שבת. די אירען האָבען מורא געהאט פאר די יונגע קינדער, וואָרים דער יוזעף מאַראַ האָט געהאט אַ גרויסען כח אין זיין מויל און אין געווען פעררעכענט אין גאַנץ איטאַליען אַלס איינער פון די שטאַרקסטע פּרעדיגער — פֿלעגען די אירען בעהאַלטען די קינדער אין דער היים און געגאַנגען אַליין אין דער קירכע, זייענדיג זיכער אין זיך. אָבער יוזעף מאַראַ האָט דוקא געוואָלט האָבען יונגע אונשוֹלדיגע הערצער און ריינע, אונבעלעס־טיגטע אויערען אַלס זיינע צוהערער—האָט ער יעדען שבת געשיקט זיינע קירכע־סאָלראַטען אין די הייזער פון דער אידישער גהעמאָ און זיי האָבען אַרויסגעשלאָפֿט די יוגענד און געפיהרט אין קירד אַריין...

ווען פאסמילא איז אריינגעקומען אין קירד נאך דעם סוחר פון קאסמיליען מיט זיין טאכטער, איז די קירד שוין געווען פול מיט פרויען און מענער, מיט יונגע מיידלעך און בחורים און קליינע קינדער, אינגלעך מיט ארבע כנפות'ען און קליינע מיידלעך. די קירד האט אויסגעזעהן ווי א שוהל, אלעס ארום איז געווען בעמאָהלען מיט העברעדישע פסוקים פון די נביאים, וועלכע האָבען געגעבען אַנצוהערעניש אויף דער קריסטליכער אמונה. אין מורח-וואנט איז געשטאַנען א ריידיגעשניצטער ארון, און איבער'ן ארון איז געהאַנגען א גרויסער זילבערנער צלם... ליכט האָבען געברענגט, גרויסע וועקסענע ליכט, אין א אידישער זילבערנער מנורה, פאר'ן הייליגען בילד... און יוזעף מארא, איינגעוויקעלט אין א טלית, איז געשטאַנען אויפ'ן בעלעמעד פאר'ן ארון. אין איין האנד האָט ער געהאַלטען א ספר תורה, אין דער צווייטער האַנד — א צלם, און גערעדט צו די אידען.

גערעדט האָט ער צו די אידען אין זייער שפראך, אויף קאסטריש, און ער האָט געבראַכט פסוקים פון דער תורה, פון די נביאים, און אַנגעוויזען אויף שמעלען אין תלמוד און מדרש, געבראַכט ראיות פון די קבלה'אויסטישע ספרים. ער האָט געשראַקען מיט'ן גיהנום און צוגעזאָגט דעם גו ערו, און דערביי האָט ער געשילדערט מיט לעבעדיגע פאַרבען די יסורים און פיין אין גיהנום, און געמאַהלען דעם גו ערו. דערמאַנט די אידען זייער נידריגען מצב, ווי זיי ווערען פערשעהמט און זייער אמונה ווערט אויסגעלאכט.

— און וואו איז ער, אייער גאָט? — האָט ער געפרעגט — און וואו איז ער, אייער משיח? פאַר וואָס רופט ער זיך ניט אַפ? פאַר וואָס גיט ער אייד קיין צייכען ניט? מיט וואָס זיינט איהר ערגער פון די גוים? פאַר וואָס האָט ער אייד געמאַכט פאַר'ן ציעל פון מענשליכען שפּאַט און פּעראַכטונג?

און ער האָט אויסגעשטרעקט צו זיי די ספר תורה מיט'ן צלם און זיך געבעטען: — קומט אַרונטער, קומט אַרונטער אונטער זייער שוץ!

און זיין שטימע איז געווען א טיעפע, א מעטאַל-שווערע און האָט אַנגעוואַרפען א שרעק און אַן אימה אויף זיינע צוהערער.

און זיינע אויגען זיינען געווען ברענענדיגע און זיין פנים איז געווען א בלייכער און א טרויעריגער.

און לעבען איהם איז געזעסען דער נאטאריום פון פאפסט, מיט א גרויסע פערערנע פערער און מיט לאנגע פארמעטס. און וועלכער איד עס איז צוגעקומען צום בעלעמער און געבויגען זיין קאפ אונטער דעם רעגען פון דעם הייליגען וואסער, האָט גלייך אַרויסגעקראָגען פון נאטאריום א צייגנים, וואָס גיט איהם בירגער־רעכט פון רוים און מאַכט איהם פאר'ן איינציגען יורש פון זיין פאָטער'ס אַלע פערמע־גענס און גיט איהם צוריק דאָס פערמעגען און די הייזער, וואָס דער פאפסט האָט צוגענומען פון אידען, וואָס האָבען זיך געפונען אויסער די מויערען פון דער גהעטאָ.

אויף דער ערשטער באַנק געגען איבער דעם גלח'ס בעלעמער זיינען געזעצען די עשרה־בטלנים, צוויי פון זיי חיים אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע זיינען געווען די „נאראנים" פון דער גהעטאָ. געשפיעלט אויף חתונות און שמחות „טויטען־טעניץ", און געווארען אויפגערופען צו דער תוכחה. זיי האָבען געהאט אויך די אויפגאבע צו פערטרעטען די קהלה פון רוים אין דער קירכע. חיים אדוני, וועל־כער איז נאָר געווען א יונגער יונג, האָט זיך געמאכט, אַז אַ באַק איז איהם געשוואָלען פון צאָה־וועהטאָג, און האָט זיך איבער'ן פנים ארומגעבונדען א גאנץ שטיק וואָלען געצייג, וואָס וואָלט גענוג געווען פאר א מלבוש אויפצוניהען; זעלבסטפערשמענרליך איז וועניג אַרט געבליבען, אַז מען זאָל זיינע אויערען אַרויסזעהען — און נישט נור דעם גלח'ס שטימע — ווי מעטאָל קלינגענדיג זי איז נישט געווען. האָט נישט אריינגערונגען דורך דעם וואָלען־געצייג — נאָר אַ שאַס פון אַ האַרמאט וואָלט אויך נישט דערגאַנגען, — דער צווייטער האָט ארומגעבינדען דעם קאָפּ, פאר קאַפּ־וועהטאָג מיט ציטראנען און ווייסע האַנדטיכער, זיינע אויערען האָבען אויך געהאט וועניג געלע־גענהייט צו פערנעהמען עפעס פון גלח'ס שטיק. דער גלח איז אַזוי צוקאכט געוואָרען, אַז ער איז אַראַב פון בעלעמער מיט'ן צלם אין דער האַנד, צו צו דער באַנק, צוגעפיהרט דעם צלם צו די „נאראנים" פנימ'ער, און גענייהט זיי מיט די פויסט, אַז זיי זאָלען קוקען אויפ'ן צלם. אַראַכנעריסען די טיכער פון די באַק, די האַנדטיכער פון קאָפּ, און געצוואונגען זיי צו קושען דעם צלם, אַכער די „נאראנים" האָבען

אזעלכע געוואלדען געמאכט אויף זייער ציין-וועהטאג און אויף זייער קאפ-וועהטאג, אז מען האט זיי געמוזט ענדליך ארויסווארפען פון דער קירד.

יוזעף מארא האט זיך געווענדט צו די יונגע קינדער, צו זיי האט ער גערופען מיט זיין מעטאלענע שטימע און אנגעווארפען א שרעק אויף זיי.

— האט רחמנות, האט רחמנות אויף אייערע יונגע קינדער, וועל-כע איהר ציהט אויף איז שאנדע און שפאט, פעראכטעט פון אלע, און געיאגט פון אלעמען! גיט זיי שוין אונטער דעם קרייז! — האט דער משומד געבעטען.

אבער די יונגע קינדער האבען זיך געשפארט צו זייערע עלטערן אין עס איז גענאנגען א מורמעל פון אויער צו אויער, פון טאטע צו זוהן, פון מאמע צו טאכטער, איין ווארט, איין פליסטער: „שמע ישראל!“

און עס איז געווען ווי דאס ווארט וואלט א צויבער-קראפט בע-זעסען. עס האבען געציטערט הערצער. עס האט זיך געהערט א שטי-מע פון דור דורות, און פלאקערדיגע פייערען זיינען אויפגעשטאנען פאר די אויגען — ברענענדיגע מענשען-לייבער, גרויסע שרעקענדע אויגען, ציטערענדע לעצטע שטימען: „שמע ישראל!“

און זיי זיינען געשטאנען, יונג און אלט, קינד און מאן, און גע-בויגען די קעפ צו דער ערד, און געברומט מיט אונמענשליכע שטימען: „שמע ישראל!“

פערשטומט און דערשראקען איז געווארען פאר דער שטימע יא-זעף מארא, און זיין האפן האט אויפגעציטערט און זיין בלוט האט דעהערט איהר אייגענע שטימע, און ער האט מיטגעמורמעלט: „שמע ישראל!“

איז א ווינקעל פון דער קירד איז געשטאנען פאסטילא. ער איז דערשראקען געווארען פאר דעם פרעמדען און גרויסען וואס ער זעהט. ער האט בעוואונדערט די קינדער, וואס שטעהען הארטנעקיג די קעפ געבויגען צו דער ערד, און קיין האנד בעוועגט זיך ניט; קיין ריהר, קיין בליק צו דעם אויסגעשטרעקטען צלם, וואס דער

גלח האלט אין זיין האנד, אויסגעשמרעקט צו זיי — און וואס טראַגט אין זיך רעמונג פאר זיי — פאר דער וועלט און יענער וועלט...
 ער האט ניט פערשטאנען פאר וואס זיי ווילען ניט אָננעהמען דעם גלויבען, וואס מאכט א סוף צו אלע זייערע צרות און וואס אין דער איינציגער און דער ריכטיגער. פאר וואס? פאר וואס?
 ער האט געקוקט אויף דעם סוחר פון קאסטיליען און אויף זיין מיידעל. זיין הארץ האט געצימערט. עס האט זיך איהם געדאכט, אז זי וועט אויסשמרעקען איהר האנד צום צלם. אָבער ניין, זי בויגט אויך איהר קאפּ צו דער ערד, ווי די אנדערע, און שמעהט האַרטנעקיג און ברומט עפעס דורך איהרע ליפען.
 און זי איז דאָר אזוי קריסטליך, אזוי געטליך עדעל און פרום. און זעהט זי דען ניט אויס ווי די הייליגע מאַדאָנאַ? זעהט זי דען ניט אויס, ווי יענע פערשלאָסענע הייליגע מיידעל, צו וועלכער גאָט קומט און בעהעפט זיך מיט איהר?...

ערשט יעצט האט ער דערזעהן איהר קאפּ, ווי זי האט איהם גע-
 בויגען צו דער ערד, און דעם צער, דעם אונגענדליכען, ניט־מענשליכען
 צער, וואס ליגט ארום איהר קינדישען מויל. דער צער פון דער
 וועלט ליכט אראפּ פון איהר פנים. אין איהרע אויגען ליגט דער טרויר-
 ער; איבער איהר הייכען בולט'ען שמערען ליגט דאָר אויסגעגאָסען די
 פרומקייט אליין, און ער האט געהאט דאָס געפיהל זיך אַראָפּצולאָזען
 אויף די קניע פאר איהר, אויפצוהויבען די הענד צו איהר, און צו בע-
 טען צו איהר:

— הייליגע מאַריע, אונשולדיגע ריינקייט, דו, לויטערקייט פון
 נשמות, דו, וואס דו טראַגסט דעם צער פון דער וועלט, האָב רחמנות,
 האָב רחמנות!

פון דעם ערשטען אויגענבליק וואָס ער האט זי געזעהן, האט ער
 געטראַכט צו מאַהלען פון איהר א הייליגע מאַריע, גאָט'ס מוטער. אזוי
 האט זי אויסגעזעהן ווי גאָט'ס מוטער — די, צו וועלכע גאָט האט זיך
 בעווויען, האט געמוזט האָבען די טרויעריגע אויגען און דעם אונמענש-
 ליכען צער אַרום איהר מויל. אויף איהר פנים האט געמוזט זיין
 אויסגעגאָסען דער געשריי, דער שטילער געשריי פון אונזערע ליידען,
 און דער אונגענדליכער רחמנות.

פאַר דיזען פנים וועלען מענשען פאַלען אויף די קניע; צו דיזען

פנים וועלען מענשען אויפהויבען זייערע הענד און בעמען, און די אוי-
גען וועלען אריינגיסען אין מענשליכע הערצער אויסגעוועהמאנטע
איידעלקייט און הערצליכען צער, און שטילע, ריינע ליעבע צו אלע-
מען, צו אלעמען, און אונענדליכען מוחל זיין און א טיעפע דערבאר-
מונג, אזוי ווי זי האט אריינגעגאסען אין זיין הארץ אריין...

ער איז געווען א ווענעציאנער דורך און דורך. ער האט געהאט
רוים, רוים מיט איהר טריאומפירענדען, זאמען, הערשענדען פנים. ער
האט געהאט איהר קונסט, און מעהר פון אלעס דעם יונגען גאט רא-
פאעל, וואס האט בעהערשט די קריסטליכע וועלט מיט די שעהנקייט
פון זיינע פרויען-קערפערס, מיט די זאטקייט פון בלויע ארימע מוטער-
ליעבע.

א, ווענעדיג, די שטאדט, וואס איז בעפליגעלט מיט די זעגעל-
שיפען פון אלע טייכען און ימים! א, ווענעדיג, וואס זעהט אויס ווי
א וויזיע פון גאט, וואס איז פערקערפערט געווארען אין ווייסען מאר-
מאר; א, ווענעדיג, וואס דייןע קירכען און דייןע פאלאצען, דאכט
זיך, האבען פליגען און שוועבען אין דער לופטען.

נור מעהר פון אלעס האט ער פערגעמערט די ווענעציאנער מאהר
לער, זיינע לעהרער זיינען געווען טינטארעטא, זשארשאנא, בעליני און
מעהר פון אלע דער אלטער סט. אנושעליקא, וועמענס הייליגע מוטערס
ער האט געזעהען אין פלארענין. דער וואס ברענגט אראב די הימלישע
געשמאקטע און קליידט זיי און אין קינדישע אונבעהאלפענקייט.

אבער רוים איז געווארען בעהערשט פון דעם יונגען גאט ראפאעל,
וואס איז דורכגעגאנגען דורך די ערד, ווי א בליץ. גאנץ רוים, די
גאנצע קריסטליכע וועלט האט געקניעט און געבעמען צו זיינע מארא-
נאס, וואס ער האט געמאהלען פון זיין געליעבטע, דעם בעקער'ס טאכ-
טער. ער האט פערשקלאפט און צוגעשמירט צו זיין פענזעל און
פאלעמא אלע קינסטלער, וואס זיינען געקומען נאך איהם. יעדע
מאדאנא האט געמוזט זיין עהנליך צו ראפאעל'ס געליעבטע, דעם בע-
קער'ס טאכטער פון רוים; אז ניט, האט זי ניט געהאט קיין אויסזיכ-
טען אויפגענומען צו ווערען אין א קירד, און איהר מייסטער איז גע-
שטארבען פון הונגער.

אבער פאסטילא, ווי אלע אנדערע יונגע קינסטלער, האט שוין

דאמאלס געמראגען דעם פראטעסט געגען די הערשאפט פון ראפאעל. ניין — האט ער געמראכט — די פרוי, וועלכע גאט האט אויסער-וועלט, אז זי זאל געבוירען דעם צער פון דער וועלט, האט ניט בלוין בעזעסען א פאלקאמע מענשליכע שעהנקייט און אז אונענדליכע מיר טער-ליעבע. ניין, זי האט געמוזט מיעפער זיין, זי האט געמוזט אפ-פערען איהר מוטער-ליעבע פאר א העכערען פרייו, פאר אן אונענדליכע ליעבע פון דער גאנצער וועלט. איהר פנים האט געמוזט בעזיצען יענע מיסטישע שעהנקייט, וואס ווען מיר קוקען זי אן, ווערען מיר אויסגע-טאן פון דער שעהנקייט און פון דער ליעבע פון דער וועלט, און מיר ווערען אריינגענומען אין א העכערער, אין א ניט-מענשליכער, אין א ניט-פערשטענדליכער אונבעגרענעצטער ליעבע...

און דאס האט אויסגעדריקט דאס געזיכט פון דער אידישער מיי-דעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאסטיליען. אין איהר געזיכט האט ער געזעהן יענע אונפערשטענדליכע שעהנקייט, וועלכע דעקט אויף פאר אונז די געהיימנישען פון אן אנדער וועלט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט. צו דעם געזיכט וועלען מענשען בעמען, בעמען מיט גאנץ אנדערע כוונות, מיט ריינע הערצער, ניט מיט קליינליכע פער-לאנגען, ניט נאך א ביסעל ארימען מענשליכען גליק, ווי מען בעט צו ראפאעל'ס מאדאנאם, נור אנדערש, גאנץ אנדערש, אויסגעטאן פון יעדען פערזענליכען וואונש, פון יעדען קליינעם גליק, וועלען מענשען בעמען נאך א העכערען גליק, נאך א העכערען אויסלייזונג.

אבער ווי אזוי? ווי אזוי וועט ער, א גוטער קריסט, נעהמען א טאכטער פון אן אונגלויביגען און מאכען פון איהר די עהנליכקייט צו די מוטער פון גאט? ווי אזוי וועלען גוטע קריסטען קניען פאר א גע-זיכט, וואס איז געמאחלען פון אן אונגלויביגער טאכטער?

נור באלד איז אין איהם אויפגעשטאנען די לעגענדע פון קריסטוס און ער האט זיך געפרעגט: האט דען גאט אליין ניט אויסגעקליבען פאר זיין אויסערוועהלטע א טאכטער פון דעם פאלק? האט זי אליין, די אייביגע ריינקייט, די מוטער פון גאט, ניט בעלאנגט צו דעם פאלק? דאס איז דאס אונפערשטענדליכע, דאס הויכע און דאס מיסטישע, וואס ליגט אין דעם פאלק, וואס גאט האט דוקא איהם אויסגעקליבען, אז פון איהם זאל ארויסקומען די ערלייזונג פון דער וועלט, און דוקא צווישען

זיינע טעכטער האט ער געפונען די, וואס טראגט די שעהנקייט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט.

ער האט פאטער און מאכטער אכגעווארט פאר דער טיר פון דער קירד, און ווען דער סוחר פון קאסטיליען איז ארויסגעקומען מיט זיין מאכטער, האט דער מאהלער געקניעט פאר איהר :

— א, מאדאנא, דו, וואס דו טראגסט א געזיכט, וואס פלאנצט איין פרומקייט און איידעלקייט אין מענשליכע הערצער, דו האסט ניט קיין רעכט צו בעהאלטען דיין געזיכט פאר דיר אליין. גאט האט עס דיר געגעבען, כדי דו זאלסט מענשען שעהנער מאכען און איידעלער. איד וויל מאהלען פון דיר א בילד פון דער הייליגער מאדאנא פאר דעם קלויסטער דאס „הייליגע הארץ“. מענשען וועלען זעהן דיין געזיכט, זיי וועלען קניען דערפאר און בעטען דערצו מיט א ריין הארץ. א, מאדאנא, לאז מיר בעשאפען גאט'ס ווערק פאר דער גלאַר-ריע און הערליכקייט פון זיין נאמען.

דאס מיידעל האט געשוויגען און געבויגען דעם קאפ צו דער ערד. פונקט ווי זי האט עס געמאן אין דער קירד ביי דער פרעדיגט פון גלח. זי האט איהם אויסגעהערט אויס מורא און רעספעקט. און דערנאך איז זי מיט קליינע טריט אוועק נאך איהר פאטער — געגאנגען מיט א גע-בויגענעם קאפ איהר וועג.

דער מאהלער איז איבערגעבליעבען קניענדיג אויף איין פוס אויף זיין ארט.

ק א פ י ט ע ל 3.

ד ע ר ח ר ם.

אין מאי פון יאהר 1556 האט די אינקוויזיציע פערברענט אין אויפ'ן בעפעהל פון יעזוס קריסטוס פערטרעטער, אויפ'ן בעפעהל פון פאפסט, זעקס און צוואנציג מאראנען; און די איבעריגע, וואס האבען איינגעוויליגט אבצוהיטען דעם קריסטענטום, האט מען געשמירט אין קייטען און פערשיקט אויף דעם איינזאמען אינוועל מאלטא. דאס פייער פון דער אינקוויזיציע אין אנקאנא האט אויפגערודרט די אידען פון דער גאנצער וועלט, און אם מעהרסטען די אידען פון איטאליען.

זייט יאהרען און יאהרען זיינען די מאראנען פון פארטוגאל און שפאניען אנטרונגען געווארען פון זייערע בלוטיגע און פייערדיגע הייד מען נאך די פרייהייטליעבענדע מדינות פון איטאליען, וואו עס האט צו יענער צייט געהערשט דער גייסט פון אויפקלעהרונג, בילדונג און מענשליכקייט. די פאבסטען קלעמענס דער גייסט פון אויפקלעהרונג, פאול דער דרייטער און יוליוס דער דריטער האבען ערלויבט די מאראנען, וואס זיי נען אנטלאפען פון דער בלוטיגער אינקוויזיציע, עפענטליך צוריקצור קעהרען צום יודענטום. אַנצונעהמען צוריק זייערע אידישע נעמען און צו פיהרען זייער אידיש לעבען. אין דער פרייער רעפובליק פון ווע-נעדיג האט מען זיי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. זיי האָבען דארטען פערברונדען האַנדעלס-בעציהונגען מיט זייערע ברידער, וועל-כע האָבען זיך געפונען אין דעם סולטאַנ'ס לענדער און געהאַלפּען ענטוויקלען און רייך מאַכען די רעפובליק. עס האָבען מקנא געווען דער רעפובליק די פירשטענטימער פון פּעראַרא און אראבאנע, און וועלענדיג אַבציהען די מאראנען פון ווענעדיג נאך זייערע מדינות, צו ענטוויקלען זייערע האפען-שטערט מיט דעם האַנדעל פון אַריענט

דורך די מאראנען, האבען זיי די מאראנען פערזיכערט נאך מעהר רעכט, און געלאזט זיי בויען שוהלען, עפענען אידישע דרוקערייען — וואס איז געווען צו יענער צייט דער העכסטער בעווייז פון רעליגיעזער טאלעראנץ — און ערציהען זייערע קינדער אין אידישקייט.

אין פערארא, אין דעם קליינעם ג'ערן אויף דער ערד, וואס איהר רע פירשטען האבען געזאמעלט ארום זיך די פאעטען און די מאהר'ער, און אין הויף האט מען מעהר דיסקוטירט איבער ווירגיל און דאנטע, איידער איבער מלוכה-ענינים, האבען די מאראנען געשפיעלט די וויכטיגסטע ראלע. זיי זיינען געווען מיניסטארען פון האנדל און פינאנס און האבען פערנומען די וויכטיגסטע שמעלען אין געזעל-שאפטליכע און מלוכה-לעבען. אין יאהר 1553, ווען פאול דער דריטער האט אויף דער מסירה פון דעם גע'שמד'טען גלח יוזעף מארא פערברענט עפענטליך אין רוים אויף דער גאס אלע אידישע ספרים, א הויז דעם זוהר, האבען אירען פון רוים און פון אנדערע איטאליע-נישע שטעדט אריבערגעשיקט אין געהיים זייערע ספרים נאך פערארא און אראכאנע צו בעהאלטען זיי ביי די מאראנען, כדי דאס אידישע ספר זאל ניט אונטערגעהן פון איטאליענס ערד...

אבער מיט דער הערשאפט פון פאול דעם פיערטען האט זיך דאס אלעס געענדערט. אויף א געהיימען בעפעהל זיינען די מאראנען פון זיין האפען-שטאדט אנקאנא געכאפט געווארען און זיינען אריינגע-ווארפען געווארען אין די פיינינגנס-קעלערען פון דער אינקוויזיציע. פיעלע פון זיי זיינען געווען טערקישע אונטערטאנען, וועלכע זיינען געקומען נור אויף א קורצער צייט צו האנדלען מיט אנקאנא. א טייל האט זיך אין דער לעצטער מינוט געראטעוועט אין די אנדערע קליינע פירשענטימער פון איטאליען, איבער וועלכע דער פאכסט האט שוין קיין שליטה ניט געהאט. אבער די מעהרסטע האט מען פערמאטערט צום טויט אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע; א סך האט מען פערשיקט אויף אינזלען און זעקס און צוואנציג האט מען עפענטליך פערברענט.

דאס איז געווען כמעט דער ערשטער פיער, וואס די אינקוויזי-ציע האט אָנגעצונדען אויף איטאליענ'ס באַדען און ער האט געוואָר פּען אַ טויט־שרעק סיי אויף די אירען, סיי אויף די מאראנען. אין דעם הויז פון ר' יוסף פינס, אדער „דער סוחר פון קאס”

טיליען", ווי מען האט איהם גערופען אין דער אידישער געטא, זיינען זיך צוגנויפגעקומען די מאראנען דאוונען אין געהיים און צו זוכען עצות. די אידען אויך, ווארים הגם זיי איז נאך ניט פערבאטען גע- ווען דאס אידישקייט, דאך האט מען פערמאכט אלע שולען און איר בערגעלאזט נור איינע, האבען זיך אידען און מאראנען גענומען צום אלטען מיטעל, ווי זיי פלעגען טאן אין שפאניען און פארטוגאל, און האבען זיך פערזאמעלט אין געהיימע קעלערען אבצורייכטען זייער גע- בעט און אבצוהאלטען אסיפות.

יוסף פינסי איז געווען דער שטעלפערטרעטער אין רוים פון „דאנא גראציא מענדעסא“, וועלכע איז שוין דאמאלס מיט איהר אייר דעם, יוסף נאסי, און מיט נאך פינף הונדערט מאראנען און אידען אנטלאפען פון פערדארא נאך קאנסטאנטינאפאל צום סולטאן, וואו זי האט זיך גערעטעוועט מיט איהר פערמעגען פון די נעגעל פון דער אינק- וויזיציע. א גרויסער טייל פון איהר פערמעגען איז צוגענומען געווא- רען פון דעם קעניג פון פראנקרייך, פון פאבסט און פון אנדערע קליינע מלוכות, צו וועמען זי האט אויסגעבארגט געלד. אבער זי האט נאך אנגעהאלטען איהרע געשעפטען אין געהיים מיט די האפען-שטערט פון איטאליען, וואו זי האט געשיקט איהרע שיפען מיט סחורות פון קאנסטאנטינאפאל צו איהרע אגענטען, וואס זי האט געהאט איבע- ראל. איהרע אגענטען זיינען אין דער זעלבער צייט געווען די אמר באסאדארען פון די מאראנען. זי פלעגט דורך זיי בעקומען ידיעות פון איבעראל וועגען די מאראנען, און איהרע אגענטען האבען געהאל- פען די מאראנען ענטלויפען פון די ערטער, וואו מען האט זיי פער- פאלגט, נאך די לענדער פון סולטאן.

אין טיעפען אויסגעבאלקטען קעלער, וואו מיר האבען צום ערש- טען מאל געטראפען דעם מאהלער, זיינען איצט געווען פערזאמעלט די אידען פון רוים. עס איז געווען אן אבענר נאך א הייסען זר מער-טאג. רוים איז געשלאפען ביי די ברעגען פון טיבער, נאך דעם שווערען, טרוקענעם טאג. פינסטער זיינען געווען די שווארצע, קרומע געסלעד פון דער געטא און איהרע הויכע, שטומע הייזער זיינען גע-

שטאנען ווי גיגאנטישע שאטענס. עס האט זיך געדאכט, אז זיי בעוועגען זיך, און איבער די געסלעך פון דער געמא האבען זיך גע- גלימט איהר די ווענד פון די הייזלעך איינזאמע שאטענס, און אלע זיינען זיי פערזונקען געווארען דורך א געהימען אריינגאנג צו יוסף פינסי אין קעלער.

דער קעלער איז איצט בעלויכמען געווען — דער איינציגער בע- לויכמענער קאמער אין גאנץ רוים. אין גרויסע זילבערנע מנורות הא- בען געברענט אויל-קנייטען. ביי די טונקעלע ווענט האבען זיך גר- פירט קופקעס שאטענס פון יונגע און אלטע מענשען און זיך גע- סוד'עט. זייערע שווארצע רעק און קאפ-בעדעקענס האבען געוואר- פען מורא'דיגע שאטענס איבער די ווענד פון קעלער. נור באַלד איז אלץ שטיל געווארען. די אידען האבען זיך צונויפגרופירט אין איין גרופע און זיינען שטיל געווארען.

א טיר האט זיך געעפענט און עס איז אריינגעקומען דער אלטער בלינדער איד. און כאטש זיינע אויגען זיינען געווען טויט, האבען זיי דאך ארויסגעשיינט פון זייערע ברייטע אויגען-לעכער מיט אזא לע- בעדיגקייט, ווי זיי וואלמען געווען געזעהן ניט די נארישקייטען פון דער וועלט, נור אז אמת'ע ליכט און א יושר'דיגע וועלט... ער איז גע- ווען געפיהרט פון דער מיידעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאס- טיליען. איהר נאמען איז געווען יפת'ה. זי איז אבער ניט געווען דעם סוחר'ס טאכטער. זי איז געווען דעם בלינדען אלטענס אן איי- ניקעל. זיין נאמען איז געווען ר' יעקב מעדיגא, נאך דעם פאמיליען- נאמען פון די אבארבאנעלס. ער האט זיך געהאלטען אלס איינער פון דער משפחה אבארבאנעל, און אזוי האבען איהם אויך געהאלטען די מאראנען און די אידען אין רוים, און ער איז געווען אַנגענומען ביי די שפאנישע אידען אין רוים פאר זייער פיהרער. זיין משפחה איז פערלארען געווארען פון פיעל ארומוואלגערען זיך איבער דער וועלט. פיעלע פון זיי זיינען געכאפט געווארען אויפ'ן ים פון די יסדרויבער און זיינען פערקויפט געווארען אלס שקלאפען. פיעלע קליינע קינדער זיינען מיט געוואלד אויסגע'שמד'ט געווארען, און פון דער גאַנצער משפחה איז נור איבערגעבליעבען דער אלטער מיט זיין אייניקעל, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען ביי יוסף פינסי, דעם אַגענט פון דער רייכער מענדעסא. מיט דעם אלטען זיינען אריינגעקומען צוויי

שלוחים. וואס זיינען געקומען צו די אידען אין רוים: איינער, וואס איז געווען אנטרונען פון די אידען פון אנקאנא, און דער צווייטער שליח איז געווען פון קאנסטאנטינאפאל. ער איז איינגעטליך געווען א שליח פון סולטאן סולימאן צום פאבסט זועגען די טערקישע אונטערטאנען; נור ער איז אויך געשיקט געווען מיט א געהיימע שליחות פון דער נגידות'טע דאנא מאנדעסא צו די אידען אין רוים.

איז קעלער איז שטיל געווארען. מען האט געהערט דאס קנאקען פון די קנייטלעך אין די אויל־דעהרען. פערנגליווערט זיינען אויך געווארען די שאטענס איבער די ווענט, אונבעוועגליך ווי די אידען אין קעלער. דער אלטער ר' יעקב האט זיך אריינגעזעצט אין דעם טיע־פען שטוהל, און אזוי ווי עס איז געווען דער מנהג ביי די שפאנישע אידען און די מאראנען, זיינען זיי איינציגווייז צוגעגאנגען צו זייער נשיא און האבען געקושט זיין האנד. און דער אלטער האט ארויפ־געלעגט זיין האנד אויף זייערע קעפ און זיי געבענשט, מורמלענדיג עפעס מיט די ליפען. דערנאך האט יוסף פינסי, דער בעלי־הבית פון קעלער, עפעס אויף א געהיימען ארט אָנגעקלאפט אַן דער וואַנד, וואָס געהט אין דער גאָס אַרויס. אין דרויסען, פאַר'ן הויז, ביי די ווינקל־לען פון די גאַסען, זיינען געווען אויסגעשטעלט שומרים, יונגע מאַראַ־נען, וועלכע האָבען געהיט, אויב עס ווייזען זיך ניט די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. זיי האָבען איהם געענטפערט מיט אַבעמאכטע צייכענס, אז אלעס איז רוהיג. ער האָט אַרויסגערוקט א פערשטעלמען פאַרהאנג און עס האָט זיך בעוויזען אז אַרון קודש, און דער עולם האָט זיך געשטעלט דאווענען מעריב.

אלע זיינען געווען שטיל, נור עס האט געדאווענט פאר זיי א חזן, וועמען זיי האבען נאכגעזאגט ווארט ביי ווארט. נאך שמונה עשרה האט דער אלטער אויסגעשטרעקט די האנד, אלס א צייכען, אז דער עולם זאל שטיל זיין. אין קעלער איז שטיל געווארען, און דער שליח פון אנקאנא האט זיך אויפגעהויבען, איז צוגעגאנגען פאר'ן ארון קודש און אָנגעהויבען דערצעהלען. אין קאסטיליש, וואס עס האט זיך געטאן אין אנקאנא.

ער האט זיי דערצעהלט, ווי מען איז פלוצלונג אין א שבת אָבענד בעפאלען אלע שוהלען אין דער שטאָרט און געשלעפט אלע מאראנען, פרויען און קינדער, אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וואו מען

האט זיי געפייניגט מיט אלע מינים יסורים : צונעבונדען זיי צו רעדער
און צו ברעד-מאשינען. פיעלע זיינען צום טויט פערפייניגט געווא-
רען. פיעלע האבען ניט געקענט אויסהאלטען די יסורים און האבען
אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיי זיינען געשמירט געווארען
אין קייטען און פערשיקט געווארען נאך דעם אינזעל מאלטא ; נור
זעקס און צוואנציג מיט דער אלטער פרוי דאנא מאיארא האבען הארט
געקיג זיך געהאלטען אן דעם גלויבען פון זייערע עלטערן. זיי זיינען
געפיהרט געווארען אונטער קירכען-געזאנג און אונטער קירכען-פאָה-
נען צו די שטויסען פייערען, וואָס זיינען אָנגעלעגט געוואָרען פאר זיי
אויף דעם מאַרק פון דער שטאָרט. די אלטע פרוי דאנא מאיארא האט
ערמוטיגט און געקרעפטיגט די מאראנען אין זייער גלויבען מיט איהר
„שמע ישראל“, און זיי זיינען אלע פערברענט געווארען.

א הייליגע שטיקלייט האט געהערשט אין קעלער. יעדער איינער
האט אראבעקלאָזט דעם קאפּ אויף דער ברוסט, און געקלעהרט צו זיין
גרייט, ווען די צייט וועט קומען פאר איהם....

פלוצלונג האט זיך דער אלטער ר' יעקב אויפגעהויבען פון זיין
שטוהל און אויסגעשטרעקט זיינע דארע הענט, ווי ער וואלט וועמען
געזעהן און אויסגערופען מיט א ציטערערנרען קול :

— קרושים לה'! קרושים לה'! — קרושים!

און דער עולם האט איהם אָבגעענטפערט : — קרושים!

און פון צעהנדליגער מיילער האט זיך פלוצלונג ארויסגעריסען :

— יתגדל ויתקדש!

און דער גאנצער עולם האט זיי אָבגעענטפערט :

— יתגדל ויתקדש!

אז דער עולם האט זיך געהאט איינגעשטילט, האט זיך אויפגע-

שמעלט דער שליח פון קאנסטאנטינאָפאל און זיך אָבגערופען :

— וועגען די געפאָנגענע מאראנען, וואָס מען האט פערשיקט קיין
מאלטא, קען איד אייך מיטמילען, אז זיי געפינען זיך אלע אונטער
דעם שויץ פון דעם גרויסען הסד'יגען סולטאן סולימאן ירום הודו,
און זיי ריענען עפענטליך דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, און קיינער
שמערט זיי ניט.

— ווי אזוי? ווי אזוי? — האבען געפרעגט שטימען.

— די ערלע פרוי, דאנא גראציא מענדאסע, וואָס איז א ציערונג

פאר אונזער פאלק מיט איהר איידעם דער איידעלער פירשט דן יוסף נסי זיינע געקומען פאר'ן סולטאן און געווארפען זיך צו זיינע פיס און געבעמען חסד פאר זייערע ברידער. און דער סולטאן האָט זיך צוגעהערט צו זייער געבעט און פערנומען זייערע טרעהרען. זיי האָט ארויסגעשיקט איהרע שיפען נאָך דעם אינזעל מאלטא, און זיי האָבען אָבגעוואָרט די מאראנען. פערנומען זיי און געבראכט זיי אין דער הויפט־שטאָדט פון זיין גרויסען קעניגרייך.

— גאט'ס נאָמען זאָל זיין אויף אימער און אויף אייביג גע־לויבט! — האָט דער אַלטער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל.

דער עולם האָט איהם אָבגעענטפערט אמן!

— און איד בין געשיקט צו אייד פון די איידעלע פירשטין דאנא גראציא און פירשט דן יוסף נסי, אייד אַנצוזאָגען. אז קיינער זאָל ניט אנקערען קיין שיף אין אנקאנא. קיינער זאָל דאַרטען קיין סחורות ניט פערקויפען. צווישען דעם פירשט פון ארבאנא — וועלכער אין א פיינד פון פאבסט און א פריינד פון די מאראנען — און די איד דען פון סולטאן'ס לענדער אין אן אייביגער בונד געשלאָסען געוואָרען, אז פון היינט אָן זאָלען אלע שיפען, וואָס געהען פון אַריענט, אויסמיידען די פאַרטען פון אנקאנא און לאַנדען אין ארבאנא. פער קארא, דער האַפען פון ארבאנא, זאָל ווערען דער הויפט־פונקט פון אידישען האַנדעל. דאַרטען זאָלען זיך שאַמענען די זעגלען פון די שיפען פון אַריענט, און אין זייער שאַמען זאָלען רוהען אין פרידען די מאראנען.

און נאָך איהם האָט זיך אויפגעשטעלט דער אַלטער ר' יעקב

און אויסגעשמרעקט די הענד צום עולם.

— בני ישראל, געפייניגטע און אויסגעלייטערטע! הערט גאָט, אייער גאָט! אין נאָמען פון די קדושים, אין נאָמען פון פערנאָסענע אידישע בלוט און פון פערברענטע אידישע ביינער לייג איד ארויף א פייערדיגען חרם אויף אנקאנא, דאָס בלוטיגע לאַנד פון אונזערע פיינד. פערשאַלטען זאָל זיין דער, וואָס וועט אנקערען זיין שיף אין פאַפסט האַפען. פערשאַלטען זאָל זיין דער, וואָס וועט אויסציהען זיין ברויט צו אונזער פיינד, וואָס וועט העלפען זיין האַנדעל, וואָס וועט רייכער מאַכען זיין לאַנד. וויסט און אָפגעמעקט פון דער ערד זאָל ווערען אנקאנא — א חרם! א חרם!

און א געמורמעל איז דורכגעגאנגען צווישען עולם :

— א חרם ! א חרם !

— עם שלאפט ניט און דרעמעלט ניט דער הימער פון ישראל —
האט דער אלטער אויפגעהויבען זיינע הענדר — גאט איז זיך מרחם
אויף זיין שארית ישראל, און האט אונז צוגעשיקט א רעמער און א
בעשיצער אין דעם סולטאן סולימאן. גאט זאל איהם שטארקען איבער
זיינע פיינד. א, מעהר וועט זיך שוין ניט גיסען אומזיסט אידישע
בלוט אין איטאליען. מעהר וועלען שוין ניט פלאקערען אויף די
שייטער-הויפענס אידישע ביינער. גאט טוט ניט אפ זיין חסד פון
אונז בייטאג און ביינאכט. איז יעדען דור און דור שיקט ער אונז זיין
רעמער. לאמיר אבגעבען א לויב צו גאט פאר דעם חסד, וואס ער טוט
מיט אונז.

קינער האט ניט געוואוסט, וואס דער אלטער ר' יעקב מיינט,
נור זיי האבען פערשטאנען, אז עס איז עפעס וויכטיגעס געשעהן, און
זיי האבען געהויבען די הענדר נאר איהם צום הימעל און געדאנקט גאט.
אויף מארגען איז דער פריה זיינען די אידען אין רוים ערשטוינט
און פערוואונדערט געווארען, מיט אלע רוימער צוגלייך, איבער די
נייעס, וואס האט זיך אין דער שטאדט פערשפרייט :

דער סולטאן האט א שליח צום פאפסט צוגעשיקט, וועלכער האט
ערקלעהרט אין נאמען פון זיין מאיעסטעט דעם סולטאן, די מאראנען
פון איטאליען פאר טערקישע אונטערטאנען. פאר יעדען מאראן,
וואס מען וועט פייניגען אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וועט
דער סולטאן לאזען מאטערען א קריסט, און פאר יעדען מאראן, וואס
וועט פערברענט ווערען אויף די שייטער-הויפענס אין איטאליען, וועט
דער סולטאן לאזען פערברענען א קריסט אין זיין קעניגרייך.

און די קעלערס פון דער אינקוויזיציע האבען זיך אויפגעפענט,
און אלע מאראנען טערקישע אונטערטאנען זיינען בעפרייט געווארען
אויף דעם פערדרוס פון פאפסט.

ק א פ י ט ע ל 4.

אין פייער און וואסער.

אויף קריסטוס'עס טראַן איז געזעסען אין רוים דער אלטער. אכציג'יעהריגער מיראן ניאן פיעטראַ קאראפא, אונטער דעם נאָמען פאול דער פערטער. אלס קארדינאל נאָך האָט ער אונטער די הער-שאַפט פון פאול דעם דריטען געלאָזט פערברענען אידישע ספרים אין רוים. נור פאול דער פערטער איז אַרויפגעזעצט געוואָרען אויף קריסטוס'עס טראַן, כדי ער זאל מיט דער גיפּט פון זיין פאַנאַטיזם און מיט דעם כח פון טאַרמורד'עדער פון דער אינקוויזיציע אָנהאַלטען די הער-שאַפט פון פאַפּסט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען שאַקלען אונטער דעם אזוי שטאַרק וואַקסענדיגן איינפלוס פון די קערצער, לומער אין דייטש-לאַנד, אין קאַלווין און גענאָ. פאול דער פערטער, זייענדיג צו שוואַך און זיין האַנד שוין צו קורץ צו עררייכען די פּראָטעסטאַנטישע בע-וועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשפּרייטען אין דייטשלאַנד, האָט ער אויסגעלאָזט די פּיילען פון זיין כעס אויף די אונגלוביגע אין זיין אייגענער מלוכה — אויף די אידען, מורען און מאַראַגען.

אין זיין קלויסטער קאַמער, וואָס איז געווען איינגעאַרדענט ווי אַ קאַמער פון אַ יעזואיטישען פרוש, אויבען איבער די אויבערשטע קאַמערן פון וואַטיקאַן איז געזעסען אויף זיין האַרטע באַנק דער הוי-כער, שווער פער'מרה'שחור'טער פאַפּסט. זיין פנים איז געווען ווי אַ שטורמדיגער ים, פערכאַפט אין גאַנצען פון ברויענדיג שטורמדיגע קנייטשען. די לאַנגע שטייפּע האַר פון די געדיכטע ווייסע באַרד האַבען זיך בעוואויגען שטייף ווי זיי וואַלטען געווען דראַטען — נור צווישען די כוואַליעס קנייטשען האַבען אַרויסגעקוקט פון הינטער גע-דיכטע ברעמען צוויי בלויע קינדישע אויגען, אויסגעלאַשענע, אונבע-ווענליכע ווי צוויי אויסגעלאַשענע פייער-שטיינער.

— פון ווען און ווערט פעטער'ס שטול רעגירט פון דעם סולטאן פון די אונגלויביגע? — האט דער פאפסט געפרעגט דעם קליינעם. רוהיגען קארדינאל, אלעקסאנדער פארנעסע, וועלכער האט אנגעפיהרט די אויסערליכע פאליטיק פון וואטיקאן.

— דער איד יוסף נאסי האט געוואונען גרויס איינפלוס אין הויף פון סולטאן. ער איז דעם סולטאן'ס עצה-געבער, און מיר מוזען געדויען זיין פריינדשאפט. דאס פייער פון אנקאנא האט אונז געקאסט דעם האנדעל מיט'ן אריענט — האט דער קארדינאל איהם רוהיג אבגעענטפערט.

— וועט דער סולטאן דיקטירען דעם פערטרעטער פון קריסטוס, ווי אזוי ער זאל זיך בענעהן מיט קערצער און קריסטוסעס פייער? האט דער פאפסט געפרעגט.

— רוים איז ניט בלויז די הויפט-זיץ פון קירכע, זי איז אויך די הויפט זיץ פון די רוימישע מלוכה. די אנדערע מלוכות פון איטאליען זיינען רייך געווארען פון האנדעל מיט'ן אריענט דורך די אידען. ווענעדיג, פערארא, ארבאנא האבען געוואונען די פריינדשאפט פון די אידישע ראטגעבער ביים סולטאן. און אפילו שפאניען, דער ערץ-פייער פון די אידען, זוכט די פריינדשאפט פון דעם אידישען מיניסטער יוסף נאסי, זי האט בעפוילען איהר אמבאסאדאר אין קאנסטאנטינאפאל, אז ער זאל אריינגעהן אין א געהיימע אונטערהאנדלונג מיט יוסף נאסי. אזוי טיילט מען אונז מיט פון דער פארטא.

אז דער פאפסט האט דערהערט דאס ווארט „שפאניען“, איז ער געווארען אויפגערודערט. זיין פנים איז רויט געווארען און זיינע אויגען האבען פערלארען זייער רוהיגקייט, ווארים ווי פיינט ער האט ניט געהאט די אידען און די מאראנען, האט ער נאך מעהר געהאסט די שפאניער, וועלכע האבען געפיהרט מלחמה מיט איהם.

— איר וועל ווייזען דעם סולטאן פון אלע מוסולמאנער, אידען, שפאניען און אלע אנדערע קערצער, אז אין רוים זיצט נאך דער פערטרעטער פון קריסטוס — האט דער פאפסט געזאגט, זיך אויפשטעלענדיג — געה רוף מיר אריין מיין קאזין, דעם גובערנאטאר פון רוים. איז אבער, ווען דער קארדינאל פארנעסע איז געווען ביים מאהל-צייט פון די בעריהמטע שפאנישע קורטיואנקע אימפעריא, צו דעם פעסט וואס זי האט געגעבען, ווען איהר אפריקאנישער פאפונאי האט

זיד אויסגעלערענט דעקלאַמירען א פערז פון א געדיכט פון ווירגיל, איז אריינגעקומען אין דער ווילא, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן טיך טיכער, ביים טאַנץ, וואָס עס האָבען אויסגעפיהרט יונגע נאַקעטע אינגלעך און מיידלעך, א מאַן מיט א מאַסקע אויפ'ן פנים, און האָט פערלאַנגט צו זעהן דעם קאַרדינאַל פארנעסע. אַז דער קאַרדינאַל האָט איהם געפרעגט, וואָס ער וויל, האָט ער געזאָגט אין דעם קאַרדינאַל'ס אויער:

— דער פאַפּסט האָט אַרויסגעגעבען א געהיימען בעפעהל צום גובערנאַטאָר פון רוים אונטערצוצינדען די אידישע געהטאָ אין אַלע פיער עקען און צו זעהן, אַז קיין איד זאַל זיך ניט ראַטעווען פון פייער.

דער קאַרדינאַל איז בלייד געוואָרען — ער האָט איהם געפרעגט: — פון וואָנען ווייסטו עס?

— איד ביז פון הויף פון קאַרדינאַל פון ווענעדיג — האָט דער מאַן אָפגעענטפערט.

דער קאַרדינאַל האָט שוין מעהר ניט איבערגעפרעגט. ער האָט געוואוסט, אַז דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז דער בעסטער אינפאָר-מירטער מאַן אין רוים. דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז ניט בלוין געווען א פערטרעטער פון דער קירכע, נור פריהער פון אַלץ דער פערטרעטער פון דער ווענעציאַנער רעפובליק. און ער האָט געוואוסט, אַז די ווענעציאַנער שפּיאָנען, וואָס האָבען געדיענט ביים קאַרדינאַל, ווייסען פריהער וואָס עס טוט זיך אין הויף פון פאַפּסט מעהר פון די קאַרדינאַלען. און ער האָט געוואוסט, אַז ער קען זיך פערלאָזען אויף איהם.

— יונגערמאַן, איד ווייס ניט, ווער דו ביזט, נור דו האַסט זיך זעהר פערדיענט געמאַכט פאַר דער קירכע מיט דיין שליחות — האָט ער געזאָגט — איד שפרעך דיר אויס מיין דאַנט.

דער יונגערמאַן האָט זיך אָפגערופּען:

— א טובה פאַר א טובה. איד וויל, אַז דו זאַלסט מיר דערפאַר מיטטיילען פון אַלע שלעכטס, וואָס שמעהט פאַר די געהטאָ פון רוים פון וואַטיקאַן.

— וואָס, א פריינד פון די אידען?

— ביז, א פריינד פון דער קירכע.

דער יונגערמאן האט אראפגענומען די מאסקע פון פנים און דער קארדינאל האט דערזעהן דעם מאהלער פאסמילא.
 — פאסמילא, דער מאהלער פון ווענעדיג! — האט זיך דער קארדינאל געוואונדערט — וואס האסטו אין דער גהעטא צו זוכען?
 — איך האב דארט מיין הארץ פערלארען — האט דער מאהלער געענטפערט.

— און דאס אויג וואכט שטענדיג דארט, וואו דאס הארץ רוהט — האט דער קארדינאל געשמייכלט.

עס האט ניט געהאלפען, וואס די שעהנע אימפעריא האט צו זיין הייליגקייט קאקעטירט מיט איהרע סאפיר אויגען צו וועלכע, מען זאגט, עס איז קיין גלייכען ניט געווען אין גאנצען איטאליענישען קעניגרייך, אז ער זאל איבערבלייבען צו דעם גרויסען מאמענט, ווען מען וועט אריינפיהרען איהר פאפונאי אין א גאלדענער שטייג, און ער זאל אנטאן דעם פאפונאי דעם כבוד אויסצוהערען די דעקלאמאציען פון דעם פערז פון ווירגיל'ס געדיכט. ער האט פערשטאנען, אז דאס לעבען פון צעהנדליגער טויזענדער נפשות איז מעהר וויכטיג ווי דער פאפונאי. נור דאך האט ער עס ניט געטאן צוליב די צעהן טויזענד נפשות, אויך ניט פאר'ן כבוד פון קריסטליכען גלויבען, נור צוליב די אינטערעסען פון דער קירכע.

אין א האלבע שטונדע ארום איז ער געלעגען פאר די פיס פון פאפסט, אין דעם פאפסט'ס שלאפצימער, און זיך געבעטען ביי איהם:
 — הייליגער פאטער, די קירכע איז אין געפאהר, פון דייטש-לאנד קריגען מיר ידיעות, אז דעם קערצער לומהער'ס אפיקורסישע טהעאריען פערשפרייטען זיך איבער'ן לאנד, ווי א מגפה, אויך ענג-לאנד פאלט אפ פון אונז. אין פראנקרייך פערשפרייטען זיך די אפיקורסישע געדאנקען. מען פערברענט אין די שטעדט עפענטליך די בוללאס פון פאפסט. פעטער'ס שטוהל וואקעלט זיך. די רעפארמאט-טארען געוויינען וואס מעהר אנהענגער. היינט, אז מען וועט נאך הערען איבער דער וועלט, אז דו האסט געלאזט פערברענען צעהנדליגער טויזענדער מענשען — מען וועט וויסען, אז דער וואטיקאן האט עס געטאן — און די אידען האבען איבעראל זייערע שליחים זיצען — אין אלע הויפען זיינען דא אידישע דאקטוירים און פינאנסיסטען — וועט מען עס אויסניצען גענען דער קירכע, און דאס וועט געבען מעהר

שמאף די קערצער און די רעפארמאטארען צו טרייבען זייערע ביטערע אטאקעס געגען דער קירכע און זיי וועלען אפרייסען פון קריסטוסעס טראזן פעלקער און לענדער.

דער פאפסט האט געכמורעט מיט זיינע אויגען, האט זיי פער- מאכט, ווי ער וואלט איינגעדרימעלט און האט געשוויגען.

ביי דער טיר אין א ווינקעל איז געשמאנען דער גובערנאטאר פון רוים מיט'ן בעפעהל אין דער האנד און האט געווארט אויפ'ן היי- ליגען פאטער'ס בעשטימונג.

— וויפיעל האבען דיר אידען בעצאהלט דערפאר? — האט ענר ליד דער הייליגער פאטער געפרעגט דעם קארדינאל.

דער קארדינאל האט א מינוט געשוויגען. ער האט זיך אויפגע- הייבען פון זיין ארט, זיך איבערגע'צלם'ט און געזאגט:

— גאט איז מיין עדות, אז איד טו עס נור פאר די אינטערעסען פון דער קירכע. קלעהר אויס פאר די אידען וואסערע יסורים און מאטערנישען דו ווילסט. נור טו עס אזוי, אז קיינער זאל ניט וויסען, אז עס קומט פון דער הייליגער קירכע. די אידען זיינען אויסגעוואק- סען צו א מאכט אין הויף פון דעם סולטאן. קעניגען און פירשטען זוכען זייער פריינדשאפט. און זיי זיינען פערשפרייט איבער דער גאנצער וועלט און קענען ווערען א גרויסע הילף פאר אונזערע שונאים.

— מענען קעניגען און פירשטען זוכען די פריינדשאפט פון דעם איד אין דעם סולטאן'ס הויף, אבער ניט דער פאפסט פון דעם קאר- טוילישען גלויבען, מיט קריסטוסעס פיינד וויל איד ניט האבען צו טאן — האט דער פאפסט פעסט געזאגט.

ענדליך האט זיך אפגערופען דער גובערנאטאר פון רוים:

— הייליגער פאטער, ווען דו קענסט זיי ניט משפט'ען מיט פיר- ער, משפט זיי מיט וואסער.

— וואס מיינסטו? — האט דער פאפסט געפרעגט.

דער גובערנאטאר האט געקוקט אויפ'ן קארדינאל.

דער פאפסט האט צו איהם א וואונק געמאן מיט דער האנד, און דער קארדינאל האט פערלאזען דעם פאפסטליכען שלאפציער, איר בערלאזענדיג דעם הייליגען פאטער מיט'ן גובערנאטאר אליון.

— האם וואסער פון טיבער געהט יעדען יאהר ארויס פון זיינע ברעגען און פערפלייצט די גהעמא — האט זיך אבגערופען דער גר-

בערנאטאר — און ווען דו האסט געצוואונגען די אידען, אז זיי זאלען מויערען העכער די וועגן פון זייער גהעמא, האבען זיי דאס אזוי ביט רע אויסגענוצט, אז זיי האבען פערפעסטיגט די ברעגעס פון טיבער און אויפגעבויט הויכע דאמבעס, אז דאס וואסער פון טיבער זאל ניט אריינשטראמען אין דעם גהעמא אריין. אין סעפטעמבער ערווארטען מיר ווידער א פערפלייצונג פון טיבער; בעפעהל, און מיר וועלען אין געהיים אוועקנעמען די דאמבעס פון טיבער, און ווען דאס וואסער וועט איבערפלייצען, וועט עס אריין אין דער גהעמא און דערטרינקען אלעס, וואס געפינט זיך אין די דארטיגע קעלערען — האט דער גובערנאטאר געזאגט אין דער שטיף.

— און דו שטעל אויס אויף דער וואך מינע געטרייע שוויצער און דייטשע סאלדאטען. אז פיער און צוואנציג שעה נאך דער פערפלייצונג פון דער גהעמא זאל קיין איין נשמה ניט פערלאזען די טויערען פון דער גהעמא — האט דער פאפסט בעפויילען.
— געהערט — האט דער גובערנאטאר זיך געבויען פאר זיין הייליגקייט.

— און איצט רופ אריין דעם יודאס, דעם קארדינאל.
ווען דער קארדינאל פארנעססא איז אריינגעקומען, האט זיך דער הייליגער פאטער אפגערופען אין א פרומען טאון, פעררייסענדיג די אויגען צום הימעל.

— ניט אויס ליעבע צו די ניט-גלויביגע האבען מיר דאס געמאן. ניט אויס די מאטעריעלע גוצען פון אונזער ערדישען לעבען האבען מיר דאס געמאן, נור פאר דער הייליגער קירכע, וואס לערנט אונז ליעב צו האבען אונזערע שונאים.

און דער הייליגער פאטער האט גענומען דעם בעפעהל פון דעם גובערנאטאר'ס האנד און אריינגעווארפען איהם אין דעם ברענענדיגען קאמין.

נור דער קארדינאל האט בעמערקט ווי אין די כלויע אויגען פון פאפסט האט זיך אנגעצונדען א געהיים פייערל.

ק א פ י ט ע ל 5.

די פערפלייצונג.

דעם 15טען סעפטעמבער, 1557, איז רוים אויפגעוואַכט געוואָרען מיט דער נייעס, אז ביינאַכט האָט דאָס וואַסער פון טיבער איבער-פלייצט די גהעמאַ. און דער רוימישער פעבעל, געטריי צו זיין טראַ-דיציאָנאַלער לֹוסט נאָד פערוויילונג און אויפרעגונג, האָט געוואַרפען זיין טאַגטעגליכע בעשעפטיגונג און האָט זיך אין מאַסען אראַבגע-איילט צו די מויערען פון דער גהעמאַ מיט אַהוּגעהעמפערטען חשק, מיט אויפרעגענדע ערוואַרטונג פאַר דעם גרויסען שפּיעל, וואָס שמעהט זיי פאַר, צוצוועהן ווי מענשען וועלען זיך ראַנגלען מיט'ן טוידט.

די קליינע, ענגע פערדרעהטע געסלעך ארום דער גהעמאַ זיינען שוין פון בענינען אָ געווען איבערגעפאַקט מיט מענשען, פרויען און קינדער — די געהענדיג צו דער גהעמאַ, אַנדערע קומענדיג פון דאַרט; אַלע זיינען געווען מיט צוהיצטע פנים'ער, בעגאַסען מיט שווייס, לייכטענדע אויגען און לאַכענדע, ברייט־אויפגעפראַלטע מיילער, אַנ-זאגענדיג איינער דעם אַנדערען די בשורה; דער פאַכסט האָט פער-וועהרט די טויערען פון דער גהעמאַ צו עפענען.

— ביז דאָס וואַסער וועט קומען פון דער הויך איבער דער פלאַזא די אדעא.

— א חוץ די, וואָס וועלען די הענד אויסשמרעקען צום צלם און זיינען וויליג אַרונטערצוקומען אונטער די שיצענדע פליגלען פון דער קירכע.

— פאַר דער גלאַריע פון דער קירכע און צו פערוויילונג פאַר קריסטליכע מענשען.

עס זיינען געגאַנגען כּבּוד'ע רוימישע פּאַטריציער, אַנגעטאַן אין

קאליררייכע טוניקעס, פערוארפען מיט סאמעטענע בלויע טיכער-
 מאנטלען, בעגלייט פון צאהלרייכע דיענער און קנעכט, וואס האבען גער-
 טראגען קישענס, אויסצושפרייטען פאר זיי אויף די מויערען פון דער
 גהעטא, זיי האבען נאך זיי נאכגעטראגען טייערע טעפיכער, קאלירטע
 טאפעסטירען אז עס זאל זיי בעקוועם זיין צו זיצען, און קאלירטע באל-
 דאכינס צו פערשמעלען זיי פון זונען-שמראהלען. קערב מיט פרוכטען,
 מיט וויינען און צוקער-ווארג האט מען נאך זיי נאכגעטראגען צו ערפרי-
 שען זיי, ווען זיי וועלען זיך צוקוקען צום שפיעל, עס זיינען געגאנגען
 האלב-נאקעטע, בארוועסע לויז-ארבייטער, וואס האבען געטראגען זייע-
 רע קינדער אויף זייערע קעפ, מיט אויסגעהונגערטע פנים'ער און ברע-
 נענדיגע, דארשטיגע אויגען, וואס האבען געלעכצט נאך שפיעל, נאך
 פערוויילונג, נאך אויפרעגונג... עס זיינען געגאנגען לאנדעס-קנעכט,
 שווייצארישע סאלדאטען, וואס האבען געדיענט אין פאבסט'ס ארמעע—
 אין זייערע פאנטאסטישע קליידונג—געפארבטע הויזען און יעדער פוס
 איז געווען בעהויזט מיט אז אנדער סארט קאלירטע טוך. עס זיינען גע-
 נאנגען מאנאכען פון פערשיעדענע ארדענס, פראנצויסקאנער, דאמיני-
 קאנער אין זייערע גרויע מאנטלען און קאפאס איבער זייערע קעפ,
 בארוועסע, שווארץ-בעהאנגענע נאנעס-גרויפען אין קירכליכע פראצע-
 סיען, פיהרענדיג קירכען-פעהנער און אונטער קירכען געזאנגען. עס
 זיינען געגאנגען פראסטיטוטקעס, די שעהנע וועלט-קורטיזאנען פון
 רוים, די לוסט-זויבער פון רוים'ס אריסטאקראטיע. דיענער האבען
 פאראויסגעטראגען פאר זיי פאפאגיען אין גאלדענע שטייגען, וואס
 דאס איז געווען דער צייכען פון זייער פראפעסיאן, און עס איז געווען
 ביי זיי א שטאלץ צו ווייזען זיך מיט זייערע צייכענס אויף דער גאס...
 בעגלייט איז יעדע פון די קורטיזאנען געווען מיט א צוג פון רייך-
 געקליידעטע יונגעלייט און יונגע דאמען — דער שטאלץ פון רוים.
 דאס זיינען געווען קרבנות פון איהר שעהנקייט, די געפאנגענע פון
 איהר רייז, דער שניט פון איהר זיעג — וואס גרעסער עס איז גע-
 ווען דער צוג פון איהרע פערליעכטע בעגלייטער, אלץ שטאלצער און
 פאזאנטער האט זיך געווענט די קורטיזאנקע אין איהר טראגן-שטוהל
 אויף די אקסלען פון איהרע קנעכט... און ווי א טייד פון פערשידענע
 פארבען וואס ברענט זיך אין א פאנטאסטישען זונען-אונטער-גאנג,
 האט דאס אלעס געשמראמט צו די מויערען פון דער אירישער גהעטא.

די מויערען פון דער גהעטא זיינען שוין געווען בעלייגט און בער האנגען מיט מענשען פון פערשיעדענעם שטאנד, געשלעכט און עלטער. קנעכט האבען זיך געקריעגט און געריסען זיך איינער מיט'ן אנדערען צו פערכאפען וואס א בעסערען פלאץ אויף די מויערען פאר זייערע העררען. שווארצע מארען האבען אויפגעקלאפט אויף שנעל געשטאנן נען פאר זייערע בעפעהלער, אנדערע האבען אויסגעשפרייט מויערע טעפליכער, ליכטיג קאלירטע מאפעסטריען — פערשיעדענע פארביגע קישענס איבער די ברייטע מויערען. אז עס זאל זיין בעקוועם צו ויצען פאר די סענארען און סענארינעס, די העררען פון זייער לעבען און טוידט. די מויערען פון דער גהעטא האבען זיך געטונקט אין די קאר לירען פון די פערשיעדענע שטאפען, זיידענס, סאמעט און בראקאר, מיט וועלכע עס איז געווען אויסגעציערט די אריסטאקראטיע פון רוים, וואס האט בעעהרט אזוי צאהלרייך די מויערען פון דער גהעטא... עס האבען געפלאקערט אין די זון די פיגורען און די לאנדשאפטען פון די רייכע טאפעסטריען — די פארבען פון די פרוכטען און היות, וואס האבען זיך קאלירט איבער די אריענטאלישע טעפליכער, מיט וועלכע די מויערען זיינען געווען אויסגעלייגט — עס האט געשטורעמט ווי דאס פליסטערן פון אן אהנגעצוימטען טייך דער ברום פון פעבעל, וואס האט בעלייגט די מויערען און פון צייט צו צייט האט אויפגעקנאלט, ווי דער גאנג פון א דונער, דאס פראלענדע לאכען, די פריידיגע אויס- געשרייען, און די שאלענדע ענטציקונג איבער דעם גרויסען שפיעל, איבער דעם טויטען-טאנץ פון ראנגלענדע מענשען — וואס שפיעלט זיך אב פאר זייערע אויגען אויף יענער זייט מויער'ן פון דער גהעטא... דער טויטען-טאנץ אויף יענער זייט מויערען פון גהעטא האט זיך אנגעהויבען אזוי: ביינאכט האבען נאך די איינוואוינער פון דער גהע- טא, וואס האבען געוואוינט אין די אויסגעבאלקענטע קעלערס צוליבע די ענגקייט פון דער גהעטא, געהערט א שונא'דיג אנהיימליך קלאפען אין די ווענד פון זייערע קעלערס, — ווי א פיינד וואלט זיך געוואלט דערשלאגען צו זיי, די איינוואוינער פון דער גהעטא, וועלכע האבען שוין, ווי געזאגט, זיך געמוזט געפינען צוליבע די גזרות פון פאפסט — נישט צו פערגרעסערען דעם רוים פון דער גהעטא — א ארט, וואו אויפצוהאלטען זיך, האבען זיך איינגעגראבען, ווי ערדווערים, אין דער ערד, בויענדיג אונטער דער ערד גאנצע קארידארען מיט וואהנונגען

— די איינוואהנער פון די קעלערס האבען געוואוסט וואס דאס אונ- היימישע קלאפען אין די מויערן פון זייערע וואהנונגען בעדייטעט — און ווער עס איז דער פיינד וואס דערנעהענטערט זיך צו זיי, האבען זיי זיך אויפגעכאפט פון זייערע געלעגערס ווי אויפגעריסען פון א שרפה, געכאפט זייערע קינדער, זייערע קראנקע און אלטע לייט, ווער עס האט געקענט, ווער עס האט נאך צייט געהאט, האט געכאפט וואס האט זיך געלאזט אין האנד און זיינען אנטרונען אין די אויבערשטע גע- מעכער צו די שכנים — איינער האט דעם אנדערען צו וויסען געגעבען דורך קלאפען אין דער וואנד, אז עס דערנעהענטערט זיך א איילענדער און א מעכטיגער פיינד: „דאס וואסער קומט“. דער אויסרוף „דאס וואסער קומט“, איז ווי א שרעק איבערגעגאנגען פון איין הויז צום אנדערן, און אויפגעריסען די איינוואהנער פון דער גהעטא פון זייער טיפען שלאף — צו ראטעווען זיך דאס לעבען. נור דאס וואסער איז פיעל שנעלער געקומען ווי די שרעק. עס האט זיך פלינקער און געכאפט ווי א שרפה, פלוצים אומגעריכטערהייט האט זיך עס און געהויבען צו בעווייזען איבער די פאדלאגעס פון די שטובען, מענשען זיינען אומגעריכטערהייט איינגעזונקען געווארען מיט זייערע בעמען און מעבעל און הויזזאכען — אין זומפען, מען האט אָנגעהויבען צו טרעטען אין טיעפע פייכטע גרונדען, וואס זיינען איינגעזונקען אונ- טער די פיס. עס איז געווען ווי די ערד וואלט פערשוואונדען פון אונ- טער דעם מענשענס טריט. אַט זעהט מען זי נאך, נור קוים שטעלט מען דעם טריט אויף איהר, ווערט זי איינגעזונקען... דאס וואסער שטייגערט מיט דעם בליק פון אויג, און עס וואקסט נישט ווי א פיער אין דער הויך, נור עס דאַכט זיך, אז עס וואקסט אין דער טיעף... וואס אַמאָל ווערט עס טיעפער, און וואס אַמאָל ווערט עס מעהר אונ- היימליכער און שרעקליכער...

אז די אידען האבען געזעהען ווי דאס וואסער וואקסט אונבע- צוימט און אונאיינגעהאלטען, האבען זיי זיך געלאזט אין מאסען מיט א געשריי נאך הילף — שלעפענדיג אויף זייערע פלייצעס קינדער און אלטע לייט — און באַנדלעך מיט האב און גוטס — צו דעם טויער פון דער גהעטא — אָבער בחנם האבען זיי געקלאפט אין טויער פון גהעטא, עס האט זיך נאך יעהערט פון דרויסען די איינזאמע קלינג

גענדיגע טריט פון די טויערען וועכטער, וועלכע בעוואפענט מיט שפיר ציגע האק-מעסערס האבען זיך ארויף און אראָב געדרעהט.
 — אין נאָמען פון גאָט, עפענט אויף די טויערען, מיר טרינקען זיך אין וואַסער, — האָבען די אידען געקלאָפּט אין טויער.
 — קיין בעפעהל נישט — האָבען פון דרויסען אָבגעענטפערט שטאַרקע רויחה שטימען — און עס האָבען זיך וויעדער געהערט די איינזאַמע טריט.

די אַלטע לייט האָבען עס אָנגענומען פאר ליעב — און געווארט אויף אַ נס, זיי זיינען געווען די ערשטע צו בעהאַלטען זיך אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער; די יונגע, וואָס דאָס יונגע לעבן און דאָס לעבעדיגע בלוט האָט געפאַדערט פון זיי רעסונג, האָבען געזוכט אַ פּלאַץ וואו צו אנטרינען, פיעל פון זיי האָבען זיך ארויפ־געכאַפּט אויף די דיקע מויערן, און פיעלע האָבען זיך טאַקע אזוי ארום גערעטעט דאָס לעבען, אָבער באַלד האָבען זיי בעמערקט די טויערן וועכטער, און מיט די שפיציגע האק-מעסער האָבען די וועכטער גע־האַקט איבער די קלאַמערדיגע הענד, יואָס האָבען זיך געריסען איבער די מויערן און צוריק געיאָגט זיי אין דער גהעטאָ אריין — און זיי זיינען אנטרונען מיט די אַלטע אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער — וואַרטענדיג אויף אַ נס.

ווען די רוימישע בעפעלקערונג האָט בעלאַגערט די מויערן פון דער גהעטאָ — האָבען זיי שוין אָנגעטראָפּען, אַז דאָס וואַסער האָט מאַיעסטעמיש בעהערשט די גאַנצע איינגענומענע אויבערפלאַך פון דער גהעטאָ. איבער פּלאַזע די יודעא האָט מען שוין קיין זאָך נישט ארויס־געזעהען, נור דעם ראַנד פון וואַסער ברונען, וואָס אין געשטאַנען אין מיטען דער פּלאַזע. און איבער פּלאַזע די טעמפּלאַ האָט מען שוין קיין זאָך ניט ארויסגעזעהען — נור דאָס וואַסער האָט געוואַשען די ווענד פון די דיקע מויערן פון די הייזער, וועלכע זיינען געשטאַנען פּער־האַקט טיך און טויער — און עס האָט געזוכט בייזוויליג אַ שפּאַלט, אַ לַאָד, אַ עפענונג דורך וועלכע אריינצוקומען אין די שטובען אריין. פון די אויבערשטע פענסטערלעך פון די הייזער, פון די נישעס און ווינקעל עקען, און בריקען, וואָס זיינען געלעגען פון איין הויז איבער'ן אַנדערען, — מיט איין וואַרט, פון יעדע עפענונג, האָבען זיך מענשען ארויסגעוויזען מיט שרעקעדיגע פנים'ער און דאַרע אויסגעשטרעקטע

הענד. איינער האט אוועקגעשמופט דעם אנדערן, איין קאפ האט זיך געהויבען איבער'ן אנדערן, איין פנים האט ארויסגעקוקט איבער דעם צווייטען — און הענד האבען געשטיגען איינער איבער די אנדערע — וואס האבען גערופען צו די מענשען אויף די מויערן פון דער גהעמט נאך הילף — מוטערס האבען איבער די קעפ געהויבען זייערע קליינע קינדער, און געוויזען פון די פענסטערלעך ארויס צו די איינוואהנער פון רוים אויף די מויערן, אז זיי זאלען ראטעווען זייערע קינדער. יונגע-לייט האבען אבערטראטען פון די פענסטער, צוגעלאזט די אלטע, וועלכע האבען אויסגעשטרעקט זייערע הענד נאך הילף צו די מענשען אויף די מויער'ן — אבער דאס געבעט פון די אלטע, דאס וויינען פון די מוטערס, און די שרעקענדע שרייענדע אויגען פון די קינדער — האט נאך ארויסגערופען אלץ מעהר פערוויילונג, אלץ מעהר אויפרע-נונג און אלץ מעהר שפיעל, און עס האט גערייצט דעם שפאט און דאס לאכען.

— וויין זיי דעם צלם, זאלען זיי זיך ווארפען צו דער ערד, — לאזען זיי דעם צלם קושען!

פון דא און דארט איבער דער מויער האבען פראנציקסאנער און דאמיניקאנער מאנאכען אויפגעהויבען צלמים — געוויזען צו די ארויס-שטארענדע פון די פענסטערלעך אידישע קעפ. פון ערגעץ-וואו האבען א גרופע נאנען אויסגעשמעלט א הייליג בילד — אויסגעצויגען עס צו די ארויסשטארענדע קעפ, און געוויזען מיט די פינגער אויפ'ן גאט יעזוס! — אז ער נור אליין קען זיי העלפען.

אבער ווי די אידען האבען דערזעהען די צלמים, די הייליגע בילד-דער, די קירכען פעהנער, וואס האבען זיך געצויגען צו זיי, האבען זיי אוועקגעבויען די קעפ, די אלטע האבען פערמאכט די אויגען, פער-שמעלט זיך די פנים'ער מיט די הענד, אז זיי זאלען ניט זעהען, די מוטערס האבען צוריק אריינגענומען זייערע קינדער, פערשמעלט זיי די פנים'ער מיט זייערע טוניקעס און מיכער, אז זיי זאלען ניט זעהען די פרעמדע געמער.

— הארטנעקיג פאלק, ווי דאס קעהרט אב די פנים'ער פון גאט'ס צייכען. געשלאגען מיט בלינדענעס איז עס — ווי די הייליגע שריפט זאגט — האט זיך אנגערופען איין מאנאך צום אנדערן.
— דאס טוט אלעס דער שטן, און ער לאזט זיי ניט זעהען גאט'ס

געזיכט. פון דער שעה אז וואס זיי האבען אונזער גאט געפייניגט — האט זיך דער שטן בעזעצט אין זיי — און ווען זיי דערזעהען גאט'ס געזיכט — וויינט דער שטן אין זיי — ער לאזט זיי ניט זעהען גאט'ס געזיכט.

— דאס האט זיי די הייליגע מאריע פערשאלטען. ווען מען האט איהר ליבען זעהן פון קרייץ אראבגענומען. — און זי האט געזעהן די לעכער וואס זיי האבען אין זיינע הענד געשלאגען — האט זי זיי פערשאלטען. אז זיי זאלען זיין ליב געזיכט ניט קענען אַנקוקען. — די זון דריקט זיי, די זון פייניגט זיי, און זיי קענען ניט אין זיין הייליג געזיכט אריינקוקען אהן שאַנד.

— אין וואסער בעדארה מען זיי ווארפען. פערטרינקען זיי ווי די ראטען!

— ווי די ראטען, די ראטען! — האט דער פעבעל געשריען. און דער פעבעל איז דורשטיג געווארען צו מעהר אויפגעגונג, צו מעהר פערוויילונג. עס איז זיי ווייניג געווען די שרעק און די פורכט פון די אידישע פנים'ער אויף די דעכער פון די טורמען, אין די פענסטער-לעד פון די קאמער-שטובען, זיי האבען זיי געוואלט זעהען ריכטיג זיך ראנגלען מיט'ן טויט. עס איז זיי לאַנגווייליג געווארען דאס איינ-טאניגע שטראמען פון וואסער, זיי האבען נאך קיין מענשען ניט גע-זעהן טרינקען זיך.

— פון די דעכער ווארפען! — פון די דעכער, ווי די ראטען, ווי די ראטען! — האט דער פעבעל געשריען.

באלד האט זיך זייער בלוט-דורשט אנגעהויבען צו זעטיגען. פון די אפענע קעלערען און די אונטערשטע געמעכער האט דאס וואסער אנגעהויבען יעצט ארויסצושווענקען די הויז זאכען — עס האבען אַנ-געהויבען צו שווימען איבערן וואסער הויז-מעבעל — טישען, בענק, קאסטענס מיט סחורות, שטיקער קליידער, ספרים, שטיקער פארמעט, און אנדערע שטוב זאכען, דערטרונקענע שטוב-עופות און שטוב-חיות — דאס פאלק איז געווארען אויפגערגט פאר ערווארטונג, יעדע שטי-קעל מעבעל, יעדע כלי, יעדע שטוב קלייד, וואס האט זיך בעוויזען איבערן וואסער, האט ארויסגערופען נייע געוואלדען — פרייד אויס-געשרייען, און א ווייזען מיט די הענד. באלד האט דאס וואסער אַנ-געהויבען ארויסצושווענקען אויך מענשליכע גופים, — קליינע קינדער

לייבען, לייבען פון אלטע לייט, — די מענשליכע לייכען האבען אויפֿ-
געפלאַמט דאָס דאַרשטיגע בלוט פון דעם רוימישען פעבעל — איבער
דער מויער האט זיך געהערט אזעלכע אויסגעשרייען, אזעלכע אויסרו-
פען, ווי דאָס פעבעל וואָלט געווען דערזעהן זייער אויסלייזער, זייער
גבור, זייער בעפרייער.

— פּרעה'ס ים, נאָט האָט געבראַכט אויף די אידען פרעה'ס ים!

— דער טאָג פון נאָט'ס נקמה איבער זיינע פּינד!

— לעבען זאָל דער הייליגער פּאָטער פּאָל דער פּערטער, דער

געטרייער דינער פון נאָט, וואָס האָט זיך אָנגענומען די עולה פון נאָט!
— נאָט'ס בלוט איז גערעכט געוואָרען!

דאָ און דאָרט האָבען מאַנאַכען געקניעט אויף דער מויער, פּער-
גלאַנצט די אויגען און אַבגעריכט אַ געבעט פּאַר די אויסגעגאָנגענע
נשמות, אַז נאָט זאָל זיך מרחם זיין אויף זיי און אַרײַנגעהמען זיי אין
זיין הימליש קעניגרייך, און אויסגעשטרעקט די צלמים איבער'ן וואַ-
סער, אויף די טויטע שווימענדיגע לייבער...

פּונדערווייטענס האָט זיך געהערט דאָס איינזאַמע קלינגען פון אַ
קירכען גלאַק, און באַלד האָט דער עולם געבויען די קעפּ צו דער ערד.
די מאַנאַכען האָבען געקניעט און האָבען אָנגעהויבען צו זינגען קירכען
ליעדער.

אויף דעם מויער פון דער גהעטאָ האָט זיך בעוויזען אין אַ טראַג
שטיל דער הייליגער פּאָטער, אָנגעטאָן אין שאַרלאַד רויטען, בעגלייט
מיט אַ סוויטע פון קאַרדינאַלען און אַנדערע הויכגעשטעלטע לייט פון
דער קירכע. אויף דעם מויער איז פּאַר זיי אויפגעשטעלט געוואָרען
פון בעגינען אַז אַ געשטאַנד, וואָס איז בעפּוצט געוואָרען מיט בראַד
קאָדען און אַנדערע טייערע שטאַפען, אַז דער הייליגער פּאָטער זאָל
קענען זעהען אַלצדינג, בעאַכטמען וואָס עס טוט זיך אין דער גהעטאָ.
דער פעבעל האָט זיך איינגעשטילט ביים אַנבליק פון הייליגען פּאָטער,
און אַלע האָבען אַבגעוואָרט מיט האַרץ-קלאַפּונג און דורשטיג פון ניי-
גערינקייט וואָס דאָ וועט זיך טאָן.

די אידען אין די טורמעס, אין די פענסטער, אויף די בריקען,
דערזעהענדיג דעם „הייליגען פּאָטער“, זיינען פּלוצים ארויס מיט אַ
גרויס געוויין און אַ געשריי, — האָבען ארויסגעשטעקט דורך די פענס-
טערלעך די ספּריי-תורות, מוטערס האָבען ארויסגעצויגען זייערע קינדער

און אָנגעהויבען צו בעמען, שרייענדיג פון די פענסטער און קאַמערס
מיט א גרויס געוואָלד:

— אין נאַמען פון נאַט, ראַטעווע אונז, ראַטעווע אונז!
— עפענט אויף די טויערען! מיר טרינקען זיך מיט ווייב און

קינד!

אַלע האַבען געקוקט אויפ'ן „הייליגען פאַטער“, נור דאָס געזיכט
פון פאַבסט איז שוואַרץ געווען און שווייגענדיג און די קנייטשען אין
איהם האַבען זיך געכמורעט, ווי אין א שטורמדיגען ים, זיינע אויגען
האַבען געשיינט צו דרימעלן. אזוי זענען זיי איינגעזונקען און פער-
טונקען געווען אין די שטורמדיגע קנייטשען פון זיין שוואַרץ שוויי-
גענדיגעס געזיכט.

ק א פ י ט ע ל 6.

ד ע ר נ ס.

באלד האט דער פעבעל פון רוים געקראגען דאס וואס ער האט געוואלט.

די אידען, צי זיי זיינען געווארען ארויסגעטריבען פון וואסער, צי צוליעב די האפנונג, וואס זיי האבען זיך איינגערעדט, אז אין דער אנוועזענהייט פון הייליגען פאטער וועלען זיי גיכער געראטעוועט ווערען. האבען זיך פלוצלונג ארויסגעלאזט פון זייערע הייזער, געשפרונגן גען פון די פענסטער אין וואסער, און אויפהויבענדיג זייערע קינדער און אלטע לייט איבער די קעפ, האבען זיי זיך געלאזט געהן אין וואסער. דאס וואסער איז געווען הויד, ביי א טייל האט עס דערגרייכט ביז'ן האלבען לייב, ביי אנדערע ביז צו די העלזער. אבער זיי זיינען געגאנגען. עס זיינען געגאנגען מוטערס מיט די קינדער אויף די קעפ; פאטערס, וואס האבען געטראגען זייערע קינדער אין דער הויד. אנדערע האבען געטראגען אין דער הויד ספרי תורות, אנדערע — אלטע לייט. אנקומענדיג צו דער זייט פון מויער, אויף וועלכער ס'איז געזעסען דער „הייליגער פאטער“, האבען זיי אויסגעשטרעקט צו איהם די ספרי תורות מיט די קינדער, און אנגעהויבען זיך בעטען ביי איהם: — עפען אויף די טויערען פון דער גהעטא, מיר ווערען דער-טרונקען.

— אין נאמען פון נאט, ראטעוועט אונז!

— מיר זיינען אלע בירגער פון רוים. די פאכסטען האבען אונז

שטענדיג גענומען אונטער זייער שוץ.

דער פאכסט האט אויסגעהערט זייער געבעט, און זיצענדיג אין זיין שטוהל, האט ער אויפגעהויבען זיין פינגער מיט'ן רינג צום גובער-

נאטאר פון רוים, וואס איז געווען מיט איהם אין דער סוויטע, אז זיך זאל די אידען בערהייגען.

דער גובערנאטאר האט זיך אויפגעהויבען פון זיין זיץ און זיך אָנ־גערופען צו די אידען:

— דער הייליגער פאטער האט ניט געקענט רוהיג איינזיצען אויף זיין פלאץ, הערענדיג פון דעם גרויסען אונגליק, וואס האט געטראפן די אידישע גהעטא, און איז געקומען אייד העלפען, ניט דערפאר, ווייל איהר האט עס פערדיענט, נור דערפאר, ווייל גאט האט געהייסען ליעב האבען אונזערע פינד — האט דער גובערנאטאר געזאגט.

— מיר האבען געוואוסט, אז דער הייליגער פאטער וועט רחמנות האבען אויף אונז — האבען די אידען ארויסגעשאלט מיט א שטורם פון פרייד פון וואסער ארויס.

— די מויערען פון דער גהעטא קען מען ניט עפענען — האט דער גובערנאטאר ווייטער געזאגט — דאס וואסער וועט ארויס פון דער גהעטא און פערטרינקען די שכנישע געסלער, און קען נאך שארען ברענגען צו דער הייליגער קירכע פון סט. אנגעליקא.

— וואס דען? האב רחמנות, הייליגער פאטער, אויף אונזערע קינדער! מיר טרינקען זיך דאך אין וואסער.

— איהר טרינקט זיך ניט, איהר טרינקט זיך ניט — האט זיך דער גובערנאטאר פון רוים נאכגעקרימט, צום פרייד און צום לאכען פון גאנצען רוימישען פעבעל אויף דעם מויער, וואס האט אבגעקלונג גען פון דער מויער אין א ווילדען ווידער-קול — דער הייליגער פאטער טער האט שוין בעפוילען, און פינף הונדערט קריסטליכע סאלדאטען ארכיימען פאר אייד, פערשאלטענע אידען. פערפעסטיגען צוריק די דאמבעס, וואס דאס וואסער האט צושטערט. אין א פאר שטונדען ארום ערווארטען מיר, אז דאס וואסער זאל אנהויבען אכצופאלען.

— מיר וועלען דאך אלע ביז דאן דערטרונקען ווערען — האבען די אידען געוויינט.

— איהר וועט ניט דערטרונקען ווערען — האט וויעדער דער גובערנאטאר נאכגעקרימט די נאקעטע מאסע אידען. און דער פעבעל אויף דער מויער האט וויעדער אפגעשאלט מיט א ווידער-קול.

און באלד האבען שווייצארישע סאלדאטען מיט די לאנגע האקד פיקעס אוועקגעיאגט די אידען פון דער מויער. די אידען האבען גע-

ווענדעט זייערע אויגען צום הימעל, און ניט געוואוסט וואס צו טאן. עס זיינען דארטען געווען פערשידענע־הריגע אידען, מענער און פרוי־ען, זיינען זיי געשטאנען האלב נאקעט מיט נאסע קליידער. ביי פיעלע האט זיך געזעהן די בעהארטע ברוסטען, קרומע פלייצעס, איינגעבוֹי־גענע קעפ מיט שרעקעדיגע אויגען פאר'ן פחד פון טויט. די בעוואקט־סענע פנים'ער, ארויסקוקענדיג פון וואסער, האבען גערייצט צום לאַך־כען, און דער פעבעל האט געזעמיגט זיין פערווילונגס־הונגער און לאַך־רייז אין די קאמיש־פערקרימטע, וויינענדיגע מענער און פרויען. א טייל פון זיי האבען זיך שוין ניט געקענט האַלמען אויף די פיס. דאס וואסער האט זיי געצויגען אין זיין שטראם ווי שפענדלעך האַלץ און געשלעפט זיי נאך זיך. איבערהויפט זיינען די ווייבער געשלעפט געווארען מיט'ן שטראם. דאס וואסער האט אראפגעשלעפט פון זיי דאס לעצטע שטיקעל העמד אדער קלייד און ענטפלעקט די נאקעטע לייבער. די טארבענדיגע ברוסטען ביי די אַלטע פרויען, די איבער־געוירטע אַלטע איינגעשרומפענע קערפערס פון די אַלטע אידען, וואס האבען אויסגעהאַלמען די האַרטע ציין פון פערשידענע יסורים און צרות, האבען ערוועקט שפאט און חוזק ביים פעבעל. אַך־שטאַט רחמנות, האט די שוואכקייט און די אונבעהאַלפענקייט פון די האַלב נאקעטע מענשען נור ערוועקט אַ געפיהל פון קאמיזם און פעראַכטונג, און דער פעבעל איז אַנגעשטעקט גער־ווארען מיט אַ לאַך־רייז און אַ טרייב־שפיל. זיי האבען פער־לאַרען יעדען מענשליכען אינסמינקט, יעדען געפיהל פאר לעבעדיגע וועזענס. זיי האבען נור געזעהען אין די קאמישע פיגורען, וואס שפרייזען ארום אין וואסער מיט שרעקענדיגע אויגען און זוכען אן אויסוועג צו ראטעווען זייערע לעבענס, שטאַף פאר זייער לאַך־רייז, ווי הינט, קעץ אדער ראטען וואַלמען אין וואסער זיך געטרונקען. און דער לאַך־רייז האט אַנגעשטעקט אַלעמען, ארעם און רייך, פעבעל און אַריסטאקראטיע. עס האט געלאַכט קאַרדינאַל און ארטיזאן, מאַנאַד און סאַלדאַט, נאָנע און פראַסטיטוטקע — אַלע, אַלע זיינען זיי פער־כאַפט געוואָרען פּוּנ'ם שפּיעל, וואָס איז פאַר זייערע אויגען. אַלע, אַלע, פון „הייליגען פאַטער“, ביז צום לעצטען לאַנדס־קעכט, האַבען זיך אַמוזירט, געוויילט, געלאַכט פון טויט־טאַנץ, וואָס דער מלאַך־המות טאַנצט פאַר זיי. אַלע פּנים'ער זיינען אויפגערייצט, אויפגע־

קאכט געווארען. אויגען האבען געשיינט, מיילער האבען געלאכט, הענד האבען געפוכערט. די סינארען מיט זייערע וועלען שאלען, די סינארינען מיט זייערע טיבער, די מאנאכען מיט זייערע קירכען-פעהר גער, די לאנדס-קנעכט מיט זייערע שפיזען — אלעס האט געלאכט, געלאכט, געלאכט...

— זעהט דעם רויטען אט דארט, מיט די רויטע בארד, זעהט זיין רויט בעהארטע ברוסט — זעהט, זעהט — ער וואקעלט זיך ווי א שכור.

— שיכור פון וואסער: ער האט גענוג געטרונקען היינט, ווענערא, דו שעהנע געמין! בעדארפסט בעמען דעם פאכסט, ער זאל דיר איהם שענקען. דו וועסט איהם אויסשטעלען אלס פאן אין דיין לוסטיגארטען, דו וועסט זיין די איינציגע ווענערא, וואס וועט האבען א רויטען פאן. די געטער וועלען דיר מקנא זיין — האט גע- זאגט דער קארדינאל פערנעסע צו די שעהנע קורטיזאנקע אימ- פעריא, וואס האט בעהערשט מיט איהר סוויטע און צוג פון ליבער האבער און ליבעהאבערינען איינעם פון די אנגעזעהענסטע ערטער אויף דער מויער פון דער גהעטא.

— אזא גליק וואלט איד דעם אידען גארניט פערנוגען. צו שטעהן אין ווענערעס גארטען און צוזעהן ווי ווענערא בארט זיך יעדען פרייה מארגען צווישען די צווייגען אין דעם קוואל פון די „ליעבעסיוואסע- רען“. אה, איד וואלט זיך באלד געביטען מיט איהם פלעצער — האט זיך אבגערופען דער יונגער פלארענטישער געזאנדטער צו די שעהנע אימפעריא, אויף וואס די שעהנע קורטיזאנקע האט איהם געשאנקען דעם קלענסטען גענעלע פון איהר קלענסטען פינגערל צו קושען. פאר דעם קאמפלימענט וואס ער האט איהר געמאכט...

— זעהט, זעהט דארט יענעם מיט דעם דיקען בויד. ער וואקעלט זיך שוין אויף די פיס. בעאכאכטעט נאך א מינוט און זיין פליכע- וואטער קאפ וועט באלד פערשוואונדען ווערען אונטער'ן וואסער, ווי א פולע לבנה — האט געלאכט און געוויזען מיט די הענד איינער צום אנדערען אין אן אנדער גרופע.

— א שאד, אזא פעט לייב וועט פערלארען געהן — האט געלאכט א צווייטער.

— וואס קענסטו טאן דערמיט?

- עם וואָלט געווען א גומער וועריס־שטאף פיש צו פאנגען.
 און א לאַכען האָט אָנגעשאַלט פון דער מויער אין וואסער אריין.
 — קוקט, קוקט נור, זעהט, זעהט, ווער שווימט עם דאָרט?
 — וואס איז דאָס?
 — ווער אַז דאָס?

איינציגווייס האָט דאָס לאַכען אָנגעהויבען אײס־צושטאַרבען —
 און א שרעק און א אונפערשטענדליכקייט האָט פערנומען זיין פלאַטץ.
 — די מענשען אויף דער מויער זיינען פערכאַפט געוואָרען פון דעם
 בילד פאר זייערע אויגען. זיי זיינען פערשטיילט און פערציטערט גע-
 וואָרען פון דער שענההייט, וואָס האָט זיך פאר זייערע אויגען בעוויזען.
 פון א געסעל איז ארויסגעשוואומען אויף א ברעט, צי אויף א
 שטיק מעבעל, א יונגע פרוי. ביי איהר צופוסען אויף עפעס א שטיק
 שטאף איז געלעגען אַן אַלטער גרויז־גרויער מאַן. די פרוי איז געווען
 כמעט ווי נאקעט. דער בלויער געלער טוניק, וואָס איז געווען איבער
 איהר לייב, איז נאָס געווען און האָט זיך אַראַבגעגליטשט פון איהרע
 הענט און רוקען. און עם איז ענטפלעקט געוואָרען א דייצענדע, אָבגע-
 רינדעטע פלייצע, וואָס האָט זיך געפאַרעמט איידעל און רונדיג און
 איז אַראַפגעפאַלען ווי א קאַלטער וואַסער־פאַל מיט א לייכטער שווע-
 בענדער ליניע. איהר אויסגעקנעמער מוסקולירטער רוקען האָט זיך
 געשיינט אין דער זון ווי א ברענענדיג פייער און געשפיעלט מיט זיינע
 מוסקולען, ווי ער וואָלט געשמייכעלט. איהרע פולע, געמאַקטע שוואַרץ-
 לויכטענדע האַר זיינען ווי וואַסער־פאַלען געפאַלען איבער איהר לייב
 און פערשטעלט איהרע געטרעמטע, קערענדיגע, שפראַצענדיגע יונגע
 ברוסטען, פון וועלכע מען האָט נור ארויסגעזעהן ווייסע פלעקען צוויי-
 שען די האַר, ווי זונער־שמראַהלען, וואָס ברעכען זיך דורך, דורך א
 געוועב פון געדיכטע פערבלעטערטע צווייגען... זי האָט ניט געבעטען,
 זי האָט ניט אויפגעהויבען די הענד צום פעבעל נאָד הילף, נור אזוי
 ווי שעמענדיג זיך פאר איהר נאַקעטקייט, האָט זי געהאַלטען איהר
 קאַפ אַראַפגעבויען איבער איהר ברוסט, און קניענדיג געקוקט מיט
 רחמנות אויף דעם אַלטען מאַן וואָס איז געלעגען ווי א קרבן, ווי א
 געפייניגטער צו איהרע פיס. און איהר פנים, איהר גאַנצע פיגור האָט
 אויסגעדריקט אזוי פיעל מיטלייד, אזוי פיעל צער און טעפען וועהמאַג,
 אַז דער פעבעל איז עפעס פערשעהמט געוואָרען ביי זיך, פאר דעם

גאנצען שפיעל, פאר אלצדינג וואס עם טוט זיך דא. איינציגווייז זיינען אויסגעלאשען געווארען די געשרייען, דאס לאכען, דאס רוישען, און שטיל איז געווארען איבער דער מויער.

דער רוימישער פעבעל וואס איז פון שטענדיג און געוואוינט גע- ווארען צו זעהן אין די שעהנהייט די געמליקייט, האט אין דעם בילד פון דער פרוי דערזעהן עפעס א הימלישעם וועזען. ס'האט זיך זיי געדוכט, אז זיי האבען שוין ערגעץ וואו דאס בילד געזעהן, און אויף פיעלע פון זיי האט דאס בילד געווירקט ווי א מיראזש, ווי עפעס ניט נאטירליכעס. עם האט זיך זיי געדאכט, אז עפעס א וואונדער-זעהונג שיינט פאר זייערע אויגען.

די נאקעטקייט פון דער פרוי, איהר בליק מיט צער, און איהר בויגזאמער קערפער, וואס האט אין זיך געהאט דעם צניעות'דיגען שמי- כעל פון איהר פנים, האט עפעס אנגעשמעקט מיט פרומקייט, מיט חרטה, מען האט שוין ניט געזעהן די שווער-פאליגע אידען, מען האט שוין ניט געלאכט פון די נאקעטע ווייבער אין וואסער, פערקעהרט, דאס בילד פון די אידען מיט זייערע ספרי תורות אויף די הענד, די אלטע פערקרימטע ווייבער מיט די קינדער אויף די הענד, זייער גע- וויין, זייער בעמען זיך האט גאר געקראגען דורך די שווימענדע נא- קעטע פרוי א גאנץ אנדער רייץ. עס איז געווארען ווי אז ערשיינגונג פון א ביבלישער סצענע, ווי עפעס א גרופע פון הייליגע געהען דורך א ים און פאראויס געהט די הייליגע מוטער, „די מוטער אין רחמנות“.

דא און דארט האט מען שוין געהערט א מורמען פון פעבעל, וואס איז דורכגעגאנגען דורך דער מויער, ווי א שטילער ווינד:

— ראטעווען!

— מענשען טרינקען זיך!

— א שאנד פאר גאט!

— זינד! זינד!

פלוצלונג האט זיך אימיצער בעוויזען אין וואסער. טיעף ביז צום האלץ איז ער געגאנגען אין וואסער. א הויכער איז ער געווען. פון א גאס איז ער אנגעקומען און איז צוגעגאנגען צום שווימענדיגען ברעט, אויף וועלכען ס'איז געווען די נאקעטע פרוי מיט'ן אלטען מאן. און אנקומענדיג נאעהנט צו זיי, האט ער פון אונטער דעם וואסער ארויס- געשטעקט א הויכען אייזערנעם צלם מיט א קריסטוס אנגעקלאפט אויף

איהם און ער האט דעם צלם אויפגעהויבען אין דער הויך איבער די קעפ פון די נאקעטע אירען, און געווויען צום פעכעל ארום דער מויער מיט'ן האנד אויפ'ן צלם.

א שרעק איז בעפאלען דעם פעכעל ארום דער מויער. דא און דארט האבען זיך שוין גרופען מאנאכען אראכגעלאזט אויף די קניע איבער דער מויער, און עס האט זיך פלוצלונג דערהערט א הויך קיר-כען-געזאנג, וואס האט אכגעשאלט ווייט און ברייט איבער דער מויער, איבער'ן וואסער, איבער דער געטא, איבער גאנץ רוים:

— די הייליגע מוטער שווימט, „די מוטער אין רחמנות“.

— קריסטען-פאלק, זעהט! זעהט! גאט'ס מוטער שווימט!

פון אלע זייטען האט מען געקוקט אויפ'ן שטאנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען דער „הייליגער פאטער“ מיט זיין סוויטע. פאר דער פיערטער האט זיין פנים פערשמעלט מיט זיין הויטען מאנטעל און ניט געוואלט זעהן.

און מיט אמאל האט עס אויסגעבראכען ווי א שטורעם. פון דא און דארט האבען זיך הענד אויפגעהויבען און געווויען צום „פאכסט“. און א מורמעל איז געגאנגען:

— ראטעווען!

— די טירען פון דער געטא עפענען!

— ראטעווען! ראטעווען!

— זינדיגער — האט א מאנאך געווויען מיט'ן צלם אויפ'ן

פאכסט.

— אנט-קריסט!

— דער טייעפל זיצט אויף קריסטוס'עם טראן!

— אנט-קריסט!

מיט די העק-שפיעווען און שטאכערס האבען די שווייצארישע זעלנער געמאכט פלאץ פאר'ן פאכסט, צוריקגעטריבען די צורייצטע מאסע, און פאר דער פיערטער איז פערשוואונדען מיט זיין סוויטע פון דער מויער פון דער געטא. אזוי זיינען איינער נאכ'ן אנדערען פערשוואונדען די קארדינאלען, די קורטיזאנען, די סענארען, די הויכע קירכען-דיענער און געוועלטיגער פון רוים און דער וועלט, איבערלאז זענדיג די פארבעדרייכע טאפעסטרייען און טעפליכען איבער דער מויער פון דער געטא פלאקערען זייערע פארבען אין דער זון.

אויפגעפראלט זיינען געווארען די טויערען פון דער געטא, אויפ־
געשפרונגען זיינען די טירען און דאס וואסער פון דער געטא האט
ארויסגעשטראמט, און עס האט זיך געדאכט, אז דאס געהט פער־
פליצען רוים!

ק א פ י ט ע ל 7.

די לעגענדע.

איבער רוים האט זיך פערשפרייט א לעגענדע, אז די הייליגע מורטער האט זיך בעווייעזען אויף דער ערד. זי האלט זיך אויף ערגעץ צווישען די אידען אין דער געמא, און זי האט דאס געראטעוועט, צו לייעב עפעס אז אונפערשטענדליכען טעם און אונבעוואוסטען צוועק, די אונגלויביגע פון אונטערגעהן. אין דער געמא האבען זיך אראכגע-לאזט מאנאכען פון פערשיעדענע ארענס, נאנעם און פרומע קריסטען, און האבען פערשטעלטהייט געווארפען בליקען אין די געוועלכער, אין די פערמאכטע הייזער, טאמער וועלען זיי דערזעהן יענע, צו וועל-כע זיי בעטען, אין וועמעס הענד עס געפינען זיך די שליסלען פון דער און יענער וועלט, און וואס האט בעווייליגט צו זיין א טאכטער פון דעם פערשאלטענעם פאלק און צוריקקומען און אויפהאלטען זיך ביי דעם פאלק.

בחינם האבען די קארדינאלען און די ביסקופען בעפוילען די גלחים, אז זיי זאלען דאס פאלק אויפקלעהרען אין די קירכען, אז עס איז נור געווען א כשוף-מאכערין, וואס האט זיך בענוצט מיט'ן שטן'ס מאכט און האט אנגענומען דאס געשטאלט פון דער הייליגער מוטער, כדי אצונארען דאס קריסטען-פאלק. עס האבען זיך זאגאר געפונען עדות, וואס האבען עדות געזאגט אין די קירכען פאר'ן פאלק, אז זיי האבען אליין געזעהן, ווי די פרוי, וואס האט געשוואומען אויפ'ן ברעם, האט ארויסגעוויזען פון אונטער'ן קלייד ציגען-פיסלעד. אנדערע ווי-ער דער האבען דערזעהלט, אז זיי האבען געזעהן אין דער אידישער געמא ארויסגעהענדיג פון א הויז א פרוי, וועלכע האט געהאט הערנער אויפ'ן קאפ. דאס פאלק איז אבער געווען ציפיעל אונטער דעם איינדרויס פון

דעם בילד וואס זיי האבען געזעהן, און די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער האט זיך פערשפרייט אין פעבעל.

דער פעבעל פון רוים האט שמענדיג געגלויבט, אז אין דער געטא האלמען זיך אויף כישוף-מאכערינס און מכשפות, אז די אידישע פרויען האבען איין-האנד געשלאסען מיט'ן שטן, און דער שטן גיט זיי די מאכט, און לערענט זיי אויס ווי אזוי שמענדיג יונג צו בלייבן בען, ווי אויפצוהאלמען די פרישקייט פון זייערע קערפערס און די יונג-קייט פון זייערע געזיכטער, צו פארבען זייערע האר אין וועלכע קאליר רען זיי ווילען. און זיי קענען מיט אזעלכע געטראנקען איינפלאנצען אין יעדען מאנ'ס הארץ ליבעע און איהם אונטערטעניג מאכען. עס דערצעהלען אונז די כראניקעס פון יענער צייט, אז די שעהנסמע קור-טיזאנען פון רוים פלעגען אראבקומען אין דער געטא אריין און אויס-לערנען זיך ביי די אידישע פרויען דאס געהיימניס פון שמענדיג יונג בלייבען, וואס זיי, די אידישע פרויען, האבען עס בעקומען דירעקט פון שטן.

נאר דער פעבעל האט אבער געגלויבט, אז דער שטן האט נור א מאכט איבער דעם מענש און אלעס וואס געהט אן דעם מענשען, זיין גליק, זיין גרויסקייט, זיין הערשאפט — איבער דאס אלעס קאן דער שטן האבען זיין האנד. אבער ער קאן ניט האבען קיין שליטה איבער די הייליגקייט און איבער די געמליכקייט; אז קיינמאל קאן זיך דער שטן ניט פערשמעלען פאר גאט. דורך דעם האט ניט געהאלפען קיין אנשטרענגונג פון דער קירכע איינצורעדען דעם פעבעל, אז דאס האט דער שטן געראטעוועט די אידען. דאס, וואס די געשטאלט פון דער הייליגער מוטער האט זיך אליין בעוויזען, האט דעם פעבעל גע-שטארקט אין זיין גלויבען, און די לעגענדע פון דער „הייליגער מור-טער“ אין דער אידישער געטא האט זיך פערשטארקט ביים פאלק גע-גען דעם ווילען פון די גלחים און געגען דעם אינמעכטיגען צארן פון דער קירכע...

— אפילו אזא הייליג וועזען איז אויך אונטערווארפען אונטער אלע שוואכקייטען פון פשוט'ען מענש. געזעהן אז מען פייניגט איה-רע אייגענע, איז זי געקומען זיך אָננעהמען — האט דאס פאלק גע-רעדט אין די קירכען.

— ס'איז קיין וואונדער ניט, בלוט רוהט ניט, און מעג עס אפילו

רינען אין די אדערען פון דער הייליגער מוטער, ציהט עס צו זיין איי-גענס.

— יעדען ציהט צו ס'זייניגע.

— און איד זאג, אז מען דארף פארזיכטיג זיין מיט די „פער-שאַלטענע“, כאַטש פערשאַלטענע, פערשטויסענע, אַבער עס האַט אַ צו שטאַרקען צד אין הימעל. און דער געקרייציגטער אַליוו, כאַטש ער איז אַ גאַט'ס זוהן, איז פריהער פון אַלץ אַ איד, און ווי ער זאָל זיי ניט פערלייקענען, דערזעהט ער אַבער, אַז מען פייניגט זיי, גיט עס איהם אַ שטאַד.

— און זי — אַ אירישקע, און כאַטש זיי האַבען איהר זוהן גע-קרייציגט, קאָן זי זיך אַלץ ניט בעפרייען פון זיי, פונקט אַזוי ווי אַ שנור אין שווער'ס הויז וועט שמענדיג האַלטען מיט איהרע ברידער... — האַט אַ פרוי צוגעלעגט...

די קירכע האַט געזעהען די געפאָהר אין די רייך פון פאַלק, און האַט אויפגעפאָדערט די אינקוויזיציע אויסצוגעפיינען די כשוף-מאַכער-רין און זי צו פערברענען עפענטליך. מלֵהר האַט די אינקוויזיציע נישט בעדאַרפט. יעדען אַבער זיינען די שומרים פון דער אינקוויזיציע בעפאַלען די געטאָ. מען האַט אַרויסגעשלעפט פון די הייזער פרויען און מיידלעך און געצוואונגען זיי דורך טאַרטורען מודה צו זיין, אז זיי שטעהען אין פערבינדונג מיט'ן שטן. מען האַט שוין געהאַט פער-ברענט עפענטליך אין רוים אייניגע כשוף-מאַכעריןס. נור קיינמאַל האַבען זיי ניט געפונען די ריכטיגע, און זיי האַבען ניט געקאַנט אויס-ראַטען די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער אין דער אירישער געטאָ פון מויל און געדאַנק פון פאַלק...

דער יונגער ווענעציאַנער מאַהלער פאַסטילאַ, וועלכער אין איי-גענטליך געווען דער גאַנצער שולדיגער אין די רעטונג פון די אידען האַט דערווייל גענומען דעם בלינדען אידען מיט זיין שעהן אייניקעל און אַרויסגעפיהרט פון דער געטאָ, און זיי בעהאַלטען אין אַ לעדיגען קלויסטער, אין וועלכען ער האַט געהאַלטען אין מאַהלען פּרעסקאם פון אַלטען און וייעם טעסטאַמענט פאר די נאַנעס פון הייליגען אַרדער

סט. אנטאניוס. דער קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ איז געלעגען אָבעלעגט אין אַ פּערוואַרפענער גאַס אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסען פּאַרק און אַרומגעצאמט מיט אַ הויכען מויער. אין דער קאַפּליצע, וואו פּאַסטילאַ האָט געמאַהלען זיינע פּרעסקאַס, איז געווען אַ געהיירטער אַרײַנגאַנג, צו וועלכען ער האָט געהאַט די שליסלען און דאָרט האָט ער געהאַלטען פּערבאַרגען זײַן אוצר. יוסף פינזי, זײער לאַנדס־מאַן און פּרײַנד, בײַ וועמען דער בלינדער ר' יעקב האָט זיך געהאַט אויפּגעהאַלטען, איז צוריקגעגאַנגען אין דער געטאָ, נור די געטאָ איז שוין ניט געווען זיכער. די אידען, וועלכע עס איז געוואָרען אונער־טרעגליך דאָס לעבען אין רוים אונטער דער הערשאפט פון פּאַול דעם פּיערטען, האָבען געזוכט עצות ווי צו אנטרינען פון רוים נאָך אַר־באַנא, וואו דער פירשט האָט זיי געהאַט אײַנגעלאָרען צו בעזעצען זיך אין פּענזוא, אויף צו להכעיס דעם פּאַבסט.

פּאַסטילאַ האָט זיי צוגעזאַגט, אז ער וועט דעם אַלטען ר' יעקב מיט זײַן טאַכטער ברענגען קיין ווענעדיג. בעפּאַך זיי האָבען זיך גע־שיידט פון יוסף פינזי, וועמען אײַגענטליך זיי האָבען גערעכענט פאַר זײער אײַגענעם. האָבען זיי געהאַט אָבגעמאַכט צווישען זיך, אז זיי זאָלען זיך אַלע טרעפען אין אַנקאַנא, דעם נאָהענטסטען האַפען פון רוים. פון דאָרט וועט פּאַסטילאַ פאַר זיי שאַפּען אַ ווענעציאַנער שיף, וואָס וועט זיי אַלעמען אַריבערפיהרען קיין ווענעדיג. און פון ווענעדיג האָבען זיי געהאַפּט צו פּאַהרען אויף אײַנע פון די טערקישע שיפען, וואָס געהערען צו אידען און וואָס זײַנען דאַמאַלס געווען אין אַ שטענ־דיגען פּערקעהר צווישען קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ווענעדיג. אַרײַנצו־פּאַהרען אין דעם סולטאַנ'ס מדינה, וואו די אידען און די מאַראַנען לעבען אין עושר און אין כבוד, און וואו זײער לאַנדספּרוי און אָנגעהד מערין, די גרויסע גביר'טע גראַציאַ מענדעסאַ מיט איהר אידעם יוסף נאסי זײַנען דערגאַנגען צו גרויס גדולה און ממשלה אין סולטאַנ'ס הויז. יוסף פינזי, דער פּערוואַלטער און אַגענט פון דעם הויז מענדעסאַ אין רוים, האָט געהאַט גרויסע פּערמענענס אין זײדענס־שטאַפען און אין יואוועלען און טײערע שטיינער, וועלכע ער האָט געדאַרפט אײַ בערפיהרען מיט זיך פון רוים קיין ווענעדיג. קײנע וועגען זײַנען דאָר מאַלס ניט געווען אין איטאַליען. דער אײַנציגער מיטעל אַריבערצו־פיהרען סחורות אין נור געווען דורכ'ן וואסער און דורך פּאַק־אײַזלען

אויפ'ן טרוקענעם וועג און בעגלייט מיט שומרים און פעלדרייטערס. און די וועגען זיינען געווען אין סכנה, און פאר א אידען מיט א פער-מעגען וואלט עס געווען א זיכערער טויט. פינזי האט אבער געמוזט איבערפיהרען זיינע סחורות אויף פאק-אייזלען פון רוים קיין אנקאנא, און ערשט אין אנקאנא איז ער געווען אין סכנה דערקענט צו ווערען פון דער אינקוויזיציע און פערברענט צו ווערען און זיין פערמעגען קאנפיסקירט צו ווערען. זיי האבען געמוזט די רייזע מאכען אין גע-היים, אינטער אנדערע נעמען, אלס ווענעציאנער סוחרים, און פאס-טילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט זיי שאפען ווענעציאנער קליי-דער און צייגניסע, אז זיי שטעהען אונטער דער שוץ פון די ווענע-ציאנער רעפובליק.

עס איז זיי אייגענטליך ניט קלאהר געווען די בעציהונגען פון פאסיטילא צו זיי: פארוואס ער שטעלט זיך איין פאר זיי, פארוואס ער טוט דאס אלץ פאר זיי. און כאטש עס איז דאמאלס ניט געווען קיין זעלטענהייט, אז איינצעלנע קריסטען זאלען שטעהן אין זעהר נאהענטע פערבינדונגען מיט אידען, דאך האט דער אלטער ר' יעקב, וועמעס איינציגער גליק איז געווען זיין אייניקעל יעפתה, און זיין איינציגער צוועק איז לעבען אין געווען אבצוהיימען זיין אייניקעל, די טאכטער פון זיין געליעבמען זוהן יוסף, וואס איז פערברענט געווארען אויף קידוש השם אויפ'ן פייער פון דער אינקוויזיציע אין ליסבאן, האט זיך פאר עפעס געשראקען. אין דער אנוועזענהייט פון פאסטילא פלעגט דער אלטער האלמען דער מיידעל'ס ווייסע האנד אין זיינע, ניט אראבנעהמענדיג זיין צווייטע ציטערענדע האנד פון איהר אקסעל, ווי מורא האבענדיג פאר עפעס, אבער פאסטילא'ס אויפריכטיגקייט איז דעם טאג פון זיין רעדען און זיין איינגעהאלטענקייט און עהרליכקייט אין זיין בעציהונג צו זיי, און דער עיקר דאס, וואס ער האט איינגע-שטעלט זיין לעבען פאר זייער רעמונג — דאס האט אפילו אינ'ם אל-טען ר' יעקב איינגעפלאנצט א צוטרויען און א גלויבען צום פרעמדען. און ער האט זיך פערלאזט אויף איהם.

און, וויעדער, איז דאך ניט געווען קיין אנדער זאך צו טון, ווי נור אנצונעהמען פאסטילא'ס הילף. די אינקוויזיציע האט געמאכט א נעיעג אויף דער געטא. יעדען אבענד איז מען בעפאלען אנדערע אידישע הייזער און ארויסגעשלעפט יונגע ווייבלעך און מיידלעך, וועל-

כע האבען געהאט פרומע געזיכטער און צניעות'דיגע אויגען, וואס האט
בען נור מיט עפעס דערמאנט און יענער געשטאלט, וואס האט זיך גע-
האט בעוועזען אויפ'ן וואסער, און זיי געווארפען אין די טארטור-קע-
לערען פון דער אינקוויזיציע און געצוואונגען זיי מודה צו זיין, דורך
כל'ערליי מינים יסורים, אז זיי האבען געקראגען זייער שעהנלייט פון
שטן און זייער איידעלען אויסזעהן דורך כשוף, און דערנאך האט מען
זיי עפענטליך פערברענט אויף די גאסען פון רוים.

קאפיטעל 8.

דאָס דאָפּעלמטע האַרץ.

איז דער קאפליצא פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“. וואו פאסטילא האָט געמאָהלען זיינע פרעסקאס — האָט אין די פאַרנאכט מען דורך דעם טיעפען בלאָהען און גאַלד, מיט וועלכע קאַלירען עס זיינען געווען אויסגעזעצט די פיגורען פון די הייליגע אין די פענסטער פון קלויסטער — אַרײַנגעדערעמעלט א ווארימע צימרענט ליכט, וואָס האָט ווי א וואַלקען פון שטויב געהויבען זיך אין דער לופט פון דער קירכע. צוויי שטויב־זיילען, וועלכע האָבען אַרײַסגעשיינט דורך די אויגען פון די הייליגע, ווי אויס טיעפע קוואַלען, זיינען געפאַלען דורכ'ן חלל פון קלויסטער, איבערגעוואַרפען זיך פון איין עק קלויסטער צום אנדערען, און האָבען אין זייער וועג בעלויכטען מיט א מאַדנע אונד היימליכע ליכט די פאַטריאַרכען, די נביאים, די אפאָסטאַלען און די הייליגע, וואָס האָבען אַראַבגעקוקט פון די ווענד, פון פאסטילא'ס פרעסקאס. אין א ווינקעל פון דער אונגהיימליכער קאפּעלע — אין געגענווארט פון די אלע הייליגע, וואָס האָבען דורך דער ליכט געקראַגען א לעבענס־בעוועגיקייט, האָט זיך געפונען דער אלטער בלינד־דער ר' יעקב, וואָס איז צייט די בהלָה פון דער געטא, אביסעל ווי צור מישט געוואָרען, און נישט געוואוסט וואו ער געפינט זיך. ער איז אימער געלעגען אונבעוועגליך אין ווינקעל — און געקלאַפט מיט די ליפען. און געבען איהם איז ווי תמיד געווען זיין אייניקעל יעפתה. אויבען אין דער הייך אויף אן אויפגעהאקטען געשמעל, איז גע־זעסען דער מאַהלער פאסטילא, ביי זיין ארכייט. ער האָט אַראַבגע־קוקט פון דער הויך און בעטראכט די לעבעדיגע גרופע דאַרט אין ווינקעל.

די שטויב־שטראהלען, דורכקרייצענדיג דעם חלל פון דער קיר-
כע, האבען פערכאפט יעפתה'ס האר און א האַלב געזיכט. ער האָט
געזעהן די זיידענע געקרייזעלטע דינע לאַקען, וועלכע כאַפּען זיך אַרויס
פון איהר גלאַט־פערקעמטען קאַפּ, און פאַלען מיט צערטליכקייט איבער
איהר ווייסען נאַקען. ער האָט געזעהן איהר איידעלע טונקעל קאַלירטע
הויט, די טרויעריגקייט פון איהר שמיכעל, און די פערפיהרערישע
צניעות, וואָס שוועבט ארויס פון איהרע אויגען.

דאָ, אין דער ליכט פון גאַלדענעם שטויב, וואָס שטראַמט אַרײַן
דורך די פענסטער, דאָ אין די טיעפּקייט פון די ווינקלען, אין דער שאַ-
טענקייט פון די ווייסע קאַלומנען, אין בעגלייטונג פון די אַלע הייליגע
און פאַטריאַרכען, וואָס קוקען אַראָב פון די וועג — האָט זי אַ-
דישע טאַכטער, נאָך מעהר זוי תמיד אויסגעזעהן ווי די הייליגקייט
אַליין. די גרופע דאַרט אין ווינקעל, דער בלינדער איד, מיט זיין
שיטערע גראַהע באַרד, און האַרלאַזען קאַפּ, וועלכער קוקט תּם/עוואַ-
טע אַרום זיך — און נעבען איהם די פערלאַרענע טרויעריגע טאַכטער
— האָט געמאַכט אַן איינדרוק ווי איינע פון זיינע סצענעס, וואָס ער
האָט ערשט אָבגעמאַהלט אויף די וועג פון קלויסטער, אין אַראָב פון
דער וואַגד און בעוועגט זיך דאַרט אין ווינקעל... אַזוי האָט זי אויסגע-
זעהן — די הייליגע מאַריע, די מענשען־טאַכטער, אין וועלכער גאַט
האָט זיך פערליעבט; וועלכער גאַט האָט בעוויליגט, אַז זי זאָל ברענג-
נען צום מענשען דעם טרויסט פון דער וועלט.

אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן, מאַריע, אין יענער נאַכט, ווען
זי האָט זיך בעהאַלטען אין א געצעלט צווישען די פאַסטוכער, אויף
דעם פעלד אין בית לחם, צו געבוירען איהר קינד — אַזוי האָט זי
געמוזט אויסזעהן אויף דעם וועג, ווען זי איז אַנטלאָפּען מיט איהר
מאָן יוסף קיין מצרים. אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן דאַמאַלס, אין
יענעם מאַמענט — אין גרעסטען מאַמענט פון דער וועלט'ס ערהוי-
בונג, ווען גאַט האָט זיך פאַרקוקט אויף איהר — און זי אויסגעקלי-
בען, אַז זי זאָל זיין די אויסערוועהלטע.

פאַסטילאָ האָט געהערט צו יענע רעליגיעזע מאַהלער, וואָס זייער
בעגייסטערונג פאַר דער הייליגער מאַריע איז געווען אַ צוואַמענגע-
מישטעם פון הימלישע און ערדישע לייעבע. זייענדיג פון נאַטור און
ערציהונג רעליגיעז, האָט ער פאַר גאַט'ס מוטער פערמאַגט יענעם

געפיהל פון פעהערליכונג, וואס עם קענען נור בעזיצען רעליגיעזע נאטורען אין זייער הייליגסטען עקסטאז. נור וואס טיעפער דאס רע־ליגיעזע געפיהל האט זיך ביי איהם געשטארקט, אלץ זינדיגער האט ער געפיהלט — ער האט געפיהלט אין דעם גאנצן פון זיין בלוט דעם מענשליכען ברום, דאס וועבען פון טייעל אין דעם פערלאנג נאך תאוה... קוקענדיג אין איהר פנים, אויפהויבענדיג די הענד צו איהר. קניענדיג פאר איהר, האט ער געבעטען, אז זי זאל איהם אויסטון פון יעדער מענשליכער שוואכקייט — אז זי זאל איהם ערהויבען און אריינברענגען אין די הימלישע רייכקייטען פון ריינקייט און אויסגע־לייטערטקייט. נור אריינקומענדיג אין זיין פאנטאזיע אין די הימל־לישע רייכקייט פון ריינקייט און אויסגעלייטערטקייט, האט ער זיך געפיהלט אזוי נאהענט צו איהר — אזוי ארומגענומען מיט איהר ליעבע און גוטקייט — אזוי צוזאמען און איינס מיט איהר, אז ער האט ניט מעהר געוואוסט אויב עם איז זינר, א פערשוועכונג פון די העכסטע ריינקייטען, אדער עם איז א אויסצייכנונג, א ספעציעלער חסד, וואס זי בעוויליגט איהם... אילוזיאנען און געשטאלטען פלעגען איהם פייניגען ביינאכט — ער פלעגט זיך געפינען אין א נאהענטער מענשליכער פערלייבונג מיט זיין געטין, שוועבענדיג הינטער איהרע בריסטען אין הימלישע הערליכקייטען... און זיין געוויסען איז גע־פלאנט געווארען פון הרטה און בענקשאפט...

אין יעפתה, אין דער מיידעל פון דער אירישער געטא, האט ער געזעהן די קערפערליכע פערלייבונג פון די הייליגע מאריע. ער האט געגלויבט, ווי פיעלע האבען דענסמאל געגלויבט, אז די געמליכקייט לאזט זיך אראפ אויף דר'ערד און נעהמט אז מענשליכע געשטאלטען. ער איז געווען איבערצייגט, אז די הייליגע מאריע האט בעוויליגט, צו־ליעב עפעס אז אונבעוואוסטען מעם, צו ענטפלעקען זיך אין דער מיידעל — דער נס, וואס איז געשעהן דורך איהר אויפ'ן וואסער, וואס דער גאנצער פעבעל פון רוים איז מיט אמאל פערבלענדעט געווארען און געגלויבט, אז זיי זעהען די הייליגע מוטער אין איהר לייב — דאס האט איהם נאך מעהר איבערצייגט, אז א הייליגער גייסט שוועבט איבער דער מיידעל. ער האט זי פערגעטערט ניט נור דערפאר, ווייל זי איז געווען אזוי נאהענט מיט איהר אויסזעהן און געשטאלט צו דעם בילד פון דער הייליגער מוטער, וועלכעס ער האט געטראגען אין זיין

פאנטאזיע, — נור זעהענדיג דאָס בילד אין בלוט און פלייש, בעוועגענדיג דיג זיד, רעדענדיג — קוקענדיג אויף איהם — האָט זיין צוהיצטער אונערפילטער פערלאנג, וואָס האָט געברענגט צו יענעם הייליגען געדשטאַלט, צוגאַסען זיך ווי גליהענדעס בליי אין זיין בלוט און זיינע אדערען — און עס האָט איהם געצויגען צו איהר — און ער האָט געדברענגט צו איהר מיט אַ תאוה, וואָס אין געצוימט געוואָרען דורך זיין רעדליגיגען גלויבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין הייסען אונערפילטען פערלאנג און אויסגערעדט זיך אין דעם בילד, וואָס ער האָט געמאַהלען פון איהר, אין געהיים, אלס די „הייליגע מוטער“ פאַר די נאַנעס פון קלויסטער דאָס „הייליגע האַרץ“.

קאפיטעל 9.

דאס בילד.

ער האט זיך געמאכט צייכנונגען און שאטירונגען פון יעפתה'ס קאפ, פון איהר פנים און בעוועגונגען. ער האט מיט התמדה נאכגע-פאלגט יעדען ריהר איהרען דורך דער צייט, וואס זי האט זיך אויפ-געהאלטען אין קלויסטער און ער האט געהאט די מעגליכקייט זי צו בעטראכטען.

אין דער הויך, אויפ'ן געשמאנד האט פאסטילא געהאט זיין בית-המקדש ווינקעל, אין וועלכען ער האט אלע טאג געמאהלען ווי א גע-בעט דאס בילד פון דער אידישער טאכטער פון דער געטא, אלס היי-ליגע מוטער. עס איז געווען זיין תפלה, זיין אָרעם ביסעל ליבע און זיין בעשרענקטע מענשליכע אויפפאסונג פון די אונענדליכקייט, און די אָרעמע מתנה, וואס ער האט געבראכט צו גאט פון זיין אייגענס. ער האט די הייליגע מאריא און אזוי אויך דאס מידעל פון דער געטא קיינמאל ניט געקאנט זעהן און פארשמעלען זיך אלס מוטער מיט א קליין קינד אויף דער האנד. ער האט זי געזעהן אלס דאס אייביגע מוטערליכע. זי איז געווען א מוטער ביים ערשטען טאג פון איהר געבוירען. דורך דעם האט ער בעסער פערשטאנען די ביזאנטישע פרימיטיווען, וואס האבען איהר געמאהלען אליין, אדער ווען מיט דעם קינד, איז דאס קינד געווען א מאן מיט א באַרד, א קינד מיט א גע-זיכט פון אן ערוואַקסענעם מענשען. זי האלט אויף דער האנד ניט איהר קינד, נור דאס קינד פון דער וועלט, דעם מענשען. דורך דעם האב ער ניט געמאהלען דאס אידישע מידעל, ווי די אנגענומענע טראַ-דיציע צו מאַהלען די „הייליגע מוטער“ אין איינע פון די סצענעס: „מיט'ן קינד אויף דער האנד“ אדער „מוטער אין רחמנות“ דאמאלס.

ווען זי בעוויינט איהר געקרייציגטען זוהן, נור ער האט זי געמאָהלען אלס „די אונבעפלעקטע אויפפאסונג“, ווי די בעוועגונג צו מאָהלען די הייליגע מאריע האט דענסמאל ארומגעכאפט די יונגע קינסטלער.

פון א וואַלקען פון רויד, וועלכער געהט אויף און קוילערט זיך און רינגעלט זיך איבער דעם ערד־קוגעל — שטייגט אויף א מיידעלשע געשטאַלט, וועלכעס שוועבט אַהן פליעגלען, נור מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער, אין הימעל אַרײן. פון איהרע פלייצעס פאַלט א מאַנטעל פון בלאָהען הימלישען סאַמעט, ווי א פלאַס־פייער, צוריק אראַפּ אויף דער ערד. זי גיט אַב די ערד דאָס לעצטע, וואָס האָט זי געמאַכט פאַר ערדישעס און עס ענטפּלעקט זיך אין דער הערליכער זון א יונגער, כמעט נאָך קינדישער, ערשט וואָס נור רײַף וואַקסענדרער מיידעלשער קערפער. זי איז נור אײַן אײַגענבליק נאַקעט, באלד ווע־רען דאָ און דאָרט די טײלען פון איהר נאַקעטען קערפער פערשטעלט אין דעם רויכערדיגען וואַלקען פון איהרע האַר, דורך וועלכע אבער עס שײַנט דורך, ווי זונען־שטראַהלען דורך וואַלקען און האַר, די טונקעל שײַנענדיגע פערעלמוטערנע הויט פון איהר קערפער. זי איז נאַקעט, די געמליכקייט ווייסט ניט פון קײן קלײדונג, נור איהר נאַקעטער קערפער איז א קינדערשער (ווי עס האָט זי געמאַהלען פראַ־אנזשיליאַ, וועמעס פערגעמערער ער איז געווען). נור א פערבאַרגענע, צניעות־דיגע לײדענשאַפט בעהאַלט זיך אין די אונשול־דיגקײט, אין דער אונבעהאַל־פענקײט פון דעם יונגען קינדישען לײב. זי אַלײן ווײל גאַרנישט, ווייסט פון גאַרנישט, נור זי ברענגט זיך אין גאַנצען ביז צום לעצטען טראַפען בלוט איהרען אן עול־ה תמימה, א קרבן צו גאָט. אַזוי געהט זי ארויף צו גאָט, ווי א בלה. און עס ציטערט דאָס בלוט אין איהר יעדען לײב־קעמערעל, וועקט זיך און קלאַפט דורך דורך די פערלמור־טערנע הויט...

פליהט זי מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער אין הימעל אַרײן. — איז אַבער איהר בליק אויף שטענדיג צוגעשמירט צו דער ערד. איהר קאַפּ האַלט זי אראַבגעבױגען און זי קוקט אויף דער ערד — די ערד, מיט וועלכער זי איז אויף שטענדיג געוואָרען צונױפ־געבונדען דורך בלוט, פאַר וועלכער עס איז איהר בעשטימט צו טראַ־גען איהר גורל, איהר צער און איהר רחמנות. און איהר בליק האָט ער געגעבען די קראַפט פון זעהן, צו זעהן דאָס אונזעה־

בארע, דאס פעהוילענע. עס האט זיך געדאכט, אז די אוי-
גאן זעהען דעם גורל, וואס איז בעשערט יעדען איינעם — דעם
גורל, וואס געהט נאך אונזערע טריט. זי זעהט דעם פייז און דעם צער
און דאס אונבעהאלפענקייט פון אונזער קארגעס לעבען, דאס בלאַנ-
דזשען פון אונזערע טעג — און דאס רייסען זיך, וואס איז איבער
אונזערע קרעפטען — און איבער דעם, וואס איהרע אויגען זעהען,
טרויערט איהר מויל. וויפיעל צער און וויפיעל רחמנות האט ער איינ-
קנעמען אין דעם דינעם, אויסגעצערטעלמען, פרישען שניט פון איהר
מויל, די געטליכע טרויערקייט און די מענשליכע חרטה. די אונ-
בעהאלפענקייט, וואס מיכעל אנזשעלא האט איינגעקנעמען אין דער
גרימאסע אויף דער מויל פון זיין „מוטער אין רחמנות“, ווען די הייר
ליגע מוטער, אלס יונגע מיידעל, האלט אויף איהרע הענד איהר ער-
וואקסענעם געקריציגטען זוהן ווי א קליין קינד. די גרימאסע האט
ער געשאנקען דער אידישער מיידעל פון דער געטא, נור די גרימאסע
פון צער איז נאך ניט געווען רייה ווי זי איז ביי מיכעל אנזשעלא, ער
האט זי אויף די ליפען פון זיין בילד פעהוילען אין אן אונערקלעהר-
בארען שמיכעל, ווי זי וואלט געווען געוואוסט דעם סוד פון אונזער
ערלייזונג, דעם סוד פון די לעצטע טעג, און זי זעהט דעם אייביגען
פריערען און די שטענדיגע שטילקייט נאך אונזער צייטווייליגעס, ארי-
מעס, פערלורענעם בלאַנדזשען... זי ווייסט דעם וועג. ביי איהר איז
דא די רוה און די זיכערקייט, ביי איהר איז דא דער ציעל און די ענד.
און ווער עס געהט נאך נאך איהר, געהמט זי איהם מיט זיך אין די הימל
לישע רייכקייט, אין די אייביגקייט, וואס איז פאר אונז און נאך
אונז...

עס איז שוין געווען נאכט, און די קאפליצא איז געווען ארומגע-
וועבט מיט שוועבענדע, ריהרעוודיגע שאטענס, וועלכע האבען זיך
פעהרגליווערטשווער בעוואויגען פון איין קאלומן צום אנדערען — אי-
בער דער גאנצער לענג פון קלויסטער. אויבען, אין דער הויך, אויף
זיין געשטאנד, איז געזעסען דער מאהלער און האט ביים שיין פון דיקע
וועקסענע ליכט בעטראכט דאס בילד, וואס ער האט פערפערטיגט.
פלוצים איז עס געקומען איבער איהם, ער האט פערגעסען, אז ער איז
דער מייסטער פון בילד, אז עס זיינען נאך נאס די פענזלען, מיט וועל-
כע ער האט עס געמאחלען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז ניט ער

האט געשאפען דאס בילד, נור דאס בילד האט איהם געשאפען. אזוי איז עס געווען פון ערשטען טאג אן, ווען עס איז געוואָרען, און קיינער ווייס ניט ווי אזוי עס איז געוואָרען. עס האט זיך איהם געדוכט, אז אן ערשיינונג האט זיך בעוויזען אויף זיין לייבונג, וועלכע איז געקומען פון אונבעוואוסטע ספערען, די מענשען צו טרייסטען און צו בעגליקען. פון דעם יונגען מיידעלשען קערפער האט געבלאָזען אַ גרויס גליק, וואָס איז געקומען פאר יעדען איינעם, און עס האט זיך איהם געדוכט, אז דער קערפער איז זיינער, פאר איהם און צוליעב איהם גע-קומען, און פּעראייניגט מיט איהר אין אַן אייביגען באַנד, פליהט ער מיט איהר פון דער וועלט אַרויס, אין אנדערע אונבעקאנטע און הימל-לישע ספערען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער בליק, דאָס פנים, די אויגען, דאָס מויל — אַלץ איז זיינס, פאר איהם און צוליעב איהם זיך בעוויזען, אז דאָס זעהט זי מיט די אויגען איהם, זיין לעבען, זיין גורל, זיינע נאַרישקייטען און זיין אונבעהאַלפּענקייט. און איבער איהם טרויערט זי, אויף איהם האט זי רחמנות, און זי איז געקומען איהם אויסלייזען פון די ענגשאפטען פון דער וועלט און מיטנעהמען איהם אין אנדערע וועלטען, און זי שמייכלט צו איהם, און זאָגט איהם צו אַלעס, אַלעס, הימלישעס און ערדישעס גליק אַהן אַ מאַס און אַהן גרענעצען.

— אַ הימלישעס גליק, דו, וואָס דו קענסט בענגנאַדיגען, אונגער-ליך מיט די זעליגקייטען פון דיין הימלישעס רייכטום! זיי געלויבט פאר דעם, וואָס דו ביזט געקומען! אַ, לאַז מיר אויסגעהן אין מיין גאנ-צער אונמאכט הינטער דייע געפליגעלטע ברוסטען. פיהר מיר אריבער פון דער וועלט אין דיין גנעדריגקייט אַרײַן, אויף דייע לייכטע פליענעל. און פאסטילא איז געפאלען אין אונמאכט פאר איהר...

אַראַבנעהענדיג פון זיין הויכען געשמאַנד מיט דער ליכט אין האַנד, האט זיין שײַן בעלויכטען דאָס אידישע מיידעל, וואָס איז גע-לענען אַבגערוקט פוֹ'ם אלטען אידען, אויף קליידער און קישענס אין א ווינקעל פון דער קאפליצע, אונטער אַ קאַלומן. דער בלויער הימל-שער מאַנטעל, וועלכען זי האט געהאט, אויפלייזענדיג זיך, אַראַבנע-

ווארפען פון זיך (אויף פאסטילא'ס בילד), ווען זי פליהט אין הימעל אריין, איז איצט געלעגען צוגעדעקט איבער איהר, און עס האבען זיך ארויסגעזעהן פון איהם איהרע נאקעטע קינדערשע פיס און איהר פנים, וואס האט גערוהט אויף איהרע האר. א מינוט האט זיך פאסטי-לא'ן געדאכט, אז די געטין פון זיין בילד איז צוריק אראבגעפאלען פון הימעל און ליגט דא ווי א געשאסענער פויגעל צו זיינע פיס. נור באַלד איז דאס בילד געוואָרען אין זיינע אויגען די ריכטיגע מיידעל, די לעבע-דיגע, פליהענדע אויסדערוועהלטע מענשען-טאָכטער. און דאָ ליגעט נור אַן אַרעמע געיאַגטע אידישקע, וואָס בעהאַלט זיך ביי איהם פון די אויפ-זעהער פון דער אינקוויזיציע. ער האָט שוין געוואָלט אַוועקטרעטען פון איהר, נור די שוין פון ליבט איז נאָך אַמאָל געפאַלען און בעלויכטען איהר פנים. איהר פנים האָט דערמאָנט אין גאַנצען אַן יענעם גע-זיכט, פאַר וועלכען ער האָט ערשט ניט לאַנג געקניעט און געבעטען. אז זי זאָל איהם אַריינברענגען אין הימלישער רייכקייט, נור דאָס פנים איהרם, שלאָפענדיג, האָט אויסגעדריקט ערדישע אונבעהאַלפענקייט. איהרע פערמאכטע אויגען זיינען געווען אַזוי אונשולדיג און אַזוי אונ-בעהאַלפען-מענשליך, ווי די אויגען פון א טויב, ווען דער שוחט קומט איהר שעכטען. און אויף די הערלעך אויפ'ן ראַנד פון די הייטלעך. ביים צוזאַמענקנייטשען דאָס אויג, האָט זיך אויפגעהאַלטען א שוואַכע מענשליכע ליבע, וואָס דאָס האָט זיין געטין ניט בעזעסען.

און ער האָט געזעהן, אַז די מוטער פון אונזער הימלישעס און ערדישעס גליק פליהט ניט אין דער הויך צו גאָט, נור ליגט ווי א גע-שאַסענער אַרעמער פויגעל, אונטערטעניג צו אונזערע פיס.

א מעכטיגער, אַז אונגעצוימטער פערלאַנג האָט איהם בעהערשט צו זעהן דאָס לייב, דעם לעבעדיגען, אַטעמענדען קערפער פון זיין גע-טין. מיט א קלאַפּעדיגעס האַרץ האָט ער אַנגענומען דעם בלאַהען סאַמעטענעס מאַנטעל און מיט אַ לייכטע בעוועגונג איהם אַראַבגענו-מען פון דער מיידעל, און פאַר זיינע אויגען איז ענטפּלעקט געוואָרען איהר נאָקעט לייב.

איהר לייב איז געווען עהנליך צו דעם לייב פון זיין געטין. זי איז אויך געווען מיידעלש, לייכט און קוים וואָס רייף געוואָרען, ווי דער קערפער, וואָס ער האָט גענומען פון פראַ אַנזשעליקאַ. נור דער לייב פון דער לעבעדיגער, אַטעמענדיגער מיידעל איז געווען ערדיש-

מענשליכער, און דערפאר מעהר הייליגער... אין די פאלדען פון איהר שוים, און די חורגריבלעד פון איהר בויך איז געלעגען אויסגעגאסען דאס גלוםטונג צוזאמען מיט די אויסלייוונג פון מענשען. אונזער ווילען אין אונזערע בעגעהרען. און עס האט זיך געדאכט פאסטילא'ן, אז אין דעם לאכערנען לעבעדיגען קערפער ליגט די אויסלייוונג און מעהר דער ציעל פון אונזער לעבען — מעהר ווי אין דעם ביילד.

ער האט געקניהט פאר דעם קערפער. קיין תפלה האט ער ניט געזאגט. נור ער האט מיט פערברענטע לידענשאפטליכע ליפען גע- קושט דעם זויס פון דעם הימלישען בלויען מאנטעל, וועלכען ער האט אראבגענומען פון דער מיידעל, און וועלכער איז נאך געווען ווארעם פון דעם לעבעדיגען לייב.

און ער איז צוריק ארויפגעגאנגען אויף זיין געשטאנד, צום ביילד, צו בעשענקען דעם לייב פון זיין געטין מיט די הימלישע רייכ- טימער, וועלכע עס בעזיצען די מענשען-טעכטער...

ק א פ י ט ע ל 10.

ווען די גלאַקען קלינגען.

פון פריהמאָרגען אָן האַבען רוים'ס גלאַקען געקלונגען פון אַלע ווינקלען פון שטאָדט. פון אַלע בערגלעך און טאַלען, איבער וועלכע די שטאָדט איז אויסגעשפּרייט, האָט זיך געגאַסען אַ שאַלען פון קלאַנג-גען. אַ טייל פון זיי האַבען הויך, ערנסט, מיט אַ געבייזער געיאָגט אַ שרעק מיט זייערע באַסאַווע, מעטאַלענע קולות. אַנדערע, וויעדער, האַבען זיך עפעס געבעטען מיט יונגע מיידעלשע קלינגענעדיגע שטיי-מען. אַנדערע, וויעדער, ווי אַבגעריסען זיך פון דער עדה, האַבען גערופען בעזונדער צו אייגענע געטער מיט אייגענע תּפּלות. איין גלאַק האָט אַריבערגעשטיגען דעם אַנדערען. איינער האָט געוואַלט דעם אַנדערען איבערשרייען. אַ טייל פון זיי האַבען געדראָהט און אַ טייל האַבען זיך געבעטען. אין דער לופט איבער די קעפּ פון די מענשען, האָט זיך געדאַכט, שרייען אונזיכטבאַרע בעסטיעס, וועלכע דערנע-הענטערען זיך וואָס אַ מאָל געהענטער צו זעטיגען זייער דורשטיגען כּעס. און עס הערען זיך די בעטענדיגע, לעצטע-כוחות'דיגע אויסגע-שרייען פון זייערע בעדראָהטע קרבנות...

און פון פריהמאָרגען אָן האַבען זיך איבער רוים'ס גאַסען געצוי-גען פּראַצעסיעס. פון אַלע קירכען און קלויסטערס האָט מען געטראָ-גען הייליגע בילדער און קירכען-פּאַהנען אונטער רויעע קאַלירענדיגע חופות, בעגלייט מיט דעם ערנסטען טויט-יוס-טוב'דיגען שיון פון גרויסע וואַקסענע ליכט, וועלכע עס האַבען געטראָגען אין לאַנגע ריי-הען גלחים אין ווייסען געקליידעט. עס האָט זיך געהערט דאָס שטילע טויטען-שאַלען פון די קליינע זילבערנע גלעקלעך, מיט וועלכע קינד-דער-גלחים האַבען געקלונגען, געהענדיג פּאַראַויס פאַר די הייליגע בילדער. קאַרדינאַלען אין בלוט-רויטע היט מיט זייערע שעפּער שטעי-

קענס אין די הענט, האָבען אָנגעפיהרט די קירכען־פּראָצעסיעס. און פון ווייהרוד־וואַלקענס האָבען זיך געהויבען אין דער הויך גיפּסענע פיגורען פון אָבעטער, געטראָגען אויף מענשליכע פּלייצעס; געקריי־ציגטע מענער, וועלכע האָבען פּערקרימט זייערע געזוכטער אין גריי־מאַסען פון פיזישען צער. פיגורען פון נאַקעטע מענשען, וועלכע טראָגן גען שטעכענדיגע שווערדען אַריינגעשטעקט אין זייערע לייבער און פּערגליווערט בלוט רינט פון זייערע נאַקעטע וואונדערן. טייל פון זיי האָבען געוויזען מיט פּערוויינטע, פּערקרימטע פנים'ער אויף זייערע וואונדערן, אויף די הענד זייערע, אין וועלכע עס האָט נאָך געשטעקט אַריינגעהאַקטע נעגעל. און נאָך זיי זיינען נאָכגעגאַנגען מיילע־ווייט רייהען פון מאַנאַכען, פּערקליידט אין טויטען־מאַסקען, אין שוואַרצע מאַנטלען, מיט שוואַרצע קאַפ־בעדעקענס, דאָס פנים פּערהילט אין שוואַרצען, אויף וועלכען עס איז געווען אויסגעמאַלט מיט ווייס אַ מאַסקע פון אַ סקעלעט, און דורך די אויסגעשניטענע אויגען פון סקע־לעט האָבען אַרויסגעקוקט אונגעהייליכע, שרעקענרע אויגען... די טויטען־מאַסקען האָבען געהאַלטען גרויסע געלע וואַקסענע לייכט אין די הענד און עס האָט זיך געדאַכט, אַז די טויטע האָבען זיך אויפגע־הויבען פון זייערע טרונעס און זיי געהען איבער די גאַסען פון רוים... און פון פריהמאַרגען אָן האָט מען געהערט אַ זינגען. אָבער ס'איז ניט געווען אַ זינגען, נור אַן אונגעהייליך טויטען־געשריי האָט זיך געהערט איבער די גאַסען פון רוים, און האָט אָבגעקלונגען ווי אַ שרעק, וואָס איז בעפאַלען רוים פאַר עפּעס אונבעוואוסטעס, וואָס דער־געהענטערט זיך צו איהר...

צו די טויערען פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ זיינען אַלע פּראָצעסיעס אָנגעקומען און אַראַבגעלאָזט זייערע קירכען־פּאַהנען, הייליגע בילדער און גיפּס־פיגורען פון זייערע אַקסלען און זיי אַריינגעטראָגען אין דער קאַפּליצע, אין וועלכער פּאַסטילא האָט פּערטיג געמאַכט זיינע פּרעסקאַס און זיי אַוועקגעשטעלט ביים אַלטאַר פון די „הייליגע מוטער“, וואו עס ווערט איינגעווייהט דאָס נייע בילד פון נאַט'ס מוטער, וועלכע וועט באַלד ערשיינען אין דער לופטען, נאָך אַ געהיימען מיטעל, וואָס אַ מעכאַניק האָט אויסגעפונען. עס איז פול די קירכע מיט קאַרדינאַלען, בישאָפּען, גלחים, מאַג־נאַכען און מאַנאַשקעס. אַלע אין זייערע גלחים־קליידער קניהען זיי

אויף דער ערד, און ווארטען אויפ'ן גרויסען מאמענט, ווען דאס „הייליגע מיידעל“ וועט ערשיינען פאר'ן אלטאר. עס שפילען די אַר-גאַנען, און עס זינגען די קירכען-כאַרען, און דאָס פּאַלק, מאן, ווייב און קינד, ווי שטורמדיגע כוואליעס פון ים, שלאָגען איבער דעם אָפּע-נעם טויער פון דער קירכע, און ווילען אַרײן. די קירכע איז שוין איבערגעפאַקט, און די טויוזענדער-קעפיגע מאסע ניסט זיך אויס ווי אַן איבערגעפלייצטער טייך אויפ'ן פלאץ איבער'ן גראָז פאַר דער קיר-כע. זיי זעהען נור די ברענעדיגע געליוואַקסענע ליכט אויף די הויכע הילצערנע לייכטער, ווי ברענענדיגע זיילען, זיך הויבען איבער די קעפּ פון די ווייסגעקליידעטע גלחים און איבער די שוואַרצע, טויט-פאַר-מאַסקירטע פנים'ער פון די מאַנאַכען. זיי הערען דאָס געזאַנג וואָס ניסט זיך אַרויס פון דער קירכע. און אַלע שווייגען איז ערנסטער שטילקייט.

עס דערהערט זיך דאָס שרעקענדיגע קלינגען פון דעם טויר-טעזגלעקעל — דאָס קלינגען, וואָס דערמאַנט יעדען גלויביגען קריסט אַן די לעצטע מינוטען פון זיין לעבען, ווען דער גלח וועט קומען זיין נשמה אָבנעהמען. און די גאַנצע קירכע מיט גלחים און מאַנאַשקעס וואַרפען זיך אויף דער ערד, זינקען די קעפּ טיעף צו דער ערד און שווייגען. איבער זייערע קעפּ הויבט זיך אַ געדיכטער וואַלקען פון ווירידן. און פון וואַלקען, ווי דורך אַ נס, שטייגט אויף אַ לייכטענ-דער קערפּער פון אַ יונג מיידעל, פליהט איבער זייערע קעפּ און שטעלט זיך צווישען די הייליגע בילדער און גיפּסענע פיגורען אויפ'ן ליידיגען פלאַץ פאַר'ן סאַקראַמענט פון אלטאר פון „די הייליגע מוטער“.

דער בישאָף פון סט. מאַרקוס קלויסטער, וואָס האָט אָנגעפיהרט די פּראָצעסיע, האָט דער ערשטער אויפגעהויבען זיין גרויען בעקרוינ-טען פליכעוואַטען קאַפּ און געוואַרפען אַ בליק אויף דעם נייעם גאַט, וואָס האָט זיך בעוויזען פאַר זיי. ער איז ערשטוינט געוואָרען פון דעם אונבבקאַנטען און ניט צוגעוואוינטען בילד פון די „הייליגע מר-טער“, וואָס האָט זיך ענטפּלעקט פאַר זיינע אויגען: אַ נאַקעטע יונגע מיידעל, וואָס איז מעהר עהנליך אויף אַ אידיש מיידעל פון דער געטאַ, איידער אויף די אָנגענומענע בילדער פון דער הייליגער מוטער. און נאָר איהם האָט זיך געהערט אַ שטיל מורמלען. אַ מינוט איז געווען ווי אַ הפסקה אין דער גאַטעס-דיענסט און קיינער האָט ניט געוואוסט,

וואס עס וועט זיין. די גלחים און די נאנעס האבען ניט דערקענט אין איהר זייער גאָט און געקוקט פערפרעמדט מיט אונרוהיגקייט איינער אויפ'ן אנדערען. אָבער פלוצלונג האָט איינער פון די יונגע גלחים, וואָס האָט זיך צוגעקוקט צו דעם נייעם בילד, געזעהן דעם טרוי־עריגען שמייכל אויף איהרע אויסגעצערטעלע ליפּען און דעם טרוי־עריגען־טיפּען בליק, וואָס גליטשט זיך אַרויס פון איהרע אויגען־הייט־לעך, און עס האָט זיך איהם געדוכט, אַז דאָס יונגע מיידעל קוקט אויף איהם, און זי רעדט צו איהם דורך איהר בליק און איהר שמייכל. און פלוצלונג האָט ער דערפיהלט אין זיין האַרץ אַ טרויעריגע איידעל־קייט און אויסגעלייטערטקייט און אַן ערהאַבענקייט, וואָס איז דורכ־געגאַנגען דורך זיין נשמה ווי אַ ציטער פון איהר בליק און איהר שמייכל. און ער האָט זיך געפיהלט מיט איהר פּעראייניגט און צו־געקניפט צו איהר אויף אייביג, אייביג... האָט ער אויפגעהויבען זיינע דאַרע הענד צו איהר, און אויסגעשטרעקט צו איהר זיין בעלויכטענעם פנים, און אויסגעשריען מיט אַן אונמענשליכען קול, ווי ער וואָלט דערזעהן אַ וואונדער פון ניט דער וועלט.

— אוואַ מאַריע! אַ הייליגע מוטער, אייביגע ריינקייט, אַ היי

ליגער קוואַל, איד בין דיין! איד בין דיין!

זיין שטימע האָט אַנגעשמעקט ווי מיט אַ כישוף. איינער נאָכ'ן אנדערען האָבען זיך אַנגעהויבען איינצוקוקען אין איהר די קאַרדינאַל־לען, די בישאָפּען, די גלחים, די מאַנאַכען. צוערשט האָבען עס דער־פיהלט די יונגע, דערנאָך די נאַנען און דערנאָך די אַלטע. יעדען איינעם פון זיי האָט זיך געדאַכט, אַז זי קוקט אויף איהם בעזונדער, און זי מיינט איהם מיט איהר בליק. יעדער איינער פון זיי האָט דער־פיהלט ווי ווייט ער איז מסוגל צו די איידעלקייט און די ערהאַבענקייט פון איהר נאַקעמען, לעבעדיגען קערפּער, פון איהר וועהטאַנדיגען בליק און פון איהר זעעלישען שמייכל. יעדער איינער האָט דערפיהלט, ווי ווייט ער איז געווען מסוגל דערצו, אַז אויסגעמישט זעעליגקייט פון ערדישען און הימלישען גליק. איהר נאַקעטער, רייף־וואַקסענדער קערפּער האָט גערייצט ווי אַ געזונטער, יונגער עפעל, און איהר פנים, איהרע טרויעריגע אויגען און איהר בעטענדיגער שמייכל האָט פּער־וואַנדעלט דעם ערדישען רייץ אין הימלישען גענוס. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי ציהט צו זיך מיט ערדישעם און הימלישעם, מיט איהר

קערפער און מיט איהר נשמה, און מען האָט געדענקט צו איהר מיט
קערפער און נשמה...

און איינע נאָך די אַנדערע האָבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהר
הענד, ביינערדיגע, אויסגעמוטשעטע סקעלעטעז-הענד פון פאסטענדיגע
מאַנאַכען; פעטע בעהארטע הענד פון עולם-הזחניקעס-בישאָפּען;
יונגע מיידעלשע הענד פון נאַנעס, און פערבענקטע אויסגעמאַנערטע
הענד פון דורך צניעות אויפגעגעסענע מאַנאַשקעס; און פנים'ער בע-
שיינט פון הימלישען און ערדישען גענוס און גליק האָבען זיך געווענדט
צו איהר, און אַלע האָבען אָנגעהויבען צו שרייען צו איהר, און צו רר
פען צו איהר:

— אווא מאַריע!

דאָס פּאָלק פון דרויסען האָט דערהערט די געשרייען, דאָס רופען
און דאָס זינגען אין דער קירכע, זיינען זיי געוואָרען אונטערנעכאָפּט
ווי טרוקען האַלץ פון פייער, אָנגעשטעקט זיך מיט דער בענייסטערונג
וואָס האָט זיך אַרויסגעגאַסען פון די איבערפילטע, אין ליכט-שיין
בעגאַסענע קאַפליצעס. און ווי אַ כוואַליע וואסער האָבען זיי זיך אָנ-
געהויבען אַריינצוגיסען אין די קירכע און אויסגעצויגען זייערע הענד
און פנים'ער נאָך דעם ליכט וואָס האָט זיך דאַרטען בעוויזען. די קיר-
כע איז איבערגעגאַסען געוואָרען מיט מענשען לייבער. שטאַרקע מע-
נער האָבען צוריקגעהאַלטען די כוואַליעס, און דאָס פעבעל פון דרויסען
האָט אָנגעהויבען צו רופען נאָך גאָט:

— בעווייזט אונז דאָס הייליגע בילד!

— אַ נס איז געשעהן, אַ נס! — האָט מען פון אינוועניג גע-

שריען.

— לאַזט אונז זעהן דעם נס, דעם נס! — האָט דאָס פּאָלק גע-

ברומט, ווי אַ שטורמדיגער ים.

און באַלד האָבען גלחים גענומען דאָס אידישע מיידעל פון דער
געטאָ און זיי האָבען זי געטראָגען אויף זייערע פלייצעס. פאַר איהר
זיינען געגאַנגען אַלע קירכען פעהנער, מיט אַלע הייליגע בילדער. נור
זי אַליין, איינע אין איהר מאיעסטעט, אונטער אַ רויט-סאַמעטענע
חופה מיט גאַלדענע טראַלדען, איז געוואָרען אַרויסגעפיהרט צום פּאָלק,
בעגלייט פון די מעכטיגע פון רוים מיט קאַרדינאַלען און בישאָפּען.
און ווי דאָס פּאָלק האָט דערזעהן די נאַקעטע פליהענדע פיגור פון דעם

יונגען מיידעל, מיט איהר צוציהענדען שמייכעל און טרויעריגען בליק, וואָס האָט זיך געדאַכט, אַז זי קוקט אויף יעדען בעזונדער, און פאַר יעדען איינעם בעזונדער איז איהר צערטליכקייט בעשעהרט, אזוי האָבען זיי פּעראַנווירדיגט די אַנדערע הייליגע בילדער. זיי האָבען ניט געדוואָלט מעהר קוקען אויף די פּערקרימטע, פּער'צער'טע פּנים/ער פון די געקרייצניגטע געמער. זיי האָבען ניט געוואָלט מעהר זעהען די מיט שווערדען אַריינגעשטעקטע לייבער פון די הייליגע מיט זייערע פּער-בלומיגע וואַנדען. זיי האָבען אַלע געקוקט אויף דעם נאַקעטען, יונגען לייב פון דער אידישער מיידעל פון דער געטאָ. צו איהר האָבען זיי אויפגעהויבען זייערע הענר, צו איהר האָבען זיי געווענדט זייערע אויגען און געוואָרפען זיך פאַר איהר אויף דר'ערד און געבעטען ביי איהר הימלישען און ערדישען גליק.

— א, אווא מאריע! אייביגע שעהנקייט!

און עס איז געווען, ווי זי וואָלט געווען געזעטיגט דעם הונגעריגען פעבעל פון רוים נאָך לוסט און זעליגקייט מיט איהר יונגען נאַקעטען קערפּער און מיט איהר הימלישען פּנים, וואָס האָט זיך גענאַסען פון איהר יונגען געפּליגעלטען קערפּער, ווי אויס שטורעמדיגע קוואַלען מיט הימלישען און ערדישען גליק.

הינטער די מויערען פון דער געטאָ זיינען די אידען פון רוים געווען איינגעשלאָסען דורך דער גאַנצער צייט, וואָס די פּראָצעסיע האָט אַנגעהאַלטען. מורא האָבענדיג פאַר געוואַלדטהאַטען פון רוימישען פעבעל, ווי עס פּלעגט זיך שטענדיג טרעפען אין דער צייט פון קירכ־ליכע פּראָצעסיעס. די אידישע בעפעלקערונג איז ניט געווען ערלויבט צו פּערלאָזען די טויערען פון דער געטאָ אין דעם טאָג פון א קירכען יום טוב. זיי האָבען נור געהערט די אונטהימליכע מורא'דיגע קלאַנגען פון רוים'ס אונזעהליגע קירכען און קלויסטער גלאַקען, וועלכע האָבען זיך פון אַלע טיילען פון רוים אַריינגענאַסען אין דער געטאָ אַריין און געפאַלען איבער זייערע קעפּ ווי געשרייען פון רויכ־פּויגלען און צונויפ־געקוועטשט זיי מיט שרעק און אַנגסט. ניט איינער פון זיי האָט געדויערט אין דעם קלינגען פון די גלאַקען דעם לעצטען ווי-אויסגעשריי

פון זיין נאָהענטען, ווען זיין „שמע ישראל“ האָט זיך צוזאַמענגעמישט מיט דעם גלאַקען-קלאַנג פון פייער אַרויס. ניט איינעם פון זיי האָט דאָס קלינגען דערמאָנט אָן די אינקוויזיציע-פייער און ער האָט געזעהן די כמעט אויף קויהל פערברענטע לייבער פון זיינע אייגענע. די גלאַקען-קלאַנגען האָבען די אידישע בעפעלקערונג אַריינגעיאָגט אין די הייזער, אין די געמעכער, און זיי האָבען פּערהאַקט הינטער זיך טיר און לאָרען. יעדער גלאַקען-קלאַנג האָט ווי בייטש געשלאָגען איבער זייערע קעפּ און אַראַבגענידערט זיי טיעפער אין די קעלער־שטובען, טיעפער אין די לעכער בעהעלטענישען. און ווי שטענדיג ביי גרויסע קירכען יום טובים, ווען די אידישע בעפעלקערונג פלעגט פּעריטיערט ווערען פון די קירכען-גלאַקען, אזוי אויך דאָס מאָל, האָבען זיך אידען צונויפגעקליבען אין די בעהאַלטענע קעלער־שוהלען און תהילים גע־זאָגט, אַז גאָט זאָל זיי בעשירעמען אין דעם קירכען יום טוב... דאָס בעהאַלטענע גאַט־בעמען אין די טעג פון גרויסע פייערדיגע קירכען יום טובים פון די אידען אין די געהיימע קעלערען, איז געווען אַ להכעים געבעט צום אייביגען לעבעדיגען גאָט, דאַמאַלס, ווען די גוים האָבען מיט פראַכט און גלאַנץ געפיהרט זייערע אַבגעטער אין די גאַסען פון רוים, כדי די הימלען זאָלען גערייניגט ווערען מיט די אידישע תפילות. דאָס מאָל, נאָך מעהר ווי אַלע מאָל, זיינען אידען געווען אָנגעדראַקען פאַר דעם רעש'דיגען קירכען גלאַקען קלאַנג, וואָס האָט זיך פון דער פריה אָן געהערט פון יענער זייט טויערען פון דער געמאַ. זיי האָבען ניט געוואוסט, וואָס דאָס קירכען גלאַקען קלאַנג בעדייטעט היינט, וואָס פאַר אַ יום טוב היינט איז: צו פערברענט מען ניט אויף רוים'ס גאַסען אידען אָדער אידישע ספרים, און צוליב דעם הערען זיך דאָס די גלאַקען. און מיט צובראַכענע הערצער און פּערשמאַכטע ליפּען האָבען אידען דאָס מאָל זייער תהילים געזאָגט אין דעם קוים בעלויכטענעם קעלער פון יוסף פינזי, פאַר די נשמות פון די קרושים, וואָס ווערען איצט אויפ'ן גאַס פערברענט.

צווישען די מתפללים האָט זיך אויך געפונען דער אַלְטער בלינד דער, פון די יוצאי קאסמיליען, וואָס האָט זיך גערעכענט מורע אברבנאל, מיט זיין אייניקעל יעפתה, וועלכע זיינען צוריקגע־קומען פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ אין דער אידישער געמאַ אַרײַן נאָך דעם ווי די געפאַר פאַר אידישע מיידלעך, וואָס די אינקוויזי-

זיציע האָט געזוכט, האָט זיך אַ ביסעל געהאַט איינגעשטילט. און זיי האָבען ניט געהאַט וואו צו געהן נאָך דעם ווי דער קלויסטער איז פּער-ענדיגט געוואָרען. זיי, ווי די אַלע אַנדערע אידען, האָבען ניט גע-וואוסט צוליב וואָס די גלאַקען קלינגען אזוי היינט. און דאָס יונגע מיידעל, ווי די אַנדערע אידען, האָט זיך איינגעקאָרטשעט אין שרעק פאַר דעם מורא'דיגען קלינגען, און מיט ציטערדיגע ליפּען געבעטען נאָט, אַז ער זאָל זיי מיט אַלע אַנדערע אידען בעשיצען אין דעם שרעק-ליכען קירכען יום-טובּ. און זי האָט ניט געוואוסט, אַז צוליב איהר איז דאָס דער קירכען יום טוב היינט; אַז פון איהר'ט וועגען קלינגען היינט די מורא'דיגע קירכען-גלאַקען; פאַר איהר קניען יעצט די מעכ-טיגע פון רוים, און צו איהר נאַקעט לייב דיענט יעצט דער פעבעל פון רוים...

ק א פ י ט ע ל 11.

די פעריל פון דער מאדאנא.

איבער גאנץ רוים, איבער איטאליען איז פערשפרייט געוואָרען דער רוהם פון דעם נייעם הייליגען בילד, וואָס מען האָט אריינגע-שמעלט אין קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“. עס זיינען געגאנגען אין דעם פּאָלק איבער דעם בילד לעגענדען, און מען האָט געגלויבט, אַז אונטער דעם לייווענט אונטער די פאַרבען פון פלייש און האָר און אויגען געפינט זיך לעבען. די מאַנאַשקעס פון קלויסטער האָבען דער-צעהלט, אַז דאָס בילד וויינט ביינאַכט, און עס גיסען זיך איהרע טרערען אויף דעם ערד-קוגעל. און די מאַנאַשקעס האָבען אויסגעהעפט זיידענע טיכלעך פאַר איהר, מיט וועלכע זיי האָבען איהר יעדען פריהמאַרגען די טרערען אויסגעווישט פון די אויגען... און האָבען אָנגעוויזען אויף דעם באָל פון דער ערד, וואו עס געפינען זיך פלעקען פון איהרע טרע-רען.

דאָס פּאָלק אָבער האָט זי ניט געוואָלט זעהן וויינענדיג; האָט זי ניכער געוואָלט זעהן אין איהר יוגענדליכקייט, אין איהר מיידעלש-קייט. זיי האָבען איהר אַ נאָמען געגעבען „מאדאנא פון ליבע“ און געגלויבט, אַז זי איז געקומען אויף דער וועלט צוריק איינצופלאַנצען די אָבערשטאַרבענע ליבע אין דעם מענשענ'ס האַרץ. זיי האָבען איהר צוגעשריבען די קראַפט, אַז זי קען אויפלעבען אין יעדען האַרץ די אויסגעלאָשענע פּלאַמען און צוריק בענייען אונז מיט יוגענד און לע-בען. האָבען מחנות הונגעריגע מענער און פרויען געהוירט איבער די טויערען פון איהר קלויסטער, געלעגען פאַר איהר אויף די קניע און געבעטען ביי איהר אויפצולעבען צוריק זייערע אויסגעלאָשענע הער-צער... צו ערפרישען אין זיי דעם אויסגעטריקענטען קוואַל פון לעבען

און לוסט... געבעטעלט נאך א טאג און נאך א שעה, און געקויפט זי מיט געשאנקען, וואס זיי האבען איהר געבראכט פון זייערע אבגע- שפארטע אוצרות...

עס זיינען געקומען פון לעבען אויפגעצערטע מענער, פערבענקר טע פרויען, צניעות'דיגע, פערזעסענע מיידלעך, פערליעבטע יונגע לייט, פערליעבטע מיידלעך, פערברענטע פון דורשט נאך לייעבע זיינען זיי געקומען צו איהר נאך רעטונג, און בעהאנגען זי מיט דעם בעסטען און טייערסטען וואס געפינט זיך אין זייערע פאמיליען-קאסטענס; גע- בראכט איהר טייערע בראקאדען, דאמאסק און אויסגעהעפטע טייערע זיידענשטיקער. יעדעס שטיק איז געבראכט געווארען מיט לייעבע, און ניט איינמאל האבען די נאנעס געפונען אויפ'ן אלטאר אונטער דעם בילד אונטערגעשטעלט פורעלעך מיט פוידער, רויטע ליפען פארב, לייב-איייל און אנדערע ווייבערשע שעהנהייטס-מיטלען, וואס די קורטיזאנקעס פון רוים האבען איהר געבראכט פון זייערע טייערסטע טואלעמען- געהיימיניסען, אז זי זאל האבען מיט וואס איהר שעהן געזיכט צו טריי- קענען פון איהרע טרערען, וואס רינען ביינאכט פון איהרע אויגען.

נאך איהרע הויפט אנהענגער זיינען געווען די מענער פון רוים. ארעם און רייד, פון אלע שטאנדען. זיי האבען זי אדאפטירט אלס זייער בעשיצערין, אלס זייער געטין. זיי זיינען געקומען צו איהר און זיך פערטרויט פאר איהר. גאנצע טעג לאנג האט מען געזעהן פאר איהר בילד ליגען מענער, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען מיט זייערע דורשטיגע אויגען אין דעם ראזען קאליר פון איהר נאקעטער הויט. דאס בלוט פון איהר קערפער, האט זיך געדאכט, שלאגט ווי לעבעדיגע וועלען דורך די פערלמוטערנע שיינ פון איהר הויט ארויס. און דאס האט געגעבען די קאליר פון איהר לייב א פערלדיג-ראזען פארב, וועל- כעס האט געהויכט מיט לעבען. איהר בילד איז פערשפרייט געווארען מעהר ווי יעדע אנדערע בילד פון יעדען הייליגען אדער גאט, איבער רוים און איטאליען. די מענער האבען אַנשטאָט דעם גארניט זאגענ- דיגען צלם אויף זייער האַרץ, געטראָגען איהר בילד וואָס זיי האָבען צוגעדריקט מיט ברענגענדער לייעבע ביינאכט צו זייערע ברוסטען... די בישאַפען און די קארדינאַלען און אנדערע גייסטליכע האָבען איהר בילד איינגעפאַסט אין טייערע שטיינער, געלאָזט אַרײַנזעצען אין זיי-

ערע צלמים. און ווען זיי האבען געקושט דעם צלם, האָבען זיי גע-
קושט זי מיט איניגסטער פערברענטער ליידענשאפט...

די מענער האָבען איהר געבראַכט ציערונג, ווי מען ברענגט צו אַ
געפיערטע געליעבטע. עס איז אָנגעגאַנגען אַ געיעג צווישען די
רייכסטע מענער פון רוים און איטאַליען צו געווינען די גענאַד פון די
„מאַדאַנאַ פון ליעבע“, ווי צו געווינען די ליעבע פון אַ בעריהמטער
קורטיוזאַנקע. און איינער האָט דעם אַנדערען געוואָלט איבער יאָגען,
אויסדינגען די גענאַד פון דער מאַדאַנאַ, מיט דעם, וואָס ער וועט
איהר ברענגען טייערערע מתנות און אויסדרוועהלטע געשענקע.

איהר געליעבסטע ציערונג איז געווען — אזוי האָבען די נאַעס
פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ געזאָגט — פּעריל, וועלכע זאָלען
זיין אזוי פּויל און אזוי ליכטיג ווי איהרע טרערען, וואָס רינען איבער
איהרע שעהנע באַקען. און עס איז אָנגעגאַנגען אַ געיעג צווישען די
מענער פון רוים נאָך פּעריל פאַר דער מאַדאַנאַ פון ליעבע. מען האָט
זיך אַראַבגעלאָזט אין דער אידישער געטאָ און אין געהיים אויסגע-
קויפט פון די אירען די טייערסטע פּעריל וואָס מען האָט געקענט קריי-
גען. מענער האָבען אוועקגערויבט די פּעריל פון זייערע פרויען. פּער-
ליעבטע האָבען ניט געהאַלטען מעהר זייער פּערשפּרעכען צו די קור-
טיזאַנקעס פון רוים, און זייערע אויסגעזוכטע פּעריל האָבען זיי
אוועקגעטראָגען צום „הייליגען האַרץ“ און בעהאַנגען די „מאַדאַנאַ פון
ליעבע“ מיט שנורען פּעריל. איהר נאַקעטע לייב איז בעדעקט גע-
וואָרען מיט פּעריל, וועלכע האָבען געפינקעלט ווי גרויסע טראָפּענס
פּערנליווערטע טרערען. און פון די פּעריל האָט אַרויסגעשיינט איהר
רויענדישמערענדע הויט. עס איז געווען ווי איהר רויזען בלעטער-
דיגער לייב איז בעהויכט מיט אַ טוי פון שיינענדע פּעריל-טראָפּענס...

עס זיינען געוואָרען אייפּערזיכטיג אויף איהר ווייבער און קורטיי-
זאַנקעס, געליעבטע און כלות, ווי זי וואָלט געווען אַ לעבעדיגעס ווע-
זען, און זי האָט אוועקגערויבט די ליעבע פון זייערע מענער, חתנים
און געליעבטע פון זיי. די ווייבער פון רוים, די, וועלכע האָבען זיך
מיט זייערע געמין געפיהלט גאַנץ פאַמיליאַר, האָבען איהר אַ נאַמען
געגעבען „די הייליגע אויסגעלאָסענע“, און ניט איינמאַל האָט זיך אַ
אייפּערזיכטיגע רוימישע מעטרעסאַ אַריינגעריסען אין קלויסטער פון

„הייליגען הארץ“ און געוויזען א געביילטע פויסט די מאדאנא אין פנים אריין:

— דו גאט'ס זונה! די אויגען וועל איך דיר אויסדראפען!
דיינע האר דיר אויסרייסען, וואָס דו פערפיהרסט מיר מיין געליעב-
טען! וועניג דיר דיין הימלישער ליעבהאָבער, ווילסטו אונז אונזערע
מענער פערפיהרען? ...!

אין דער זעלבער צייט האָט דער פאָכסט פאָל דער פערטער אַרויסגעגעבען אַ בעפעל צו די אידען פון רוים, אז אלס אַ דאָנק, וואָס גאָט האָט זיי מציל געווען פון דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג פון דער געטאָ, זאָלען זיי צושטעלען דריי שנורען, צו דריי הונדערט פעריל אין יעדען שנור, און יעדע פעריל זאָל זיין אזוי גרויס, ווי דאָס אויג פון דער מאַדאָנא: גאַנצע, פולע, רונדיגע און האַכען דעם קאָל ליער פון רעגענבויען, וואָס האָט זיך בעוויזען צום ערשטען מאל צו נח'ן, ווען גאָט האָט איהם געראַטעוועט פון מכול. די שנורען פעריל זאָלען זיי ברענגען אַ מתנה צו דער נייער „מאָדאָנא פון ליעבע“ אין קלויסטער פון „הייליגען הארץ“, וואָרים די מאַדאָנא, אזוי ווי דאָס פאָלק זאָגט, האָט זיך צום ערשטען מאל בעוויזען אין דער אירישער געטאָ און מציל געווען די אידען פון דער פערפלייצונג.

ווען די אידען פון רוים האָבען געקראָגען די גזרה פון פאָכסט, האָבען זיי ניט געוואוסט ווי צו האַנדלען. עס איז זיי ניט גענאָגען אזוי אין די פעריל, נור וועגען מעהר וויכטיגעס. זיי האָבען ניט גע-וואוסט, צי מיט דעם, וואָס זיי וועלען צושטעלען די פעריל צו די מאַדאָנא פון קלויסטער, הייסט עס, אז זיי דיענען דערמיט אַ פרעמדען גאָט, צוליעב וועלכען מען דאַרף בעסער שטעהן אויף קידוש השם, איידער מחלל זיין גאָט'ס נאָמען. אין רוים האָבען זיך נישט געפונען קיין ספרים, וואָרים אין די צייטען פון פאָל דעם פערטען, ווי געזאָגט, האָט זיך ניט געטאַרט געפינען קיין איין איריש ספר, ניט קיין גמרא, ניט קיין רמב"ם — קיין ספר, אַ חוץ דער זוהר, אויף וועלכען דער

פאכסט אַליין האָט געגעבען רשות צו דרוקען, ווייל, ווי די גלחים משומדים האָבען געזאָגט, איז דער זוהר אַ קריסטליך ספר און גיט אַנצוהערעניש אויף די דריי־אייניגקייט.

ר' יעקב האָט צונויפגערופען די עדה פון קאסמיליען צו ר' יוסף פינזי אין קעלער. אַהין זיינען אויך געקומען די פאַרשטעהער פון די אנדערע עדות און קהלות, וואָס האָבען זיך געפונען אין רוים, זיך מיט צו זיין וואָס צו טאָן און וואָס פאַר אַן ענטפער צו געבען דעם פאַכסט. אין דער נאַכט פון הושענה רבה איז געווען די גרויסע פערזאַמלונג פון די ראשי עדות און קהלות אין רוים ביי יוסף פינזי. אין דעם בעקאַנטען קעלער זיינען געוואָרען וואַקסענע ליכט אַנגעצונדען. עס זיינען נור געווען געקליבענע מענשען, די זקנים און די ראשי עדה, אירען מיט גרויסע שטערענס, שטערענס, וועלכע האָבען געטראָגען אויף זיך שפורען פון גרושים פון אַלע לענדער; אויגען, וועלכע האָבען געלויבט מען מיט דעם פייער פון אמונה, וואָס איז שטאַרקער פון דעם פייער פון טויט; בערר, וועלכע זיינען פון צרות וויסער און ריינער געווען, ווי דער שנעע, וואָס פאַלט פון הימעל. אין לאַנגע, זיידענע, סאַמעטענע און גרינ־בורשטיג קאַלירטע אַטלעסענע רעק, מיט ברייטע גאַלדענע געוועבטע גאַרטלען, מיט שוואַרצע, כּכבּוד'ע בעדעקטע קעפּ. זיי זיינען געווען פון פּערשיעדענע לענדער, דאַרונטער אירען, וועלכע זיינען געווען מיוצאי קאסמיליען, ווי ר' יעקב, ר' יוסף און די אנדערע כּכבּוד'ע לייט. פּראַנקישע אירען, וועלכע זיינען גרויסע געלעהרנטע; בעריהמטע דאַקטוירים, תלמידים פון דעם בעריהמטען אידישען דאַקטראַר אמאטיס לאַויזטאַנים; סטודענטען פון די פּאַדוואַ אוניווערזיטעט; דייטשע אירען, וועלכע האָבען אַריינגעבראַכט די תורה אין רוים. די יונגע לייט זיינען געשטאַנען אין דרויסען אויף די עקען פון גאַס אויף דער וואַך, אויב מען באַפאַלט זיי ניט. און ווען די אסיפה האָט זיך אַנגעהויבען, האָט זיך דער בלינדער ר' יעקב אַב־גערופען:

— בעונותינו הרבים זיינען מיר געבליבען אַהן ליכט פון דער תורה. מיר ווייסען ניט וואו איין און וואו אויס. ווי שעפּסען אַהן אַ פאַסטוד איז געבליבען די סטאַדע קהלת רוים. ווער וועט אונז גאָט'ס וואָרט ערקלערען און לערנען אונז. וואָס מיר זאָלען טאָן אין אַן עת צרה?

— לאַמיר שיקען שלוחים צו ר' יוסף אטאלענגהי, קיין קראַ-
מאנא, אין דער געגענד פון מילאַן, וואָס האָט צונויפגעזאמעלט די
רעשט פון ישראל און דאַרט אויפגעפענט אַ ישיבה, כדי גאָט'ס וואָרט
זאָל ניט פּערנעסען ווערען פון איטאַליענ'ס ערד, פּרעגען אַ שאלה,
ווי מיר זאָלען האַנדלען — האָבען אייניגע געראַטען.

— צו לאַנג צו וואַרטען! די וועגען זיינען אונזיכער פאַר אַ
אידען, און ביז די שלוחים וועלען קומען קיין קראַמאנא און צוריק,
וועט דער טערמין פּערבייגען, וואָרים ביז צו זייער קאַרנאַוואַל מווען
די פּעריל זיין צוגעשטעלט.

— האָט זיך גאָט'ס קלוגשאַפט אין גאַנצען אָבגעטאַן פון אונז?
געפינט זיך ניט אין דער גרויסער קהלה פון רוים קלוגע לייט, וואָס
זיינען בעשאַנקען מיט גאָט'ס חכמה, און ווייסען ווי צו פיהרען אונז
אין דער פינסטערניש?

— גאָט'ס ווערטער זיינען אָבגעטאַן פון אונז. שוין לאַנג, ווי
קיינער פון אונז האָט אַ אַידיש ספר ניט געזעהן. מען טאָר זיך ניט
פּערלאַזען אויפ'ן זכרון אין אזא וויכטיגען ענין, ווען עס שטעהט אין
סכנה אונזער לעבען.

— ביי מיימאַנדרוס אין דאָ אַ בפּירוש'ער דין וועגען דעם ענין.
איד געדענק איהם אויסוועניג, נור איד וויל זיך ניט פּערלאַזען אויף
מיין זכרון, האָט זיך אָנגערופען אַ אַלטער מאַן.

— דער הייליגער רמב"ם, וואָס אונזערע קינדער פלעגען איהם
לערנען פון קליינערהייט אָן, האָט מען מיט זיינע ספרים רוים'ס גאַסען
בעלויכטען — האָט אַ אַיד געקרעכצט.

— האָט קיינער ניט אַ ספר, אַ יד החזקה? געפינט זיך ניט
אין גאַנץ רוים קיין אַידיש וואָרט? קען דאָס מעגליך זיין?

דערווייל האָט דער אַלטער בלינדער ר' יעקב עפעס זיך גע'סוד'עט
מיט ר' יוסף פינזי. און נאָך אַ לאַנגע וויילע האָט יוסף פינזי אַוועק-
גערופען אַ פאַר זקנים אָן אַ זייט און האָט זיי עפעס פּערטרויט. זיי
זיינען נשתומם געוואָרען און האָבען נאָך אַנדערע צוגערופען און גע-
רעדט אין דער שטיב. ענדליך האָבען זיי אויסגעקליבען אייניגע פון
זיך, די, וועלכע קענען אַם בעסטען לערנען, און יוסף פינזי האָט זיי
אַריינגעפיהרט אין אַן אַנדער חדר פון קעלער.

ער האָט זיי דורכגעפיהרט דורך אַ געהיימען, פינסטערען, גע-

דרעהטען קארדאר, וועלכער איז געווען אזוי שמאל און ענג, ווי א הייל. בעלזיכטען מיט אן אייל-לאמפ און א וואקסענע ליכט, זיינען זיי אנגעקומען אין אן איינזאמען חדר, וועלכעס יוסף פינזי האט אויפֿגעעפנט ווי דורך א צויבער-ווארט, ווארים מען האט ניט געזעהן ניט קיין טיר, ניט קיין אויסגאנג, נור דורך א געהיימע מאכענאציע האט ער אוועקגערוקט א שטיין פון דער וואנד, און זיי זיינען אריין אין א פינסטערען צימער. דער צימער איז געווען בעלייגט מיט גרויסע אייזערנע קאסטענס, וועלכע זיינען מיט גרויסע, שווערע קייטען געדווען צוגעשמידט צו די גרויע, שטיינערנע ווענט פון צימער. יוסף פינזי האט אויפגעעפנט פאר זיי די קאסטענס. די קאסטענס זיינען ניט פול געווען מיט גאלד און טייערע שטיינער — די קאסטענס זיינען פול געווען מיט אידישע ספרים.

דאס איז געווען די געהיימע ביבליאטעק פון דע פינזי, וואו עס איז אויסגעהאלטען געווארען די אידישע ספרים, האנדלענשריבענע גמרות, די ערשטע אפדרוקען פון רמב"ם, תפילות, תחינות, גרויסע מגילות אויף פארמעט און אנדערע זעלטענע כתבֿיד'ן, מאנסקריפטען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען געשריבען די אידישע דינים, מנהגים, און ווי אירען זאלען זיך פיהרען. אנדערע האבען בעשריבען די אידישע צרות פון פערשיעדענע מדינות; גרויסע מגילות אויף הארטען פארמעט האבען בעשריבען יציאת הישפאניע, אנדערע האבען בעזונדער געשריבען מיט געריימטע שירים פערברענטע נשמות אין פייערען פון דער אינקוויזיציע, פיוטים און קנות, וועלכע האבען געריהמט דעם מארטיגער טויט פון העלרען. די ביבליאטעק, וועלכע איז געזאמעלט געווארען פון דור דורות און איז אויפגעהאלטען געווארען מיט גרויסע מסירת נפש, איז איבערגעפיהרט געווארען פון קאסמיליען נאך איטאליען, און איז בעהאלטען געווארען דא אין דעם צימער-קעלער, ווען פאול האט געלאזט אויסמעקען דאס אידישע ספר פון גאנץ איטאליען. די חכמים האבען לאנג נאכגעקוקט אין די ספרים און אויסגעזוכט פון רמב"ם דאס, וואס זיי האבען געדארפט צו זייער ענין, און נאך א לאנגער צייט זאמען זיך אין דער געהיימער ביבליאטעק, האבען זיי אריינגעבראכט דעם פסק דין:

— די פעריל מעגען זיי איבערגעבען דעם פאכסט, אלס מס, אלס קנס, אלס אויסלייז געלד פאר זייערע לעבענס, פאר אלצרינג, וואס

ער וויל. ער מעג טאן מיט זיי וואס ער וויל. אָבער בשום אופן טארען זיי ניט איבערגעבען די פּעריל צו די מאַדאָנאַ, אַלס אַ דאַנק געשאַנק פאַר דעם, וואָס זיי זיינען געראַטעוועט געוואָרען פון דער פּערפֿלייצונג, וואָרים דעמאָלס הייסט עס דיענען צום פּרעמדען אָב-נאַט. ווי דער הייליגער רמב"ם פּסק'ענט אין אזאַ פּאַל, דאַרפֿען זיי ליעבערשט אומקומען אויף קדוש השם, איידער דיענען צו עבודה זרה. די עדה האָט אויסגעהערט דעם פּסק דין. קיין איין וואָרט איז ניט גערעדט געוואָרען. אַ טיעפע שטילקייט האָט געהערשט צווישען עולם.

— מיר וועלען נאָר ניט זאָגען, מיר וועלען איבערגעבען די פּע-
רעל דעם פּאַבסט אַהן ווערטער.

— און ווען זיי וועלען אונז פּרעגען?

— וועלען מיר זיי אַבנאַרען, זיי ווייסען דען וואָס זיי טוען, זיי

זיינען דאָר ווי צולאַזענע קינדער.

— און פון וואָנען וועלען מיר געהמען אַזעלכע גרויסע פּעריל?

האַט ווער געפּרעגט.

ר' יעקב האָט זיך אויפּגעהויבען און האָט אַרײַנגערופּען זיין

אייניקעל יפתעה און געזאָגט צו איהר :

— נעם אַרויס, מיין טאַכטער, דיינע פּעריל און גיב זיי אָב די עדה

פון רוים — האָט דער אַלטער ר' יעקב געזאָגט צו יפתעה'ן — עס

פאַסט ניט פאַר אַ אידישע מאַכטער צו טראָגען פּעריל, ווען גוים בע-

פּוצען מיט זיי זייערע עבודה זרות.

און די לעבעדיגע יפתעה האָט פון אן אייזערן קעסטעלע אַרויס-

גענומען איהר משפּחה־פּערל און האָט זיי אַבגעגעבען צו בעפּוצען מיט

זיי די טויטע יפתעה אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ“.

און ווען די „מאָדאָנע פון ליעבע“ האָט געטראָגען די פּעריל פון

יפתעה, האָבען זיי אַרויסגעשיינט מיט אַ צניעות'דיגען כּשר'ען שייין

פון אַלע אַנדערע שנירען פּעריל, וואָס איהרע פּערעהרער האָבען זי בע-

שאַנקען...

ק א פ י ט ע 12.

דער קארניוואל אין רוים.

רוים'ס גאסען האבען געפלאקערט אין א פייער פון פארבען. ניט נור די מענשען, נור אויך די גאסען, די הייזער, די דענקמעלער און די קירכען, די קאלאנען און די מארק-ברונימער זיינען געווען פערקליידט, פערשטעלט לכבוד דעם גרויסען יום טוב פון קארנאוואל. די ווענט פון די הייזער האבען זיך פשוט געמונקט אין א ים פון פארבען, וואס האבען ארויסגעפלאמט פון די טייערע אריענטאלישע דיוואנען און טע-פיבען, מיט וועלכע די ווענט זיינען געווען בעפוצט. די קאלירען פון די טעפיבען האבען אזוי שימירירט אין דער זון, ווי זיי וואלמען געווען יובעלען ארבייט. יעדעס שטיקעל ליכט-פארב האט ארויסגעלויכטען פון זיי, ווי עס וואלט געווען בעזעצט מיט טייערע שטיינער. פענס-טער און טירען, באלקאנען און דעכער-גאלערעען זיינען בעשטעלט גע-ווען מיט גרוי-בליהענדע ארלאנדען. די גאסען, וואו עס האבען זיך געזאלט ציהען די קארנאוואל פראצעסיעס, זיינען אויסגעשטעלט געווען מיט פאלמען-בוימער, מיט מירטען און כריזענטעמען-בלומען און אנדערע אריענטאלישע געוויקסען. עס האט זיך געדאכט, אז רוים איז פערוואנדעלט געווארען אין א לוסט-גארטען פון אז אריענטאלישע הערשער. די איינוואוינער פון רוים האבען ניט געוואוסט מעהר וואו זיי געפינען זיך. פיעלע הייזער זיינען פערוואנדעלט געווארען אין שיי-פען; בעפליגעלט מיט גרויסע זענעל-מאסטען, האבען זיי אויסגעזעהן ווי בלאנדזשענדיגע שיפען, וואס ווערען פער'בישופ'ט אין א פאנטאסטישען קאליר-דייכען ים. קירכען זיינען פערוואנדעלט געווארען אין טעמפל-לען פון אבגעטער, פון אפאלא און ווענוס. קריסטליכע דענקמעלער און מארק-ברונימער זיינען פערשטעלט געווארען פאר ווילדע אבנע-

טערישע פאונען און וואלד-פעזן. אנדערע — פאר שיכור'ע באק' כוס'ען, וועלכע טרינקען פון איבערגעפילטע בעכערס, און נאקעטע קינדער מיט וויינטרויבען און וויין-קרונען אין די הענר טאנצען ארום זיי... יעדער קאלאן און יעדער זייל פון רוים'ס גאסען זיינען בעפוצט געווען מיט גרינע בלעטער, בעקראנצט געווארען מיט ברענענדיגע רוי-טע רויזען.

די קריסטליכע הייליגע זיינען אָנגעטאָן געוואָרען אין רוימישע טאָגעס מיט קראַנצען פון אויל-בלעטער אויף זייערע קעפּ און אַרייַן געזעצט געוואָרען אין רוימישע טריאומף-וועגען, איינגעשפּאַנט צו פּיער פּייערדיגע פּערד. עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס האָבען זיך אויסגע-מישט די צייט-אַלטערס. עס זיינען פּערוואַנדעלט געוואָרען די עפּאָך כּען און די פּעריאָדען. רוים האָט אַראָפּגעוואָרפּען פון זיך דעם האַרט-געקונען יאָר, אין וועלכען עס האָט איהר איינגעשמידט דער איד פון נצרת... רוים האָט זיך בעפּרייט פון די קירכליכע געזעצען און אין געוואָרען צוריק דאָס, וואָס זי איז שטענדיג געווען אין האַרצען — די דינערין פון אַלטען „פּאַז“. זי איז געוואָרען צוריק אָבגעטערשיש. עס איז געווען אַ מס, וואָס די קירכע האָט געצאָהלט דעם אַלטען. אָבגעטערשישען רוים איז די טעג פון קאַרנאַוואָל. עס איז געווען אַ פּראָטעסט, וואָס רוים האָט אויסגעשריען געגען דעם טרויעריגען און פּרעמדען גאַט, וואָס די קירכע האָט מיט פּיער און שווערד אַרויפֿ-געצוואונגען אויף זיי, אין די טעג פון קאַרנאַוואָל. רוים האָט געבענקט נאָך די אַלטע אָבגעטער פון זיינע עלטערען; נאָך די איז זון און ליכט באַדענדיגע געטער פון די אַלטע גוטע צייטען. איז די טעג פון קאַר-נאַוואָל זיינען די אַלטע געטער צוריק אויפּגעשטאַנען תּחית המתים פון זייערע אין שטויב און ערד פּערגעסענע טעמפלען און זיי זיינען אַריין אין די קירכען פון רוים, פּערטריבען דעם טרויעריגען איד פון נצרת מיט זיינע לאַנגווייליגע בלוטיגע וואונדערן, און געזעצט זיך אויף זיין שטוף, און וויעדער אַמאָל האָט דער מענש געדיענט צו דעם איינ-ציגען לעבעדיגען גאַט, וואָס ער האָט געקענט — צו זיך אליין...

וואָכען-לאַנג האָט מען זיך געגרייט אויף דעם קאַרנאַוואָל יום טוב. מענשען האָבען זיך אַרומגעדעהט אין מאַסקען, פּערשטעלט אַלס אַלטע רוימער אין טאָגען. בעדיהמטע פּערווענליכקייטען פון דער רוימישער געשיכטע, צעזארען און אַגוסטען, זיינען אַרומגעגאַנגען

אין די שענקען פון רוים און גע'שיכור'ט... פערסיער און טערקען האָבען געשלעפט לאַסטיסחורות איבער די גאַסען. אַנדערע, וויעדער, האָבען זיך פערקליידעט אלס די ווילדע איינוואהנער פון די אינדישע לענדער, וואָס קאַלאַמבוס האָט ענטדעקט אויף זיין וועג קיין אינדיען, וואָס האָבען אַנגעהויבען דענסמאַל באַקאַנט צו ווערן רען אין דער וועלט. אין די ווילדע קאַסטיומען פון די אינדיאַנער מיט רויטען אַבגעשמירט און מיט פּעדערען בעפּוצט, זיינען אין קאַרנאַוואַלען געוואָרען אַ זעהר אַפּמע ערשיינונג; רויכענדיגע גרויסע שטיקער טאַבאַק, פון וואָס די געוואוינהייט פון רויכערען האָט זיך באַלד אַנגעהויבען צו פּערשפּרייטען אין בער דער וועלט, ווי מען האָט עס נור געבראַכט פון אמעריקאַ — האָבען זיך אינדיאַנער אויסגעמישט מיט רוימישע סענאַטאַרען, אין איינעם האַנדעל און וואַנדעל געפיהרט. די פרויען, פּערקליידט אלס גריכישע געטינען, אלס כהנ'טעס פון די פייערטעמפלען וועסטילען און נביא'טעס סעבילען, זיינען געגאַנגען געאַרעמט מיט שיכור'ע באַק-כוסען, ביי וועלכע עס האָבען געטאַנצט אויף די קעפּ די רויטע רויזען-קראַנצען. אין די זייטיגע געסלעך האָבען פּערקליידטע פּאַנען און וואַלד-פּענע פּערפיהרט די יונגע טעמפּעל-מיידלעך אין לוסטיגע הייזער און עפענטליכע באַד-פּלעצער... לוסט-אינגלעך אַנגעטאַן אין קורצע זיי-דענע העמדלעך, מיט ענטבלויזטע הענט און פיס, האָבען בעגלייט זיי-ערע אַלטע אַנהענגער, גריכישע פּילאַזאַפּען מיט פליכעוואַטע קעפּ און טראַלדען געלאַקטע בערד, וועלכע האָבען דיסקוסיעס געפיהרט איבער עראַסען אויף די עפענטליכע מאַרק-פּלעצער אין רוים...

און ביינאַכט אין דאַס אַלעס בעלויכטען געוואָרען דורך פּאַנטאַס-טישע פייערווערק, וואָס האָבען זיך געגאַסען מיט דעם ליכט פון רענען-בויגענס איבער די פּערשטעלמע הייזער און דענקמעלער. קנעכט האָבען נאַכגעטראָגען נאָר די מאַסקען שטולקאַצען, וועלכע האָבען מיט אַ ווייכען ליכט, וואָס האָט זיך געגאַסען ווי רויטער וויין פון אַ קעלך, בעלויכטען די פּאַנטאַסטישע מאַסקען. גרופּען גאַנץ לוסטיגע פּער-שטעלמע חבורות האָבען בעלויכטען זייער וועג מיט פּאַנטאַסטישע ווע-געציאַנער פּאַרמעט, לאַמטערנס, וואָס זיינען דורך דעם ליכט פּער-וואַנדעלט געוואָרען אין מיסטישע שאַטען-בילדער. זיי האָבען גע-טאַנצט ווי שאַטענס איבער די גאַסען און זיינען פּערשוואַנדען געוואָ-

רען אין זייטיגע געסלער. עס האבען זיך נאכגעטראגען נאך זיי, ווי ווייטע עכאס, שטילע, ליידענשאפטליכע געזאנגען און א געשמאק פון אנגענעהמע, אויפרייצענדע פערפיומען. געוויקעלט זיינען געווארען די גאסען פון רוים אין שוועבענדע, פערפיומירטע וואלקענדלעך, וואס האבען זיך געטראגען פון די הויכע פייערען אין די שטולקאצען נאך די מאסקעס. פון די וויינישענקען האט זיך ארויסגעגאסען גרעלעס ליכט, אויגעמישט מיט גראבע שיכור'ע געזאנגען און א פעפער-גע-שמאק פון געוויצטע עסענס און זויערען וויין. און די געשמאקען האבען זיך אויסגעמישט מיט די פערפיומען און די ליכטער פון די ווייכע ווענעציאנער לאמטערנעס מיט דעם גרעלען שרייענדיגען שיין פון די בעלויכטענדע וויין-שענקען און לוסט-הייזער. אויסגעמישט האבען זיך מענשען און הייזער, טויט און לעבען, און אלץ האט זיך בעוואויגען ווי א שיינענדיג-פערגליווערטער ים אין א שווימענדען, פערגליווערטען לויכטענדען נעבעל...

פון אלע גאסען פון רוים אין נור איין ווינקעל ניט געווען בעלויכט-טען מיט דעם פאנטאסטישען ליכט, און נור איין גאס האט געוונקען אין די פינטטערניש. שווארצקייט און נאכט אין שווער און טיעף געלעגען איבער דער אידישער געהטא. די ליכט אין די פענסטער אויסגעלאזשען. איינגעקארטשעט מיט ווייב און קינדער אין די ווינק-לען פון זייערע הייזער, האבען זיי פערנומען פון דער ווייטענס דעם רעש און דעם רויש, וואס טראגט זיך פון רוים איבער די מויערען פון דער געהטא. עס האבען די פייער-ווארפער אריבערגעווארפען זייער ליכטער-שיין איבער דער געהטא, און בעלויכטען די שטומע, דערשרא-קענע הייזער. דאמאלס האט א שרעק ארומגעכאפט די איינוואוינער פון דער געהטא דורך דעם אונמענשליכען רויש, וואס האט זיך גע-הערט פון יענער זייט. איינער האט אנגעקוקט דעם אנדערען מיט שרעק, און יעדער איינער האט א תפלה געזאגט אין זיין הארץ:

— גאט, דערבארעם זיך און שייך אונז אין טאג פון קארנאוואל.

רוים אין אהן א גאט...

נור איין קעלער אין געווען בעלויכטען. דער קעלער פון יוסף פינזי. דארט זיינען אין דעם אבענר ערב קארנאוואל וויעדער געווען

פערזאמעלט די פני פון אידישען רוים. דא איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גהעטא פון רוים, וואו מען האט זיך אויך פערטיג געמאכט צום קארנאוואל.

אויפ'ן טיש זיינען געלעגען אָנגעשאטען גאַלדענע טאַלערס, פיעל זילבערנע און גאַלדענע ציערונג, יובעלען-שטיקער פון אלע לענדער פון דער וועלט, וואָס אידען האָבען צונויפגעבראַכט צו יוסף פינזי אין קעלער אריוו. אויף דער שטיינערנער פּאַדלאַגע איז געווען אָנגעלעגט טייערע זיידענע שטיקער סחורה, אויסגעהאַפטע טאַפּעל־דאַמאַסק און טאַפּעסטיען און אַרענטאַלישע טעפּיכען, שטיקער סאַמע־צייג, כּלה געשאנקען, ירושות פון עלטער־עלמערן, וואָס מען האָט צונויפגע־שלעפט פון אלע אידישע הייזער. דאָס גאַלד און די טייערע זיידענע סחורות זיינען געווען אַ מס, וואָס די אידען האָבען געמוזט ברענגען פאַר דעם קאַרנאוואַל. דערפאַר, וואָס יודאס האָט פּערקויפט יעזוס קריסטוס פאַר דרייסיג זילבער־שטיקער, האָבען די אידען פון רוים גע־מוזט בעצאַהלען יעדען יאַהר עלף הונדערט און דרייסיג גאַלדענע פּלאַ־רינס אין גאַלד און יובעלען — יודאס־געלד. די אידישע טעכטער האָבען געמוזט בעפּוצען טיטוס'עם טריאומף־בויגען מיט טייערע טע־פּיכען און טייערע זיידענס און סאַמעט שטיקער לכּבוד דעם יום טוב פון קאַרנאוואַל, ווען די דעפּוטאַציע פון די רבנים מיט די אַלטע אי־דישע לייט וועלען שטעהן און אַבווארטען מיט ספּרי תּורות אין די הענד דעם פּאַפּסט, וועלכער וועט קומען רייטענדיג אויף זיין ווייסען פּערד און דער שפיץ פון דער קאַרנאוואַל־פּראַצעסיע.

אומעמיט און שטילשווייגענדיג האָבען די אידען געצאַהלט די גאַל־דענע פּלאַרינען, די יובעלען געשאַצט אין גאַלד, דעם יודאס־קנס, וואָס זיי דאַרפּען צושטייער געבען פאַר דעם קאַרנאוואַל, אנדערע האָ־בען אויסגעגלייכט די טייערע טעפּיכען און די טייערע סחורות, מיט וועלכע די אידישע טעכטער וועלען צומאַרגענס אויספּוצען דעם טרי־אומף־בויגען פון טיטוס'ען, פון דעם העלד, וואָס האָט צושטערט זייער פּרייהייט, חרוב געמאַכט זייער לאַנד און פּערברענט זייער בית המקדש. קיין איין וואָרט איז ניט גערעדט געוואָרען. עס האָט זיך נור געהערט דאָס קלינגען פון גאַלד און ס'האַט זיך געזעהן דער גאַלדענער בליאַסק, וואָס האָט געבלישטשעט פון דעם קאַרגען בוימאוויל־לייכט, וואָס האָט געברענט אויפ'ן טיש. נור פון צייט צו צייט האָט זיך גע־

הערט דאָס רוישענדע שאלען, וואָס האָט אַרײַנגעדֶרונגען פֿון די שיכור'ע קאַרנאַוואַל־גאַסען פֿון רוים, ווי דאָס שטורמדיגע רוישען פֿון אַ שטורמ־ווינט אויפֿגעקאַכטען ים. און די פענסטער פֿון קעלער זײַנען בע־לויכטען געוואָרען מיט אַ פֿלאַס־פֿייער, וואָס האָט אַרײַנגעקנאַקט ווי אַ דונעדריגער בליץ פֿון די ראַקעטען און פֿיער־וואָרפֿער, וואָס האַבען אַרײַנגעשאַסען אין דער פינסטערער גהעטאַ פֿון רוים.

דאמאלס האָט איין איד דעם אנדערען בלייד אָנגעקוקט און אלע האַבען געטראַכט איין געדאַנק:
„רוים איז אַהו אַ גאַט“.

איז אַ ווינקעל פֿון קעלער־שטוב, אײַנגעהילט אין די טונקעלקײט, זײַנען געזעסען די „לויפֿער“ און האַבען זיך געשמירט די נאַקעטע פֿיס מיט חלב און זאַלבען צום מאַרגענדיגען געלאַף. עס זײַנען געווען חיים אַדוני און מַרְכִּי אַלפִּי, די צוויי „נאַראַנים“ פֿון דער אידישער גהעטאַ, וועלכע די קהלה פֿון רוים האָט געדונגען יעדעס יאַהר, אז זיי זאָלען „לויפֿען“ אין „וועט געלאַף“, אין וואָס די אידען האַבען געמוזט אַנטײל נעהמען אין קאַרנאַוואַל, צו די פֿערוויילונג פֿון די רוימער.

פֿון דער פֿיר־אפֿיאַ האָט זיך אַראַבגעלאָזט אַן אויסטערלישער צוג. פֿון דער ווייטענס האָט מען געמײַנט, אַז אַ שטורמדיגער אויפֿגעברויז־טער בלוט־רויט־קאַלירענדיגער טײַך גיסט זיך אין דער גאַס אַרײַן. מען האָט גאַרנישט געזעהן, נור אַ וואַקלענדיגער, נעבעלדיג קאַלירענדיגער רײַך הויכט זיך איבער קעפֿ. פֿון רײַך שלאָגען אַרויס בליץ־דאַקעטען און וואָרפען רעגעבויענעס איבער'ן הימעל. דער גאַנצער חלל איבער די קעפֿ האָט געפֿינקעלט אין ליכט־שפּריצען, נור וואָס ווייטער איז עס אַלץ אַרויסגעקומען בולט'ער פֿון נעבעל אַרויס. פֿיער צאפֿעלדיגע פֿעדר, אָנגעטאַן איבער די קעפֿ מיט הויכע בושעס קאַלירטע פֿעדערען. פֿערוואָרפען מיט טײַערע זײַדענע צודעקעכס, אײַנגעשפּאַנט אין אַ רײַ מישען טרײַאומ־וואַגען, זײַנען אַרויס פֿון נעבעל. אויפֿ'ן וואַגען זײַנען געשטאַנען פֿיער טראַמפֿײַטאַרס, אויסגעשטעלט צו די פֿיער עקען פֿון דער וועלט און מיט גרויסע זילבערנע טראַמפֿײַטען אָנגעזאַגט די

בשורה, אז דער גרויסער מארש פון קארנאוואל האט זיך אנגעהויבען. און דאן איז גענאנגען דער קארנאוואל-מארש.

לויט אַ בעשטימונג פון הויפט שטערען-זעהער, וואָס האָט אויס-געקוקט די שטערען און נביאות געזאָגט פאר'ן פּאַפּסט, ווען ער בע-דאַרף אָנהויבען יעדע זאַך, האָט זיך דער קארנאוואל-מאַרש אָנגעהויבען מיט דעם סימבאָל פון דער ערד און די פיער יסודות פון דער ערד, וועלכע זיינען געווען סימבאָליזירט אין לעבעדיגע מענשען, און גע-פלויען איבער די ערד, לויט געהיימע מעכאַנאַציעס. דערנאָך זיינען גענאַנגען לעבעדיגע גרופען, וואָס האָבען פאַרנעשטעלט סצענעס פון אַלמען און נייעם טעסטאַמענט. אָבער אַלץ אַזעלכע סצענעס, וועלכע האָבען דערמאָנט אַז פּרעהיליכקייט און לוסט צום לעבען. ווי אַביניל פיהרט אַ קעמל, אָנגעלאָרען מיט אלע רייכטימער פון מזרח צו דוד'ן; לוסט מיט זיינע טעכטער. דערנאָך האָבען זיך געוווּזען לאַנגע גרופען פון די גריכישע מיטאַלאָגיע. פאַריו מיט די דריי גראַציעס. ס'האַט אויך ניט געפּעהלט העלענא פון טראַיא, צוליב וועלכער מלכים און לענדער האָבען זיך געשלאָגען. סצענעס פון אַדיסעא און איליאַדע, גרופען, וועלכע האָבען פאַרגעשטעלט דעם באַרג אַלימפּ מיט אלע גע-טער און געטינען. עס האָבען אויך ניט געפּעהלט גרופען-סצענעס מיט אַ פּאַליטישען כאַראַקטער, ווי די געפּאהר פון די אַטאַמאַנישע מאַכט, ווי דער סולטאַן בעדראַהט די קריסטליכע אַמונה. אַנערע האָבען חוּזק געמאַכט פון די רעפּאַרמאַטאַרען און די פּראַטעסטאַנטען; האָבען פאַרגעשטעלט לוסהער'ן מיט זיעבען קעפּ פון שטן; אַ סצענע ווי די פּראַטעסטאַנטען פּרעגלען זיך אין גיהנום. מלאכים און טייר-וואָלים. כשוף-מאכעריןס און נבואה-זאָגעריןס. גריכישע כהנ'טעס און געצענדיענער. און דאַס אַלעס האָט געמאַנצט און געזונגען און גע-שפּיעלט מיט דער פאַרבער-רייכקייט פון זייערע קליידער און מאַסקען. אין דעם לעבעדיגע ים פון קאַלירען האָט זיך אויפּגעהויבען איר בער די קעפּ אַ טראַנשטוהל, רייד דראַפּירט מיט טייערע שטאַפּען, און אין איהם האָט זיך געוויעגט, אין גאַנצען אין שאַרלאַך-רויטען אָנגעטאַן, דער פּאַפּסט פּאָלוס דער פיערטער, זיינע וואַסער-אויגען. טויט אַרומקוקענדיג זיך איבער'ן עולם, זיין ווייסע באַרד ציטערענדיג איבער דער שאַרלאַך-רויטער רעטונדע, בעגלייט מיט זיין סוויטע פון קאַרדינאַלען און הויכע קירכליכע בעאַמטע. גלחים אין ווייסען אָנגע-

טאן האבען געהאלטען גאלדענע קאנדילאברען אין די הענד און רויטע וואקסענע ליכט האבען געברענגט און בעלייכטען זיין הייליגקייט, דעם פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, אין דעם צוג פון קאר-נאוואל...

ביי דעם אריינגאנג פון דער גהעטא ביים טריאומף-בויגען פון טיטוס, איז געשטאנען די אידישע דעפוטאציע אבצואווארטען זיין הייליגקייט. בעפוצט און בעציערט אין געווען דער טריאומף-בויגען פון דעם צוטרעטער פון ישראל מיט די פרעכטיגסטע טאפעסטריען און טעפליכען און זיידען שאלען און גאלדענע שטיקער געוועבעכטס, וואס מען האט געשלעפט פון אידישע הייזער. און אידישע טעכטער האבען נעמוזט דראפירען דעם בויגען. אין ווייסען אָנגעטאן מיט די טליתים איבער די קעפ, זיינען געשטאנען די אלטע און בכבוד'סטע לייט פון דער אידישער גהעטא. דער אלטער בלינדער ר' מרדכי האָט געהאלטען דאס ספר תורה, מיט וועלכער די אידען האבען פרעזענטירט דעם פאפסט ביי יעדען קארנאוואל. ארום איהם זיינען געשטאנען די אלטע און חשוב'סטע לייט פון דער קהלה אין רוים. אויף א טייער בערעק-טען טיש איז געלעגען איינגעפאקט אין זיידענע בייטלעך די עלף הונד-דערט און דרייסיג גאלדענע פלאַרינס, יודאס'געלד. אביסעל וויי-טער זיינען געשטאנען די אידישע מיידלעך מיט טייערע אויס-געשטריקטע זיידענע שטאפען, מיט בלומען צו פערשפרייטען פאר דער טראג'שמוהל פון פאפסט, ווען ער וועט זיך דערנעהענטערען צו דער אידישער דעפוטאציע.

און באלד האָט זיך דער קארנאוואל-צוג אָבגעשטעלט. דער פאפסט איז אָנגעקומען צו טיטוס'עם טריאומף-בויגען, וואָס דאָס איז געווען די מעטא, וואו דער צוג האָט זיך אָפגעשטעלט און אויפגעלייזט. דער פאפסט איז זיין טראג'שמוהל האָט דערזעהן די אידישע דעפוטאציע, וועלכע איז, ווי יעדעס יאהר געשטאנען פאר'ן בויגען מיט'ן ספר תורה און די גאלדענע פלאַרינען צו בעצאהלען דאָס יודאס'געלד. צוערשט האָט ער זיין קאָפ אוועקגעבויגען פון די אלטע אידען און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דער פאפסט וויל זיי ניט זעהן. נור ווען די אידישע מיידלעך האבען אָנגעהויבען אויסצושפרייטען די טייערע טעפליכען פאר זיין טראג'שמוהל, האבען די טרענער און די בעגלייטער זיינע, שוין ווי אַן אלט אָנגענומענער רעגעל פון קארנאוואל, דערנעהענטערט זיך

צו די דעפוטאציע. דער בלינדער ר' יעקב האט צו איהם אויסגע-
שטרעקט דאס ספר תורה, און די אלטע רבנים האבען די ברכה גע-
מאכט.

דאמאלס האט דער פאפסט, ווי עס איז געווען דער מנהג, ארויס-
געשטרעקט פון טראגישטהל זיין סאמעטבעקליידטען פוס און ארויפ-
געטרעטען אויפ'ן קאפ פון דעם בלינדען ר' יעקב און האט געזאגט
דעם וואויל בעקאנטען שפרוד :

— מיר לעבען אייד נים, נור מיר דולדען אייד, ווייל גאט האט
אונז געהייסען דולדען אינזערע פיינד.

דערמיט האט זיך געענדיגט די צערעמאניע פון צונעמען ביי די
אידען דאס יוראסיגעלד.

באלד האבען זיך די גרופען פון די פערשיעדענע לעבעדיגע סצע-
נען, וואס האבען געהאט צונויפגעשטעלט דעם קארנאוואל-צוג, אויפ-
געלייזט, און אלע האבען זיך אויסגעמישט. פערשיעדענע קאסטיומען,
מאסקען, גרופען-סצענען, אלץ, אלץ איז צונויפגעקנוילט און צוזאמען-
געמישט געווארען. פאנטאסטיש געקליידטע פאפסטליכע סאלדאטען
האבען אוועקגערוימט דעם פאנטאסטיש קאלירטען עולם פון דער פיר-
אפיא, צונויפגעקוועטשט זיי ביי די טראטוארען נעבען די הייזער און
געמאכט פלאץ פאר די „געוועט-לויפערס“. מיט וואס עס האט זיך
געענדיגט יעדער קארנאוואל-צוג, אויף א שארלאד-רויטען טראג, וואס
איז צוליב דעם אוועקגעשטעלט געווארען ביי די ענדע פון דער גאס,
געגענאיבער טיטוס'עם טריאומף-בויגען, האט זיך דער פאפסט אוועק-
געזעצט, און ארום איהם זיין סוויטע, און פון דאנען האט זיך אנגע-
הויבען דער קארנאוואל-געיעג. צוערשט זיינען געלאפען רוימישע אינג-
לעד, ווי אמאל אין די צייטען פון די רוימישע הערשאפט. זיי זיינען
אויך היינט, אין געגענווארט פון קריסטוס'עם פארשטעהער געוועזען
האלב-נאקטע. אנגעטאן אין זיידענע העמדלעך מיט קראנצען אויף די
קעפ, זיינען זיי געלאפען איבער די פיר-אפיא. נאנץ רויס האט זיי
נאכגעקוקט און אונטערגעיאגט זיי מיט זייער שפיעלענדרעם בלוט און
פערוויילונגס-לוסט. אלע אויגען האבען געגלאנצט, אלע פנים'ער זיי-
נען געווען צוהיצט, צוואווארימט, צופלאמט פון אויפגענונג. קעפ הא-
בען איבערשטיגען קעפ. דאמען פון די רייד-בעפוצטע באלקאנען פון
די בלומען-טעפ בעשטעלטע פענסטער האבען זיי צוגעפאכעט מיט זיי-

ערע אויסגעהאפטענע טיכלעד, מיט זייערע שליוערס, מיט זייערע פע-
כערס. מענשען האבען זיך געוועט, איינגעשמעלט זייער פערמעגענס,
זייער פרייהייט אויף די לויפערס, און קוים האט ווער פון די אינגלעד
דערגרייכט די מעטא, איז רוים פעהרליכט געווארען פון געשרייען, פון
ליארמען, פון פאטשען מיט די הענד, פון פאכען מיט די היט, מיט די
מאסקען, מיט די שליוערען. מען האט געפיהרט דעם געווינער, ווי
אמאל אין די אלימפישע שפיעלען, מיט טריאומף-מארשען איבער די
נאסען פון רוים, אנגעמאן איהם לארבער-קראנצען אויפ'ן קאפ, דאמען
האבען איהם געקושט און קורטיזאנען האבען איהם צוגעווארפען רויטע
בלומען פון זייערע טראנשטולען, אנדערע האבען איהם געשיקט בריוור-
לעד, און נאך אנדערע — שליסלען פון זייערע שלאפצימערען...

דער לויף-געוועט פון די אינגלעד האט ערשט צוברענט דעם הונד-
געראפעיט נאך פערוויילונג און אויפגעגונג פון די רוימישע איינ-
וואהנער. נאך די אינגלעד האט זיך אנגעהויבען איבער די גאסען
קינדער-געלאף, אפען-געלאף, און צום סוף — דאס שפאט-פערוויילונג,
וואס דער קארנאוואל האט געבאטען די גלויביגע פון קריסטום — דער
אידען-געלאף.

עס איז געווען אז אלטער מנהג, אז צו יעדען קארנאוואל האבען
די אידען געמוזט צושטעלען וועט-לויפער. ניט פאר ספארט, נור פאר
חזק און פערוויילונג. אויסגעקליבען האט מען דוקא די עלטעסטע
און די מעהר-שווער-לייביגע. אידען מיט קרומע פיס און דיקע לייבער,
אידען מיט קרומע בעוועגונגען, אז זיי זאלען מיט זייערע קאמישע
פיגורען פערוויילען דעם הונגעריגען פעכעל.

די קהלה פון רוים האט שוין געהאט אנגעגרייט צוויי לויפער,
וועלכע האבען זיך ספעציאליזירט פאר דעם שפיעל, מיט וועלכען די
אידען האבען געמוזט אמוזירען די גוים צו זייער קארנאוואל. זיי
האבען גענומען אויף זיך די מיסיע צו פערוויילען די גוים ביים קאר-
נאוואל. זיי פלעגט מען אויך אויפרופען צו דער תוכחה. דאס
זיינען געווען געווען די צוויי „נאראנים“ פון דער גהעמט; חיים
אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע האבען געשפילט די נאראנים אין די
גהעמט. אונזערע צוויי בעקאנטע שפאס-שפילער, וועלכע זיינען גע-
גאנגען אין די קירכע אריין צו הערען די גענויטע קריסטליכע דרשה,
מיט פערשטאפטע אויערן — פאר דער קהלה פון רוים. פונקט אזוי

ווי די גוים האבען געדארפט „נאראנים“ זיי צו פערוויילען, אזוי האבען די אידען געדארפט נאראנים, וועלכע זאלען זיי לוסטיג מאכען אויף חתונות און מאלצייטען. די צוויי נאראנים פלעגען פארשפיעלען פער-שיעדענע שטיק אין רייכע אידישע הייזער; פערשטעלען זיך ביי א געלעגנהייט און פארשפיעלען „טויטענטאנצען“ און אנדערע שפא-סען. שמחת תורה און פורים האבען זיי פערוויילט די קהלה מיט זייערע שפאס שטיק, און די קהלה האט זיי געצאהלט א יעהרליכען שכר, אז זיי זאלען זיין די וועט-לויפערס פאר די אידען צום קאר-נאוואל.

די צוויי נאראנים זיינען אזוי אריין אין זייער ראַלע, אז ווען עס איז געקומען צום געלאף, האבען זיי זיך פערגעסען און זיי זיינען אזוי פעראינטערעסירט געוואָרען, אז זיי האבען געוואַלט איינער דעם אנ-דערען איבעריאָגען און געווינען דעם געוועט. זיי פלעגען זיך פאַר-ברייטען דערצו און שפיעלען דערנאָך די זיענער ווי אמת'ע וועט-לויפער.

רוים פלעגט ווארטען אויף זיי מיט אונגערולד. קוים האט מען זיי דערזעהן לויפען איבער דער פיר-אפיא, מיט זייערע אויסגערעהטע פיס און קרומע העויות, אטעמענדיג שווער, אזוי האט אן עפידעמיע פון לאַכען און שפאס ארומגעכאפט דעם אויפברויזענדען ים פון מענש-ליכע קעפ און פערשטעלמע פנים'ער.

— העי, פלינקער איד, פלינקער — כאפ אונטער דינע גליט-שיגע פיס! ...

— זעה, זעה זיין שאַקלען זיך, ווי דאָס קדחת וואַלט איהם גע-טרייסעלט!

— און דער האט אן עק נאכשלעפען זיך, כ'האב אליין געזעהן, פונקט ווי דער טייפעל! זעה דעם בעהאַרטען עק! ווי מיין פורעל, חא! חא!

— איד וועט אויף איהם מיין נאַרטען, מיין פערד, מיין פאַנצער וועט איד אויף איהם, ער וועט דעם רויטען איבעריאָגען. ער שפרינגט ווי אן אפע! זעהט!

— יוד, איד וועל דיין מעוברת'דיגע ווייב די אינגעווייד אויס-שניידען און א קאַץ איהר אין בויך אייננייהען, אז דו וועסט דעם וועט פערשפיעלען. איד האב אויף דיר מיין בעסטען פערד געשטעלט.

אזוי פלענען פון אלע זייטען צופאלען צו זיי געשרייען, מ'האט געשמיסען זיי מיט געלעכטער און אונטערגעיאגט מיט זידלערייען און פויסטען, אז זיי זאלען איינער דעם אנדערען איבער יאגען.

נור דאס מאל האט דער פעבעל שוין זיך ניט געלאזט בענגונגען מיט די „אפיציעלע“ לויפער, וואס די גהעמא האט צוגעשטעלט. שכוד פון לאבען און אנגעשטעקט פון די פערוויילונגס-לוסט, האבען זיי אָנגעהויבען צו יאגען די בכבוד'ע אידען וואס זיינען געשטאנען אין דער דעפוטאציע ביי טיטוס'עס בויגען. די פרומע אידען פון רויס, וואס האבען געמוזט זיין דערביי, ווי זייערע „פארשטעהער“ פערוויילען דעם עולם, האבען פאר שאנדע און כזיון איינגעגראבען די פנים-ער צו דער ערד. און כדי זיי זאלען ניט באדארפען קוקען די רשעים אין די פנים'ער אריון, וואס דאס איז פערבאטען. לויט'ן געזעץ, האבען זיי זיך פערשטעלט מיט די הענט די אויגען. פלוצלונג זיינען זיי געווארען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען און געיאגט געווארען מיט געשרייען און ליארמען, געלעכטער און חזק:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

זיי האבען זיך ארומגעקוקט דערשאקען, פערצימערט און ניט פערשטאנען וואס די גוים ווילען פון זיי, נור פון אלע זייטען האט זיך אויסגעשטרעקט צו זיי פויסטען, דראהענרע געשרייען, רויט-פער-שיכור'טע אויגען. דא און דארט האבען שוין באטיקעס און הינט-קאנטשיקעס געשמיסען איבער זייערע פיס, און געשטופט זיי און גע-זאגט:

— אירען, לויפט! לויפט! לויפט!

א טייל פון זיי, דערשראקען, צורודערט, ניט וויסענדיג וואס מען וויל פון זיי, האבען אינסטינקטיוו אנגעהויבען צו לויפען. איינגעווי-קעלט אין די לאנגע טליתים, האבען זיי אנגעהויבען צו לויפען. די ציצית האבען זיך זיי פערפלאַנטערט צווישען די פיס. א טייל זיינען געפאלען, אנדערע האבען איינגעוויקעלט זייערע פנים'ער אין די טליתים און זיך געלאזט שלאגען. אפלויענדיג א פאר טריט, זיינען זיי פלוצלונג געבליבען שטעהן און מיט שרעק זיך ארומגעקוקט, און ניט געוואוסט וואס צו טאן. די פערצווייפלונג פון די אידען, דאס פאלען איינער אויפ'ן אנדערען, דאס פלאנטערען זיך, האט ארויסגע-רופען די העכסטע עקסטאזען פון פער'שכור'טע געשרייען. עס אין

געווען ווי קנאקענדעס פייער, ווי אויפגעברויזטע, שטורמדיגע ימים. פון איבעראל און אומעטום האט זיך געהערט דאס הילכען פון אונז מענשליכע געוואלדען, וואס ווייטער, אלץ גרעסער איז געווארען דאס פאכען מיט די נאקעמע הענט, פויסטען און אויגען:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

איז מיטען איז געשטאנען דער בלינדער ר' יעקב. ער האט מיט זיינע הענד אנגעהויבען צו טאפען ארום זיך, ווי א מענש, וואס געפינט זיך אויף אונזיכערען באדען. אבער זיין פנים האט ניט אויסגעדריקט קיין שרעק רוחניג און טרויעריג, ווי ער איז שטענדיג געווען, האט ער נור איינגעבויגען טיעפער זיין קאפ, און זיין בארד האט ווייט דערגרייכט ביז זיין גארטעל, און ער האט זיך געריהרט פון ארט. שוין האבען איהם די לוסטיגע מאסקען, וואס האבען געטריבען די אידען. דערזעהן און געוואלט צוגעהן צו איהם, טרייבען מיט איהם שפאס. פלוצלונג האט זיך א פערשלייערטע מיידעל דורכגעריסען דורך דעם קארדאן שווייצארישע סאלדאטען, וואס האבען געהאלטען וואר ארום דעם פאפסט. זי איז אריין אין די גרופע אידען, צוגעגאנגען צו דעם בלינדער ר' יעקב און אנגענומען איהם ביי דער האנד.

דער בלינדער האט אויפגעצוקט, ווען ער האט דערפיהלט זיין אייניקעל'ס האנד אין זיינע, געקלאמערט זיך ארום איהר, און זיי האבן בען אנגעהויבען ביידע געשווינד אוועקצוגעהן צום עולם, וואס איז געשטאנען ביי די הייזער.

אבער באלד האבען זיי דערזעהן די לוסטיגע מאסען. איינער האט זיך איבערגעקוקט מיט'ן צווייטען. א פאר זיינען צו צו זיי, און געהויבען אוועקצורייסען דאס מיידעל פון אלטען. דער אלטער האט זיך געקלאמערט ארום איהר, און די צוויי מאסקען האבען די מיידעל געריסען פון אלטען.

— ריים איהר אראפ דעם שלייער! זעה, אויב עס לוינט זיך!

— האט ווער געשריען פון עולם.

און איינער פון די מאסקען האט פון דער מיידעל'ס קאפ ארום געגריסען דעם שלייער.

און באלד איז עפעס געשעהן, וואס קיינער האט ניט פערשטאנען, ווי אזוי און וואס עס איז פארגעקומען. איינער פון די מאסקען, דערזעהנדיג דאס ענטדעקטע פנים פון דער מיידעל האט

זיד מיט אמאל ארונטערגעלאזען אויף די קניע און זיד אָנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האָט ניט געוואוסט וואָס עס איז געשעהן. נור דערזע-
הענדיג ווי די מאַסקע קניעט דאָרט פאר אַ מיידעל און צלם'ט זיד.
האָט מען זיד אָנגעהויבען אַרומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען
עולם, און פלוצלונג האָט מען זי דערזעהן — די, וואָס שטעהט דאָרט
ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען
און שמייכלענדיגע ליפען, ווי מיט גרויס וועהטאָג און רחמנות אויף
דעם צווישעמען, שאַלענרען פעבעל, און באַלד האָט ווער פון פעבעל
אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דאָרט, די הייליגע מאַדאָנא,
„די מאַדאָנע פון ליבעלע“ — זעהט, זעהט!

— די מאַדאָנא פון „הייליגען האַרץ“ — האָט זיד בעוויזען.

— זי, זי אליין איז איהר אייגען בלוט און פלייש.

— אַה, הייליגע מוטער! האָב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאָט וואָלט בעפאלען דעם
גרויסען פעבעל. די שרעק האָט אָנגעשטעקט, האָט פערפלייצט ווי אַ
ים רוישענדיגע בואַליעס מענשען. און דאָ און דאָרט האָבען מענשען
אַראַפּגעריסען די מאַסקעס פון זייערע פנים'ער, אַראַפּגעריסען די פאַנד-
טאַסטישע היט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט
געוואָרען מענשליכע פנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דאָ
און דאָרט האָבען זיד מענשען אַראַבגעלאָזט אויף די קניען, אויפגעהוי-
בען די הענד צום בילד, וואָס האָט זיד בעוויזען פאַר זיי. אין די
ווייטערע גאַסען האָט מען ניט געוואוסט וואָס דאָרטען איז געשעהן,
און פון דאָרטען האָבען זיד נאָך געטראָגען די פרעהליכע קאַרנאַוואַל-
געזאַנגען, דאָס לאַכען פון פעבעל, דאָס גערויש און דער געשריי האָט
זיד נאָך געהערט פון דער ווייטער גאַס אַהער שאַלען, און דאָ האָבען
שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום
הימעל און געזונגען: „אָוואַ מאַריע“.

ווי פאַר אַ פייער, וואָס איז געפאלען פון הימעל, האָבען זיי זיד
אַכגערוקט פון איהר און אַנטלאָפּען פון איהר וועג, און געוואָרפּען זיד
אויף דער ערד פאַר איהר, געבויגען די פנים'ער, און אויסגעשטרעקט
די הענד צו איהר.

און די אידישע מאכטער פון דער גהעטא האט אנגענומען איהר
בלינדען זיידען ביי דער האנד און האט איהם ארויסגעפיהרט פון
פעבל, פארבוי די קניענדיגע, אין אנגסטען געפאלענע מענשען, וואס
זיינען געלעגען ווי א שטילער וואסער פאר איהרע פיס, און איז פער-
שוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטא.
דארט, ווייט אין דער גאס, האט איינער געפרעגט דעם אנדערען :
„וואס איז געשעהן?“

ק א פ י ט ע ל 13.

דער געפאנגענער גאט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעמען פיער ווענטיגען נאנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער-שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין הארטע קלויסטער-באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאר איהם אויפ'ן נאקעמען טיש. זיין שווער, שלאנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראבע, גרויסע, שווערע פאלדען האבען זיך געלייגט אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די לידיגע אראפהענגענדע פאלדען-קנייטשען האבען איינגעשלאנגען זיינע אויגען, קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן, נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשנימען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט-פאלדען האבען זיך אראפגעלאזט ווי צוויי וואסער שטראמען ביי די ביידע זיי-טען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פעהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שווארץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאנקען.

מיט זיינע לאנגע הארטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אָנגע-
 נומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם.
 — ווער זיינען זיי, די, וואָס דו קומסט ארויס פון זיי? צי ביזטו
 מיט דיין לייב און בלוט נאָך פערבונדען מיט זיי? צי האָסטו ניט
 קיין מאַכט איבער זיי, וואָס זיי וואַגען דיר אזוי לאַנג און אזוי האַרט-
 געקיג צו פערליקענען? צי האַט דיר גאַט, דיין פאַטער, נור גע-
 שיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האַט ער אליין גענומען

אונטער זיין שוץ? צי האבען זיי אפשר דורך א געהיימע קראפט געפאנגען דיד און דיין הייליגע מוטער, און זיי פייניגען דיד אין זייערע סינאגאגען, שטעכען דיין הארץ און ציהען דערפון דיין בלוט ארויס, און האלטען דיין הייליגע מוטער אגנעבונדען, ווי מיט א קייט, צו זייערע סינאגאגען, אז זי זאל פאר זיי נסים טאן, ראטעווען זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואסער פאר זיי? זאג, זאג, זאג!

ער האט מיט מאכט צוריק אוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האבען ווי דאס קלאפען פון א האמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אפגע-קלונגען.

אין זיין פאנטאזיע האט ער געזעהן ווי די הייליגע מוטער איז געפאנגען ביי די אידען, אזוי ווי דאס פאלק פון רוים האט געגלויבט, אז די אידען האבען דורך א געהיימע קראפט בעשווארען מיט זייערע נאט-לעסטערענדע ספרים די הייליגע מוטער, אז זי זאל זיין ביי זיי אין דער גהעטא, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האט געזעהן, ווי זי, דאס הייליגע הארץ, דאס אויסדערעוועהלטע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטא, מיט אן אייזערנע קייט געבונדען. דארטען האלטען זי די אידען און פייניגען זי, מאכען שפאט און חוזק פון איהר, און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען אין געפאהר, לאזען זיי זי ארויס, פער-שמעלען זי פאר א אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאר די קריסטען, און די אידען ראטעווען זיך און דערנאך פיהרען זיי זי וויעדער צוריק אין די סינאגאגען און זיי בינדען זי וויעדער צו מיט'ן קייט, און האל-טען זי אין א געהוימען צימער אין דער סינאגאגע.

זיינע גרויע האר האבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פנים האבען אגעהויבען צו שפילען, אויפצולייזען זיך און איינצור-קארטשען זיך, ווי די פאלדען פון א שלאנג, ער איז געווען אבערגלויב-ביש, ווי זיין פאלק, און ער האט דאס בילד אזוי קלאר געזעהן. פאר וואס ניט! האט ער זיך געטראכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אריין אין אונזערע קירכען און געהמען זיי דען ניט אראפ פון די אלטארס דאס הייליגע ברויט, דאס הארץ פון יעזוס קריסטוס, דעם וויין, דאס בלוט

פון יעזום קריסטום און ברענגען עס אין זייערע שוהלען, און שמעכען דאָס ברויט, דאָס הייליגע האַרץ פון יעזום, שמעכען עס און שמעכען עס ביז זיי ציהען ארויס דעם לעצטען טראָפּען בלוט פון הייליגען האַרץ און באַקען עס איין אין זייערע מצות, און פסח אויף דער נאכט עסען זיי מיט זייערע קינדער דאָס האַרץ פון אונזער גאָט, און שיכור'ען זיך אָן מיט דעם בלוט פון דעם אַרימען יעזום קריסטום.

א גרויס רחמנות האָט איהם ארומגענומען צו דעם אַרימען יע-
זוס'ען, וואָס מען פייניגט איהם אזוי. ער איז צוגעגאָנגען צו גאָט
און איהם גענומען אין זיין האַנד אריין. ער האָט זיך געוואַלט וואַר-
פען אויף די קניע פאר איהם, אָבער ער האָט ניט געקענט... ער האָט
געוואַלט בעמען צו איהם, און ניט געקענט — — — דאָס איינציגע,
וואָס ער האָט געפיהלט פאר דעם גאָט, איז געווען אונבעגרענעצטע
רחמנות, רחמנות אויף איהם, וואָס האָט שוין אזוי פיעל געליטען.
וואָס מען האָט איהם געקרייציקט, געשלאָגען איהם נעגעל אין די פינג-
ער, און די אידען ציהען בלוט פון זיין האַרץ אויף יעדען פסח... ער
האָט דעם גאָט געטרייסט, ער האָט געגלעט מיט זיין שווערע האַנד
איבער זיין געפייניגטען קערפער, און בערוהיגט איהם ווי מען בערד-
היגט א געשלאָגען קינד, און גערעדט צו איהם ווייך, מיט געוויין, מיט
רחמנות:

— מיר וועלען זיך נוקם זיין פאר דיר, פאר אַלע דייע יסורים
זיך נוקם זיין, מיט א פייערדיגע שווערד זיך נוקם זיין!
אָבער בעמען האָט ער ניט געקענט צו איהם...

ער האָט זיך געפיהלט יעצט שטאַרקער פון זיין גאָט, מעכטיגער
פון איהם — ער קען זיך נוקם זיין פאר איהם. עס האָט זיך איהם
געדוכט, אַז ער, פאָל דער פערטער, דער פאפסט פון אַלע קאטוילען,
דער שמעל-פערטערטער פון יעזום — ער איז גאָט. אין זיין האַנד
ליגט די מאכט פון דער וועלט. ער אליין קען בעשטראָפען די פיינד
פון גאָט. דער דאָרט, וואָס שמעהט אויף זיין טיש, איז א געפייניגט
קינד, וועלכען די אידען האַבען געפאָנגען אין זייער רשות און מוטשען
איהם. און ער, דער גאָט, פאָל דער פערטער, ער וועט זיך נוקם זיין
פאר איהם.

ער האָט געהאט דאָס געפיהל צו פאַלען פאר זיך אליין אויף דען

קניע, צו בעמען צו זיך אליין, זיך אליין צו פרייזען, צו זיך אליין דיע
נען, ווייל קיין אנדער גאט האט ער ניט געהאט...

ער האט אנגעקלונגען מיט זיין ציהגלאק און האט געהייסען
אריינרופען דעם קארדינאל מיכעל גהיסליערי, דעם גרויס-אינקוויזיטאר
פון דעם הייליגען פאפסט.

ווען דער קארדינאל איז אריינגעקומען מיט זיין רוימען אינקווי-
זיטארישען הוט און שארלאד-רוימען מאנטעל, האט איהם דער פאפסט
געפרעגט:

— זיי האבען זיך מודה געווען?
— דער אינקוויזיטאר האט א מינוט געשוויגען און דערנאך גע-
זאגט:

— ביז איצט נאך ניט.
— וואס האסטו געמאן מיט זיי?
— די אלטע האב איד געהאלטען דריי מאל אונטער'ן ראד.
די פיזיקערס זאגען מיר אבער, אז א פערטען מאל קען מען זיי ניט
נעמען, ווייל זיי וועלען עס ניט אריבערטראגען.
— היט זייערע לעבענס — האט דער פאפסט געזאגט. די קירכע
טויטעט ניט אין געהיים אין די טארטור-קעלערס. די קירכע פער-
ברענט עפענטליך. און מיט די יונגע? — האט ער ווייטער געפרעגט.
— צוויי האב איד געשטעלט אונטער דעם „וואסער-פאל“. איי-
נער איז משוגע געווארען. דער צווייטער פייניגט זיך נאך.
— האט זיך קיינער פון זיי ניט מודה געווען?
— ביז איצט קיינער ניט.
— און צו אונזער גלויבען אריבערצוגעהן האט קיינער פון זיי
קיין חשק ניט ארויסגעוויזען?
— זיי זיינען זעהר הארטגעקייג.
— מיר מוזען געווינען וועמען עס איז פון זיי — די קירכע מוז
איהר זיעג האבען. און מיט „איהר“ וואס האט איהר געמאן?
— ווי דו האסט בעפוילען, הייליגער פאטער. מיר וואגען זי
ניט אנצוריהרען. זי יאגט נאך אז א שרעק מיט איהר עהנליכקייט

צו די מוטער פון גאט און אלע אונזערע מענשען. די מאנאכען האבען מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר.

— בעטראכט מען זי ?

— זי זיצט נעבען איהר בלינדען זיידען און א גאנצע נאכט האט בען זיי ביידע פסוקים פון תהלים געזונגען אין דער פערשאלטענער שפראך.

— האט מען געפרואווט דעם אלטען דערווייטערען פון איהר ?

— מיר האבען געפרואווט, אבער ווען די מאנאכען מיט די מאסן קען איבער די פנים'ער זיינען אריין צו איהר אין קאמער, און געוואלט אננעהמען דעם בלינדען אלטען און איהם ארויספיהרען, האט זי זיך געשטעלט פאר איהם, און זי האט מיט איהרע אויגען אנגעקוקט די מאנאכען. די מאנאכען האבען דערקענט אין איהר דאס פנים פון די הייליגע מוטער, און זיינען געפאלען פאר איהר אויף די קניע און זיך געצאל'ט.

— האט קיינער פון די מאנאכען קיין מוטה גיט געהאט דעם בעפעהל פון דער קירכע אויסצופיהרען ?

— דאס פאלק גלויבט, אז זי איז די הייליגע מוטער, וואס די אידען האבען זי בעשווארען דורך זייערע פערכשוף'טע ספרים, אז זי זאל ביי זיי וואהנען אין דער אירישער גהעטא, כדי זי זאל זיי ראט טעוען פון אונזערע הענד.

דער פאפסט האט א מינוט געשוויגען, אנגעקוקט דעם גרויס-אינקוויזיטאר און געפרעגט :

— און דו גלויבסט אויך, אז זי איז די הייליגע מוטער ?

דער קארדינאל האט געשוויגען.

— פאר וואס ענטפערסטו ניט ?

— איהר פנים איז זעהר עהנליך צו דעם געזיכט פון אונזער הארינטע, די געבענשטע מוטער פון דעם הייליגען קריסטוס.

— און די אידען האבען זי געפאנגען ?

— די אידען קענען בעשווערען מיט זייערע געצענדיגענערישע ספרים, אזוי ווי זיי האבען בעשווארען דורך א געהיימע קראפט דעם קארדינאל קריסטאפעלא מאדרוצי, אז ער זאל פאר זיי דרוקען זייערע ספרים געגען דיין פערבאט.

— דרוקט דער קארדינאל מאדרוצי אירישע ספרים ?

— אין ריווא די טרענטא האט ער פאר זיי א דרוק געעפענט
און זייער פערשאלטענעם ספר די משנה, וואס דו האסט געהייסען
פערברענען, האט ער צוויי מאל איבערגעדרוקט פאר זיי.

— פערברענען! קיין איין אידישער ספר זאל זיך אויף איטא-
ליענישע ערד ניט געפינען, און דעם קארדינאל שטעלען אויפ'ן חרם-
צעמטל. פיהר מיך צו איהר, אז זי איז אויף אן אמת די הייליגע
מוטער, אונזער געבענשטע פרוי, און זי איז געפאנגען ביי די אידען
דורך זייערע פערשאלטענע ספרים, בעדארף א קריסט זי בעפרייען פון
זייערע הענד.

— דו, הייליגער פאטער, אין די אינקוויזיציאנעס קעלערען? אין
די טארטור-קאמערען?

— אז איהר האט מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר, וועל
איד אליין געהן בעפרייען אונזער געבענשטע הארינטע פון די הענד
פון די פרעמדע. איד בין דער פערטרעטער פון גאט אויף דער ערד.
און דער פאפסט, אין בעגליטונג פון דעם גרויס-אינקוויזיטאר,
איז אוועק צו די קעלערען פון דער אינקוויזיציע, צו בעפרייען די היי-
ליגע מוטער פון דער אידישער געפאנגענשאפט.

ק א פ י ט ע ל 14.

אין די קעלערען פון דער אינקוויזיציע.

אין די געוועלכטע קעלערען פון דער קירכע סט. אנושעליקא האט זיך דורך די נעכט געטראגען א געשריי פון געפייניגטע, וועלכעס האט זיך אנגעשלאגען אז די דיקע מויערען פון די קעלערען און איז פער- שטיקט געווארען און אויסגעגאנגען אין דעם טיפען חלל פון די גע- וועלכטע באַלקענס, אין די ווייטע, פערבלאנדזשענדיגע לאַבירינט ווינקלען, וועלכע זיינען פארהוילען געווען אין די שווארצקייט פון פינ- סטערניש... אין א ווינקעל, ביי א וואנד, זיינען געלעגען צונויפגע- קנוילט מענשליכע ברואים, וועלכע האבען זיך גענישטערט ווי קריי- כענדע ווערים, און גענורעט זיך אין קאלוזשעם פון בלוט, וואס האט זיך געגאסען פון זייערע וואונדערן. אין א בעזונדערען ווינקעל זיינען מענשליכע ברואים געהאנגען מיט די פיס ארויף אויף אייזערנע תליות, מיט אראפגעהאנגענע קעפ איבער פלאמענדע בעקענס פון פייער. פון ברעד-מאשינען האבען ארויסגעשטעקט מענשליכע קעפ, און מאנאכען אין שווארצע מאסקען אויף די פנים'ער, מיט שווארץ- בעדעקטע קעפ, האבען מיט גליה-צוואנגען געצויגען די נעגעל פון די פינגער, די האר פון די קעפ. פון איבעראל האט זיך געהערט גע- שרייען. עס האבען זיך געטראגען אין דער לופטען מענשליכע יללות, ווי געשרייען פון געשאכטענע אַקסען. און עס האט אויסגעזעהן ווי די קעלערען פון דער הייליגער קירכע סט. אנושעליקא זיינען א מענש- ליכע יאטקע, ווארים אין אלע ווינקלען האבען זיך ארוםגעוואלגערט מענשליכע אברים. די שטוינערנע פאדלאגע פון קעלער אין גליטשיג און פייכט געווען פון מענשליך בלוט, און די ווענט בעשמוצט מיט מענשליך בלוט...

עס האבען זיך געפייניגט מענשען אין ברעד-מאשינען און מענש-ליכע איברים זיינען געווארען איינגעשלאסען אין אייזערנע קאסטענס. מענשען האבען געקערעכצט אין גליהענדע שטייגען, נור דערפאר, וואס עס האט ווער עדות-געזאגט אויף זיי, אז זיי האבען געהאט א געוואוינ-הייט א העמד איבערצוביימען ערב שבת. עס איז גענוג געווען, אז א קנעכט זאל ערות זאגען אויף זיין הארינטע, אז זי האט געהאט די געוואוינהייט יעדען פרייטאג צו געהמען א באד — אז זי זאל ווערען געשלעפט אין די טארטור-קעלערען פון דער אינקוויזיציע, געפייניגט צו ווערען מודה צו זיין זיך, אז זי שטעהט אין א געהיימע פערבינ-דונג מיט דער אידישער רעליגיע.

די אידען האט מען געפייניגט אין בעזונדערע קעלערס, ניט צוזאמען מיט די קריסטען, כדי די קריסטען זאלען ניט זעהן די הארטגעקייט פון די אידען, כדי זיי זאלען ניט זעהן די צוגעבונדענקייט פון די אידען צו זייער גלויבען און זייער ברייט-מוטיגקייט אויסצושטעהן דאס גהינום-פייער פון דער קירכע פאר זייער גאט און אמונה, ווארים זיי קענען זיך נאך אפלארנען פון זיי... אט, פון יענעם קעלער, וואו מען האט געפייניגט די אידען, האט מען ניט געהערט קיינע געוואלדען און קיינע געשרייען, קיינע יללות און קיינע קרעכצען פון איבערמענשליכע ליידען און נויטען. פון דארט, פון יענעם קעלער האט זיך געטראגען א געזאנג. און דאס איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גרויסער סט. אנושעליקא'ס קירכע, די איינציגע קאמער פון גאנצען הייליגען רוים, פון וועלכען עס האט זיך געטראגען א לויב און א געבעט צו גאט...

וואס די מענשליכע פאנטאזיע האט נור געקענט אויסטראכטען פון איהרע פארבארגענע, טיעף-בעהאלטענע וועלטען, פון וועלכע זי קומט, האט די קירכע אויסגעטראכט צו פייניגען די אידען. די אינ-קוויזיציע האט בעשולדיגט די אידישע קהלה פון רוים, אז די רבנים פון רוים האבען דורך א געהיימע שבועה, מיט דער קראפט פון זייערע געהיימע ספרים, בעשווארען די הייליגע מוטער פון זייער גאט, יעזוס, וועלכע שטאמט אָב פון אידען, אז זי זאל קומען צו זיי אין דער געטא. און די אידען האלטען זי אין א פארבארגענע שוהל, אָנגעבונדען מיט א קייט. און ווען די אידען באדארפען, שיקען זיי ארויס די „הייליגע מוטער“, אז זי זאל זיי ראטעווען פון קריסטליכע הענד. אז די אידען

פון רוים האָבען דערהערט וואָס די קירכע פּערלאַנגט פון זיי, אַז זיי, די אידען, זאָלען זיי אַרויסגעבען צוריק די „הייליגע מוטער“, האָבען זיי געמיינט, אַז דער פּאַפּסט מיט אַלע קריסטליכע קאַרדינאַלען זיינען משוגע געוואָרען. נור פּערשטעהענדיג, אַז די קירכע זוכט נור אַ גע־לעגענהייט זיי צו פּערשלאַפען אין די טאַרטור־קעלערען פון דער אינ־קוויוזיע, האָבען זיי געלאַכט פון דעם אינקוויוזיטאַרישען משפּט און זיי געענטפּערט, אַז זיי באַדאַרפען ניט קיין בשר ודם, און דערצו נאָך אַ געשטאַרבּענע, זאָל זיי קומען העלפען פון דער קירכע'ס הענד; אַז פאַר זיי געהמט זיך אַן דער איינציגער לעבעדיגער גאָט.

די אינקוויוזיע האָט אין די דאָזיגע רייד געהערט די לעסטערונג פון גאָט, און מען האָט פּערשלאַפט צעהן פון די בכבוד'סטע זקנים פון דער געטאָ אין קעלער פון דער אינקוויוזיע. דער בלינדער ר' יעקב האָט זיך מיט זיין אייניקעל יעפּתה אליין איבערגעגעבען אין די הענד פון דער קירכע, מיינענדיג, אַז זיי וועלען דערמיט העלפען בע־פּרייען די זקנים און אַראַבנעהמען דעם בלבול פון די אידען, וואָרים די קירכע וועט זיך איבערצייגען, אַז זי, יעפּתה, איז ניט זייער היילי־גע מוטער, נור אַ פּשוט'ע אידישע טאַכטער, וואָס לעבט מיט איהר זיידען אין גלות פון רוים, און באַהאַלט זיך אויס, ווי יעדע אידישע טאַכטער, פון די קריסטען און פון דער קירכע.

ווי ערשטוינט אין דער אַלטער געוואָרען און נאָך מעהר דאָס מיידעל, ווען זיי האָבען געזעהן ווי מען בעהאַנדעלט זיי ווי איבערנאָ־טירליכע בעשעפענישען. די קירכע־בעדיענער, די אינקוויוזיאַנס־מאַ־נאַכען און די גלחים, האָבען מורא געהאַט צו דערנעהענטערען זיך צו איהר. זיי זיינען געפּאַלען אויף די פנים'ער פאַר איהר יעדעס מאָל, ווען זיי האָבען זי דערזעהן און גע'צלם'ט זיך פאַר איהר און אויסגע־שטרעקט די הענד צו איהר אין געבעט. מען האָט דאָס מיידעל געהאַל־טען מיט איהר זיידען אין אַ בעזונדער צימער אַבגעשלאַסען, און ווען די אינקוויוזיאַנס־מאַנאַכען זיינען אַריינגעקומען, מיט די מאַסקען פּערשטעלט און געוואַלט דעם אַלמען בלינדען איד אוועקנעהמען פון איהר, איז גענוג געווען, אַז יעפּתה זאָל אַ קוק טאן אויף זיי מיט איהרע גרויסע אויגען, אַז זיי זאָלען פּאַלען פאַר איהר אויף די קניע און אוועקגעהן הינטערווילעכס פון איהר...

און אַרום זיי האָבען זיך געפּייניגט די זקנים און די רבנים פון

רוים אין די שרעקליכסטע יסורים, אז זיי זאלען זיך מודה זיין, אז זיי האבען פער'כישופט די „הייליגע מוטער“. צוויי פון זיי האבען זיי געשטעלט אונטער דעם „וואסער-פאל“. דאס איז געווען א שרעקליכע פיין, וואס האט געטריבען איהרע קרבנות אין פערלויף פון א פאר שטונדען צו משוגעט. אין א ווינקעל פון טארטור-קעלער, וואס איז געווען בעשטימט פאר די אידען, זיינען געשטאנען צוויי יונגע לייט, אויסגעטאן נאקעט, צוגעבונדען מיט הענד און פיס און גאנצען קער פער צו אן אייזערנעם שטאנג. איבער די קעפ פון די צוויי נאקעטע יונגע לייט זיינען געהאנגען גרויסע סלאיעס מיט קאלמעס וואסער, וועל-כע האבען דורך א געלעכערטען פראפען יעדע פאר סעקונדען ארויסגע-לאזען א פאר וואסער-טראפענס. די וואסער-טראפענס זיינען געפאלען אויף די קעפ פון די נאקעטע קרבנות, וועלכע זיינען פאר דעם צוועק אפגענאלט געווארען. און די סלאיעס זיינען אוועקגעשטעלט געווארען אזוי, אז די טראפענס וואסער זאלען פאלען אויף דעם הינדערשטען טייל פון קאפ, וואו דאס געהירען געפינט זיך. די טראפענס וואסער פלעגען זיך אראפקייקלען און אראפרינען איבער דעם רוקען ביין. אזוי פלעגען די טראפענס פאלען יעדע פאר סעקונדען און אויפ-הערען. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען געפאלען איבער'ן געגאלטען קאפ, פלעגט דער נאקעטער קרבן אויפשוידערען, צוקען, אויפציטערען. אזוי האבען זיך די טראפענס געגאסען איבער די געגאלטע קעפ, דורך טעג און נעכט אהן אויסנאהם, אהן אפרוה. איינער פון די קרבנות איז שוין משוגע געווארען, און זייענדיג אנגעבונדען צו דעם אייזער-נעם שטאנג, פלעגט ער אויפלאבען יעדען מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ — מיט אזא אונ-מענשליך לאכען, ארויסווייזענדיג זיינע גרויסע ציין פונ'ם אפענעם מויל — און מיט גרויס ארויסגעסטארטשעטע אויגען, אז די אינקוויזי-ציאנס מאנאכען האבען זיך געשראקען פאר איהם. דער צווייטער קרבן האט עס נאך אויסגעהאלטען. איינקארטשענדיג זיינע קניען אונטער די געבונדענע שטריק, פלעגט ער יעדעס מאל די ציין פער-בייסען אויף זיינע ליפען, די אויגען זיינע זיינען שוין געווען צוגע-קלעפט פון שלאף און מידיגקייט. נור יעדעס מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ, האט ער אויפגער-סען די אויגען, און עפעס געמורמעלט מיט די ליפען...

אין צווייטען ווינקעל זיינען געלעגען צונויפגעווארפען, ווי שמא" טעם א פאר מענשליכע ברואים, וועלכע האבען זיך קוים בעוואויגען — געלעגען און אָבגעהעשעט. און צו זיי איז געקראַכען — ניכער זיך געשלעפט און געקוליעט זיך אַז אַנדער מענשליכער קערפער, וועל-כער איז ערשט ארויסגענומען געוואָרען פון אונטער'ן פּרעס-ראַד. דער וואָס האָט זיך געקוליעט איבער די פּאַרלאַגע צו די ליגענדע מענש-ליכע ברואים אין ווינקעל, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אויף דער שטיינערנער פּאַרלאַגע צייכענס פון בלוט, וואָס האָט זיך געגאַסען פון זיין צוקאַליעטשעמען קערפער. די אלע אין ווינקעל זיינען איינער נאָכ'ן אַנדערען געלעגען אין דעם פּרעס-ראַד, און איצט מומשען זיך נאָך צוויי אין דער טייוועלשער מאַשין. די מענשליכע קערפערס זיי-נען איינגעשלאָסען געוואָרען אין געקארבטע לאַנגע שטיקער אייזען, וועלכע זיינען אזוי אויסגערעכענט געווען, אַז די שפיצען פון די גע-קארבטע אייזענס זאָלען פּרעסען אויף די ווינקעל-גליעדער פון דעם מענשליכען קערפער. די געקארבטע אייזענס איבער דעם מענשליכען קערפער זיינען צוגעפּרעסט געוואָרען מיט פּרעס-מאַשינען, און די איי-זענס האָבען צוזאַמענגעקוועטשט די ביינער פון די הענט און פיס, און צובראַכען זיי, אין די ווינקעל-געלעגען. יעדער איינער פון די גע-פייניגטע איז ניט מעהר פּעהיג געווען צו בענוצען זיינע הענד אַדער פיס זיין גאַנצען לעבען. די יסורים, וואָס די פּרעס-אייזענס האָבען אַנגעמאַן דעם מענשליכען קערפער אין געווען אונטערגליד איבערצו-טראַגען. דאָך האָבען עס די אידען איבערגעטראַגען. די שטילע קרעכצען וואָס האָבען זיך געהערט פון זיי, האָט זיך געדאַכט, זענען מעהר געווען איבער די מענשליכע שלעכטסקייט, איידער איבער זייערע פיזישע ליידען. די אויגען האָבען זיי שטאַרק און שטייף ארויסגע-שטעקט פון זייערע פנים'ער ענדליך, און געשוויגען.

פון צייט צו צייט האָט אַ שוואַרץ-בעדעקטער מאַנאָך צוגעטראַגען אַ צאָל צום פנים פון דעם געפייניגטען אידען, וועלכער אין געלעגען אין דעם פּרעס-ראַד, און ווען די פּרעס האָט גוט צוגעקוועטשט די ווינקעל-ביינער פון דעם אידען, האָט דער מאַנאָך צוגעשטעקט דעם צאָל צום אידען'ס פנים, אַז ער זאָל עס קושען אַלס אַ צייכען. אַז ער אַנטלויפט פאַר רעטונג אונטער די פליגלען פון דער קריסטליכער אַמונה. נור יעדעס מאָל, ווען דער איד אונטער דעם פּרעס-ראַד האָט

דערפיהלט דעם געשמאק פון די ווייהרוכען און דערפיהלט דעם צלם פאר זיין פנים, פלעגט זיין פנים ווי בעלעכט ווערען. זיינע אויגען האבען אויפגעגלאצט, און ער האט אוועקגענומען זיין פנים פון צלם. שלעפענדיג זיך ווי א ווארים איבער דער שטיינערנער פארלאנגע. האט דער געמוטשעמער איד, וועלכער איז ערשט וואס בעפרייט גע- ווארען פון ראד צוגעשארט זיך צו די איבעריגע אידען אין ווינקעל. די אידען אין ווינקעל האבען געפרואווט אויסשמרעקען צו איהם זיי- ערע הענד, וועלענדיג איהם העלפען צוצוקומען צו זיי, נור זייערע הענד האבען זיי שוין נישט געדיענט — די ביינער זייערע זיינען צוקוועטשט געווארען אין די פרעסדעדער. נור זיי האבען ניט געפיהלט יעצט קיינע יסורים. עס האט זיך זיי געדוכט, אז זיי זיינען בעפרייט גע- ווארען פון זייערע הענד און פיס, זיי זיינען בעפרייט געווארען פון זיי- ערע קערפערס און זיי בעדארפען נישט מעהר זייערע הענד און פיס, ווייל זיי האבען ניט מעהר זייערע קערפערס, און קוקענדיג איינער צום אנדערן, מיט זייערע גרויסע אויגען, האבען זיי זיך געפיהלט בעהאפטען מיט זייערע אויגען, נאעהנט איינער צום אנדערען דורך זייערע אוי- גען, און זיי פיהלען איינער צום אנדערען מיט זייערע אויגען, און זיי האבען געקוקט צו זייער געפייניגטען ברודער, וועלכער שלעפט זיך ווי א ווארים צו זיי און שמירט איין מיט זיין בלוט פון זיינע אפענע וואונדען די פארלאנגע אונטער זיך, און דער ברודער האט געקוקט צו זיי, און זיי האבען זיך בעהאפטען צוזאמען און זיינען געווען צוזאמען.

„שפוד חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו“.

— האבען זיי געבעטען דארט אין דעם ווינקעל, קוקענדיג אויף זייער פערבלומיגטען ברודער, וועלכער נארעט זיך צו זיי מיט זיין געבלומיגטען קערפער און קען נישט דערגרייכען צו זיי.

— אל נקמות ה'. אל נקמות הופיע! — האט דער פערפייניגטער איד ארויסגעקערעכצט, בלייבענדיג ליגען פערשמאכט אויף דער פאר- לאנגע און מיט'ן קערפער ניט קענענדיג דערגרייכען זיינע ברידער.

און פלוצים איז עס געשעהען, ווי די פערשמאכטע אידען וואלטען צוריק געזונד געווארען, ווי זיי וואלטען פלינגען געקראגען פון פליהען איז דער לופטען איבער די קעפ פון זייערע פייניגער, די טיוואאלים מחבלים-מאנאכען, פון אלע ווינקלען פון קעלער, וואו עס האבען גע-

בלומנט געפייניגטע אידען פון די בראד־רעדער, פון די פרעס־מאשינען.
פון די הענגענדיגע תליות אראפ, איבער די פייער־בעקענס, פון די
יסורים פון געברענטע נעגעל, פון די איינגעשלאסענע גליעדער שטיי־
גען. — פון די איינגעשלאסענע גליעדער־קאסטענס — אַרויס, פון
אומעטום האָט זיך געהערט אַ געזאנג אין קעלער:

לא לנו ה' לא לנו, כי אם לשמך תן כבוד, על חסדך, על אמתך!

למה יאמרו הגוים איה נא אלוהיהם?

יאלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה.

עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם:

פה להם ולא ידברו,

עינים להם ולא יראו.

אזנים להם ולא ישמעו.

אף להם ולא יריחונו,

ידיהם ולא ימישון,

רגליהם ולא יהלכו,

לא יהגו בגרונם.

כמוהם יהיו עושיהם, כל אשר בטח בהם.

ישראל בטח ה', עזרם ומגנם הוא.

עס איז געווען א רייז־לייער, א חוזק מאַכען אויס זייער גאָט און
אויס זייער מענשליכע מאַכט און אויס זייער גאַנץ לעבען — רחמנות
האַבען זיי געהאַט אויף זייערע פייניגער, וואָס דיענען צו אַבגעטער,
צו האַלץ און שטיין און געלאַכט האַבען די אידען פון זיי.

עס זיינען געבליבען שטעהן די מאַסקירטע מאַנאַכען מחבליים
מיט זייערע שפּיזען אין די הענד. מיט זייערע גיהנם־מכשירים האַבען
זיי אויסגעזעהן ווי טייוואַלים אין טייוועלס קעלער, און עס שרעקען
זיי אַפּ די אידען מיט די תהילים פסוקים. אויפגעהערט האַבען זיי
אויף א מינוט זייערע קרבנות צו פייניגען און צוגעהערט זיך מיט
שרעק, ווי עס זינגען זייערע קרבנות א לויב צו גאָט, פון אונטער די
טאַרט־רעדער אַרויס...

ק א פ י ט ע ל 15.

דער טריאומף פון גרליבען.

ווען דער פאפסט פאל דער פיערטער איז אריינגעקומען אין די קאמערען פון דער אינקוויזיציע, צוזאמען מיט זיין גרויס-אינקוויזיטאר, איז איהם אנטקעגען געקומען דאס געזאנג פון די אידען, פון זייער מארטער-צעלע, וועלכעס האט ארויסגעקלונגען ווי א ליעד פון די געוויינען און די געשרייען פון די קריסטליכע מארטירער. דאס געזאנג האט א שרעק אָנגעווארפען אויף די גלחים און אינקוויזיציאַנס-טייוואַל-לים און זיי האבען ניט געוואוסט וואָס צו טון, וואו אַהינצוטון דאָס געזאנג פון די אידען. דער פאפסט האט אָבגעשטעלט זיין שווערען טריט אויף דער שוועל פון דעם מארטער-קאמער, וואָס איז געווען פערט מאַכט מיט אן אייזערנע טיר, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, וואָס שפארט זיך דורך די שווערע אייזערנע טרעפ פון קעלער. ער האט אָנגעקוקט דעם גרויס-אינקוויזיטאר, די קארדינאלען און די גלחים, וואָס האבען איהם בעגלייט, שווער-מוטיג, אַחו ווערטער, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, שטילשווייגענדיג.

— דאָס זיינען די פערשאַלטענע אידען, וואָס זאָגען זייערע טיי-פעלס-געשפרעכען אין זייער פערשאַלטענעם לשון. עס איז אַ כישוף-שפרוד אַזעלכער, וועלכער פעהיט זיי פון פיון, און זיי זאלען ניט פיהלען די יסורים פון טארטור — האָט דער גרויס-אינקוויזיטאר געפרוואווט פערענטפערען זיך פאר די אידענס געזאנג.

דער פאפסט האט איהם שווער אָנגעקוקט, מיט אַ בליק וואָס האט זיך געמאָטערט ארויסצוקריגען זיך פון די איינגעשלאָסענע אוי-גען צווישען די פאלדען פון זיין פנים.

א שרעק איז איהם בעפאלען אינערליך, טיעף איז זיך, פאַר דעם טריאומף פון דער אמונה, וואָס עס האט זיך ענטפלעקט פאַר זיינע אויגען. און אַ מינוט האט ער געצווייפעלט אין זיינע כוחות, און

פון די ליפען, וואס זיינען פארטונקען געווען אין די גראָבע פאלדיגע
קנייטשען פון זיין פנים, האָט ער אַרויסגעברומט :

— ניו, דאָס זיינען פּסאַלמען, וואָס זיי זינגען דאָרטען.
אַלע האָבען געשוויגען.

דער פּאַפּסט האָט געוואונקען אויף דער שטומער אייזערנער טיר,
וואָס ער האָט געהאט פאַר זיך.

מען האָט די טיר אויפגעעפענט, און ער איז געבליבען שטעהן
אויף דער שוועל און אריינגעקוקט אין מאָרטער-צעל.

ער האָט געזעהן דאָס בינמעל פּערבלומיגטע ביינער, וואָס לינגט
אין אַ קאַלזושע בלוט אין ווינקעל פון דער שטיינערנער וואַנט. ער
האַט געזעהן די איינציגע פּערבלומיגטע קערפּערס, וועלכע וואַלגערען
זיך ארום אויף דער שטיינערנער פּאַדלאַגע און ריטשען זיך מיט זייערע
פּערבלומיגטע לייבער איינער צום אנדערען, און קאָנען זיך ניט דער-
גרייכען. ער האָט געזעהן די מענשליכע גופים, וואָס סטאַרטשען ארויס
פון די אייזערנע קאַסטענס, פון די אונטערנעהייצטע מענשען-שטיי-
נען, פון די בראַדערדער און פּרעסען — און אַלעס האָט געזונגען. קיין
איינ בליק האָבען זיי איהם ניט געשאַנקען.

דערציטערט און דערשראַקען זיינען געוואָרען די אינקוויזיציאַנס-
מחבליים, די מאַנאַכען מיט די שוואַרץ-בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען
געווען פּערנומען מיט זייער בלוטיגער אַרבייט, האָבען אויף אַ מינוט
אויפגעהערט זייערע בלוטיגע מעשים, און דערזעהענדיג דעם העכסטען
גייסטליכען שטעהענדיג אויף דער שוועל פון מאָרטער-צעל, זיינען זיי
געפאלען אויף די קניע פאַר איהם, פונקט ווי די טייוואַלים, ווען זיי
דערזעהען זייער עלטסטען.

אַבער די מאַרטירער האָבען אויף איין אויגענבליק ניט געלאָזט
איבעררייסען זיך פון זייער לויב-געזאַנג צו גאָט. נישט איין בליק
האַבען זיי געשאַנקען דעם, אין וועמעס הענד עס לינגט דער גורל פון
זייער לעבען, און וועמעס וואַרט עס הענגט אָפּ די כּעפּרייאַונג פון
זייער מאַמערונג. עס איז זיי געווען אַלץ איינס, אויב מען פייניגט
זיי יא אָדער ניט. ניט אין דעם פּערבלומיגטען קעלער פון דער אינק-
וויזיציע האָבען זיי זיך געפונען. דאָ האָבען זיך נור געפונען זייערע
פּערבלומיגטע קערפּערס, אַבער זייערע נשמות זיינען געפליגען צו

גאט, און געווארט מיט אונגעדולד, מיט דארשטיגקייט אויף דער מי-
נוט, ווען זיי וועלען די זכיה האבען צו זעהען גאט'ס פנים.
און זיי האבען זיך געבעמען ביי גאט:

„כאיל תערנ על עפיקי מים,
כן נפשי תערנ אליך אלהים.
צמאה נפשי לאלהים,
ואל חי.
מתי אבא ואראה פני אלהים“.

און דער שטעל-פערטרעמער פון יעזום קריסטוס אויף דער ערד,
דער אבגאט פון אלע קריסטען, זיין הייליגקייט דער פאפסט פאול דער
פיערטער, דער טיראז פון קריסטליכען גלויבען, האט אנגעהויבען צו
צווייפלען אין זיך, אין דעם גאט, וועלכען ער האט געהאלטען אין זיין
האנט, אויסגעהאמערט אויס איין שטיק זילבער. ער האט געקוקט
אויף די טריאומפירענדע אידען, און ער האט זיך געפרעגט:
מיט וואס פאר א כח? ווער איז זייער בעשיצער? וואס זעהען
זיי אין זייערע לעצטע מינומען? ווער גיט זיי די קראפט צו פער-
אכטען אלע פיין און יסורים פון די טארטורען, און צו זינגען פסאל-
מען צו גאט פון די בראד-רעדער ארויס? ניין, עס איז ניט דער כח
פון דעם טייוועל, וואס גיט די זיכערקייט, די דוהיגקייט און דעם
טריאומף... עס איז דער כח פון גאט...

עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער גאט, וואס ער פער-
טרעט, וואס הענגט יעצט אויף זיין רויטער סאמעמענער רעטונדע, אין
דעם געשטאלט פון א געפייניגטען, אנגעשלאגען אויף א צלם, וואס זיי,
די פאטערס פון די דא האבען איהם אנגעשלאגען אויף א צלם — אז
זיין גאט האט ניט קיין כח איבער זיי, ער האט ניט קיין מאכט אי-
בער זיי. און פונקט אזוי ווי דענסטמאל, האבען זיי זיך געשטארקט
איבער זיין פיזישע קראפט און ער האט זיך ניט געקאנט העלפען גע-
גען זיי, אזוי זיינען זיי שטארקער איבער זיין מאראלישע, איבער זיין
געטליכע קראפט און ער קען זיך ניט העלפען געגען זיי...
און עס האט זיך אין איהם אנגעצונדען דער כעס פון
דעם אונמעכטיגען. „אבער איד האב כח זיי צו פייניגען, פונקט

ווי זיי האָבען געפייניגט איהם" — האָט ער זיך געטראַכט. —
 „איד בין זיין פערטרעטער אויף דער ערד. מיר האָבען זיי געפייניגט,
 מיר פייניגען זיי אין יעדען דור, מיר פעראַכטען זיי, און איד האָב כח
 זיי צו בעצאָהלען דערפאר מיט מיין אייזערנע האַנד, מיט דער האַנד
 פון דער פייערדיגער קירכע, איד, פאול דער פיערטער, דער שטעל-
 פערטרעטער פון גאָט אויף דער ערד, דער פאַפּסט פון אלע קאַטאָלישע
 גלויביגע, דער עלטסטער פון דער קירכע“.

און ער האָט אויפגעהויבען זיין צלם און צוגעדריקט איהם מיט
 ליעבע און רחמנות צו זיין האַרץ, ווי מען דריקט צו א געשלאָגענעם,
 אונבעהאַלפענעם קינד, וועמעס אַננעהמער מען פיהלט זיך, געקושט
 דעם צלם און אויפגעהויבען איהם צו די משחיתים און מחבלים פון
 דער אינקוויזיציע, צו די מאַנאַכען אין שוואַרצען געקליידט, מיט די
 שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ און פּנימ'ער, און ער האָט גערופען צו זיי מיט
 אַ הויכער שטימע:

— דיענער פון דער קירכע, טוט דעם טאַט פון דער אמונה פאר
 דער גלאַריע פון דער קירכע.
 און ער האָט זיי געבענשט מיט דעם צלם.

אין אַ בעזונדער צימער, אין איינער פון די קאַמערען, איז געווען
 איינגעשלאָסען אין אַ גרויסע אייזערנע שטייג, וואו מען האָט גע-
 האַלטען וויכטיגע קירכע־פּערכרעכער, דער אַלטער בלינדער ר' מרדכי
 מיט זיין אייניקעל יעפתה. דער אַלטער האָט זיין גאַנצען לעבען גע-
 בענקט צו שטאַרבען אַ טויט פון אַ מאַרטירער, וואָס דאָס איז געווען
 פּערדעכענט ביי די קאַבאַליסטען פון שלמה מלכו'ס אַנהענגער פאר אַ
 בעזונדערען חסד, וואָס גאָט טוט מיט זיינע אויסדערוועהלטע. בע-
 זונדערס זייט דעם טויט פון שלמה מלכו, וועמעס אַנהענגער (צווישען
 וועלכע עס האָט זיך אויך גערעכענט דער בלינדער ר' יעקב) האָבען
 געגלויבט, אז ער איז צוריק געוואָרען לעבעדיג נאָך זיין טויט, און צייט
 די ענטפּלעקונג פון הייליגען ר' יוסף קארו אין דער הייליגער שטאַדט
 צפת, וואָס האָט אויסגעאיכט זיין איינפלוס אויף אלע קאַבאַליסטען
 אויף דער גאַנצער וועלט, האָט דער אַלטער געהאַפּט אויפ'ן גרויסען

טאג, ווען גאט וועט איהם אויסקלייבען און וועט איהם לאָזען שטאר-
בען פאר דער הייליגקייט פון זיין נאָמען! ... זייט מען האָט דעם
בלינדען ר' יעקב איינגעשלאָסען אין אינקוויזיציאָנס-קערקער, האָט ער
זיך געהאלטען אין איין צוגרייטען און פאַרבערייטען פאַר'ן גרויסען
טאָג. ער האָט גערייניגט זיין קערפער. כמעט ווי ניט פערזוכט פון
קיין מענשליכען שפייז, נור דערהאלטען די נשמה אין זיין גוף מיט
וואַסער, כדי ער זאָל ניט זיין א זעלבסטמערדער, וואָס דאָס איז געווען
פעררעכענט ביי אידען אלס די שרעקליכסטע זינד, און מען פער-
לירט דורך דעם יענע וועלט. ער האָט געהאלטען די גאַנצע צייט אין
זינגען פסוקים פון תהילים מיט זיין אייניקעל, אדער אין פאַרטראַכט
זיין און בלאַנדזשען אין הויכע ענינים, אין פערבאַרגענע וועלטען. דער
איינציגער טראַפּען טרויער אין זיין גרויסע פרייד איז געווען, וואָס די
גוים ווילען נעהמען זיין אייניקעל און מאַכען, חלילה, פון איהר אן
אבגעטוי, אן עבודה זרה. ער האָט מורא געהאַט, אן זיי זאָלען זי
לאָזען בלייבען ביים לעבען. און אַפטמאָל האָט ער גערעדט מיט איהר
וועגען דעם.

— דייע אבות אין הימעל, וואָס זיינען ארויפגעגאַנגען מקדש
השם'דיג זייענדיג, וועלען, חלילה, קיין רוה ניט האָבען, וועלען פער-
שעהמט ווערען פאר אַנדערע צדיקים און טהורים.
זי האָט אַנגעקוקט דעם זיידען מיט איהרע גרויסע בעטרעהרטע
אויגען און געקושט זיין אַלמע האנט אַהן ווערטער.
און דער אַלמער האָט זי פערשטאַנען.

— די אבות אין גן עדן וועלען זיך פּרעהען מיט דיר, מיין קינד,
און דער זיידע און דאָס אייניקעל האָבען צוזאַמען אַנגעהויבען
פסוקים פון תהילים צו זינגען:

„גם כי אֵלך בני צלמות
לא אירע רע
כי אתה עמדי.“

אז מען האָט דעם אַלמען אַנגעזאָגט, אן דער הייליגער פאַטער,
דער פאַפּסט אַליין איז געקומען איהם אויסהערען, און פערלאַנגט פון
איהם, אן ער זאָל ארויסטומען פון דער שטויב. האָט דער אַלמער ניט

אויפגעהערט זינגען און אנהאלטענדיג זיך אָן זיין אייניקעל, איז עס געווען ווי זיי ביידע וואָלטען געטאַנצט און געפרעהט זיך. און אָננעהמענדיג זיין אייניקעל ביי דער האַנט, איז ער אַרויס־געקומען פֿון דער שטייג און געהענדיג געפיהרט פֿון זיין אייניקעל'ס האַנד צום פּאַפּסט'ס שטוהל, האַט ער גיט אויפגעהערט צו זינגען איבער'ן גאַנצען וועג, הויד אויפ'ן קול, און בעגלייט מיט יעפתה'ס קול:

„לָרוּד לֵה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד“.

איז דעם טריבונאַל־צימער פֿון דער אינקוויזיציע, איז אויף אַ שאַרלאַד־רויטען טראַן געזעסען דער שטעל־פּערטרעטער פֿון יעזוס קריסטוס, דער פּאַפּסט, פּאָל דער פּיערטער, אין זיין געטורעמטען הוט, און איז זיין סאַמעט רויטער רעטאַנרע, און ארום איהם האָבען געברענט בלוט־רויטע ליכט, וועלכע האָבען געשמעקט, ווי שטעקענס, אין גרויסע גאַלדענע לייכטערס. ארום איהם איז געווען פּערזאַמעלט די סוויטע פֿון קאַרדינאַלען און הויכע קירכע־גויסטליכע, אינקוויזי־ציאָנס־פּראַמינענצען. און ביי די פּיס פֿון טראַן איז געשטאַנען דער הויכער, שטאַרקער קאַרדינאַל, מיכעל גרייסליערי, דער גרויס־אינקו־וויזיטאַר, איינגעוויקעלט אין זיין שאַרלאַד־בלוט־רויטען סאַמעט מאַנטל, און דער רויטער קאַרדינאַל־הוט ארויפגעזעצט אויף זיין קאַפּ. ביי ביידע זייטען צימער זיינען געווען אויסגעשטעלט צוויי רייען גייסטליכע און אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען, אין שוואַרצען בעצויגען, מיט שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען געווען אין געשטאַלט פֿון שוואַרץ טוכענע באַשליקעס, מיט שוואַרצע טוכענע מאַסקעס אריבערגעצויגען איבער די פּנים'ער, און האָבען געהאַלטען רויטע, ברענענדיגע ליכט אין די הענט. פּיעלע פֿון זיי האָבען געהאַט אויסגעמאַלט אויף זייערע שוואַרצע מאַנטלען סקעלעטען ביינער אין ווייסע פּאַרז, און זיי האָבען אויסגעזעהן ווי סקעלעטען, וואָס האָבען זיך אויפגעשטעלט פֿון זייערע קברים, מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין די הענד. צווישען דעם שפּאַלער פֿון די שרעקעדיגע שוואַרץ־בעקליידטע

מיט רויטע ברענענדיגע ליכט מאנאכען און טיוואליס-אינקוויזיטאָר-רען, איז גענאנגען דער בלינדער ר' יעקב, געפיהרט פון זיין אייניקעל יעפתה, מיט רוהיגע, שטילע טריט, מאיעסטעטיש-שטיל. קיין איין בליק האבען זיי ניט געשאנקען, ניט די מאנאכען און ניט זייערע ברענענדיגע ליכט, אזוי ווי זיי וואלטען קיינעם ניט געזעהן, ווי קיינער וואלט זיך אין דעם טריבונאל-זאל ניט געפונען. און זיי האבען הויד געזונגען, מיט קלינגענדיגע שטימען זייערע פסוקים תהילים:

עם תחנה עלי מחנה
לא ירא לבי,
אם תקום עלי מלחמה
בזאת אני בוטח.

און די מאנאכען און די גלחים האבען זי געזעהען ווי זי דערנע-הענטערט זיך, זי אליין, וועלכע זיי האבען אזוי גוט געקענט פון דעם הייליגען בילד. „די מוטער פון ליעבע“, צו וועלכער זיי קניהען און בע-טען, וועמעס געשטאלט זיי טראגען אויף גאלדענע קייטלעך אנגעבונדען אויף זייערע הערצער, וועמעס פנים זיי קושען אין הייסען געבעט פאר יעדען שלאפען געהן און אויפשטעהן, און אט געהט זי אליין, מיט איהר רע גרויסע, בעטענדע אויגען, וועלכע קוקען מיט צער און ליעבע און מיט איהר שטיל, קליין מויל, וועלכעס איז פערקנייטשט צום וויינען און דאך שמייכלעט עס; זי אליין איז איהר הייליג געשטאלט, איז איהר לאנגע בלויע קלייד, מיט איהרע נאקעמע פיס און לאנגע, צו-פלאשעמע האר, און זי האלט מיט איהר אידעלע, ווייסע יונגע האנד די האנד פון דעם בלינדען אידען מיט זיין גרויסע, לאנגע, דינע בארד און מיט זיין הויכען, הויכען, אויסגעלייטערטען שטערען — זעהט זי ניט אויס, ווי די „מוטער פון רחמים“, וואס פיהרט די ליידען פון דער וועלט ביי איהר האנד אויף דעם וועג פון אייביגקייט? דא, אין די בעלייכטונג פון דעם רויטען שייז, אין דעם שפאלער פון רויטע, ברע-נענדיגע ליכט און שווארץ-געקליידעטע מאנאכען, געהענדיג אזוי שטיל, ווי א געזאנג פון א ליעד, פיהרענדיג דעם אלטען הייליגען ביי דער האנד, האט זי נאך מעהר דערמאנט אן דער „הייליגער מוטער“, ווי איהר בילד. און עס זיינען דערשראקען געווארען פאר איהר די מאנא-

כען און די גלחים, און די הערצער פון די הויכע נייסטליכע זיינען צוגאנגען געווארען פאר איהר, און אַנגסטען פון שרעק האָבען ארויס־געשלאָגען אויף זייערע שמערענס. דאָ און דאָרט האָבען זיך געבראַכען קניען פאַר איהר. מאַנאַכען האָבען ניט געקענט זיך צוריקהאַלטען. און ווען זי איז זיי פאַרבייגעגאַנגען, האָבען זיך א טייל מיט די ליב־טער איז דער האַנד אַראַבגעלאָזט פאַר איהר אויף די קניע און גע־צלם'ט זיך איז טיעפע אַנגסטען פון שרעק. און דער פאַפּסט אליוו, זעהענדיג די בלייכע געזיכטער פון זיינע קאַרדינאַלען, האָט אויפגע־הויבען דעם זילבערנעם צלם, וואָס איז געהאַנגען אויף זיין האַרץ, איבער די קעפּ פון די קאַרדינאַלען און איבער די קעפּ פון די מאַנאַ־כען, איבער'ן זאַץ, ווי ער וואָלט זיי געוואָלט פּערהיטען פון דעם שרעק, וואָס איז זיי בעפאַלען.

אַבער קיין איין בליק האָט זיי יעפּתה ניט געשאַנקען. געהענדיג מיט שטילע, מאַיעסטעטישע טריט, ווי א ריטמישער טאַנץ, האָט זי ניט אויפגעהערט צו זינגען, בעגלייטענדיג איהר בלינדען זיידען אין דעם געזאַנג פון די פּסוקים פון תהילים.

אַז זיי זיינען אַנגעקומען פאַר דעם טראַן פון פאַפּסט, איז א שטילקייט דורכגעגאַנגען דורך דעם טריבונאַל־זאַץ.

— ווער ביזטו, אַלטער מאַן, און ווי איז דיין נאַמען? — האָט דער פאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען אידען, ווען ער האָט דערגרייכט געפיהרט פון יעפּתה'ן, פאַר זיין טהראַן.

— מיין נאַמען איז יעקב מעדוּגאַ, און איד שטאַם פון דער פאַר־מיליע אברבנאַל, וואָס איז פּערטריבען געוואָרען צוזאַמען מיט אלע אידען פון דעם לאַנד פון זייערע פאַטערס, שפּאַניען, און בעזעצט זיך אין קאַסטיליען, און פון דאָרט פּערוואַגעלט געוואָרען און פּערשפּרייט זיך איבער דער גאַנצער וועלט — האָט דער בלינדער אַבגעענטפּערט. איז זאַץ איז שטיל געווען. מען האָט נור געהערט דאָס קנאַקען

פון די ברענענדיגע קנייטען אין די אַנגעצונדענע ליכט און דאָס שריי־בען פון די גרויסע גענוזענע פּעדערען אויפ'ן קנייטשענדיגען פאַרמעט, וואָס די צוויי שרייבער פון הייליגען טריבונאַל האָבען אויפגענומען אין פּראַטאַקאַל אַלצדינג, וואָס דער איד האָט געזאַגט.

— און ווער איז די „דאַננאַ“, וואָס בעגלייט דיך אויף דיין וועג? — האָט דער פאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען.

דער בלינדער האט אויסגעצויגען זיין האַנד און, נעמענדיג יעפּתה'ס האַנד אין זיינע, האט ער אָפּגעענטפּערט מיט זיינע אָהר ציינערדיגע יאסלעס:

— דאס איז מיין אייניקעל, יעפּתה, די טאכטער פון מיין זוהן יוסף מעדוגא, וואס גאט האט איהם אויסגעוועהלט צו זיין א קרבן פאר איהם און ער איז פערברענט געווארען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאבאן פאר דער גלאריע פון דעם איינציגן גאט, וואס איז איבער'ן הימעל און אויף דער ערד און פאר דער פעהערליכונג פון אונזער אמונה, וואס איז די אמת'ע אמונה פון דעם איינציגען לעבעדיגען גאט.

בלייד זיינען געווארען די קארדינאלען, און איינער האט דעם אנדערען אנגעקוקט, אבער דער פאפסט האט ווייטער גערערט:

— אַלטער מאן, די הייליגע אינקוויזיציע בעשולדיגט דיר, אז דו האסט, צוזאמען מיט די רבנים, דורך די קראפט פון א געהיימען שפרוד פון אייערע פערכישופ'טע ספרים, וואס איז נור בעוואוסט דיר אליין און די רבנים, וואס זיינען מיט דיר, בעשווארען דעם הייליגען גייסט פון אונזער יונגפרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי, אין איהר אייגענעם הייליגען געשטאלט, זאל אראפקומען פון איהר טהראן פון הימעל און איהר האלט זי מיט אייך אין דער גהעמט, אין א בעזונדער, אבגעשלאסענעם, געהיימען חדר, ביי אייך אין דער שוהל; אז זי זאל אייך בעשיצען פון קריסטליכע הענר. און דו האסט דורך די מאכט פון דיין פארכישופ'טען שם, גענויט דעם גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי זאל דיר ראטעווען פון געוויטער, אין דער צייט פון איבערפלייז, און פון די הענד פון די קריסטען אין לעצטען קארנאוואל. און אויך יעצט נויטסטו דו זי, דורך די קראפט פון דיין שם, אז זי זאל שמעהן לעבען דיר און בעשיצען דיר. ביסטו דיר מודה אין דיין זינד, איר? ר' יעקב האט א רעכטע זויילע געשוויגען. ער האט אויסגע- שטארטשעט זיינע טויט־פערבלייכטע אויגען, ווי ער וואלט געוואלט זעהן. אין הארצען האט זיך איהם געריסען א תפלה, ווי ביי שמשון: נור נאך איינמאל זאל גאט געבען קראפט זיינע אויגען צו זעהן, נור נאך איין איינציג מאל זאל ער קענען דעם פאטער פון אלע קריסטען אין פנים אריינקוקען. אבער זיינע אויגען זיינען געווען בלינד פאר

דער וועלט. ער האט נור געזעהן יעצט טיעף אין זיך די הימלישע
ליכטיגקייט און דעם פייערדיגען אמת, וואס פלאקערט אין זיין הארץ.
און די גרויסע גערעכטיגקייט פון זיין זאך, און פון זיין הארץ האט זיך
געריסען א תפילה צו גאט, צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, פאר
וועלכען ער איז בערייט זיין ערדישעם לעבען אוועקצואווארפען.
ער האט געכאפט זיין אייניקעל'ס האנד אין זיינע און אָנגעהויבען
צו זינגען מיט איהר אויפ'ן קול:

ה' אורי וישעי,
ה' מעוז חיי,
ממי אפחד?

— איד, דו ענטפערסט מיר ניט, דאס הייליגע טריבונאל ווארט
אויף דיין ענטפער, איד!
— איז דאס דער חטא, צוליעב וועלכען דו פייניגסט די הייליגע
צדיקים אין דייןע טארטור-קאמערען? — האט דער בלינדער מאן
געשריען, ווי א לייב — וועה צו איד! צו וועמען דיענט איהר?!
צו א גאט, וואס מען קען איהם פער'כשו'פען? וואס מען קען איהם
בעשווערען מיט א ווארט? וואס מען קען איהם האלטען אין דער
מאכט? עפענט אויף אייערע אויגען און זעהט דעם איינציגען לע-
בעדיגען גאט אויף דער ערד און אויף דעם הימעל! ניין, דאס איז
ניט אייער גאט — האט ר' יעקב געוויזען, האלטענדיג די האנד פון
זיין אייניקעל — עס איז נור אן ארימע אידישע טאכטער, געיאגט
און געפלאגט, ווי מיר אלע, פאר דער איינציגער אמונה פון איהרע
עלטערן.

ווייער איז געווארען א שטילע בעוועגונג אין גרויסען זאל. און
בלויז האבען זיך אָנגעקוקט די קארדינאלען איינער דעם אנדערען.
נור דער פאפסט האט זיך אויפגעהויבען פון זיין טהראן, גענומען דעם
צלם אין זיין האנד אריין און געזאגט:

— איד, שוין צוויי מאל ווי דו האסט געלעסטערט די קירכע
און איהרע הייליגע דאָגמען, איז דער געגענווארט פון דעם הויכען
טריבונאל. נור די קירכע איז רחמנות'דיג און געדולדיג ווי א מוטער,
וואס שטעלט ברייט אויס איהרע הענד צו עמפאָנגען איהרע פער-

בלאנדזשעטע קינדער. הער דעם רוף פון אונזער מוטער, די הייליגע קירכע — האט דער פאפסט געזאגט און איז אראפ פון זיין טהראן מיט דעם צלם אין דער האנד, און עס צוגעטראגען צו דעם בלינדען איד'ס פנים — פאר דייע בלינדע אויגען האלט איד דאס ליכט פון דער וועלט, דעם שיין פון גאט. דערפיהל איהם אין דיין הארץ, בויג דייע קניע פאר איהם, כדי דיין זינדיגע נשמה, וואס האט געלעסטערט גאט, זאל פערגעבען ווערען און אויפגענומען ווערען אין דעם קעניגרייך פון הימעל.

דער איד האט דערפיהלט דעם זילבערנעם צלם אין זיין פנים און דעם געשמאק פון ווייהרויך אין זיין אטהעם. מיט אויפגעבראכטייט האט ער אוועקגעשארט דעם צלם מיט זיינע הענד און אויסגערופען: — פאר וועמען קניהען? צו וועמען בעטען? צו וועמען דיענען? צו א שטיק זילבער, וואס א זילבערשמיד האט עס געגאסען מיט זיין רעהר, אויסגעהאקט מיט זיין האמער, וואס מען קען עס קויפען פאר געלד, פערקויפען פאר געלד, איינזעצען פאר א משכון? — איד, איד רוף דיר נאך אמאל, קניע פאר דעם סימבאל, פאר די ליידען, וואס ער האט געטראגען פאר דיר, און פאר מיר, און פאר אונזערע זינד — האט דער פאפסט נאך אמאל צוגעפיהרט דעם צלם פאר דעם אידענ'ס פנים.

— פאר א מענשען, וואס מען האט געהאנגען? פאר א מענשען, וואס מען האט געפייניגט, צו איהם זאל איד דיענען? — פאר איהם קען איד נור רחמנות האבען, בעדויערען, אבער דיענען צו איהם?! — האט דער בלינדער צוגעלייגט מיט א שמייכעל, אויף קאסטיליש. דעם פאפסט'ס פנים איז רויט געווארען. זיינע קניימשען האבען זיך אויפגעהויבען ווי א שטורם אין ים. ער האט פערלארען זיין פאר טערליכע געדולד, מיט וועלכער ער האט איבערראשט דעם טריבונאל און גערופען מיט א דראהענדער שטימע: — איד, די ארעמס פון דער קירכע דערגרייכען ווייט און ענג, און גליהען ווי א פייערדיגע צוואנג — האט ער וויעדער געשמרעקט דעם צלם אין דעם אידענ'ס פנים.

— אזוי רייד, הייליגער פאטער. דאס איז דיין שפראך. זאג בעסער, דיענען צו דיר, פאר דיר זיך קניהען, פאר דיר בעטען. דו ביזט דער גאט פון אלע קאטאליקען, האסט מעהר מאכט פאר איהם, ביזט

שטארקער פון איהם, דו קענסט בעשטראפען די, וועלכע ווידערשפע-
ניגען געגען דיר! דו קענסט פייניגען, מאטערען אין טארטור קעלע-
רען, פערברענען אויף די פייערהויפענס. דו ביזט מעכטיג, דו ביזט
דער גאט פון אלע קאטאליקען, ניט ער. דו ביזט שטארקער פון איהם,
הייליגער פאטער!...

דער צלם האט געציטערט אין דעם פאפסט'ס הענר. זיין פנים
איז רויט געווארען. די ליידיגע הויט-פאלדען האבען זיך אנגעבלא-
זען. דער איד האט איהם ארויסגעזאגט דאס, וואס ער האט גע-
טראגען טיעף אין זיין הארץ און מורא געהאט צו קלערען דערפון.
און פלוצלונג האט ער א קלאפ מיט'ן צלם פערשטומט דעם איד'ס גע-
שרייען. א שטראם בלוט האט געגעבען א זעץ ארויס פון דעם אידענ'ס
פנים און האט בעשמירט דעם זילבערנעם צלם אין דעם פאפסט'ס הענר.
טראפענס בלוט האבען גערונען פון צלם און זיינען געפאלען אויף יע-
זוס'עם לייב, וואס איז געווען צוגעשלאגען צום צלם.

ביי דעם בלינדען ר' יעקב האט זיך א קניע איינגעבויגען, און
עס האט אויסגעזעהן ווי ער וואלט זיך א וואקעל געטהאן. אבער ער
איז דאך געבליבען שטעהן אויף זיינע פיס. און, דער פנים בעגאסען
מיט בלוט, האט ער געזאגט א פסוק תהילים ווי פאר זיך :

כי עליך נשאתי חרפה
כסתה כלמה פני.

און ווען די אינקוויזיציאנס-מאנאכען האבען אויף א וואונק פון
גרויס-אינקוויזיטאר אוועקגעשלעפט דעם בלינדען ר' יעקב אין די טאר-
טור-קעלערען, האט זיך געהערט א געזאנג :

לרוד ה' אורי וישעי
ממי אירא ?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד ?

יעפתה האט געמאכט א בעוועגונג, ווי זי וואלט געוואלט נאכגען
דעם אלטען. אויסשטרעקענדיג נאך איהם די הענר, האט זי זיך בע-

העפט מיט איהם מיט'ן בליק, נור דער פאפסט האט איהר פערשמעלט דעם וועג. אויסשטרעקענדיג נאך איהר דעם פערבלומיגמען צלם, האט ער צו איהר אויסגערופען:

— איז נאָמען פון גאָט, פון זוהן און פון דעם הייליגען גייסט, זאג מיר, ווער ביזט דו?

יעפּתה האָט איהם אָנגעקוקט גלייך אין פנים אַרײַן. פון איהרע אויגען האָבען אַרױסגעשפּראַצט צוויי פּולע פּערלדיגע טרעהרען און זײַנען געבליעבען הענגען אויף די ראַנדהערלעך פון איהרע אויגען. דער פּאָפּסט האָט ניט געקענט אַריבערטראַגען איהר בליק. דער צער פון איהר פנים האָט זײַן האַרץ דערציטערט. ער האָט געהענטער געדריקט דעם פּערבלומיגמען צלם צו איהר געזיכט און גערופּען:

— דו ביזט דער גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די מוטער פון דיין זוהן, פאל אויף די קניע פאר איהם, בוק דיר צו זיינע ליידען. אז ניט, האָסטו נור מיט כישוף בע'גנב'עט דאָס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, און דו טראַנסט עס מיט אַז אונריינע מאַכט, אונזערע הערצער אַכצונאַרען.

די צוויי פּולע טרעהרען האָבען אַראַכגערוּנען פון איהרע אויגען־הערלעך, געקייקעלט זיך ווי שנידעלעך פּערל איבער איהרע באַקען און געבליבען אויף דעם רויזענראַנד פון איהר קליין מויל.

געציטערט האָט דער צלם אין דעם פּאָפּסט'ס האַנד. זײַן האַרץ איז שוואַך געוואָרען און ער האָט ניט געקענט איהר בליק אויסהאַלטען. — פּייער זאָל בעשטעטיגען ווער דו ביזט! ביזטו אונזער געבענשטער פרוי, וועט פּייער איבער דיין הייליג לייב קיין שליטה ניט האָבען, ווי איבער אנדערע הייליגע; אז ניט, האָסטו נור מיט כישוף אַנגעמאַז דיר דאָס געזיכט פון דער הייליגער מוטער — האָט דער פּאָפּסט גערעדט.

אויף יעפּתה'ס בעמענדע ליפּען האָט געשפּיעלט א רעדזאַמער שמייכעל, און קיינער האָט ניט געוואוסט, וואָס דאָס באַדייט. עס איז געווען, ווי זי וואָלט געוויינט מיט אַ שמייכעל און געשמייכעלט מיט טרעהרען...

איז אלע קירכען פון רוים האָט מען געדאַנקגעבעט אַבגעריכט. בולעמינס זיינען צושיקט געוואָרען פון רוים איבער דער גאַנצער קאָ-טוילישער וועלט, אַז מען זאָל דעם טאַג פון הייליגען פּאָל ערקלעהר רען פאַר אַ גרויסען קירכען-יום-טוב. ספּעציעלע לויב-געזאַנגען און דאַנקגעבעטען זאָלען געדאַווענט ווערען אין די קירכען, וועלכע זיינען צו דעם צוועק צוגעשיקט געוואָרען פון רוים, און אויף די קירד-הויפּען זאָל מען אַרויספיהרען די הייליגע פעהנער און די קירכען-בילדער אין פּראַצעסיאָנען. און די קירכען-שרייבער האָבען דאָס פּערשריעבען אין די כראַניקעס פון דער קירכע פאַר דור-דורות פון דעם גרויסען וואונדער, וואָס דער פּאַפּסט פּאָל דער פּיערמער האָט בעווייעזען קעמפּפּענ-דיג מיט אַ געפעהרליכען שטן, וועלכער האָט זיך פּערשטעלט אין דער געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, און נאָך אַ גרויסען קאַמף אין ער דעם שטן בייגעקומען דורך אַ נס, מיט דעם בלוט פון יעזוס קרייז, וואָס האָט זיך בעווייעזען אויף דעם צלם אין פּאַפּסט'ס האַנד.

—):(—

ק א פ י ט ע ל 16.

דער אקט פון גלויבען.

אויף אלע קארזען, וואו דער פעבעל פון רוים קומט זיך צוזאם מען, אין אלע קירכען ביים געבעט, אויף אלע פערזאמלונגס-פלעצער, האבען טרובאדארען מיט וואכען פריהער אויסגעטראמפייטעט מיט לאנגע זילבערנע טראמפייטערס און אויסרופערס האבען אויסגערופען, אז אין דעם קומענדען גרויסען קירכען יום-טוב דעם „גרינעם דאָנערש-טאג“, וועט אויפ'ן פלאץ „קאמף די פיאררא“, וואו עס איז פון קדמונים און פערברענט געווארען אידישע ספרים און אידישע לעבענס, אָבערהאלטען ווערען א גרויסער „אומא דע פע“, א אקט פון גלויבען. די געפעהרליכע כשוף - מאכערין פון קאסטיליען, וועלכע האט זיך אָנגעטאן דורך כשוף דאס געזיכט פון די היינליגע מוטער, ווי זי ערשיינט אין בילד „די מוטער פון ליעבע“, וואס הענגט אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ“, וועט עפענטליך פערברענט ווערען, כדי עס זאל דורכ'ן פייער געפרופט ווערען אויב זי איז מיט אן אמת דאס געשטאלט פון דער הייליגער מוטער, אָדער זי איז, ווי די אינקוויזיציע בעשולדיגט זי, א כשוף-מאכערין.

אין „גרינעם דאָנערשטאג“ איז די זון אַרויס איבער'ן טייך טיבער אַ רויםע און א פייערדיגע, ווי א ברענענדיגער קנויל פון סמאלע, און האט פון בעגינען און געזעצט מיט אַזא דומפיגע ענגישטיקענדע היץ, און עס האט זיך געדאכט, אז די זון ברענט אויס די גאַנצע לופט, וואס געפינט זיך אין חלל איבער די גאַסען פון רוים און רוים וועט דער-שטיקט ווערען. און אין איינעם מיט די פלאמענדע זון, וואס האט וואס אמאל אלץ מעהר אונטערגעצונדען די הימעל-פעלדער איבער רוים — האט זיך געהערט פון בעגינען און דומפער אַנגסטטיגער און

שרעקענדיגער קלינגען פון גלאקען פון אלע קירכען פון רוים, און עס האט זיך געדאכט, אז דאס וועקען די קירכען-גלאקען די ברענענדיגע זון אין הימעל, שטייגערען איהרע פלאמען פייערען און רייצען איהרע פייער-צונגען צו ברענען און אויסצוטרינקען די לופט פון רוים... דאס קלינגען פון רוים, וואס האט זיך אנגעהויבען מיט רחמנות, מיט גע- בעט און שטיל ווי א ווייט-אויסגעהענדעס געוויין, האט וואס אמאל גע- שטיגען, געהעכערט זיך — איז וואס אמאל מעהר שרעקענדיגער און אננאסטטיגער געווארען — ווי עס וואלט געווען אנגעזאגט אויף א גרויס אונגליק, וואס געהענטערט זיך און קומט אויף רוים.

און פון בעגינען און זיינען אלע גאסען, קארזען און פלעצער פון גאס פול געווען מיט מענשען, פערד, בהמות און אלע מינים לעבע- דיגע, בעוועגליכע וועזענס. פון נאָהענט און פון ווייט, וואו עס האט גור דערגרייכט דאס געהער פון די „כשוף-מאכערין פון קאסטיליען“, וועלכע טראגט דאס געזיכט פון די הייליגע מוטער, איז מען אָנגעקור- מען קיין רוים צו דעם גרויסען יום-טוב פון פייער, זעהען ווי די כשוף- מאכערין וועט ארויס פון פייער אונבעריהרט. אויף אלע וועגען, מיט אלע מיטלען פון פערטעהר זיינען זיי געקומען: ווער רייטענדיג אויף א פערד, אויף אן עזעל, אויף מויל-טירען און ווער געהענדיג צופוס פון די ווייטע פראווינצען פון פערארא און פלאָרענץ. די מאטראזען פון אלקאני זיינען אָנגעקומען מיט בעפוצמע זעגעל-שיפען איבער'ן טיבער. רוים האט ניט געהאט גענוג פלאץ פאר זיי, ארונטערצונעמען זיי אונטער א דאך, זיינען זיי געשטאנען מיט זייערע בהמות אויף די גאסען פון רוים, אויפגעשלאגען קאליערטע געצעלטען אויף די פלעצער, אויף די קארזען, בעלעגט די ווייס-מארמארנע טרעפען פון די קירכען, אויף דעם פלאץ פון סט. פעטער, פאר דער קירכע פון סט. פעטער, פאר די מארמארנע עסטראדען, וואס מיכעל אנדזשעלא האט אויפגעשטעלט, זיינען צעהנדליגע מויענדער געלעגען מיט זייערע ווייבער און קינד- דער, מיט זייערע עזלען און קעמלען, אויפגלאגענדיג געצעלטען. רוים איז אזוי ענג געווארען, אזוי שמוציג און איבערגעפילט, אז די אַריס- טאקראטען און די קורטיאנען האָבען פערלאזען רוים איבער דעם יום-טוב פון דעם פייער, נישט קענענדיג אויסהאלטען די דעמפיגיט און דעם שווייס און שלעכטען ריח פון דעם פעבעל, וואס האט פער- טרינקען רוים...

אויפ'ן פלאץ „קאמף די פיארא“, וואו עס האט געזאלט פאר-
 קומען דער גרויסער „אומא דא פע“, איז נאך פון טעג און נעכט
 פריהער אָנגעגאַנגען גרויסע געשלעגען און מלחמות פון דעם אריינ-
 דרינגענדען פעבעל צו פערכאפען בעסערע פלעצער. איז דעם מאָרגען
 פון דעם גרינעם יום־טוב איז דער גאַנצער פלאץ שוין געווען בעזעצט,
 אָנגעפיקעוועט אזוי געדיכט מיט מענער, ווייבער און קינדער, בהמות,
 פערד און געצעלטען, אז מיט גרויס מיה איז אָנגעקומען די מאַנאַכען
 פון דער אינקוויזיציע אויפצושלאָגען נעבען די פיראמידע, אויף וועל-
 כער ס'האט געזאלט פערברענט ווערען די כשוף-מאכערין, צוויי לאַ-
 זשען מיט רויט־סאַמעטענע חופות: איינע פאר'ן פאפסט מיט זיין
 סוויטע, און די צווייטע פאר'ן גרויס־אינקוויזיטאר מיט דעם הויכען
 טריבונאַל. יעדער איינער, וואס האט זיך געפונען אויפ'ן פלאץ פאר
 די פיראמידע, וואו דאס פערברענען האט געזאלט פאַרקומען, האט
 שוין געהאט זיין „חזקה“, וואס ער האט זיך ערוואַרבען דורך שלאָפען
 גאַנצע נעכט אויפ'ן פלאץ און היטען דעם טאג פון דער פערברענונג,
 און ניט געוואלט אַבטרעטען. די מאַנאַכען האָבען געמוזט בענוצען
 לאַנגע בלייענע באטיקעס, שפיצרוטען, קאַנטשיקעס, מיט וועלכע זיי
 האָבען געשלאָגען איבער די קעפ פון די מאסען צו מאכען פלאץ פאר'ן
 פאפסט און דעם הויכען טריבונאַל. אויפ'ן פלאץ, וואו דאָס פיער
 האט געזאלט פאַרקומען, איז אָנגעגאַנגען א גאַנצער יאהרמאַרק. פערד
 ברענגענדיג דאָ עטליכע טעג און נעכט, האט דער פעבעל געמוזט
 עסען, זיינען אַרויסגעקומען צו זיי פערשיעדענע סוחרים, גאַרקויכער
 און וויין פערקויפער, פערשטעלטע און וואונדער־דאַקטוירים, און
 האָבען אויפגעשלאָגען דאָרט זייערע ביידלעך און קרעמלעך. עס
 האט געשלאָגען איבער די קעפ פון די מאסען א געדיכטער, שוואַרצער
 רויך, וואס האט געיאָגט פון די אונטערנגעהייצטע קעסלען, וועלכע די
 גאַרקויכער האָבען געפיהרט אויף וועגעלעך און פערקויפט צו די מאסען
 ווארימע געקעכץ. וואונדער־דאַקטוירים, אָנגעטאַן אין גרויסע, הויכע
 היט, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעמאַהלען אסטראָנאָמישע
 צייכענס און מיט שטערען און קאַמעטען בעמאַהלעט לאַנגע מאַנטלען
 זיינען געשטאַנען אויף זייערע פוהלעך און האָבען אויסגערופען אין אַ
 געריימטער פאַעטישער שפראך די קראפט פון זייער מאַגיק, ווי זיי קאָ-
 גען מיט כשוף־וואסער פערוואַנדלען די אָבעלעכטע, גערונצעלטע הויט

פון דער פרוי אין ראזע, יונג־שפראצענדיגע קאליערען; ווי זיי קאנען צוריק יונג מאכען פערוועלקטע לייבער, ווי זיי קאנען מיט פארבען פערוואנדלען פון ברונעט אויף בלאַנד, שוואַרץ אויף גאלד־קאליער, אַרויסרייסען קראנקע ציין, היילען בויך־וועהמאג, האַסען אַדערען און אַבשפּרעכען עיז־הרע'ס. זייערע וועגען זיינען שטענדיג געווען פול מיט ווייבער, וואָס האָבען זיך געלאָזט פאַרבען די האַר פון שוואַרץ אויף בלאַנד, וואָס דאָס איז דאמאלס געווען שטאַרק אין מאַדע. אויך האָבען ניט געפּעהלט צום הייליגען קירכען יום־טוב, ביים „אַקט פון דער רעליגיע“ גאַסען־פרויען, וועלכע האָבען אויפגעשלאָגען זייערע קאַלירטע געצעלמען צווישען דעם פעבעל, בעפּוצט די טירען מיט רוי־טע רויזען, און אַלס צייכען פון זייער פּראָפּעסיע האָבען זיי אַרויסגע־האַנגען פאַר דעם אַריינגאַנג פון זייערע געצעלמען דאָס בילד פון דער הייליגער מאַגדאַלענאַ, מיט איהרע צולאָזטע גאַלדענע לאָקען, וואָס איז געווען פון קדמונים אָן די בעשיצערין פון די גאַסען־פרויען, אַלס די אַפיציעלע פּראָסטיטוטקע פון דער קירכע...

איז מיטען פון דעם דרינגערען ענגען פעבעל, וואָס האָט גע־שטונקען פון שוויים און געפּעפּערט עסען, פון זייערען וויין מיט שלעכטע פּערפּימען פון די גאַסען־פרויען, פון צוקוועטשטע בלומען און צוהיצטע לייבער — איז אויפ'ן „קאַמף די פּיאַראַ“ געווען אַב־געצוימט א פּיער־עקיגער פּלאַץ, פאַר דעם שטויס, אויף וועלכען די כּשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען וועט פּערברענט ווערען. ביי דעם שטויס זיינען געווען אויפגעשלאָגען, ווי שוין געזאַגט, צוויי לאָזשען מיט רויטע סאַמעמענע חופּות, איינע פאַר'ן פּאַפּסט מיט זיין סוויטע און די צווייטע פאַר'ן גרויס־אינקוויזיטאָר מיט'ן הויכען טריבונאַל, וואָס די מאַנאַכען האָבען מיט גרויס מיה אַרויסגעקראַגען פון דעם צודרינגליכען און אַנגעשטאַפּטען פעבעל־פּלאַץ פאַר די בעאַמטע. דער פּלאַץ אַרום דעם שטויס מיט די לאָזשען איז געווען אַבגעצאַמט פון די מאַסען מיט בעוואַכטע שוואַרץ־בעקליידערטע און שוואַרץ־בעדערקטע מאַנאַכען פון דער אינקוויזיציע. דער שטויס איז געווען געבויט אין דער פאַרם פון א פּיראַמידע, וועלכער איז בעשטאַנען אויסשליסליך פון — — — אירישע געשריבענע און געדרוקטע ספּרים...

פון אַלע פּראָוויצען פון איטאַליען האָט מען געזאַמעלט אירישע ספּרים, בעפּאַלען די שוּחלען, די בתי מדרשים, אַריינגעדרונגען אין די

אידישע הייזער און צוגענומען משפחה-ביבליאטעקען. ירושות פון הירות, וואס איז טייערער געווען פון אלע פערמעגענס אין דער וועלט. און וועלכע מען האט אָבגעהיט נאָד מעהר ווי איינציגע געזערטעלטע קינדער, געבראכט מיט זיך פון גלות שפּאַניען און פון גלות פּאַרטוגאַל און פון אנדערע גלותים, פון וואָנען אידען זיינען נור געקומען צולויי פּען אין די דאמאלסדיגע טאַלעראַנטע פּראַווינצען פון איטאַליען — בעפּאַלען די אידישע דרוקערייען, וואָס האָבען זיך מיט אַזאַ שנעל־קייט פּערשפּרייט איבער די פּראַווינצען פון איטאַליען און געדרוקט אידישע ספרים, געבראכט זיי אין די אינקוויזיציעס, געזאַמעלט צו דעם יוֹס־טוב פון „אוטא־דאָפּע“, אַז צוזאַמען מיט די פּער־כּשופּ'טע ספרים זאָל פּערברענט ווערען די כּשוף-מאכערין. שוין ניט איין מאָל האָט מען פּערברענט אידישע ספרים אין רוים, נור קיינמאַל אין די שרפה ניט בעשטאַנען פון אַזאַ גרויסע צאָהל און פון אַזאַ חשיבות. קיין רוים און קיין איטאַליען האָבען די אידען געבראכט זייערע אוצרות צו בעהאַלטען, וואָס איז בעשטאַנען פון זעלטענע כתב־יד'ן און טייערע עקזעמפּליארען פון ספרים, כּדי צו שיצען זיי פון די פּירערען פון שפּאַניען און פּאַרטוגאַל. אין די שטעט פון פּעראַרע און מאַנטוא, וואו עס זיינען געגרינדעט געוואָרען די ערשטע דרוקערייען פון אידישע ספרים, האָבען זיך געפונען די זעלטענע כתב־יד'ן, פון וועלכע די ערשטע חומשים און די ערשטע גמרות האָבען זיך גע־דרוקט — דאָס אלעס איז געברויכט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע אויפּצושטעלען די פּאַפּירענע פּיראַמיד, אויף וועלכער עס וועט פּער־ברענט ווערען די כּשוף-מאכערין פון קאסמיליען. עס האָבען זיך געפונען אין דער פּיראַמיד פון ספרים כתב־יד'ן פון גמרות געשריע־בען אויף פּאַפּירוסען; עקזאַמפּליארען, וואָס האָבען געשטאַמט פון די ישיבות פון פּומפּדיתא; חומשים, וואָס זיינען איבערגעשריבען גע־וואָרען דורך אידישע סופרים פאר די ראשי־הגולה פון בבל. עס זיינען געווען ספרים פון רמב"ם, געשריעבען מיט זיין אייגענער האַנד. פּאַע־מען און פּיוטים פון די גרויסע העברעאישע פּאַעטען פון שפּאַניען, וועלכע זיינען אויף אייביג אונטערגעגאַנגען מיט'ן פּייער. ערשטע אויסגאַבען פון גמרות, פון יד חזקה, פון מוסר ספרים און פּילאָזאָ־פישע ספרים, וואָס עס האָבען אַרויסגעגעבען די ערשטע דרוקערייען פון דער וועלט פון מאַנטוא און פּעראַרע, געגרינדעט דורך דעם

קריסטליכען געלעהרטען דע ראָסע. ערשטע עקזאמפליארען פון די פראכטפאלע דרוקען פון דער משפחה שאנסינא פון רימיני. אויס־גאבען פון זעלטענער שעהנקייט פון דער בעריהמטער דרוקעריי פון דעם קריסט דניאל באמבערג פון ווענעציע. אויסגאבען פון גמרות און סדורים, וואס עס האט געדרוקט פאר די אידען דער געלעהרטער קארדינאל מדרוצי צוזאמען מיט דעם גרויסען רב ר' יוסף אטאלעגהי אין ריווא די טרענטא. פארמעט־בריעף, וואס עס האָבען געשריע־בען די רשי הגולה פון בכל צו די אידען פון די סלאווישע לענדער, בען די ראשי־הגולה פון בכל צו די אידען פון די סלאווישע לענדער, די פערווארפענע לענדער פון די סלאווען און די טאַטערען. קינות און איכות, פיוטים און געזאנגען פון אידען אַרום טייד רהיין איבער די ערשטע מסעי הצלב; וויסענשאפטליכע ספרים, חשבון־ביכער און אסטראנאמישע ספרים, דאקטאר־ביכער, מוסר־ספרים און קאבאליס־טישע כתב־יד'ן, געשריעבען פון די אלטע שפּאַנישע אידען, ווען זיי האָבען געבליהט אונטער דער הערשאַפט פון דער אַראַבישער קולטור—אַלעס, אלעס איז צונויפגעלעגט געוואָרען אין איין גרויסער פיראמידע, פערברענט צו ווערען אין איינעם מיט די כּשׁוֹף־מאַכערין פון קאַס־טיליען.

די אידישע געמאַ איז געווען אַבגעשלאָסען פון דרויסען און פון אינגעוועניג. קיין מענשען האָט מען ערשט אין די גאסען ניט געזעהן, טייד און טויער זיינען געווען פּערהאַקט. אין די הייזער, אין די קאַד־מערען, אין די בעהאַלטענע חדרים זיינען געלעגען גרויס און קליין, מאַן און ווייב. און זייער געוויין און געשריי איז אויפגעגאנגען צום הימעל, ניט איבער דעם, וואָס אַ מענש ווערט פּעברענט, נור איבער דער גרויסער „עולה התמימה“, איבער דער גרויסער שרפה פון די הייליגע ספרים.

צו דער בעשטימטער מינוט, וואָס עס האָט פּעסטגעזעצט דער הויפט שטערענדזעהער פון פּאַפּסטליכען הויף, האָט זיך דער אינקוויזיציאַנס־צוג מיט די כּשׁוֹף־מאַכערין פון קאַסטיליען אַרויסגעלאָזט פון דער קירכע סט. אַנזשעליקאַ צום פּלאַץ „קאַמפּף די פּיאַרראַ“, וואו דער פּיראַמיד פון די ספרים איז געשטאַנען. איהר גאַנצען פּראַכט און גלאַנץ האָט די קירכע אַרויסגעפּיהרט פאר דער אָפּענער וועלט;

דער טריאומף פון איהר זיעג — און די קראפט פון איהר גלויבען — האט זיי געצייגט פאר דער הערליכער זון אין דעם צוג. א שאר פון שווארץ-געקליידטע אויווען-הייצער און קוימען-קעהר רער האבען געעפענט דעם צוג. זיי האבען געהאט די „חזקה“ פאר דעם, וואס זיי פלעגען אויף זיך געהמען די מצוה פון צושטעלען ברען-מאטעריאלען פאר אלע אינקוויזיצאנס-פייערען. זיי האבען געהאלטן טען אין די הענד שווארצע ברענענדיגע שטולקאצען, מיט וועלכע מען וועט אונטערצינדען דעם „שטויס“. נאך זיי זיינען געגאנגען די ראד מיניקאנער מאנאכען, וועלכע האבען ארויסגעפיהרט איינע נאך די אנדערע הייליגע בילדער פון רוים'ס קירכען, וועלכע זיינען בעוואוסט געווען צו די קאטוילישע גלויביגע פאר די „נסים“, וואס זיי האבען געטאן. יעדע פון די בילדער האט געהאט זיין נאמען און זיינע ספעציעלע אנהענגער, פונקט ווי עס וואלט זיך געהאנדעלט וועגען א לעבעדיגען הערשער, וואס האט זיינע ספעציעלע פאןאריטען. איינע פון זיי האט זיך גענומען ספעציעל צו בעשיצען די ווייניסוחרים; אן אנדערע — די וואל-פארבערס; די דריטע — די גאסען-פרויען; א פערטע — די בעקערס, און יעדעס מאל, ווען אימיצער האט דער זעהן די געטוי, וואס בעהיט ספעציעל זיין פראפעסיע, האט ער זיך געווארפען אויף די קניע פאר איהר און אויסגעשריען: „עס לעבע די אמונה!“

הינטער די מאנאכען זיינען געגאנגען די בעלית-שוכות; די, וואס זיינען געווען בעקליידט מיט דער „סאמביניעטא“ העמדלעך און „קאראזא“ העמדלעך.

דאס זיינען געווען מאראנען און קריסטען, וועלכע מען האט בער שולדיגט אין פראקטיצירען אידישקייט, און ניט קענענדיג אויסהאלטן טען די יסורים פון די אינקוויזיצאן-טאטורען, האבען זיי זיך מודה געווען אין זייער זינד. די קירכע האט זיי ארויסגעגעבען שטראפען, געהאלטען זיי יאהרען-לאנג אין די פייכטע קערקערס פון דער אינקוויזיציע אויף ברויט און וואסער, וואו זיי זיינען געזעסען איינזאם, פאסטענדיג וואכען-לאנג און פייניגענדיג זיך מיט כל המינים ענוים פאר זייערע זינד. און צו יעדען צוג פון דער אינקוויזיציע פלעגט מען זיי ארויסנעהמען פון די קערקערס און זיי פיהרען אין צוג, וויזענדיג פאר דער וועלט דעם גרויסען זיעג פון דער קירכע,

איינציגווייז זיינען זיי געגאנגען אדער זיינען געשלעפט געוואָרן רען דורך די אינקוויזיציאַנס־מאַנאכען אויף טאטשקעס, אויף ווענע־לעד און טראַג־שטוהלען, ווייל זייערע גליעדער זיינען צוקוועטשט און צובראכען געוואָרען אין די טארטור־רעדער, און זיי האָבען מעהר ניט געקאָנט געהן.

עס איז געווען דער צוג פון דער קירכע; שאַטענס פון מענשען מיט פּערפייניגטע, פּערקרימטע געזיכטער פון אויסגעשטאַנענע יסורים, אָנגעטאָן ניט ווי קיין מענשען, נור ווי טייוואָלים, אין לאַנגע תשובה־העמדער, וועלכע מען האָט גערופּען „סאמביניעמא“. אויף די העמדער איז געווען אויסגעשריעבען די זיגל פון די מענשען און אויס־געמאַהלט טייוואָלים און רוחות רעות און מכשפים, מיט וועלכע די מענשען האָבען געהאַט צו טאָן. אין די הענד האָבען זיי געהאַלטען ברענענדיגע ליכט, אזוי ווי זיי וואָלטען געגאַנגען צום טויט, וואָס וואָרט אויף זיי. טייל פון זיי זיינען פון די יסורים, פון דעם לאַנגען פּעראיינזאַממען לעבען אין די פינסטערע קערקערס משוגע געוואָרען. זיי זיינען געווען געבונדען מיט שווערע אייזערנע קייטען, ביי וועלכע עס האָבען זיי געפיהרט די אינקוויזיציאַנס־מאַנאכען. אַנדערע זיי־גען געוואָרען אידיאָטיש פון די מאַטערנישען — האָבען זיי גוטמוטיג געשמייכלט מיט זייערע קראַנקע, ווילדע אויגען צו די פּערשיעדענ־פאַרבינדקאַליערטע מאַסען, וואָס האָבען אָנגעפילט די אָנגעשטאַפטע גאַסען, די פּענסטער און די באַלקאָנען, וואו די פּראַצעסיע איז דורכ־געגאַנגען. אַנדערע בעלי תשובות, אָנגעטאָן אין די פּאַנטאַסטיש־בע־מאַהלטע העמדער, פלעגען אַרויסלויפּען פון די רייהען און וואָרפּען זיך צו די פיס פון דעם פּעבעל, אַז מען זאָל זיי שלאָגען און טרעטען מיט די פיס פאַר זייערע זיגל. דאַס האָבען די בעלי תשובות געמוזט טון יעדעס מאָל, ווען מען האָט זיי אַרויסגעפיהרט פון די קערקערס און געוויזען זיי פאַר'ן עולם. דער פּעבעל האָט זיי געשלאָגען און גע־טראַטען מיט די פיס. די ווייבער האָבען זיי געשפּיגען אין די פּנימ'ער, און זיי, די בעלי תשובות, האָבען מיט אידיאָטישע, גוטמוטיגע שמייכל־לען אָנגעדאַנקט דערפאַר. אַנדערע פון די בעלי־תשובות זיינען גע־גאַנגען מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין די הענד, גלייכגילטיג, ווי פּער־גליווערטע סטאַטוען: הויכע, אויסגעצויגענע, איבער די סקעלעטען־ביינער אַריבערגעצויגען דאַס משוגענע העמד פון די „סאמביניעמא“.

מיט נאקעטע, פערבלומיגטע פיס און ווילדע האר און קאלטע אויס-
געלאשענע אויגען — אזוי זיינען זיי געגאנגען מיט די אָנגעצונדענע
ליכט אין די הענד, ווי זיי וואַלטען געגאנגען מיט גלייכגילטיגקייט
אין טויט אַרײַן.

אַנדערע זיינען געטראָגען געוואָרען פון שוואַרץ-איינגעהילטע דאָ-
מיניקאנער אין טרונעס, וועלכע זיינען געווען אַפּען. אין די טרונעס
זיינען געזעסען די פּערפּייניגטע בעל־ית־שובות מיט טויט־אויסגע-
בלייכטע פּנימ'ער און האַבען געהאַלטען אָנגעצונדענע ליכט אין די
הענד. א שרעק האַבען די לעבעדיג־טויטע אָנגעוואָרפּען אויף דעם
פּעבעל פון רוים. דער פּעבעל האָט געקניעט, גע'צלמ'ט זיך און גע-
בעטען גאָט, אז ער זאָל זיי אָפּהיטען, אז זיי זאָלען ניט געשטרױכעלט
ווערען און ניט אַרײַנפאַלען אין דער זינד פון פּראַקטיצירען אידיש-
קייט.

אַ שטאַלץ אין געווען די קירכע אויף דעם מאַרש פון די בעל־
תשובות. דאָס איז געווען דער זיעג פון דער קריסטליכער אמונה, און
די טויטעו־ליכט אין די הענד פון די בעל־ית־שובות האַבען בעל־ויכמען
די גערעכטיגקייט אין דעם אמת פון דער קאָמונישער קירכע...
און דערנאָך איז געגאנגען זי, יעפּתה.

פאַר איהר האַבען די נאַנעס פון קלױסטער „דאָס הייליגע האַרץ“
אַרויסגעטראָגען דאָס בילד פון די „מוטער אין לעבע“ און באַלד
הינטער'ן בילד איז מיט מאַיעסטעטישע טריט געטראָמען, אין איהר
בלאָהע סאַמעט קלייד מיט באַרוועסע פיס און צולאָזענע האַר, די
כישוף־מאַכערין פון קאַסמיליען. מען האָט ניט געוואוסט, וועלכע עס
איז די אמת'ע „מוטער פון לעבע“, צי די אויפ'ן הייליגען בילד, צי
די, וואָס געהט הינטער איהר. זיי זיינען ביידע עהנליך געווען ווי
צוויי טראַפּענס וואָסער, ווי צוויי זונען־שטראַהלען, נור מיט דעם אונ-
טערשיעד, וואָס „די מוטער פון לעבע“ איז אויף דעם הייליגען בילד
געווען שוועבענדיג אין דער הויך איבער דעם באַלעם פון דער ערד.
און איהר נאַקעטער לױכטענדער קערפּער האָט זיך אָנגעהויבען צו אַנט-
פּלעקען ווי די זון פון די וואַלקענס, פון איהר בלויען סאַמעט־מאַנטעל,
וועלכער איז געפאַלען פון איהר — איז די צווייטע „הייליגע מוטער“
איז געווען אין גאַנצען פּערהילט אין איהר סאַמעט קלייד, בלויז איהרע
נאַקעטע פיס האַבען זיך אַרויסגעזעהן. אַבער מיט איהר גאַנג איז זי

געווען אזוי שוועבענדיג, ווי יענע אויפ'ן בילד. דער פעבעל אָבער האָט פאר די איינגעהילטע הייליגע מוטער מעהר מורא געהאט, מעהר געט ליכען אבשיי געהאט, ווי פאר די אויפגעהילטע אויפ'ן בילד. דער פעבעל האָט ניט געקענט איבערטראַגען איהר בליק, און מען האָט מורא געהאט צו קוקען איהר גלייך אין פנים אַרײַן. איהר פנים איז יעצט, איז גאנג צווישען די הייליגע בילדער, געווען מעהר געטליך, מעהר פירכטערליך-הייליג, מעהר הימליש, ווי דאָס געזיכט פון בילד. איהרע אויגען האָבען געקוקט מיט אַזאַ ערבאַרמונג אויף דעם פע- בעל, וואָס האָט אָנגעפילט די גאסען, אויף אלעס, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי געהמט אַרום אַלצדינג מיט איהר בליק, דריקט עס צו צו איהר האַרץ און וויינט דעריבער און טראַכט דעריבער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי זעהט דאָס, וואָס שמעהט הינטער יעדען איינעם, זיין גורל און זיין בעשערטקייט, און זי וויינט איבער איהם און טרוי- ערט איבער איהם... האָבען טהײל פון פאַלק אינסטינקטיוו אראַבנגע- לאַזט זיך אויף די קניע פאר איהר, איינגעבויען די פנימ'ער צו דער ערד, גע'צמל'ט זיך, אין דער טיעפעניש פון האַרצען געבעטען...

דערנאָך האָט מען געזאָגט, אַז זי האָט יעדען איינעם, וואָס האָט איהר געקוקט אין פנים אַרײַן, פער'כישופ'ט אויפ'ן לעבען לאַנג, און יענער האָט זי געדענקט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען, זי געזעהן פאר זיינע אויגען ביי זיינע תפילות, געדיענט צו איהר און געבעטען צו איהר...

אַז דער צוג איז אָנגעקומען אויפ'ן פלאַץ „קאמף די פיאַראַ“, איז שוין דער פאַפּסט און זיין סוויטע, און דער גרויס-אינקוויזיטאָר מיט דעם הייליגען טריבונאַל געווען אויסגעזעצט אין זייערע לאַזשען אונטער די רויטע חופות. און דער פעבעל, וואָס האָט אָנגעפילט דעם גאנצען פלאַץ, איז אזוי דערשראָקען און שטיל געוואָרען, אזוי ווי ער וואָלט דערזעהן אַן ערשיינונג פון דער געטליכקייט. די דאָמיניקאַנער מאָנאַכען האָבען זיך אַרומגעשטעלט מיט די קירכען-בילדער אַרום דעם פאַפּסט און דעם הייליגען טריבונאַל. נור די נאנעס פון דעם קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“, האָבען צוגעפיהרט דאָס בילד פון די „מוטער פון לייעבע“ נאָהענט פאר'ן „שטויס“ און האָבען עס אויפ- געהויבען אין דער הויך, אַז דאָס פאַלק זאַל זעהן דאָס געשטאַלט פון

דער, צוליעב וועמען עס ווערט היינט פערברענט א לעבעדיגער מענש. נור דער פעבעל האט ניט געוואלט קוקען אויף דער טויטער כישוף-מאכערין, נור אויף די לעבעדיגע. דער פעבעל האט זיך ערגעצט מיט יעדע בעוועגונג, וואס די פון איהם אזוי גוט געקענטע און אזוי הייליג פערגעמערטע געשמאלט מאכט. דאס פאלק האט עס געזעהן ווי א וואונדער, ווי אן אונערקלעהרבארען כישוף, וואס דאס לעבעדיגע בילד, וואס געהט נאך דעם טויטען, קען געהן, בעוועגען זיך, און אטעמען ווי אלע מענשען.

— זעהט, זעהט, ווי זי טרעט, אזוי ווי זי וואלט די ערד ניט אנגעריהרט מיט איהרע פיס.
— דאס מאכט זי מיט כישוף.

— זי וויינט. זעהט די טרערען אין איהרע אויגען.
— ניין, זי שמייכלט, איהרע אויגען שמייכלען מיט פייכטקייט.
— דאכט זיך, איהרע ליפען בעוועגען זיך, אזוי ווי זי וואלט רעדען.

— שטענדיג בעוועגען זיך איהרע ליפען, אויפ'ן בילד, זעהסטו ווי די ליפען פון די הייליגע מוטער בעוועגען זיך.
— און זעהסטו, ווי די אויגען פון די הייליגע מוטער וויינען, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען, און דאך שמייכלען זיי, פון טרעהרען ארויס שמייכלען זיי, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען.
— קוקט ניט אין איהר פנים אריין, איהר וועט פער'כישופ'ט ווערען! — האט א פרוי אריינגערעדט אין די גרופע.
— עס איז אזוי גוט צו קוקען אין איהר פנים, און דאס לייב זאך לען די פלאמען פערצעהרען? עס איז א רחמנות.
— דער רוקען, דאס פנים, די לאקען — דאס אלעס זאל פערברענט ווערען!
— איהר זיינט פער'כישופ'ט! זי האט אייך פער'כישופ'ט, ווייל איהר האט צו לאנג געקוקט אין איהר פנים אריין.
— זי וועט אלעמען פער'כישופ'ען, אפילו די פלאמען פיער וועט זי פער'כישופ'ען.
— און אפשר איז זי טאקע א הימלישעס וועזען? אפשר טאקע אז איבעררדישעס געשמאלט?

— דאָס וועלען די פלאַמען איבערצייגען: איז זי א הימלישעם וועזען, וועלען די פלאַמען איבער איהר קיין שליטה ניט האַבען. אַז יעפּתה איז אַרױפּגעגאַנגען אױף דעם שטױס פּון די ספּרים, און איז געבליעבען שטעהן אין דער הויך אױף דער פּיראַמידע, האָט זיך איהר קאַפּ פּערוואַרפּען צום הימעל, איז איהר געשטאַלט נאָד מעהר עהנליכער געוואָרען צו דעם געשטאַלט פּון הייליגען בילד. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי זעהט גאַרנישט וואָס עס טוט זיך אַרום איהר, און עס געהט איהר אױך נישט אַן. איהר קאַפּ פּערוואַרפּען איז דער הויך, האָט זיך געדאַכט, אַז איז אַן אױגענבליק הױבט זי אױף איהרע הענד, זי פּערשפּרייט זיי און זי פליהט אַרױף אין דער הויך, און איהר בלאַהע סאַמעט קלייד פאַלט פּון איהר לייב אַראָב אױפ'ן שטױס־פּייער — פּונקט אַזוי ווי אױפ'ן בילד. דאָס פּעבעל האָט זיך דער־שראַקען פאַר איהר. עס איז שטיל געוואָרען, ווי איז דער קירכע ביים געבעט. דאָ און דאָרט האַבען טיילען פּון פּעבעל אױסגעשטרעקט זייערע הענד נישט צום הייליגען בילד, וואָס די נאַנעס פּון קלױסטער האַבען געהאַלטען פאַר איהר, נור צו דער אמת'ער, צו דער לעבעדיגער, צו דער עטעמדיגער און צו דער בעוועגליכער, „היי־ליגער מוטער“, וואָס שטעהט אױפ'ן שטױס פּון די הייליגע ספּרים, איהר קאַפּ פּערוואַרפּען איז דער הויך צום הימעל און מיט איהר רחמנות'דיגע בליק געהמט זי אַרום די גאַנצע וועלט איז איהר צער. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז נאָד איז אַן אױגענבליק, און דער צו־רייצטער פּעבעל וועט זיך אַרױנרייסען און אַבראַטעווען די „הייליגע מוטער“ פּון די פּלאַם פּייערען...

און ווען דער פּעבעל האָט זיך שוין געהאַט בערוהיגט און עס איז שטיל געוואָרען, אַז מען האָט געקאַנט הערען דאָס שווערע אַטעמען פּון די מאַסען, ווי א דורשטיגע חיה וואָלט געאַטעמט, האָט זיך דער גרויס־אינקוויזיטאָר אױפּגעהױבען פּון זיין לאָזשע און איז איבערגע־נאַנגען צו דעם טראָהן פּון פאַפּסט, געשטעלט זיך אױף די שוועל פּון טראָהן און פּון פּראַטאַקאַל געלעזען די בעשולדיגונג און דעם פּסק־דין פּון דעם הייליגען אינקוויזיטאָרישען טריבונאַל געגען די כּשור־מאַכע־ריז פּון קאַסטיליען, ווי מען האָט זי שוין איבעראַל גערופּען: — שטערבליכער מענש! — האָט דער קאַרדינאַל אױסגערופּען מיט א הויכער באַסאָווער שטימע צו יעפּתה — — — דער הייליגער

טריבונאל בעשולדיגט דיר, אז דו האסט מיט דער מאכט פון כשוף, וואס דו האסט גענומען פון די אונריינע אידישע ספרים, וועלכע ווער רען פערברענט היינט מיט דיר פאר די גלארע פון גאט און זיין קירכע, אראכגעשווארען דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פריי, די הייליגע מוטער, ווי זי ענטפלעקט זיך אויפ'ן בילד „די מר טער פון ליעבע“, וואס געפינט זיך אין קלויסטער פון די ריינע נאנען. „דאס הייליגע הארץ“. דער הייליגער טריבונאל בעשולדיגט דיר, אז דו האסט דיר דאס געזיכט אנגעטאן אויף דיין אונריינעם פנים, כדי צו פערפיהרען דאס גלויביגע קריסטען-פאלק, און דו ביזט צוויי מאל ערשינען אין דעם געזיכט פון גאט'ס מוטער: אין דעם טאג פון פער-פלייצונג אין דער אידישער געטא און אין דעם טאג פון קארנאוואל, כדי צו ראטעווען דינע אונגלויביגע ברידער פון דעם מיט רעכט אויפ-גערעגטען גלויביגען פאלק. און אויך איצט, אין די לעצטע מינוטען פון דיין אונגלויביגען לעבען, פערשטעלסטו זיך מיט דעם געזיכט פון דער הייליגער מוטער, כדי דו זאלסט אנווארפען אויף דעם גלויביגען קריסטען-פאלק א שרעק און ניט לאזען אויספיהרען דעם פערדיענטען משפט. דער הויכער טריבונאל האט דארום פער'משפט דיר צו פער-ברענען, כדי דו זאלסט דורך פייער בעווייזען דיין אונשולד. ביזטו אן איבער-ערדישעם וועזען, וויין דיין קראפט און פעריאג די פלאמען פייערען פון דיר, אזוי ווי עס האבען געטאן די קירכליכע הייליגע פאר דיר.

דער קארדינאל האט אויפגעהערט צו לעזען. דער פעבעל האט שטילגעשוויגען און געקוקט מיט אנגסט אויף יעפתה, וועלכע איז גע-שטאנען ווי שוועבענד איבער דעם שטויס ספרים און האט גאר נישט געזעהן וואס ארום איהר טוט זיך. איהר שוין האט זיך געפונען דא, אבער זי אליין שוועבט ערגעץ אנדערשוואו — ווייט, ווייט פון דאנען. די נאנען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“ האבען יעצט געזענען צוגעטראגען צו איהר דאס הייליגע בילד, אויפגעהויבען עס איבער איהר, און געוויזען דאס פאלק איהר בילד.

דער קארדינאל מיכעל גראסליערי, דער גרויס-אינקוויזיטאר, האט יעצט אנגעהויבען צו בעמען זיך ביי איהר מיט א וויינענדיגען קול: — א, זינדיגע, גיב צוריק אונזער געבענשטע פרוי, די הייליגע מוטער (ער האט אנגעוויזען אויפ'ן הייליגען בילד, וואס די נאנעם

האַבען געהאַלטען פאר איהר) איהר געזיכט, וואָס דו האָסט גע'גנב'עט מיט דיין כּשוף און דו טראָגסט עס אויף דיין אונריינעם פּנים. אַ זינדיגע, מאַטער ניט די הייליגע פּרוי. זעה ווי זי לייַדט, ווי פון איהרע אויגען ניסען זיך טרעהרען (ער ווייזט אויפ'ן הייליגען בילד, וואָס די נאַנעס האָבען געהאַלטען), איבער דעם, וואָס דו האָסט איהר הייליג געזיכט גע'גנב'עט און דו טראָגסט עס צו פּערפּיהרען מענשען אין דעם נעץ פון דיין זינד. מאַטער נישט די געבענשטע פּרוי, מי אויס איהר הייליג געזיכט פון דיין פנים און לאַז עס אַרויספליהען ווי אַ מאַדל'ס, ווי אַ וואַלקענדעל, אין הימעל אַרײַן, צו איהר געליעבטען זוהן, יעזום קריסטוס. לאַז עס ניט פּערברענט ווערען מיט דיין אונ-ריינעם קערפּער. האָב רחמנות, און שענק צוריק דאָס געזיכט די היי-ליגע מוטער.

די נאַנעס האָבען זיך געווישט די טרעהרען פון די אויגען מיט זייערע שוואַרצע אַרבעל, און האָבען מיט זייערע געהאַפטענע טיכלעך אויסגעווישט „די טרעהרען“ פון געזיכט פון דער הייליגער מוטער אויפ'ן בילד, און דער פּעבעל אַרום איז אזוי געריהרט געוואָרען דער-פון, אַז זיי האָבען זיך געוואַלט וואַרפּען צום שטויס צו די כּשוף-מאָד-כּערין, און מיט געוואַלד איהר „אויסטון“ איהר געזיכט און צוריקגע-בען דעם בילד. אַנדערע האָבען מיט גרויס נייגיגריגקייט און האַרץ-קלאַפּונג געקוקט אויף די כּשוף-מאַכּעריין, און האָבען געוואַרט, אַז זיי זאָל געריהרט ווערען פון דעם גרויס-אינקוויזיטאָר'ס בעמענדע רייד און זיי וועט „אויסטון“ דאָס געזיכט פון דער הייליגער מוטער און דאָס „געזיכט“ וועט פליהען אין הימעל אַרײַן, און עס וועט זיך בעווייזען דאָס אמת'ע געזיכט פון די כּשוף-מאַכּעריין, מיט הערנער, מיט אַז אויג אין שטערן. אַבער די כּשוף-מאַכּעריין איז אלץ געבליעבען שטעהן אויפ'ן שייטערהויפּען, אזוי ווי פּריהער, ווי שוועבענדיג איבער די היי-ליגע ספרים, וועלכע זיינען געווען אַרום איהר. אַרויפגעוואַרפּען דעם קאַפּ מיט שטאַלץ אין דער הויך, האָט יעפּתה, ווי דער מנהג איז געווען ביי די אידישע מאַרטירער, פּערמאַכּט די אויגען, כּדי זיי זאָל פאַר איהר הייליגען טויט ניט קוקען די רשעים אין פנים אַרײַן, וואָס דאָס איז פּערוועהרט געווען לויט'ן אידישען דין, אזוי ווי דאָס האָבען געמאַן די אלע, וואָס זיינען גענאַנגען פאַר איהר און נאָך איהר אויף קדוש השם.

מיט ציטערענדע הערצער האט דער פעבעל געווארט צו זעהן וואס עס וועט זיין. און זיי האבען געזעהן, ווי דער פאפסט האט זיך אויפגעהויבען פון זיין טראהן, אראבגעניעדערט, אָנגעלעהנט אויף די ארעמס פון די קארדינאלען איבער די טרעפּלעך פון טראַהן. און צוויי שוואַרץ-בעדעקטע מאַנאכען האָבען איהם אונטערגעטראָגען צוויי שוואַרצע ברענענדיגע פּאַקלען.

דער פאפסט האט די פאקלען גענומען אין ביידע הענד. אָננער-לעהנט אויף די קארדינאלען איז ער צוגעגאנגען צו דער פיראמידע פון די ספרים. און ווען ער האט אָנגעצונדען דעם שטויס, אויף וועלכען יעפּתה איז געשטאַנען, האָט זיך דערהערט אן אויסגעשריי פון פעבעל: — דער שטויס ברענט!

דערשראָקען, בלייד, מיט ציטערענדיגע נאָזלעכער און קלאַפּענדיגע הערצער, איז דער גרויסער ים קעפּ פּערוואַנדעלט געוואָרען איז איין לעבעדיגעס וועזען און צוגעקוקט זיך מיט שרעק, וואָס דאָ וועט גע-שעהן.

לאַנגזאַם האָט זיך געטליעט דאָס פייער און ניט געוואָלט זיך אַנכאַפּען. כאָטש דער שטויס איז געווען בעשמיערט מיט סמאָלע און זשעגעכץ. און ווען, ענדלִיך, עס האָבען זיך אָנגעכאַפּט די פּאַפּירענע ספרים, האָט זיך דער פּאַרמעט פון די געשריעבענע ספרים און די אייזען בענדער פון די ערשטע געדרוקטע ספרים געטליעט און ניט געוואָלט זיך אַנכאַפּען. ענדלִיך, ווען דאָס פייער האָט שוין געהאַט איבערוועלטִיגט דאָס ברען-מאַטעריאַל און געוואָרפּען זיך דערויף מיט אן אויסגעשריי און א קנאַל, ווי א הונגעריגע חיה אויף רויב און האָט מיט חוצפּה אָנגעהויבען ארויסשטרעקען זיינע נאַקעטע פייער-צונגען אין דער הויך צום מענשען, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן שטויס, צום שרעק און פּערצווייפּלונג פון פעבעל, האָט עפּעס אן אונגעריכטער ווינד געבלאָזען און אַוועקגעיאַגט די פּלאַמען פון דעם לעבעדיגען מענשען. אַ מינוט האָט זיך געדאַכט, אַז א געהיימע האַנד האַלט צוריק די פּלאַ-מען פייער ביי זיינע ברענענדיגע הינטישע קודלעס, ווי א ווילדען הונד צוריק, און יאָגט אָב זיינע ברענענדיגע הינטישע לאַפּעס פון דעם לע-בעדיגען וועזען. דער פעבעל, וואָס האָט עס צוגעזעהן מיט קלאַפּענדע הערצער און דערשראָקענע אויגען, האָט אויפגעציטערט. בלייד זיי-נען געוואָרען די נאַנעס, דערשראָקען די קארדינאלען. דאָ און דאָרט

האט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פעבעל: „א נס! א נס!“
 אבער פלוצלונג האט דאס פייער געגעבען א קנאק, ווי אן אויס-
 געשריי פון זיך, דאס פייער האט בעקעמפפט די געהיימע האנד, וואס
 האט געיאגט זיינע פלאמען פון לעבעדיגען מענשען און דער פייערדי-
 גער הונד האט זיך בעפרייט. צוערשט האט ער געגעבען א שטרעק
 אויס א צונג און מיט תאוה געגעבען א לעק די נאקעטע פיס פון דעם
 לעבעדיגען מענשען, און פאר גליק אויסגעשריען מיט א קנאק. און
 מיט אמאל האט זיך דער פייער געגעבען א וואָרף אויפ'ן מיידעל. מיט
 א געשריי האט דער פייער אויפגעגעסען איהר סאמעט קלייד, א לעק
 מיט די צונג און דאס קלייד האט זיך אויפגעריסען און אַראָבגעפאלען
 פון איהר לייב, און עס האט זיך ענטפלעקט איהר קלאָהר, שיינענדיג
 לייב.

דאס פייער האט זיך אויף אן אויגענבליק אַבגעשטעלט, ווי עס
 וואַלט געוואַלט בעטראַכטען דעם שיינענדיגען יונגען מיידעל-לייב,
 וואָס ער געהט עסען. און צוזאַמען מיט דעם פייער האט דער אויפ-
 גערעגטער פעבעל געגעבען א געשריי אויס פאר דעם מיידעלשען נאָ-
 קעטען געשטאַלט. און אז אויגענבליק האט מען געזעהן ווי דאָס לע-
 בעדיגע וועזען איז פייער כאפט אונטער מיט דער האנד דאָס ברע-
 נענדיגע קלייד און פערדעקט מיט דעם פלאמענדיגן קלייד איהר נאָ-
 קעט לייב, און דאמאלס האט זיך פון פייער ארויסגעהערט יעפתה'ס
 איין איינציג ווארט, וואָס זי האט אויסגעשריען מיט א הויך קול:
 — שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

נאך איהר האט זיך געהערט אן עכא פון פעבעל ארויס. אימי-
 צער פון מיטען פון פאלק ארויס האט איהר אַפגעענטפערט:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

אבער דער פעבעל האט דאָס אלעס ניט געהערט. ער איז פער-
 כאפט געוואָרען פון דעם בילד, וואָס ער האט געזעהן, צוקוקענדיג
 זיך מיט שמראַהלענדע אויגען און אויסגעשטרעקטע צונגען.

דאס פייער האט זיך געשפיעלט מיט זיין קרבן, ווי עס וואַלט
 איהם א שאַד געווען אויפצועסען מיט אמאל דאָס יונגע לייב פון דעם
 מיידעל, האט ער זיך געפרעהט מיט יעדען טייל פון איהר, צוערשט זי
 בעלעקט מיט זיינע נאָסע צונגען. דערנאָך האט ער אַנגעצונדען איהרע

האר. דער ווינד האט אויפגעכאפט די פלאמענרע האר, און א מינוט האט עס אויסגעזעהען, ווי א פייערדיגע זון צוגיסט זיך ארום איהר קאפ. איהר נאקעטער קערפער איז געווען רויט בעגאסען מיט פייער און א זון האט געברענט איבער איהר קאפ. זי האט אויסגעזעהן, ווי א פאנטאסטיש געשטאלט, וואס איז אראבגעפאלען פון הימעל. נור ווען מיט אמאל האבען שטראמען בלוט פון איהרע געפלאצטע אדער רען, פון איהרע געשפאלטענע בריסטען געגאסען זיך אין פייער, ווי זאפט פון א יונגע פרוכט, איז דאס פאלק ווילד געווארען. דאס אויפ-פלאמענדע בלוט אין פייער האט אונטערגעצונדען זייערע חושים, און גע'שיכור'ט זייער בלוט מיט תאוה, און מיט אויסגעשטרעקטע צינגער האבען זיי אנגעהויבען צו שטופען איינער דעם אנדערען נעהענטער צום שטויס פייער צו. און ווען דאס פייער האט פאר לויט און גענוס געקנאקט, האבען זיי מיטגעשריען פאר פרייד און פערציקונג. זיי האבען מיט אמאל דאס פייער מקנא געווען זיין יום-טוב און אויך גע'וואלט זיין אויף דער חתונה. האבען זיי זיך געלאזט צום שטויס צו און אנגעהויבען צו כאפען אויס דעם פייער ארויס שטיקער טליענר דיגעס קלייד, פלאמענדיגע האר, שטיקער פערבלומיגע, ברענענדיגע מענשליכע קערפער-טיילען. עס האט ניט געהאלפען דאס קלאפען מיט די קאנטשיקעס, מיט שפיצרוטען, אפילו מיט די נאקעטע האקסער-סערס פון די אינקוויזיציאנס-מאנאכען איבער די קעפ פון פעבעל — דער פעבעל פון רוים איז שיכור געווארען פון בלוט און פון פייער.

בחנם האבען די נאנעס פון קלויסטער אויפגעהויבען וואס אמאל העכער דאס בילד פון יעפתה איבער די קעפ פון דעם פעבעל און און געהויבען צו זינגען צום בילד לויב-ליעדער און דאנק-ליעדער און גע'ווארפען זיך אויף די קניע. דער פעבעל האט געדיענט צו אן אנדער נאט, און ניט געוואלט די טויטע געטער אויף די בילדער. עס איז צוריק אויפגעשטאנען דער אלטער גאט מולד. און דער פעבעל פון רוים האט געדינט צו איהם — מיטגעטאנצט און מיטגעפרעהט זיך מיט איהם איבער זיין קרבן. אין איינעם מיט די פייער-מילער האט עס געטרונקען דאס בלוט פון דער לעבעדיגער יעפתה, צוזאמען מיט די פייער-צונגען געקנאקט די יונגע מיידעלשע בייער און ארויסגע-יאכטצט און ארויסגעשריען פאר פרייד צוזאמען מיט די פייער-קאלען איבער יעדען טראפען בלוט און פלייש פון דער לעבעדיגער יונגער

מיידעל, וואס ווערט פערצעהרט אין די פלאמען פייער... איינזאם זיינען אלץ געשטאנען די נאָנעס פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ מיט דעם בילד פון יעפתה און געקניעט פאר איהר און געזונגען צו איהר די ליעדער, בשעת די פלאמען האָבען אויפגעצעהרט די לעצטע רעשטען פון דער הייליגער יעפתה.

פלוצלונג האָט זיך א צואוויילדעטער יונגער-מאן, מיט א בלייד גע-זיכט, איינגעהילט אין א שוואַרצער הילע, דורכגעריסען דורך דעם צווישעטען עולם צו די נאָנעס מיט דעם הייליגען בילד, און האָט א דאָלד, וואָס ער האָט ארויסגעצויגען פון זיין שוואַרצער הילע, אריינ-געשטאכען אין דעם הייליגען בילד'ס האַרץ אריין.

אַ טויט-אויסגעשריי האָט זיך דערהערט פון די נאָנעס, פון די גלחים, פון די מאַנאָכען. א מינוט אין אלעם שטיל געוואָרען. געוואָר-פען זיך אויף דער ערד פאר'ן געשטאָכענעם בילד, און דער צורייצ-טער עולם האָט מיט שרעק זיך אומגעקוקט. דער בלייכער יונגער מאַן האָט נאָר געהאלטען דעם דאָלד אויסגעשטרעקט אין זיין האַנד און געשריען הויך מיט אן אונמענשליכער שטימע:

— פאלק פון רוים! איד האָב זי געמאָהלען אין אונריינקייט. גע-שאַפען מיט זינדיגע פערלאַנגען. זי איז די אונריינע (ער ווייזט מיט'ן דאָלד אויפ'ן הייליגען בילד) — די הייליגע ווערט פערברענט דאָרט אין פייער!

צעהנדליגע עדות פון דעם פעבעל, וואָס זיינען געווען פערזא-מעלט אויפ'ן פלאץ „קאמף די פיאַרא“ האָבען אונטער א שבועה עדות געזאָגט, אַז זיי האָבען עס אליין געזעהן, און די קירכען-שרייבער האָ-בען עס פערשרייעבען אין די קירכען-בראַניקעס פאר די שפעטערדיגע דורות, אַז ווען דער משוגע-געוואָרענער מאהלער פאסטילאַ האָט זיין דאָלד אריינגעשטאכען אין דעם הייליגען בילד „די מוטער פון ליבעל“, האָט א שטראָם בלוט אַרויסגעשפריצט פון דעם הייליגען בילד.

די נאנעם פון קלויסטער „דאָס הייליגע הארץ“ וויזען נאָר אַז
 ביז'ן היינטיגען טאָג אויף די צוויי טראַפּען כלומ, וואָס זיינען פּער-
 גליווערט געוואָרען אויף דער ברוסט פון דעם הייליגען בילד, „די
 מוטער פון ליבע“, וואָס געפינט זיך מיט זיי אין קלויסטער, און
 ווערט נאָר ניי היינטיגען טאָג בעטראכט אלס די בעשיצערין פון
 פּערליגמאַט.

ע נ ד ע.

קדוש השם

„מיר שעהמען זיך אלעס ארויסצושרייבען וואָס
די קאָזאָקען און מאַטארען האָבען געמאָן מיט די
אידען, כדי מיר זאָלען נישט פאַרשעהמען דעם מין
מענש, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין גאָט'ס גע-
שמאַלט.“ — (פון אַן אַלט ספר).

עֲרֵשְׁמֶע מַהֲיִיל

קאפיטעל 1.

„העט, ווייט ארויס אין סטעפ!“

געזעהן האָט מען גאָר נישט. אַלעס איז געווען איינגענומען אין אַ וואַלקען רויך וואָס האָט געזעצט פון ערשט אונטערגעהייצטען פּיעקעליק, גלייך אין שטוב אַרײַן. פון רויך האָט זיך געהערט אַ אינגעלש קוויטשעדיג קול'כעל, וועלכעס האָט זיך אונטערגעאייילט גאָך אַן אונגעדולדיגע מענליכע שטימע:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט. ה' — גאָט, אל משה —
צו משה'ן, לאָמור — אזוי צו זאָגען.

ווען די קנױלעך רויך האָבען אָנגעהויבען שיטערער צו ווערען, האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטפּלעקען ווי דורך אַ נעבעל צוערשט דער גרויסער, גרויסער פּיעקעליק, וועלכער האָט פאַרנומען אַ האַלבע שטוב, און אויף איהם האָט זיך באַוויזען עפעס גרויסעס, אומגעלומפערט טעם און דונקעלעס. ווי איין שטיק פּיעקעליק וואַלט זיך אָפּגעריסען פון אַנדערען און האָט זיך אָנגעהויבען צו באַוועגען. עפעס האָט אָנגעהויבען צו יערען און אויסוואַקסען אין אַ געשטאַלט פון אַ מענש מיט אַ גרויס-גרויס בויך און אַ לאַנגער רויטער באַרד און באַלד איז אויך פון רויך אַנטפּלעקט געוואָרען אַ לאַנגער און ברייטער קרעטש-מע טיש, איבער וועלכען עס איז געשטאַנען אָנגעשטעלט פאַרשיע-דענע פעסלעך און באַטשקעס קליינע און גרויסע מיט בראַנפען, שטויסען מיט שניטסחורה, טראַטלעך ליכט האָבען פון אַ פּאַליצע אַראָפּגעהאַנגען — און הינטער דעם קרעטשמע טיש איז געזעסען אַ איר מיט געקרייזעלטע פּאות אין אַ פאַרפּערט קאַפּעל, איינגע-

הילט אין עפעס אזא ווייבערשע ברוינע וואטיווקע, איבער וועלכען
עס איז געווען פארבונדען מיט א שאַל און א טוך און געשאַקעלט
זיך איבער א גרויסען ספר. אויף איינעם פון די פעסלעך בראַנפּען
אויפ'ן קרעטשמער'ס טיש איז געזעסען א אינגעל אָנגעטאָן אין גאַר
צען אין ווייסען, א ווייס כאַלאַמעל, א ווייס קאַשקעטעל און איינגער
הילט אין א גרויסען טלית־קטן און נאָכגעשאַקעלט זיך נאָכ'ן טאַטען
איבער'ן חומש, מיט א קוויטשענדיגען קול'בעל :

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה' — גאָט, אל משה —
צו משה'ן, לאמור — אזוי צו זאָגען.

נאָר לאַנג האָט מען דעם טאַטען מיט דעם זעהן נישט געלאָזט
זיצען ביים חומש. פון פיעקעליק האָט זיך יעצט באוואויגען דאָס
גרויסע, דאָס טונקעלע, דאָס אומגעלומפערטע. ערשט יעצט ווען עס
איז געווען אָפּגעשיידט פון פיעקעליק, האָט מען געקענט דערקענען.
עס איז געווען א הויכער, דיקער בעל־גופ'עדיגער פאָפּ, ווי א שטיק
פיעקעליק וואָלט גערוקט זיך, שאַקלענדיג זיך אויף די פיס. ער האָט
זיינע הענד אַריינגעשטעקט אין ברייטען רויטען גאַרטעל; מיט א
באוועגונג מיט'ן שטערען אָהנע צו באַנוצען די הענד דערצו, האָט ער
אַרויפגעשאַרט זיין הויכען פוטערנעם שטריימעל אויפ'ן שפיץ קאָפּ,
דער גיעדעריגער קורצער שטערען האָט אַנגסטען געשלאָגען, וואָס
האָבען זיך אַראָפּגעקייקעלט אויף זיין באַהאַרטע נאָז און זיינען פאַר־
שוואונדען אין דער אונגענדליכקייט פון זיין לאַנגער, רויטער באָרד.
א מינוט האָט ער באַטראַכט דעם אידען. דערנאָך האָט ער אזוי גע־
זאָגט :

— מענדעל, מענדעל, האָב רחמנות אויף א קריסטליכע נשמה,
איין קווערטעל נאָך, נאָר דעם שטן דעם פאַרשאַלטענעם צו פאַר־
טרייבען. דעם בייזען גייסט וואָס דאָקומטשעט מיך אַנשכור'ען. איך
וועל איהם איינשלעפערען און פאַרטרייבען. האָב רחמנות, מענדעל !

— אַי, אַי, פאַטערי, פאַטערי, דעם שטן דעם בייזען וועסטו
נישט אַנטרינקען, וועסט איהם נישט פאַרטרייבען. וואָס מעהר דו
וועסט זיין טרפּה'נעם האַלז נאָכגעבען — אַליץ מעהר וועט ער דיר
דאָקומטשען. דו קאָרמע איהם נישט, דו לאָז איהם אויסדאַרען. אז
ער וועט זעהן, דער שטן דער פאַרשאַלטענער, אז ביי דיר קריגענט

ער גאָר נישט, אזוי וועט ער דיך פארלאָזען, אין סטעפאָן וועט ער אַרײַן, אין הידראַקען — און דיך וועט ער פארלאָזען.
 — האָסט גוט געזאָגט, קלוג גערעדט, דו ביזט אַ חכם, מענדעל, איך וועל דיך האָרען — זאָגט דער הויכער פּאָפּ און געהט צוריק צו זיין פּלאַץ צו דער הילצערנער באַנק ביים פּיעקעליק און פּרוואַווט זיך אוועקצוצען רוהיג, אָנלעהנענדיג זיין גרויסען קאַפּ אויף די ביידע פּלאַץ טשיגע הענד און מיט זיין לאַנגער געדיכטער רויטער באָרד, וואָס האָט זיך איהם גאָכגעשלעפט ווי אַ בעזים, אָפּגעווישט זיך די אַנגסטען פון פנים.

„ויאמר — און ער האָט געזאָגט, משה — משה, אל בני ישראל — צו די אידען, לאַמור — אזוי צו זאָגען“ — האָט דער איד ווייטער זיך גענומען צום לערנען מיט'ן אינגעל.
 דער פּאָפּ האָט אויפגעכאַפט דאָס וואָרט משה, און קנעמענדיג זיין לאַנגע רויטע באָרד מיט דער האַנד, האָט ער זיך געשפּיעלט מיט'ן וואָרט „משה“:

— משה, מוסיע, מוסיע — מיר קענען איהם, מיר ווייסען פון איהם. אין די הייליגע ביכער געלעזען וועגען איהם. גאָט האָט ער געזעהן, מיט גאָט האָט ער גערעדט, אויפ'ן באַרג סיני איז ער אויפגעשטיגען, מיר ווייסען פון איהם. אַ שפּעריל איז ער געווען צו זיין סטאַדע אַ גוטער, נישט אזוי ווי דו, סטעפאָן קוואַטאָון, — זידעלט ער זיך אַליין. וואָס אַ שטן האָט זיך באַזעצט אין דיין פעטען בויך און דאָקומשעט דיך. אַך, דו פארשאַלטענער, דו הונדען־זוהן, דו וועסט דיך ניט איינשטילען — איך וועל דיך דורכשלאָגען — און אַט האָסטו. — און דער הויכער פּאָפּ האָט זיך אָנגעהויבען צו שלאָגען מיט ביידע הענד אין דעם גרויסען דיקען בויך אַרײַן, וויפּיעל כוח ער האָט נאָר געהאַט.

— פּאָטער'ס! פּאָטער'ס! וואָס טהוסטו? וואָס איז מיט דיר? — האָט זיך דער איד דערשראַקען אָנגערופען, און זיינע פּאות האָבען זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען פאר שרעק.
 — ער וויל זיך נישט איינשטילען, דער הונדען־זוהן, — ווייזט ער אויפ'ן בויך — אזוי וועל איך איהם אַדורכשלאָגען.
 — נישט צופּיעל, פּאַמעליך, פּאַמעליך — האָט זיך דער איד געבעטען און ווייטער זיך גענומען לערנען מיט זיין אינגעל.

באלד אָבער איז דער גרויסער פאָפּ נאָך אַ מאָל צוגעקומען פאר'ן
מיש פון קרעטשמע, און אַ פארשעהמטער געזאָגט צום אידען :
 — אַדורכגעשלאָגען איהם און באַרוהיגען וויל ער זיך אליץ
 נישט, דעך הונדען-זוהן. ווייסטו וואָס, מענדעל, איך וועל זיך מיט
 איהם באַגען, ווי אַ נומער קריסט. ער דאָקומשעט מיך און איך וועל
 איהם דערפאַר בראַנדווין געבען צו טרינקען, מיט קריסטען-ליעבע
 וועל איך איהם בעהאַנדלען, אָט וואָס איך וועל איהם אָפּטהאַן. ער
 וועט זיך דערשרעקען און אַנטלויפען. וואָרום דאָרט וואו דער שטן
 דערשמעקט קריסטוס'ען, דאָרט ווייכט ער. ראַטעווע אַ נשמה, טייער
 רער, העלף אויספיהרען אַ קריסטליכע זאָך. צו פארטרייבען דעם שטן
 פון אַ זינדיגען בויד, העלף, מענדעלן.

געגען אזא טענה האָט דער איד אי ניט געקענט און אי מורא
 געהאַט זיך אַנטקעגען צו שטעלען. האָט ער ביטער אָפּגעקרעכצט איבער
 דעם גוט-אידישען גראָשען, וואָס ער האָט פאַרלאָרען ביי דעם
 האַנדעל צווישען דעם שטן און דער קריסטליכער ליעבע, אין וועל-
 כען דער איד איז געגען זיין ווילען געוואָרען אריינגעשלעפּט. ער
 האָט אָנגעגאַסען דעם שעפּערי'ל אַ גרויסע קוואַרט אַקעוויט און מיט
 נאָך מעהר אימפעט גענומען זיך שאַקלען איבער'ן חומש, וואָס איז
 געלעגען פאר איהם פאַרשפּרייט איבער'ן אַרבע כּנפות. און דאָס
 פאַטערי'ל האָט זיך גענומען צו דער הייליגער אַרבייט, צו פארטרייבען
 דעם שטן פון זיין גרויסען בויד מיט דער הילף פון קריסטליכער ליעבע
 און אידישען אַקעוויט.

די סצענע איז פאַרגעקומען צווישען דעם שעפּערי'ל פון דער
 אַרטאָדאָקסישער סטאַדע, פאַטערי'ל סטעפּאַן, און דעם אידישען
 קרעטשמער מענדעל אין אַ ווינטערדיגען באַשניימען נאָכמיטאָג אין
 דער קרעטשמע פון זלאַטשאוו. זלאַטשאוו איז געלעגען עט ווייט אַרויף
 אין פאַרדאָליער סטעפּ, ניט ווייט פון די „גרינע לאַנקע“ און האָט
 באַלאַנט צו דעם חראַנזע פון טשערנין קאַניץ-פּאַלסקי. מענדעל איז
 געווען דער איינציגער איד, וואָס האָט געוואַנט צו האַלטען די קרעטש-
 מע און די אַרטאָדאָקסישע צערקווע אין דער אַרענדא אַזוי ווייט
 אַרויס אין דער סטעפּ נאָהענט צו די זאַפּאַראַזשעס. מענדעל האָט
 אפילו געפּראַוואוּט צו פאַרפיהרען האַנדעל מיט די זאַפּאַראַזשעס, און

פלעגט אָפּט פּאַרפּאַהרען אין סעטש אויף דעם אָדער אויף יענעם זייט
 דניעפּער, וואו די פּרייע קאָזאַקען פּלעגען זיך צונויפּרייטען אויף באַ-
 ראַטונגען פאַר מלחמות מיט'ן טערק און אויף אויסצוקלייבען העט-
 מאַנעס. מענדעל פּלעגט פּיהרען צו די קאָזאַקען יוכטאָווע לעדער,
 וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון די אידישע גאַרבאַרושעס פון וואָה-
 לין, אויסגענייהטע שעפּסען-פּעלכלעך, פּלאַקסענע טיכער, פּויערשע קאָ-
 לירטע וואָל, רויטען געשטעלטען בראַנדווין און אידישע האַנגיקיכ-
 לעך, וואָס מענדעל'ס ווייב האָט אזוי באַ'טעמ'ט געבאַקען און זיי
 האָבען אזוי פאַרשמעקט די קאָזאַקען. טייל מאָל פּלעגט ער צוריק
 אַ היים קומען פון סעטש מיט אַ האַלב אויסגעפּליקטער באָרד, מיט
 אַן אויסגעפּליקטער פּאה, אָבער שטענדיג מיט אַ פּולען זעקעל קופּער
 געלד, פּוילישע פּייעמס און גילדענס, טערקישע זילבערנע שטיקלעך,
 אָדער ברענגען צוריק פאַר זיין סחורה טערקישע ביקסען און שווערדען,
 וועמעס הענטלעך זיינען געווען געשניטען פון עלפּען-ביין און אויס-
 געזעצט מיט מזרח-שטיינדלעך, טאָטערישע דיוואַנען, קאָזאַקע פּיל-
 סענע מאַנטלען. און מענדעל האָט פּאַרפּיהרט די קאָזאַקישע און
 טאָטערישע סחורות אויף די מערק פון טשיהרין, פון לובנא, וואו עס
 האָט געוואָהנט דער פּירשט ווישנוויטצקי, דער קניאַזש פון רוס,
 וועלכער איז געווען אַן אהב ישראל, און אין זיין שטאָרט האָבען
 די אידען געמעגט וואָהנען און פּריי האַנדלען.

מענדעל האָט גוט געלעבט מיט זיינע שכנים, די קאָזאַקישע
 כלאַפּעס. ער האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ געוועלכעל אין דער קרעטש-
 מע און ער האָט געהאַט פּרנסה בריווה. אָבער עס איז איהם שלעכט
 געווען, און מענדעל האָט ניט געקענט לעבען אָהן אידען. און אידען
 האָבען זיך ניט געוואָלט באזעצען אין זלאָטששאַוו, ווייל זלאָטששאַוו
 איז נאָך געווען אַן אונרײן מקום... זי האָט קיין שוהל און קיין בית-
 עולם ניט געהאַט. וויפּיעל מענדעל האָט זיך ניט באַמיהט צו באַקו-
 מען אַ רשות פון פּריץ צו בויען אַ שוהל, האָט גאָר ניט געהאַלפּען. דער
 קסיאַנרז קאָזאַקווסקי פון די יעזואיטען, וואָס איז געזעסען אין טשיה-
 רין מיט דער מיסיע איבערצופּיהרען די פּויערשע קאָזאַקען אין קאַטווי-
 לישען גלויבען, האָט באַזן אופן נישט צוגעלאָזט די ערלויבניש אויף
 דער שוהל אין זלאָטששאַוו, כדי דער איד זאָל חלילה די קאָזאַקען נישט
 אַפּרעדען פון קאַטוילישען גלויבען. און כדי צו פאַרשעהמען דעם

אַרטאָדאָקסישען גלויבען אין זייערע אויגען, האָט ער געוואונגען, אז דער קרעטשמער זאָל האַלטען אין אַרענדע זייער צערקווע, און זיי זאָלען מוזען אָנקומען נאָך דעם שליסעל פון זייער צערקווע צום איד אין קרעטשמע...

מענדעל האָט זיך געמיהט אויפצוהאַלטען זיין אידישקייט אין דער איינזאַמער קרעטשמע אין מיטען סטעפּ צווישען די קאָזאַקען. אויף די ימים טובים איז ער געפאָהרען אין טשיהרין, און איינגע-האַנדעלט זיך אידישקייט אויף אַ נאַנץ יאָהר.

זיין איינציגער אינגעל שלמה, וועלכען מען האָט אויסגעבעטען ביי גאָט נאָך זעקס יאָהר ווי יוכבד מענדעל'ס ווייב האָט קיין קינדער ניט געהאַט און מען האַלט איהם ביז היינט פאַר סגולה וועגען אין וויי-סען אָנגעטאָן, איז שוין אויסגעוואַקסען, געוואָרען זעקס יאָהר, און קיין מלמד וויל נישט אַרויסקומען אין קרעטשמע. וויפיעל ער האָט געקענט, האָט מענדעל אַליין געלערענט מיט איהם. אָבער אַ סך האָט מענדעל אַליין נישט געוואוסט, און אָפט מאָל מאַכט זיך אַ שאלה, און אַליין אין אַ ספר קען מען נישט אַרײַנקוקען, און דאָס הויז ווערט פאַר-גרעבט. דאָס ווייב לערענט זיך מידות פון די קאָזאַקישע ווייבער און אַליין ווייסט מען אויך נישט וואָס מען מעג יא און וואָס מען טאָר ניט. — ער האָט שוין לענגסט געוואַלט אוועקוואַרפען די קרעטש-מע און אַרײַנציהען זיך אין אַ ישוב. איז אָבער אַ שאָד געווען די פּרנסה. האָט ער ווי ווייט ער האָט געקענט מיט שלמה'ן אַליין געלע-רענט, זיצענדיג הינטער דעם טיש פון דער קרעטשמע, צווישען בראַנ-פען און שכור'ע גוים, ווי ער האָט איצט געטאָן, ווען דאָס פּאָטעריל סטעפּאַן האָט איהם אונטערגעבראַכען מעט דעם שטן, און געלערענט דאָס איינציגע, וואָס ער האָט געקענט, מיט זיין אינגעל: — ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן... לאמור — אזוי צו זאָגען...

נאָר זעהט זיך אויס, אז דער שטן האָט זיך טאַקע דערשראַקען פאַר דער קריסטליכער ליעבע, מיט וועלכער דאָס פּאָטעריל האָט איהם באַהאַנדעלט. אז פּאָטעריל סטעפּאַן האָט זיך גוט אָנגעשכור'ט, האָט ער אָנגעהויבען צו רעדען ווי אַ ניכטערער מענטש; ער האָט זיך פּלוצים אָנגעהויבען צו קלאַפען מיט'ן פּויסט אין האַרץ אַריין און זיך אַליין געזידעלט:

— דו ביזט א זינדיגער מענש, פאָטעריל סטעפאָן. נאָט האָט דיר איבערגעגעבען א סטאדע שעפעלעך צו פאָשען, דעם שעפער שטעקען דיר אין האַנד פארטרויט: גיב זיי פאָשען, ווען זיי זיינען הונגערדיג, און טרינק זיי אָן, ווען זיי זיינען דורשטיג. און דו האָסט עס נישט געמאָן. האָסט זיי קיין פאָשע נישט געגעבען, ווען זיי זיינען הונגערדיג געווען, און נישט אָנגעטרונקען, ווען זיי זיינען געווען דורשטיג. נאָר דו האָסט דיין נשמה פארקויפט צו דעם אידען פאר א קוואַרט בראַנפּען. ער זיצט און מאַדלעט זיך צו זיין גאָט, און דו, פאָטעריל, שכור'סט. דאָס הייסט, דו אידעל, האָסט אזוי געמאכט. איך ווייס עס. מיך האָסטו אָנגע'שכור'ט און אַליין בעסטו צו גאָט.

— פאָטעריל מיינער, וואָס רעדסטו? וואָס פלוידערסטו? געה אין צערקווע אַרײַן, פאָטעריל. נא, אָט דאָ האָסטו דעם שליסעל פון צערקווע. מאַדלע דיך צו דיין גאָט — וויפיעל דו ווילסט — איך לאָז דיך נישט? פארקעהרט, אדרבא, א איד האָט ליעב צו זעהן, ווי „גוים“, „מאָדלען“ זיך. זעהר ליעב צו זעהן. נא, דאָ האָסטו דעם שליסעל און געה אין צערקווע אַרײַן.

— און די שליסעלען פון דער הייליגער צערקווע האָבען זיי דעם אידען איבערגעגעבען. די צערקווע האָבען זיי באַלידיגט. די אמונה באַלידיגט, און דו, שעפעריל, זיצסט און טרינקסט. אָה, עס וועלען קומען צו רייטען די ברידערלעך פון סטעפּ, אָ, זיי וועלען קומען, די אינגלעך, אויף זייערע לייכטע פערדלעך, פון איבער'ן דניעפער וועלען זיי קומען און פאר גאָט'ס עולה וועלען זיי זיך נוקם זיין. דאָס פאָלק באַפרייען פון די פאנעס, די צערקוועס פון די זשידעס און פאר גאָט'ס עולה נקמה געהמען.

— אוי, וואָס הער איך? שִׁש־שווייג — איז דער איד אַפיר־געלאָפּען פון הינטער'ן קרעטשמע־טיש און מיט דער האַנד פארשטעלט דאָס מויל פון הויכען פאָפּ. שִׁש־... שווייג, די ווענד וועלען עס דערהערען, דער ווינד וועט עס דעם פאָן דערצעהלען, דיין לייב וועלען זיי שינדען לעבעדיגעהייט — שִׁש־שִׁש־... שווייג, שווייג... — האָט זיך דער איד אומגעקוקט מיט שרעק, און זיינע פאות האָבען זיך גע־טרייסעלט, אויב קיינער הערט ניט דעם פאָפּ'ס ווערטער. — שִׁש־שִׁש־... איך וועל דיר צו טרינקען געבען, נא, נא, טרינק. אוי, טאטע, איך האָב שוין קיין כוח נישט. ביי מיר אין קרעטשמע האָט ער באַדאַרפט

אָנהויבען! פאַר וואָס שטראַפסטו מיך אזוי? אַ צווייטע קווערטעל
בחנם, אוי, אויסקרענקען זאָל ער עס נאָ, טרינק און שווייג.

אַנצושרעקען דעם אידען מיט די ברידערלעך פון סטעפּ איז
געווען דער בעסטער מיטעל אַרויסצוקריעגען פון קרעטשמער אַקעוויט
נאָך דעם מיטעל מיט'ן שטין און קריסטליכע לייעבע. דער פּאַפּ, אַז
האַט ער געקראָגען דאָס קווערטעל אין האַנד אַרײַן נאָך מיט אַן איבער-
געלאָפּענער מאַס, וואָס דער איד האָט אין האַסט און אײלעניש איבער-
געגאַסען, האָט ער זיך באַרוהיגט, אַוועקגעזעצט זיך צוריק אויף די
באַנק אויף דעם פּיעקעליק, קנעטענדיג מיט די הענד זײַן לאַנגע, רײטע
באַרד און געזופּט פון צײט צו צײט אויס דעם קווערטעל. און דער
איד האָט זיך צוריק אַוועקגעזעצט הינטער'ן טיש פון קרעטשמע, נאָר
לערנען האָט ער שײַן. ווייטער נישט געקענט, געהאַלטען אין אײַן
קרעכצען:

— טאַטע, פּאַטער, פאַר וואָס שטראַפסטו מיך אזוי? מיט וואָס
האַב איך געזינדיגט? האַלט איך ניט די צערקווע אין אַרענדאָ,
שלאָגט דער קסיאָנדרו; האַלט איך די צערקווע אין אַרענדע, שרעקט
ער מיך מיט די ברידערלעך. און קײַן שוהל גיבען זײַ ניט, און קײַן
אידען זײַנען ניטאָ, און לערנען קען מען נישט, און דער זוהן וואַקסט
אויס אָהן תּורה. אַוועקוואַרפען די קרעטשמע, אַנטלויפּען פון זלאָ-
טשאַוון, וואו די אויגען וועלען מיך טראָגען. אָהן אַ שוהל און אָהן
אידען — נאָר שכור'ע פּאַפּען — אוי וועה!

— דו אַנטלויף נישט, מענדעל, דו פאַרלאָז אונז נישט, מענ-
דעל, — האָט זיך אָנגערופּען דער פּאַפּ, וועלכער, ווי עס האָט זיך
געראַכט, האָט זיך נאָר נישט צוגעהערט צום אידעניס רײַד. דו ביזט
דאָך פאַר אונז ווי אַ פּאַטעריל אַן אײגענער, און אַ שוהל וועלען מיר
דיר געבען. די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, אויף די לײכטע
פערדלעך וועלען זײַ קומען, די פּאַנעס אויסהאַרנ'ענען, און דיר אַ שוהל
געבען. איך וועל בעטען פאַר דיר.

— געוואַלד, געוואַלד, ער הויבט שײַן וויעדער אָן מיט די ברי-
דערלעך. שאַ, שטיף, שאַ! — איז דער איד וויעדער אַרויסגעלאָפּען
פון הינטער'ן טיש מיט שרעק.

ווער ווייס מיט וואָס דאָס וואַלט זיך געענדיגט, ווען ניט די אַלטע

מארושא, אן אלטע, שטארקע קאזאצקע, וואָס האָט געדיענט ביי דעם אידען, וואָלט מענדלען ניט צו הילף געקומען אין דער שלעכטער שעה. זי איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געווען אָפגעצאמט פון דער קרעטשמע, וואו עס האָט געוואָהנט דער איד, און זי האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאר'ן פּאָפּ, מיט איהרע גראַבע, פליישיגע הענד, וואָס זיינען נאָקעט געווען אין דעם קאלטען ווינטער-טאָג, אונטער די באַקעס.

— מען דאַרף דיר, פּאָטעריל, אַ ביסעל דורכשלאָגען פאַר דיין טובה ווענען — האָט די אלטע געזאָגט — אַז ניט, וועסטו דיר נישט איינשטילען. האָסט דעם שטן אָנגעשכור'ט און יעצט שרייט פון דיר אַרויס אַ דיבוק.

— העלף, מאַמע לעבען, העלף, טו אַ קריסטליכע זאַך, איך האָב איהם אַדורכגעשלאָגען, נאָר מיך הערט ער ניט, צופיעל „פּאַני בראַט“ איז ער מיט מיר, דער שטן.

— וואַרט, פּאָטעריל לעבען, וואַרט, איך וועל דיר העלפען — איז זי צוגעגאַנגען צו דער פּאָמוניצע, וואָס איז געשטאַנען ביי דער טיר פון קרעטשמע, און אָפגעגאַסען מיט איהר דעם פּאָפּ'ס קאַפּ.

— אַ, גוט — האָט דער פּאָפּ געגאָווערט פאַר נחת.
— נו, וואָס, פּאָטעריל, בעסער דיר? — האָט מאַרושאַ געפרעגט.
— מען דאַרף איהם נאָך אַ ביסעל אַדורכשלאָגען, דערנאָך וועט ער זיך שוין אין גאַנצען איינשטילען.

— וואַרט, פּאָטעריל, וואַרט, איך וועל דיר העלפען. און די אלטע מאַרושאַ איז צוגעגאַנגען צום פּאָפּ און מיט די צוויי גרויסע שטאַרקע הענד האָט זי איהם געזעצט אין בויד אַריין.

— פּאַמעלעך, פּאַוואָליע, פּאַוואָלינקע — איז דער איד געשטאַנען פון דער ווייטענס און געמאַכט מיט די הענד.

צווייטעס קאַפיטעל.

פערלאָרען דעם מאַג.

עס האָט אָנגעהויבען צו ווערען גרויליך. דער שניי אונטער'ן פּענס' טער האָט זיך גענומען רויטלען און זיך פּאַרוואַנדעלט אין אַ פּיאָלעטע-נעם קאָליר. דער ווינד פון סטעפּ האָט געקלאַפּט אין די ווענטלעך פון

קרעטשמע און עם האָט אויסגעזעהן, אז אויב מען וועט איהם ניט אין שטוב אריינלאָזען, וועט ער אונטערהויבען דעם שטרויענעם דאָך פון הייזעל. אין קרעטשמע איז טונקעל געוואָרען. דער פּאָפּ, נאָכרעם ווי מאַרושא האָט פון איהם דעם דיבוק אַרויסגעשלאָגען, איז געפאלען אויף דער באַנק פאַר'ן פּיעקעליק און האָט איינגעכראָפּעט. זיין שנאָרען האָט זיך געהערט, ווי דאָס בלאָזען פון אַ שעפּער־האַרן און האָט צוטומעלט אַלעמען אין שטוב...

די קרעטשמערין יוכבד איז אַריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געווען אָפּגעטיילט מיט אַ מחיצה'דיג ווענטעל, אין איהר האַנד האָט זי געהאַלטען אַ ברענענדיג קיהנעלע, וועלכעס האָט באלויב־טען איהר יונג פּרישעס פנים פון די פּיעלע הויבען און שאַלע, וואָס זי האָט געהאַט אויף זיך. זי איז צוגעגאַנגען צום פּיעקעליק און האָט אונטערגעצונדען אַ קנייטעל, וואָס האָט זיך געטוקט אין אַ גרויסער כלי מיט צולאָזענעם וואַקס. זי האָט אַרויפגעשלאַפּט אַ גרויסען מולטער און גענומען אַריינשיטען מעהל אין מולטער אויף אַ ראָזש־צינע.

— וואָס טוסטו, יוכבד? — האָט מענדעל געפּרעגט.

— פּאַרקנעטען די ראָזש־צינע אויף חלות, דער פּיעקעליק איז שוין

וואַרים.

— וואָס איז עפּעס חלות אין מיטען דער וואָך?

— וועה איז מיר, עס איז דאָך דאָנערשטאג, — האָט דאָס ווייב

אָפּגענטפּערט פאַרוואונדערט.

— יוכבד, ביזט זיך טועה, עס איז דאָך ערשט מיטוואָך, ווייסט

שוין וויעדער נישט, יוכבד? האָט דער מאַן געשריען, יוכבד, מיר זיצען אין אַ מדבר, וואו קיין איד איז ניטאָ און דו פאַרליערסט דעם מאַג, יוכבד.

דאָס ווייבעל איז געשטאַנען מיט דעם ברענענדיגען קיהנעלע

אין האַנד אַ שולדיגע און זי האָט געזאָגט מיט געבעט:

— נעהם מיר ניט דאָס חיות, מענדעל, קוק נאָך אין לוח — עס

איז דאָך דאָנערשטאג, מענדעל.

מענדעל האָט געקרעכצט און איז צוגעגאַנגען צו דעם גרויסען

מאַוועל, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד פון קרעטשמע, — דער

לוח פון יאָהר, וואָס דער ועד ארבע הארצות האָט געלאָזט דרוקען

אין לובלין פאַר דעם נוצען פון די בעלי־קרעטשמעס, וואָס זיצען

אין דרויסען. דער לוח איז געווען אונטערגעשטראַכען מיט פארשיע-
דענע פארבען און עס האָבען געשטעקט אין איהם העלצלעך, וואָס האָבען
געדיענט פאר פארשיעדענע סמנים, וואָס מענדעל האָט זיך געמאַכט.
לאַנג, לאַנג האָט זיך מענדעל אַריינגעטראַכט אין לוח, דערנאָך האָט
ער געפרעגט דאָס ווייב :

— יוכבד, וואָס פאר אַ טאָג האָבען מיר געהאַט עהערנעכטען,
מאָנטאָג אָדער די ענסטאָג?

— וועה איז מיר, דו ווייסט נישט, וואָס פאר אַ טאָג מיר האָבען
געהאַט עהערנעכטען. מענדעל, מענדעל, מענדעל, אז דו ווייסט נישט,
פון וואַנען זאָל איך וויסען, איך בין דאָך נאָר בלויז אַ זינדיגע אידינע.
מענדעל האָט זיך ווייטער אַריינגעטראַכט אין לוח און יוכבד איז
דערוויילע געשטאַנען אין אַנגסטען. דאָס וואָס איהר מאַן האָט פאר-
לאָרען דעם טאָג האָט אויף איהר אזוי געווירקט, ווי זי וואָלט זיך
געווען פארלאָרען איינע אַליין ביי נאַכט אין סטעפּ.

— מענדעל, וואָס וועלען מיר טאָן, מענדעל, — עס איז דאָך
סכנת נפשות, אז אַ איד ווייסט נישט וואָס פאר אַ טאָג אין וואָך
איז, מענדעל.

— וואָס ווינסטו, וואָס שרייסטו? — רוף אַריין מאַרושאַן.

די קאָזאַצקע מאַרושאַ, וואָס האָט געדיענט ביים אידען מענ-
דעל, איז דורך די פאָר יאָהר, וואָס זי האָט געוואָהנט מיט יוכבד'ען,
געוואָרען שוין אזוי געניט אין אידישע מנהגים און מצוות, אז איינע
פון איהרע פונקציעס אין מענדעל'ס הויז איז געווען צו באַזאָרגען
די שטוב מיט אידישקייט. זי האָט מיט מענדעל'ס איין-איינציגען
זוהן שלמה'לען, וועלכען זי האָט געזויגען און ערצויגען, „מודה אני“
געזאָגט יעדען פריה-מאָרגען און קריאת-שמע געלייענט פאַר'ן שלאָך-
פען געהן. זי האָט דערמאָנט איהם אָן אַ ברכה ביי יעדען עסען.
מאַרושאַ האָט אויך באַדאַרפט האַלטען אויפ'ן קאַפּ דעם טאָג אין
דער וואָך, כדי מען זאָל וויסען ווען שבת צו מאַכען.

מאַרושאַ איז אַריינגעקומען אויף די געוואַלדען פון איהרע בעלי-
בתים, און אויסגעפינענדיג, אז איהרע בעלי-בתים האָבען זיך פאַרלאָרען
אין לוח און ווייסען נישט ווען שבת צו מאַכען, איז אויף איהר אזא
שרעק אָנגעפאַלען, אז כאַטש וויסענדיג, אז עהערניעכטען איז געווען
מאָנטאָג — האָט זי זיך באַלד פאַרלאָרען און מורא געהאַט צו זאָגען
עפעס ענטשיידענעס אין אַזאַ וויכטיגען ענין.

— פון וואנען זאל איך וויסען, פאנאווע, איך בין נאָר אַ קריסמיִ
ליכע נשמה. אפשר מאַנטאג, אפשר דיענסטאג, גאָט, האָב רחמנות.
מאָן און ווייב האָבען זיך אָנגעקוקט מיט שרעק — אלע האָבען
אָנגעהויבען מיט אַ מאָל צו שרייען, דער מאָן, דאָס ווייב און די דיענסט.
און דאָס אינגעל זעהענדיג אז די גרויסע שרייען, האָט ער אויך אַזי
געהויבען צו שרייען — די געוואַלדען האָבען אויפגעוועקט דעם שלאָג
פענדיגען פּאָטעריל. דער פּאָפּ האָט זיך אויסגעגעניצט און זיך אַרומִ
געקוקט מיט פאַרוואַנדערונג.

— פּאָטעריל טייערער, ראַטעווע — בעט זיך ביי איהם מענדעל.
— ווייסטו נישט וואָס פאַר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען,
מאָנטאג אָדער דיענסטאג ?

— מאָנטאג אָדער דיענסטאג ? — עהערנעכטען. — וואַרט, לאָז
זעהן. — זאָגט דאָס פּאָטעריל, שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל און
נעהמט צעהלען אויף די פינגער: דער הייליגער געאַרג פּאַלט אויס
אין דאָנערשטאג שטענדיג, דעם ערשטען טאָג נאָך דער צווייטער וואָך
נאָכין הייליגען פּאוועל — ווען עס הויבט אָן צו שנעען. דענסטמאָל
זאָגען מיר אין צערקווע אַ געבעט פאַרן הייליגען פּאָטעריל אַנטאָן.

— וועה איז מיר, דער פּאָפּ איז דיין רבי. מענדעל, מענדעל!
— האָט דאָס ווייב אָנגעהויבען צו וויינען.

מענדעל האָט זיך אַליץ פאַרטראַכט אין לוח. נאָר בהנּם זיין זוכען.
כדי צו וויסען אויב היינט איז מיטוואָך אָדער דאָנערשטאג האָט ער
באדאַרפט וויסען, וואָס פאַר אַ טאָג עס איז געווען עהערנעכטען:
מאָנטאג אָדער דיענסטאג, און דאָס האָט קיין לעבעדיגע נשמה אין
זלאַמטשאַוו נישט געוואוסט.

אַ מינוט איז דאָס גאַנצע הויז געשטאַנען אַ דערשראָקענע
און אַ פאַרציטערטע, האָבען מורא געהאַט זיך צו באַוועגען און צו
דיהרען, ווי זיי וואַלטען געווען געוואַרט, אז די וועלט זאל זיך ענדיִ
גען. נאָר פּלוצים האָט זיך די טיר אויפגעפענט מיט אַ קלאַפּען
פון ווינד און אין קרעטשמע איז אַריינגעפאַלען געיאָגט פון ווינד
עפעס אַ נייערינג און אַ באַשנעמעס, איינגעוויקעלט אין אַ בורקע,
אין ווייבערשע טיכער און מענערשע שאַלען און כל'עראַליי קליידונג.
מען האָט דערפון קיין מענשליך פנים נישט אַרויסגעזעהן. אין גאַנִ
צען איז עס געווען פאַרשנעעט אין איין סנויל שנעע, נאָר פֿון זיין

מענשליכע שטימע, וועלכע עס האָט זיך געלאָזט הערען, האָט מען געקענט דרינגען, אז עס איז אַ מענשליכע באשעפעניס.

— געלויבט צו גאָט, דאָ וואָהנט אַ איד? — האָט זיך געלאָזט הערען אַ קול.

— אַ איד, אַ איד — האָט דער מאַן, דאָס ווייב, די דיענסט און אפילו דער פאָפּ מיט איבערראשענדער פרייד אָפגעענטפערט, אַרומרינגלענדיג דאָס ניעדעריגע, דאָס עפעס, דאָס פאַרשנעעטע.

דאָס שנעענע מענשעלע האָט אָנגעהויבען אָפצושיילען פון זיך די שנעעדיגע שאַלען, טיכער, בורקעס איינס נאָך דעם אנדערען, האָט אָפגעקייקעלט פון זיך די בנדים און אז עס איז געבליבען אָפגעשיילט פון די פאַרשידענע קליידער, איז געבליבען שטעהן אַ קליין, ניעדריג אידעל, אַ ווייסער, מיט אַ קורץ ווייסער בערדעל, מיט שנעע ווייסע האָר און אַ פאָר ליכטיגע קינדערשע אויגען מיט אַ אַלט־קינדיש שמיכעל אויפ'ן ריינעם פנים. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ שלום־עליכם האַנד צו מענדלען:

— געלויבט צו גאָט, פאַרוואַנדעלט צו אַ אידען, שלום־עליכם!

— קומט צו צום פיעקעליק, ר' איד, ער איז איינגעהייצט — לאַדעט איין די אַרענדאַרקע.

דאָס אידעל איז צוגעאנגען צום פיעקעליק, אַרומגענומען איהם, ווי מען נעהמט אַרום אַן אַלטען גוטען פריינד און געזאָגט:

— פאַרקליבען זיך אַ איד, העט, העט פאַרקליבען זיך ווייט אין סטעפּ, וואו דיניע אידעלעך זוכען דיר אָפּ, רבונו של עולם, העט ווייט אין סטעפּ זוכען זיי דיר אויף, טאַטע אין הימעל.

— פון וואַנען האָט איהר זיך פאַרוואַנדעלט דאָ אין דעם ווייטען מקום? — איז ערשט מענדעל געקומען צו זיך.

— אָט אזוי זיך, איד בין מיר אַ שניידערעל אַ קליינס, ברוך השם באַקאַנט אין די מקומות אַרום, ביי די אַרענדאַרען. נעה פעלצעלעך און מלבושים פאַר די קינדערלעך צום געזונד, אויסשטייערס אויף חתונות, וכדומה, וואָס אידען באַדאַרפען. געהערט אין קאַרסון, אז זלאָך־משאָוו האָט שוין אַ אירישען קרעטשמער, האָב איד מיר געטראַכט, איד וועל אַראָפּקומען געוואָהר ווערען, וואָס עס מאַכט אַ איד אין אַזא ווייטען מקום, און אגב טאַמער וועט זיך מאַכען אַ מלבוש איבער—

צונעהען, אָדער מיט די קינדער צו לערנען, אַיך בין ברוך השם א מלמד אויך.

— ווי גאָט וואָלט אייך צוגעשיקט אין דער ריכטיגער מינוט. פארלאָרען דער טאָג, מען לעבט צווישען גוים אַליין אין א מדבר — האָבען מיר דעם טאָג פארלאָרען — זאָגט דאָס ווייב, — ווייסט איהר ניט, ר' איר, וואָס פאר א טאָג מיר האָבען היינט ביי אירען?

— דעם טאָג פארלאָרען? אַוואָ. וואָס באַדאַרף א איר דעם טאָג צו וויסען אין מדבר, אוראי מכת שבת, צו וויסען, ווען די ראָזשצינע צו קנעמען. זעה, טאטעניו, ווי געטריי דייע אידעלעך זיינען דיר אפילו אין ווילדען סטעפ. צווישען גוים פארנעסען זיי דיר ניט. היטען דיין שבת אָפ, האָבען דאָך אירען אוראי עגמת נפש, אָה, וואָס זיי האָבען דעם טאָג פארלאָרען, וועל איך אייך באַלד זאָגען, א נו לאָזט מיר נאָר מיינע קניפּלעך זעהן, — זאָגט דער איד און נעהמט די שניר פון זיין זעקעל — אָפט מאָל מאכט זיך, אז מען פארנעסט אויך דעם טאָג, מאַך איך מיר אַט סמנים, יעדען טאָג מאַך איך מיר א קניפּעל אין די שניר פון זעקעל, מיינע קניפּלעך זאָגען, אז היינט האָבען מיר אזוי גרויס ווי ד' בשבוע, מיטוואַך ביי אירען. און וועל איך אייך אן עצה טובה געבען, העלצער אויפ'ן פיעקעליק צו לעגען פאר א סימן, אזוי ווי עס טוען אנדערע ארענדארען. עס קומט זונטאג אין דער וואַך לענט מען אויפ'ן פיעקעליק איין שטיק האַלי, מאַנטאג אין דער וואַך — נאָך א האַלי, דיענסטאג — וויעדער א האַלי, און אז מען צעהלט אָפ זיעבען העלצער ווייסט מען, אז דער שבת הקודש קומט. און דאָס טוט די אידענע אין שטוב, ווענדעט ער זיך צו יוכבד, וואָרום עס איז א סכנה זיך צו פארלאָזען אויפ'ן מאַנספערשוין. — א יישר כח איך פאר די גוטע עצה, וואָס איהר גיט אונז, — רופט זיך אָפ מענדעל פאר'ן פארשעהמטען ווייב. געה, קאָך אָפ גרויפען זופ פאר'ן אורח, און ווענדענדיג זיך צום אורח:

— ביז זוגתי וועט די גרויפען פארטיג האָבען, וועלען מיר דער-ווייל מעריב אָפראַווענען. עס ווערט שוין שפעט.

באַלד איז די קרעטשמע פארוואַנדעלט געוואָרען אין א שוהלכעל. אין איין ווינקעל איז געשטאַנען דער טאטע מיט'ן אינגעל, אין דעם צווייטען ווינקעל דער אורח און האָבען געדאַווענט שמונה-עשרה. פון פיעקעליק איז ארויסגעקומען דער טעם און ריח פון גרויפען,

וואָס יוכבד האָט אונטערנעריישט מיט אַ ציבעלע. דער טעם האָט זיך געהערט אין שטוב און האָט שטאַרק גערייצט דעם אַפּעטיט פון גרויסען פּאָפּ, וואָס איז וואַכעדיג געוואָרען פון די גרויפּען. ער האָט אַריינגעצויגען אין זיך דורך זיינע גרויסע נאָזלעכער דעם געשמאַק פון די אָנגעריישטע ציבעלע און גרויפּען און געשלאַנגען דאָס וואַסער־דיגע שפּייעכטס אין מויל קלאַפּענדיג מיט זיינע ליפּען. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז ער האָט וועניג אויסזיכטען אַז ער זאָל ווערען צוגעלאָזען צו דעם טעלער מיט די גרויפּען — איז ער זעהר טרויעריג געוואָרען. ער האָט זיך געריבען מיט'ן רוקען אָן פּיעקעליק און באַלעקענדיג זיך די ליפּען ווי אַ קעצעל, האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין מיט גרויס רחמנות אויף זיך:

— אַך, טאַטעניו, גאָטעניו, די לעסטיגע אידען עסען גרויפּען מיט אָנגעריישטע ציבעלע און אַ פרומע קרויסטליכע נשמה לאָזען זיי דאַרען, נעהם נקמה, טאַטעניו, גאָטעניו!

מענדעל האָט זיך נישט געמאַכט באַמערקען די גליהענדע אויגען פון דעם צוהיצטען רויט־פרצופֿדיגען פּאָפּ. ער האָט זיין אורח אַריינגעבעטען אין צווייטען שטיבעל, און אַליין האָט ער אוועקגעגעבן שטעלט הינטער דעם טיש פון קרעטשמע די מאַרושא, אַז זי זאָל היטען די פעסלעך מיט די גאַנשערס אָקעוויט פאַר'ן פּאָפּ, איבער וואָס נעבעך דער פּאָפּ האָט ביטער אָפּגעקרעכצט דערזעהענדיג די מאַרושא מיט די נאַקעטע הענד הינטער'ן קרעטשמע־טיש. יעדע האָפּנונג איז פון איהם פאַרשוואַנדען און ער האָט זיך געשטאַרקט צו פאַרטראַכטען אין פרומע געדאַנקען.

ביים עסען, ווען דער אורח איז געווען איינגענומען אין דעם רויך, וואָס האָט געשלאָגען פון דער ערדישער כלי מיט גרויפּען וואָס איז געשטאַנען אין מיטען טיש, האָט ער גענומען פאַרהערען דעם אינגעל. קנייפּענדיג שלמה'קען אין בעקעל האָט ער געפרענט:

— נו, זאָג, בחור'עץ, וואָס לערענסטו שוין?

— זעקס יאָהר שוין אַלט געוואָרען, קיין עין הרע, — ענטפּערט פאַר איהם דער טאַטע — און ערשט חומש אָנגעהויבען. שווער צו זיין אַ איד אין סטעפּ.

— גאָט וועט אייך ממלא זיין, — טרייסט איהם דער אורח —

איהר וועט נאך די זכיה האָבען צו זעהן זלאַטשאָוו אַ אַידישען מקום
און איהר וועט די זכיה האָבען צו זיין אַ פרנס ביי אידען.

מענדעל האָט זיך פאַר אַ מינוט פאַרטראַכט.

— און דאָס מקום באַדאַרף טאַקע אַ שוהל — האָט דער אורח
צוגעלעגט — אַזאַ גרויסער ברייטער סטעפּ און אָהן אַ שוהל, און אַז
דער רבוננו של עולם וויל, אַז זיינע אידעלעך זאָלען דאווענען צו איהם
— וועט דער פּריץ מוזען געבען די שוהל. ער וועט מוזען, מען וועט
איהם נויטען. פון הימעל וועט מען איהם נויטען, ווי הייסט ער וועט
ניט וועלען? —

דריטעם קאַפיטעל.

אַ שוהל! אַ שוהל!

הראַנזע קאַניץ־פּאַלסקי איז אַראָפּגעקומען קיין זלאַטשאָוו אויף
געיענ. און ער האָט אין זיין יעגער־שלאָס גענעבען אַ באַל פאַר זיינע
געסט. דער פאַרוואַלטער פון זלאַטשאָוו האָט מענדעלען געשיקט קיין
נעמיראָוו, אַז ער זאָל אַראָפּברענגען אַ אַידישע קאַפעליע און באַ־
זאָרגען די געסט מיט האַנדשוה, וועלכע מענדעל וועט פאַרקויפּען די
„וויעלמאָזשנעס“ צום טאַנץ מיט די פּאַניעס.

דאָס יעגער־שלאָס איז געווען געבויט מיט הויכע טורעמס אין
שוועדישען סטיל און די זאַלען זיינען געווען בעלויכטען מיט פיעל
ליכט אין די אייזערנע לייכטער. און די פּאַנעס אין פּוילישע קאַנטור־
שען מיט סאָבעלנע ברייטע קראַנעס, אַראָפּהענגענדיג איבער זייערע
אַקסלען און די הוואַרען־העט, וואָס זיינען געווען מיט גרויסע פּאַוויע־
פּושען אין די הענד, האָבען געפּיהרט די אין ווייס־אַטלאַס געקליי־
דעטע דאַמען, באַפּוצטע אין קעניגליכען גאַרנאַטאָי־פּוטער, צו דער
מאַזורקע. די אַידישע פּידעל האָט געגרימפּעלט, געשניטען אַ נגון
און לאַנג געצויגען, און די אַידישע צימבאַלקעס פון די נעמיראָווער
קאַפעליע האָבען ווייט און זיס צוגעקלונגען צום טאַקט. די „יאַסנע
וויעלמאָזשנעס“ האָבען צוגעקלאַפּט צום טאַקט פון דער מוזיק מיט
די בראָנזענע שפּיצגיגע שפּאַרענס אויף די אַבצאַסען. און די פּאַניעס

האָבען אויך מיט זייערע גאָלדענע אָבצאָסעלעך, מיט וועלכע זייערע פּוטערנע שטיינעלעך זיינען געווען באַפּוצט, צוגעקלאַפּט צו דער מוזיק. און מענדעל אין אַרומגעלאָפּען מיט נייע אויסגעפּרעסעטע האַנדשוה פּון איין וויעלמאָזשנע צום אַנדערען און געבעטען זיך:

— א פּאָר האַנדשוה צום טאַנץ מיט די שעהנע, ליכטיגע פּאַניע. נאָך יעדען טאַנץ האָבען די וויעלמאָזשנעס אַראָפּגעוואָרפּען די האַנדשוה פּון די הענד און געכאַפּט פּון מענדלען א פּאָר נייע האַנד־שוה. עס איז ניט שעהן געווען צו טאַנצען מיט צוויי פּאַניעס אין די זעלבע פּאָר האַנדשוה. שלמה'לע, מענדעל'ס אינגעל, מיט די ציטער רענדע פּאָת'לעך, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט צווישען די פּיס פּון די וויעלמאָזשנעס און צונויפּגעקליבען די אויסגעטאַנענע האַנדשוה און געבראַכט זיי צום טאַטען. דער טאַטע האָט זיי אַרײַנגעלעגט אין די הילצערנע פּרעס, אויסגעפּרעסעט זיי, גלייך געמאַכט, און איז וויעדער אַרומגעלאָפּען מיט זיי צו די וויעלמאָזשנעס:

— טוישט איבער די האַנדשוה, וויעלמאָזשנעס, טוט עהרע די דאַמען און וועקסעלט איבער די האַנדשוה. ניט שעהן צו טאַנצען מיט די ליכטיגע פּאַניעס אין גענוצטע האַנדשוה, וויעלמאָזשנעס!
מענדעל האָט א מינוט ניט גערוהט. האָט ער ניט פּאַרקויפּט די האַנדשוהען, האָט ער זיי געפּרעסעט, צווינגענדיג זיך פּסוקים תּהלים, וואָס ער האָט געקענט אויף אויסוועניג און אַרײַנגעוואָרפּען קרעכצען אין מיטען די פּסוקים:

— אוי פּרעהען זיך די גוים — מיין ברעכעניש אויף זיי, מיין ווייבס צער פּון טראַגען און מיין קינדס צאָהן־וועהטאָג, מאָזלען און שאַראַך — טאַטע אין הימעל. עולם־הז'ניקעס, פּרעסען און זויפּען און דיענען צו א גאָט א האַלץ, און א שוהל, א הייליגע שוהל, לאָזען זיי ניט בויען. אפּשר וואָלט שוין צייט געווען, אז דו זאָלסט דאָס הייליגע בית־המקדש אויפּבויען. עה, מן הסתם איז נאָך נישט צייט — טאָ זאָל זיין אזוי ווי דיר איז באַליעבט, טאַטע אין הימעל!

— העי, דושידושי, וואָס מורמעלסטו דאָרט דיין טייפּעלשע תּפּלה, דו וועסט אויף אונז נאָך דעם טיייוועל אַרויסלאָזען — האַנד־שוהען צו דער מאַזורקע מיט די ווייס־טויב־קעפּיגע פּאַניענקע פּון זלאָטשאָוו, די ליכטיגע און לויבענדיגע פּרייליין זאָפּיע, אָבער ניט קיין אויסגעפּרעסעטע, וואָס דיין ממזריק קלויבט אויף צווישען די

פּים פון די שליאכטשיצעם — ליכטיג-העלע און נייע — צו האַלטען די ערעלגגעשניצטע טאַליע פון מיין טויב-קעפּעדיגען מלאך.
 — וואָס רעדט דער יאַסנע וויעלמאַזשנע ? ווער בין איך, וואָס איך וועל מיך אונטערשטעלען צו וואַגען אַפּצונאַרען אזא יאַסנע וויעלמאַזשנע שליאכטשיץ, ווי דו ביזט ? איך האָב דאָך נאָך דיין טאַטען געקענט — דעם אַלטען שליאכטשיץ — אוי, איז דאָס געווען אַ גוטער שליאכטשיץ — בן יאַברו כל הרשעים...

— וואָס האָסטו געזאָגט פאַר אַ פאַרשאַלטענעם שפּרוך, זשידיק, אויף דיין טייוועלשער שפּראַך. איך וועל פון דיר די הויט שינדען לעבעדיגער-הייט, ווען דו וועסט מיין טאַטען שילטען אין קבר.
 — איך האָב געבענשט דיין טאַטען, געבענשט איהם אין אונזער הייליגער שפּראַך צו אונזער גאָט, אז ער זאָל אין אונזער ליכטיגען גרען זיין.

— דו בענש נישט און שילט נישט, זשידיק. היט דיין לייב און קריך אונטער דעם ווייב'ס ספּאַרניצע, ווען איך וועל אויף דיר מינע הינד אַנרייצען. פלינקער, זשידיק, פלינקער, אויף זיך צו, זשידיק. די פּים קענען עס שוין נישט אויסהאַלטען — עס גלנסט זיך צום טאַנץ.

— נאָך איין מינוט, וויעלמאַזשנע, זאָלען זיי נאָך ליעגען אין די פרעם. וואָס לענגער האַנדשוה ליעגען אין די פרעם, אַלץ ריינער און שטייפער ווערען זיי. פונקט אזוי ווי אַ מענש, וויעלמאַזשנע; פונקט אזוי ווי מיר, אידעלעך, וויעלמאַזשנע.

נאָר אין דעם איז צוגעקומען דער פרייז פון זאָמטשאָוו, דער הראַנזע קאָניץ-פּאַלסקי, אַ הויכער און אַ שטאַרקער, ווי אַ שטאַרקער דעמב, מיט ברייטע פלייצעס. זיין לאַנגע אַטלאַסענע שוואַרצע קאַפּאַ-טע, וועלכע האָט דערנרייכט ביז צו זיינע טריט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט זיין קערפּער, און ער האָט אויסגעזעהן, ווי אַ געשניטענער פון האַלץ, איין שטיק קערפּער, נאָר אויף די ברייטע פלייצעס האָט אַרויסגעשטייגט, ווי אַ טורם פון אַ געביידע, זיין שפּיצגיג-הויכער קאַפּ, געגאַלט ביז אין דער העלפט — פּאות און גזשיבע געגאַלט, נאָר די שטאַרקע גרויסע וואַנצעס, ווי ביי אַ שטאַרקען פּיש, האָבען זיך געצויגען פון אויער צו אויער.

— זישדקו, וועסט היינט מינע געסט פּאַרוויילען מיט אַ גע-

זאנג, וואָס איהר זינגט. אז דו וועסט זינגען גוט, וועסטו קענען
פון מיר עפעס דערפאר ארויסקריעגען. געהערט ?
— געהערט, יאסנע וויעלמאָזשנע.

דער איד איז אַראָפּגעשפרונגען הינטערוויילעכטס פון פריץ, ציר
גערופען זיין שלמה'קעלען, וועלכער האָט געהאלטען אלץ אין איין
קלייבען די אוועקגעוואָרפענע האַנדשוהען פון צווישען די פיס פון די
פריצים. דער טאטע האָט איהם גלייך געמאַכט די פאות, דאָס אינגעל
אוועקגעשטעלט לעבען זיך. אַרום דעם איד מיט דעם אינגעל האָבען
זיך אָנגעהויבען צו קלייבען פריצים און פריצטעס. אין זאָאל איז
געוואָרען שטיל, די קלעזמער האָבען אויפגעהערט צו שפיעלען —
נאָך די ליכט, וואָס האָבען געברענט, קנאַקענדיג פון צייט צו צייט,
און דער פאַרשטיקטער פרעהליכער גערייד און געלעכטער פון די
ווינקלען און פון די אַרומיגע צימערען האָט זיך געהערט פון די שטראַה
לענדע העלבלאָנדע פאַניעס און פאַרליעבטע יאָסנע וויעלמאָזשנע.

אַ לאַנגע ווילע האָט געדויערט דאָס פאַרבערייטען זיך. פּלוצים
האָט דער איד זיך אין גאַנצען געענדערט. ער האָט פאַרמאַכט די
אויגען און זיין געזיכט איז רויט געוואָרען, אָנגעלאָפּען. מען האָט
געזעהן, ווי ער מאַטערט זיך אוועקצוגעהן פון דאַנען און ערגעץ אַני-
דערשוואו צו קומען. און מיט אַ מאָל איז עס איהם געלונגען. דער
איד האָט געגעבען אַ שטעק אַרונטער אַ פינגער אונטער זיין קינן
און האָט פּלוצים אָנגעהויבען צו זינגען. צוערשט פאַמעליך, אין
דער שטיל, ווי ער וואָלט זיך פאַר זיך צוגעברומט, נאָך באַלד איז
עס העכער געוואָרען, זיין שטימע האָט מיט אַ מאָל געקראָגען חוצפה.
דער איד האָט פאַרגעסען וואו ער געפינט זיך. נאָך האָבען די פריצים
געלאַכט, נאָך באַלד זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען. עס האָט זיך
געלאַכט, אז דער איד איז דער איינציגער בעל-הבית פון די גרויסע
זאָאלען. ער האָט ניט געזעהן די פריצים מיט די פאַניעס, מיט דעם
גאַנצען גלאַנץ פון אַטלאַס און פוטער, וואָס איז אַרום איהם — קיינער
איז דאָ נישט געווען, נאָך ער אַליין — ער מיט זיין באַשערטער. און
נישט קיין מענשליכע פרוי איז עס געווען, פאַר וועלכער ער האָט
יעצט אַזא גרויסען לויב אָבגעגעבען — נאָך אַ העכערעם, נייטיגעס
וועזען, צו זיין שבת, צו זיין מוטער, האָט ער געזונגען, צו זיינע
האַפּנונגען און זיינע צרות :

„אשת חיל מי ימצא.“

נישט קיין סערענאדע צו א ערדישער געליעכטע האָט ער גע-
זונגען, נאָר אַ סערענאדע צו זיין געמליכער געליעכטער, צו דעם
גרויסען אונגעזעהענעם און אונדערטרונטעוועמען גליק, וואָס זי גיט,
ווען מען דענקט וועגען איהר. וועגען דער גרויסער הייליגקייט און
רייניקייט, וואָס פליסט אַרויס פון איהר וועזען און באַשענקט די אַלע,
וואָס דענקען און זיינען פארליעכט אין איהר. פון זיין כלה, דעם שבת,
פון זיין איינציגער טויזענדיגהריגער כלה האָט ער געזונגען און
פאר דער גרויסער אייביגער לייעבע, וואָס זיינע אבות־אבותינו ביז
צו זיין לעצטען דור וועלען פיהלען צו דער אייביגער כלה. די צרות
און חרפות, וואָס ער שטעהט אויס צוליבע איהר, זיינען פארטראָגען
געוואָרען צו גרויסע כבודים און הערליכקייטען; דאָס הינטישע
לעבען צו אַ פרינצען־לעבען — אַלעס פאַר אַנדעלט זי אין אַ גרויס־
הימלישעם גליק — דורך דער לייעבע צו איהר — און וואָס איז איהם
אַנגעגאַנגען די שכנים מיט די פאַנעס, מיט זייער גראַשענדיג פאַר-
מעגען, מיט זייער באַגרענצטען שטיקעל גליק פון ערדישען אָפּפאַל, מיט
זייער מענשליכער היינטיגער איינגערעדטער קראַפט און הערשאַפט
געגען די אייביגקייט פון זיין לייעבע צו זיין גרויסער כלה.

פאַרשטומט זיינען געווען די פריצים, און פאַרשעהמט זיך פאַר
דעם גרויסען גביר, וואָס שטעהט אין מיטען זיי און זינגט אַ לייעד פון
אייביגע לייעבע.

— גוט געדיענט מיך! גוט געזונגען, מיינע געסט זיינען צו-
פריעדען, זשידיק. זאָג, וואָס דו ווילסט, הייס דיר געבען אַ סך, נאָר
קלעהר נישט פיעל. איך האָב מעהר מורא פאר דיין כּיטרעקייט איידער
פאַר דיין אַפעטיט, — לאַכט דער פאַן.

— יאָסנע וויעלמאַזשנע — וואַרפט זיך דער איד צום פרייזים
פיס — אַ שוהל און אַ בית־הקברות! אַ שוהל צום דאוונען און
אַ בית־הקברות אונזערע טויטע צו באַגראָבען. גיט די ערלויבניש
אין זלאַטשאַוו, אַ שוהל און אַ בית־הקברות.

דער פרייז האָט זיך פאַרטראַכט אַ מינוט. ער האָט זיך דער-
מאַנט אַן די אידישע פּעריל, וואָס זכריה פון משיהרין האָט איהם
אַקעגענגעטראָגען, ווען ער איז קיין משיהרין געקומען. זלאַטשאַוו וואַלט
געוואָרען אַ ישוב, צינזען געצאָהלט. נאָר וואָס וועט גאָט זאָגען און דער

פאָטער קאָזלאָווסקי. באַלד איז איהם עפעס איינגעפאלען, וואָס אי די צינזען וועלען זיין גוט און אי גאָט וועט צופריעדען זיין.

— אז דו וועסט פאר אונזער פאן יעזוס קריסטוס דעם קאָפּ בויען און זאָגען פאטשאַרוש פאר די הייליגע מאַריע דריי מאָל, וועל איך דיר די ערלויבניש געבען, און אַ שעהנעם פאַלאַץ אויף אַ צמענטאָרוש געבען.

דער איד איז שטיל געוואָרען, פאַרשטיינערט און געשוויגען.
— נו, מאַכען מיר דאָס געשעפט, זשיריק. גוט, זאָג נאָר בלויז : מאַריאַ, מאַטקאַ באַסקאַ שווענטאַכאָווסקאַ, נייעך בענדזשע פאַכוואַלאַך נאַ נאַ וויעקי וויעקי, אַמען.

דער איד האָט געשוויגען.

— נו, קניע דיך בלויז פאר איהר אַנידער, זשיריק.

דער איד האָט געשוויגען פאַרשטיינערט.

— וועסטו מוזען דעם בער שפיעלען.

דער איד איז בלייך געוואָרען, דערשראָקען און האָט אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

— יאַסנע וויעלמאָזשנע, איך בין נאָר אַן אָרימער איד, האָב רחמנות אויף מיין ווייב, אויף מייע קליינע קינדער. בעט, שלמה'לע, מיין בחור'ניק, בעט דעם שליאַכטשיץ. האָב רחמנות, יאַסנע וויעל' מאָזשנע. איך וועל דיר שטענדיג געטריי דיענען.

און דער טאַטע מיט'ן קינד האָבען זיך אַרומגעקלאַמערט אַרום דעם פּרויז'ים פּיס, און געקושט די שטיוועל, די פּאַדלאַגע און געשלאָגען מיט די שטערענס אָן דער ערד.

— האָב רחמנות אויף די קליינע יתומים, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

— אָדער דעם פאַטשאַרוש זאָגען, אָדער דעם בער שפיעלען.

דער אידעל האָט אַ מינוט געקלערט. ער איז בלייך געווען און דערשראָקען, און געהאַלטען אין חזר'ען פּסוקים פון תּהלים און דאוונען, און דערביי דעם פּרויז' די קאַפּאַטע געקושט, די שטיוועל. נאָר פּלוצים איז איהם אין די אויגען ליכטיג געוואָרען. ער האָט נאָך געציטערט מיט די הענד און פּיס, נאָר דאָס פּנים איז געווען באַגאַסען מיט רוהיגקייט און שטילקייט.

— פאר אַ שוהל, יאַסנע וויעלמאָזשנע, האָב רחמנות, גאָט וועט העלפען, טו ווי דו ווילסט.

דער פרייז האָט געגעבען אַ וואונק, און צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער איהם אַ בערענעם פעל. דער פרייז האָט געהייסען די קלעזמער שפיעלען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבען אָנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען בר — בר —

די שררים האָבען געלאַכט און געדעהט זיך, און איינער דעם אַנדערען האָט געשטופט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמיסען און געיאָגט איהם פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען. דער אידעל הינטער דער בערענ־פעל האָט געברומט: „לרוד ה' אורי וישעי ממי אירא“ בר — בר — איז ער געשפרונגען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען אויף אַלע פיער — „ה' מעוז חיי ממי אפחד“!

— גוט געשפיעלט, אידעל, דעם בער. קריענסט דערפאר די שוהל. פאר דעם בית־עולם וועסטו נאָך מוזען זיך פארדיענען. פון פאַלאַץ אַהיים איז דער איר געלאַפען אָהן אַן אַטעם, דאָס לאַנגע אַרבעיכנפות האָט זיך איהם געפלאַנטערט צווישען די פיס, און דער אינגעל מיט די ציטערדיגע פאות איז איהם נאָכגעלאַפען, און ביידע האָבען געשריען איבער'ן וועג אַנזאָגענדיג דער מאַמען די פּרעהליכע בשורה: אַ שוהל! אַ שוהל!

פיערמעס קאפימעל.

דער חנוך פון דער שוהל.

באלד איז באַקאנט געוואָרען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען, אז עס האָט זיך אויפגעפּענט אַ נייער ישוב. זלאַטשאַוו האָט געקראָגען רשות אויף אַ שוהל, און עס האָבען אָנגעהויבען אַנציהען אידען קיין זלאַטשאַוו פון דער גאַנצער געגענד אַרום. עס זיינען געקומען אידען פון קאַרסון, פון טשיהרין, אידען פון יענער זייט דניעפער, פון לובנא, פון לאַכאָוויץ, פון פּער־יאַסלאַוו. וואָרום עס האָט זיך געהערט, אז זלאַטשאַוו איז אַ מקום פון פרנסה, עס איז נאָהענט צום סעטש און מען קען פיהרען האַנדעל

מיט די קאזאקען. און אפילו פון קליין־פוילען זיינען געקומען אידען, וועלכע האָבען געהערט אויף די יאָהרמערק אין יאַראָסלאָוו און לֹבלין, אַז זלאָטשאָוו איז געוואָרען אַ ישוב.

די ערשטע זאך האָט מען זיך גענומען בויען די שוהל. די אידען האָבען זיך צונויפגעלעגט וואָס זיי האָבען געקענט. די ווייבער האָבען געבראַכט דאָס ציערונג, און מען האָט אַראָפּגעבראַכט צוויי אידישע מייסטערס פון נעמיראָוו און באַשטעלט ביי זיי בויען די שוהל.

צוויי יאָהר האָט גענומען בויען די שוהל. די בעלי־בתים האָבען געהאַלפּען אַליין בויען. די שוהל האָט געדאַרפט דיענען צו צוויי צוועקען, גאָט צו דיענען און צו באַשיצען זיך פון פייגל. האָט מען די שוהל געבויט ווי אַ פעסטונג, מיט אייזערנע טירען און רינגען. נחמן דער קאָוואַל, וואָס האָט געהאַלטען די קוושנע, האָט אויסגעקאָוועט די אייזערנע טיר פאַר דער שוהל, אַ גדר צו דעם בעלעמער, אַ גרויסע מנורה פאַר'ן עמוד, און אַ גרויסען חנוכה־לאָמפ. פּראָסט איז געווען זיין אַרבייט, פּראָסטע קאָוואַלסקע אַרבייט, אָבער מיט גרויס ליעבע און חשק. אַלע קונץ־שטיק, וואָס נחמן האָט געקענט אין זיין קאָוואַלעריי האָט ער אריינגעקאָוועט אין דעם גדר פאַר'ן בעלעמער, אין דער מנורה און אין דעם חנוכה־לאָמפ. דאָס זעלבע האָט אויך געמאַן ברוך דער דרעקסלער. אונטער דער אויפזיכט פון די צוויי מייסטערס פון נעמיראָוו האָט ער אויסגע־שניטען פארשידענע דריידלעך און קונצען, וואָס ער האָט נאָר געדענקט פון זיינע בחור'שע יאָהרען אין האַלץ־שניצעריי: פּויגלען און טויבען, הירשען און לייבען, די סמנים פון שבטים און די סמנים פון די חדשים. גאַנצע נעכט איז דער איד געזעסען און זיין מלאכה געמאַן ביי אַ ברענענדיג שטיק האַלץ, שניצענדיג די שניצעריי פאַר דער שוהל. און יעדער בעל־הבית, אַז ער איז געפּאָהרען אויף אַ יאָהר־מאַרק אין די גרויסע שטערט און געזעהן אַ שעהנע זאך, אַ שעהן זיידענס פאַר אַ פּרוכט, אַ מזרח, אַ אליהו הנביאים שטוהל אָדער אַן אַנדער ציערונג, האָט ער עס געקויפט און געבראַכט אַהיים פאַר דער שוהל. און די ווייבער זיינען אויפגעזעסען אין די ווינטערדיגע נעכט ביי מענדעל'ס ווייב יוכבד, אין קרעטשמע, און ביי פרומע געזאַנגען האָבען זיי

זייערע ציערונג אריינגענעהט אין די פרוכת'ען און די העמדלעך פאר די ספרותרות.

מענדעל, אלס דער ערשטער תושב פון זלאַטשעוו און חשוב ביים פריץ, איז געוואָרען דער פרנס פון דער נייער קהלה. און מענדעל האָט געוואָלט, אז זלאַטשעוו זאָל האָבען אַ שטיקעל שם איבער דער וועלט. האָט ער געגלוסט צו האָבען פאר זלאַטשעוו אַ רב אַ למדן, מיט אַ שם טוב.

לאַכאוויטש האָט געהאָט אַ רב, דעם „שער צדק“, מיט וועלכען דער גאַנצער געגענד האָט שוין דאָן געקלונגען, האָט מענדעל נישט לאַנג געטראַכט, איינגעשפּאַנט דעם וואָגען, געפּאָהרען קיין לאַכאוויטש, דעם רב מוסיף געווען צוועלף גראַשען פּויליש אַ וואָך מעהר וואָס לאַכאוויטש גיט, און צוגעגעבען דער רבי'צין די חזקה אויף ליכט ציהען פאר דער שטאָדט, און גלייך גענומען אַ וואָרט פון רב מיט אַ כתב. דערנאָך אז לאַכאוויטש איז געוואָהר געוואָרען, איז שוין געווען צו שפעט. מענדעל האָט אוועקגעפיהרט דעם גאון פון לאַכאוויטש קיין זלאַטשעוו. דורך דעם האָט זלאַטשעוו באַלד אַ שם געקראַגען איבער דער וועלט. דער רב האָט חדרים געמאַכט, געוואָרנט זיך וועגען די תלמוד-תורות, און געלערענט מיט די בחורים שער, און זלאַטשעוו האָט שוין אָנגעהויבען צו לערנען.

און אז מען איז געוואָהר געוואָרען אויף די יאָהרמערק אין יאָראַ-סלאַוו און לובלין, אז זלאַטשעוו איז אַ מקום-תורה, האָבען שוין קיין זלאַטשעוו אַ חוץ בעלי-מלאכות און אידען סוחרים, אויך אָנגעהויבען אַראַפּקומען איידעלע מענשען, למדנים. איז אַראַפּגעקומען קיין זלאַ-טשעוו ר' יעקב הכהן, פון אַ קליין שטעטלע אין דייטשלאַנד, וואָס איז געהאָט חרוב געוואָרען דורך אַ בלבול און ר' יעקב אליין מיט די ספרי תורות פון שטעטלע איז נצול געוואָרען. און ר' ישראל פון בעהמען, וואָס איז אַראַפּגעקומען קיין זלאַטשעוו מיט אַ קליין מיידעל פון דער שטאָדט אַש. געהערט האָבען זיי אין לובלין אויפ'ן יאָהרמאַרק, אז אין די ווייטע מקומות אין סטעפּ האָט גאָט אויפגעפענט ישׁובים מיט פרנסה פאר אידען, זיינען זיי אַראַפּגעקומען זיך באַזעצען אין זלאַטשעוו.

האָט מענדעל זיך געוואָלט משרד זיין מיט יחוס, שלמה'לע איז שוין דאָן אַלט געווען אַכט יאָהר, און עס איז שוין צייט געווען צו

קלערען וועגען א שרוך פאר איהם, כדי אזוי ארום מקרב צו זיין דעם קץ. האָט זיך מענדעל דער פּרנס געוואָלט משרך זיין מיט'ן „שער צדק“, וועלכער האָט געהאַט אַ מיידעל אין שלמה'לעם יאָהרען. האָט ער צוגעזאָגט קעסט כל ימיו און כמה וכמה גאָלדענע רענדלעך. און און כדי מחנך צו זיין די שוהל מיט אַ חופּה פון די ערשטע שטאָדטישע פּאָר פּאָלק, אזוי ווי דער מנהג איז, האָט מען אָפּגעלעגט די חתונה אויף דעם טאָג פון חנוך. כאָטש די קינדער זיינען נאָך געווען יונג, נאָר כדי זיי זאָלען האָבען די זכיה מחנך צו זיין די שוהל מיט זייער חופּה.

די שוהל איז פּאַרטיג געוואָרען אויף פּסח, נאָר אָפּגעלעגט האָט מען דעם חנוך אויף ל"ג בעומר, וואָס דאָס איז זעהר אַ מזל־דיגער טאָג. פון אויסוועניג האָט די שוהל אויסגעזעהן קליין, כדי זי זאָל זיך ניט וואַרפען די גוים אין די אויגען. אָבער אינוועניג איז זי געווען הויך און ברייט. דער פּוסבאָדען איז געווען טיעף איינגעגראָבען אין דער ערד, אויף צוועלף שטיגלעך אין דער נידער און איז געגאַנגען וואָס אַ מאָל טיעפּער, אזוי אַז דער עמוד, וואו דער חזן איז געשטאַנען, איז געווען דער ניעדריגסטער אָרט, צוליב צוויי טעמים. ערשטענס, אַז די שוהל זאָל זיך נישט וואַרפען די גוים אין די אויגען מיט איהר הויך, און כדי ווען מען וועט דאוונען פאַר גאָט זאָל עס זיין ווי אין תהלים שטעהט: „ממעמקים קראתיך יה“, אָבער פּונם עמוד ארום האָבען שוין געשניצטע טרעפען אַרויפּגעפיהרט צום אָרון. עס פּאַסט נישט פאַר גאָט'ס וואָרט, עס זאָל רוהען אין דער טיעפעניש. איי בערנעצויגען איז היינט געווען דער אָרון מיט דעם נייעם יום־טובֿ'דיגען פּרוכת, וואָס איז געווען אויסגעהאַפטען מיט זילבערנע פעדים אויף בלויען פּלאָרענטינישען בראָקאַד. עס האָט די קרוין פון דער תורה אַראָפּגעשיינט פון פּרוכת מיט אַ צניעות'דיגען שבת־גלאַנץ פון די כשר'ע פּערעל, וואָס פּלענען אזוי באַיחנען די ווייס־פרומע העלזער פון די יונגע אירישע פּרויען צו שבת־ליכט־בענשען. געהייליגט זיינען געווען די פּערעל מיט יענעם צניעות'דיגען רייז פון די שבת־נאַכט־אווענדען, און טיעפע רויטע רובינען־שטיינער ווי רויטער וויין האָט זיך אַרויסגעפּינקעלט פון די וויינטרויבען, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף גרינע פון סאַפּיר־שטיינער אויסגענעהמע צווייגען. איינגע־

נעהט איז געווען אין פרוכת מיט די נעמען פון די פרומע פרויען און מיידלעך אויך זייערע וואונשען, וואונשען פון גוטע קינדער האָבען, פון זיסע האָפנונגען, פון שטילע, פרומע פארלאנגען נאָך ליעבע. אזוי האָט דאָס פרוכתיג באַגאָסען מיט ווייבערשען חן, איינגעטריפט דורך אידעלע פרויען־פינגער, אַראָפּגעזונגען יענעם צניעות־דיגען געזאנג, וואָס זינגט פון אידישע שטובען אַרויס אין די שבת־נאַכטען.

אין מיטען דער שוהל איז געשטאַנען דער בעלעמער, אויסגע־שניצט אויס האַרטען ניס־האַלץ די נעמען פון די צוועלף שבטים מיט זייערע דגלים. יעדער שבט האָט געהאַט זיין דגל און זיין קאַליר. יהודה, אַלס דער קעניג, האָט זיך געגלאַנצט אין גאָלד מיט דעם לייב צירפוסען. שמעון מיט זיין אונטערטהעניגע שטאַרט שכם, וואו עס האָבען זיך געהויבען די מויערען און טורעמס פון דער שטאַרט, וואָס שמעון האָט איינגענומען פאַר די שאַנד פון זיין שוועסטער. און געשוואומען איז די שירה פון זבולון אין א ים פון זילבער. מיט גרינע שטיינער איז געווען אויסגעלעגט דער בליהענדער בוים, דער צייכען פון אשר. און געגאָסען אויס קופער איז געווען די שלאַנג פון דן. און איבערין בעלעמער איז געהאַנגען אַ חופה, ווי אַ טיעף־בלויע נאַכט, אין וועלכער עס האָבען זיך געפינקעלט גאָלדענע שמערען. און די צוועלף מזלות פון חודש זיינען אַרומגעשוואומען אין די בלויע נאַכט, יעדער מזל איבער יעדען שבט. און אויפֿין בעלעמער זיינען איצט געשטאַנען די בעל־בתים מיט די ספרי תורות אין די הענר, גרייט אַוועקצולעגען זיי אין דעם נייעם הויז, וואָס זיי האָבען געבויט פאַר גאָט. צווישען די בעל־בתים שמעהט ר' יעקב כהן פון דייטשלאַנד און דאָס ספר תורה איז דאָס איינציגע, וואָס איז איהם איבערגעבליבען פון זיין צאָהלרייכער פאַמיליע און פון דער גאַנצער קהלה, וועלכע איז צו־רונען און אַנטרונען געוואָרען אין אַלע פיער עקען פון דער וועלט. און אָט שמעהט ר' ישראל מיט'ן ספר תורה פון דער שוהל פון שטאַרט אַש. פאַרלאָרען געוואָרען זיינען אין דער כהלה דאָס ווייב מיט די קינדער. איז ער געקומען קיין פוילען זוכען זיי. וואָרום געזאָגט האָט מען איהם, אַז פיעל אידען פון בעהמען זיינען קיין פוילען ניצול געוואָרען, האָט ער געוואַנדערט פון יאַהר־מאַרק צו יאַהר־מאַרק, ביז ער איז מיט זיין קינד קיין זלאָטשאָוו אָנגעקומען און דאָרט זיך באַזעצט.

און צווישען די אלטע בעליבתיים, זאט מיט צרות, אויסגע-
 פראוועטע אין פייער פון קדוש השם, מיט די ספרי תורות פון די
 חרובגעוואָרענע קהלות אין די הענד, איז געשטאָנען דער נייער בעל-
 הבית, דער פרנס קהל ר' מענדעל, מיט דעם נייעם ספר תורה, וואָס ער
 האָט שוין געלאָזט שרייבען פאר דער שוהל פון דער נייער אידישער
 קהלה פון זלאָטשאָוו. קיין מענטעלע באַפֿלעקט מיט בלוט פון קדושים
 און מיט טרעהרען פון אַנטלאָפֿענע טראַגט דאָס נייע ספר-תורה'לע
 נאָך נישט. נאָך ניי און אונבאַפֿלעקט איז זיין מענטעלע, און שטאַרק
 און רוייה זעהט נאָך אויס זיין שומר — מענדעל. עס באַזיצט נישט
 זיין פנים דעם הייליגען גלאַנץ פון צער און פיין און מסירת נפש.
 קיין שפור נאָך ניט פון איידעלקייט, וואָס קומט פון באַרייטוויליגקייט
 צו אָפּפער. אָבער שטאַרק, מיט זיינע גראַבע אומגעלומפערטע הענד
 נעהמט ער אַרום דאָס נייע ספר תורה. זיין האַרץ שרעקט זיך פאר
 דעם הייליגען עול, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך — צו זיין אַ
 פרנס קהל. ער דערפיהלט דעם גרויסען הייליגען עול, וואָס עס
 טראַגען אויף זיך די אלטע פרנסים, פון די חרובגעמאַכטע קהלות,
 און ער איז צווישען זיי. און זיין האַרץ קלאַפט איהם: „וועט איהם
 אויך אַ מאָל אויסקומען ביי שטעהן ווי זיי מיט זיין לעבען ביי זיין
 קהלה, ביי זיין ספר תורה? וועט ער גרייט זיין אויף קדוש השם,
 ווי זיי? וועט זיין הירץ נישט שוואַך ווערען? איז ער ראוי צו דעם
 חוב און כבוד, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך?!”

מיט אַ מאָל איז דער גאַנצער עולם שטיל געוואָרען. אַ הייליגע
 שטילקייט האָט געהערשט אין גאַנצען שוהלכעל, ווי עפעס ווער,
 נישט קיין געזעהענער, וואָלט אין שוהל אַריינגעקומען. ר' יעקב
 האָט גענומען זיין ספר תורה, אויפגעהויבען אין דער הויך, און מיט אַ
 קול פול טרעהרען האָט ער אָנגעהויבען גומל בענשען, געדאַנקט גאָט,
 וואָס ער האָט איהם מצייל געווען פון אלע סכנות און ער האָט איהם
 געבראַכט מיט זיין ספר תורה אין אַ מקום מנוחה. אַ שטיל שלוכצען
 האָט זיך געהערט פון דער ווייבערשער שוהל אַראָפּ. דאָס האָט אַ
 פרוי פון די גרושים זיך דערמאָהנט אָן די איהריגע, וועלכע זיינען
 ערגעצווואו איבערגעבליבען. און דאָס געוויין האָט אָנגעשטעקט די
 עדה, אַן אימה האָט זיי אַרומגענומען פאר די קומענדיגע טעג: צי
 וועט זיי אויך אויסקומען ווי ר' יעקביען צו פארלאָזען דאָס שוהלכעל,

וועלכעם זיי האָבען מיט אזוי פיעל מיה און ליעבע געבויט, און נעהמען זייערע ספרי־תורות און געהן. ווער קען זאָגען, וואָס עס פארבאָר־גען אין זיך די צוקינפטיגע טעג... און איינער נאָכ'ן אנדערען האָבען די בני הגלויה גומל געבענשט. און אז דער יונגער חזן, וועמען ר' מענדעל האָט פון אומאָן געבראַכט, האָט מיט זיין כאָרכלענדיגען קוף אָנגעהויבען אַרויסצוזאָגען די נעמען פון די, וואָס זיינען געפאלען אויף קדוש השם, האָט דאָס געוויין אָנגעפילט דאָס שוהלכעל. שטיל זיינען פון יעדענס אויגען טרעהרען גערוינען, און באַהאַלטען טיעף אין האַרץ האָט יעדער גאָט געבעטען אין דער שטיל, אז דאָס שוהלכעל זאָל שוין זיין דאָס לעצטע מקום מנוחה, וואו זיי זאָלען געפינען אַן אַפּרוה און אַ מנוחה ביז דער מלך המשיח וועט קומען.

— גאָט זאָל געבען, אז דאָס זאָל שוין זיין דער לעצטער גלות,

— האָט איין איד דעם אנדערען געוואונשען.

— אז מיר זאָלען שוין אויסגעהיט ווערען פון שלעכטס,

האָבען זיך די פרויען אין טרעהרען געקושט.

נאָר באַלד איז אַוועק דאָס טרויעריגע געמיטה און די געזיכטער פון יונג און אַלט זיינען אויסגעלויטערט געוואָרען, ווי די זון, וואָס שיינט אויף אַ באַרעגענטעם פעלד — אזוי האָט דאָס געזאַנג פון חזן באַגלייט מיט יצחק אהרן'ס זיסע פיעדעל שפיעלען באַלייכט יעדעס באַטריעבטע פנים. דאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען דעם „ויהי בנסוע האָרון“.

און שלמה'לע, מענדעל'ס יונג, אָנגעטאָן אין אַ גרין זיידענע קאַ־פּאַטקעלע, וואָס דאָס שניידערעל, דער מלמד, האָט איהם אויפגעעהט צו דער חתונה, האָט דעם אָרון אויפגעעפענט. איינער נאָכ'ן אנדערען זיינען די בעלי בתים אויפגעשטיגען אויף די טרעפּען און די ספרי תורות אין דעם נייעם אָרון אַריינגעשטעלט. צוויי הילצערנע לייבען מיט קרוינען אויף די קעפּ זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטען אָרון באַוואַכענדיג די ספרי תורות און צוויי גרויסע ווייס־באַגאַלדעטע אָדלערס האָבען זיך נאָך אַ געהיימער מאַכינאַציע, וואָס דער נעמיראַ־ווער האַלץ־שניצער האָט אויסגעפונען, אַראָפּגעלאָזט זיך פון דער הויך וואו זיי האָבען גערוהט אונטער'ן בלויען באַשטערענטען הימעל, זיי זיינען געבליעבען הענגען איבר'ן אָרון אין דער לופטען און מיט זייערע ברייטע פליגעל די ספרי־תורות באַשיצט, דעם ערשטען

כבוד האָט מען אָפּגעגעבען די ספּריתורות פון די גרושים. צוערשט איז געגאנגען דער אַלטער ר' יעקב מיט זיין ספּריתורה. דערנאָך ר' ישראל בעהמער און דערנאָך דער רב פון דער שטאָדט און ערשט צו לעצט מענדעל מיט'ן נייעם ספּריתורה פון דער קהלה זלאָטשאָוו. און ווי עס איז געקומען די רייהע זיין פּראָסטע ספּריתורה אין אָרון אוועקצושטעלען, איז ער געבליבען א מינוט שטעהן פאַר'ן אָרון, און זיין האַרץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט אַ שטילען געבעט: „טאַטע אין הימעל, זאָל עס זיין אַ רוה פאַר קינדער און קינדס־קינדער“ און אַ טרעהר, די ערשטע טרעהר, איז פון נייעם פּרנס אויפ'ן ספּריתורה מענטשעלע געפאַלען...

באַד האָט דאָס פּיעדעלע אָנגעהויבען צו שפּיעלען און דער ביים באָס אונטערצוקלאַפּען און אַ באָר קוויטשעלעך און זינגערלעך האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל אויסצוזינגען דעם „אָרון מלאַ עולם“. דער עולם האָט אונטערגעכאַפט דעם זמר און מיט'ן געזאַנג זייז געשטיגען די פּרייד פון דעם עולם. אוועק איז דאָס טרויעריגע געמיטה און די פּורכט, וואָס האָט געהערשט, עס האָט זיך אויסגעגאַסען די אירישע פּרעהליכקייט איבער דער שוהל. טאַטעס, קינדער און מאַמעס צוזאַמען. די זינגערלעך האָבען געקלונגען ווי גלעקלעך אויף די העלזער פון די ציגען, ווען זיי געהען אויף די גרינע לאַנקעס זיך פאַשען.

יעצט האָבען די פּיעדלען ווי קוואַלען וואַסער זיך אַריינגעגאַסען אין געזאַנג אַרײַן. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען דעם נגון פון חופּה פּיהרען. דאָס שניידערעל־מלמד, וואָס האָט געלערענט מיט שלמה'לען, איז געווען דער שמש פון דער שוהל, אין די ברייטע וואַל־קאָלירטע פּוילישע הויזען, וואָס ער האָט זיך אויפגענעהט צו דער חתונה, איז ער אַריינגעקומען, אונטערגעשפּרונגען מיט די חופּה שטאַנגען, שרייענדיג האַלב אויף איריש, און האַלב אויף פּויליש פאַר חדוה:

— זשידקי, זשידקי, אין אַ זייט. איהר זעהט נישט, ווער עס געהט? טאָ יעדוּשע פאַן איציק נאָ וועסעלע!...

די אינגלעך און די יונגע לייטלעך האָבען אונטערגעכאַפט די חופּה־שטאַנגען, אויסגעשטעלט די חופּה אויפ'ן בעלעמער. ס'האָט זיך געלאָזט הערען אַ פּלייטען־שפּיעל, ווי מען וואַלט אויסגעשלאָט דעם וועג פאַר'ן פּרייז און מיט אַ מאָל האָט אָנגעהויבען צו שימערען און צו

פינקלען רויט און גאלדענס, פערעל און שטיינער פון „הארץ-ברעטלעך“ אויף פרויען-בריסטען, פושען-פערדערען און שמוקשטיינער אויף הויבען, רויטער סלוצקער זייד מיט גאלדענע פערדים געוועבט, האָט שימערירט, קרעלען כלום האָט גערוימעלט זיך פון פערעל-נאַכט אַרויס, און געלער אַנאַט האָט געבליהט ווי געל גאלדענע בלומען פון ווייסען אַטלאַס. ווייס איידעלע געהאַפטעטע שפיצען האָבען זיך געשוימט אויפ'ן ראַנד פון קלייד איבער די פרויען-בריסט, ווי דער שוים פון ים. שווערע גאלדענע עטרות האָבען אַראָפּגעשוועבט איבער דעם סלוצקער זייד, ווי זיי וואָלטען געוואָלט באַשליסען דאָס ווייבער-געהיימניס, וואָס דאָס קלייד דעקט צו... פאַמעליך זיינען געאַנגען די מוטערס מיט וויכטיגע טריט אין שוין און גלאַנץ, און געפיהרט אין זייער מיטע די כלה. אַ קינד איז זי נאָך געווען, קיין צעהן יאָהר נישט אַלט געווען, דאָך האָט מען באַראַרפט איהר נשמה, אַז זי זאָל דערנעהנטערען דאָס קומען פון משיח'ען — אונטער דער שער זיינען געפאלען איהרע שוואַרצע געקרייזעלטע לאָקען פון קאָפּ, און נישט געוואוסט האָט דאָס קינד, אַז מען דאַרף איהר נשמה צו דער פאַר-גיטיגונג פון דער וועלט, און זי האָט געאַמפּערט זיך און ניט געלאָזט איהרע שוואַרצע לאָקען פאַלען, ביז לאה די טוקערין האָט איהר נישט דערפאַר באַצאָהלט מיט זיסע קיבלעך, אַ קיבעל פאַר יעדען לאָק... נאָך יעצט באַזיסען איהר דעם גאַנג פון דער חופּה די צוקער-קיבלעך, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע לאָקען האָר געקויפט... אָנגעטאָן אין גאלדענעם חופּה-קאַפּטאַנדעל, וואָס קהל האָט באַשטימט (כדי אָנ-צוטאָן יעדע כלה פון דער קהלה, ווען מען וועט זי פיהרען צו דער חופּה, כדי נישט צו פאַרשעהמען די אַרימע, וואָס האָבען אַליין קיין זיידענע קאַפּטענס נישט). צום ערשטען מאָל האָט זי דעם חופּה-קאַפּטען באַנייעט, און נאָך איהר וועלען אַלע כלות פון זלאָטשאַוו טראָגען דעם קאַפּטען צו דער חופּה... און אַלע זלאָטשאַווער מיידלעך, מיט ברענענדיגע געפלאָכטענע הבדלות, ווי לייכטענדע פּוילישע בענ-דער, באַלויכטען דעם וועג צו דער חופּה פון דער ערשטער כלה פון זלאָטשאַוו.

שטעהט שוין די כלה אונטער דער חופּה, און שפיעלט זיך מיט די טראַדלעך פון איהר קלייד און דער חתן איז נאָך נישטאָ. שוין לענגסט האָט דער ברחן אויסגעזונגען זיין ליער. די כלי זמרים

אויסגעשפיעלט דעם שפיעל און דער חתן קומט אלץ נישט צו געהן. בחנם לויפט דער שמש מיט די גבאים ארום מיט אָנגעצונדענע הברלות אין די הענד און זוכען אין די ווינקעלעך דעם חתן צו דער חופה צו געהן. געפונען האָט מען איהם באַהאַלטען אונטער אליהו הנביאים שטוהל; פאַרראַטען האָט איהם זיין לאַנגער גרינער זיידענער קאַפּטען — און געיאָגט האָט איהם דער מלמד פון אונטער אליהו הנביאים שטוהל מיט דעם שטעקען:

— חתן, חתן, צו דער חופה געה!

אָבער צוריק געקאַפּיעט האָט דאָס אינגעל מיט די באַנענעלטע נייע שטיוואַלעס און פריהער נישט געוואָלט אַרויסקוויילען פון אונטער'ן שטוהל, ביז דער טאַטע מענדעל האָט איהם נישט פאַר די פּאות אַפּירגעשלאַפּט.

געשעהמט האָט ער זיך פאַר די חברים אינגלעך, וואָס האָבען הינטער איהם אַרויסגעשטעקט אַ צונג און געזונגען איהם אַ ליעד צום גראָם:

„אַלע מענשען טאַנצען, שפּרינגען,

לאַכענדיג און זינגען,

שלמה'לע שטעהט אלץ און וויינט,

שלמה'לע, שלמה'לע, וואָס דו וויינסט?

איך וויין וואָס איך מיין,

צו דער חופה מוז איך געהן“.

געקאַפּיעט האָט ער מיט די שטיוואַלעס, אָבער צו דער חופה איז ער געגאַנגען, געשלאַפּט ביים אויער פון טאַטען. מורא האָט מען געהאַט, אַז ער זאָל פון אונטער דער חופה נישט אַנטלויפען. האָט איהם דער טאַטע פון איין זייט און דער מלמד פון דער צווייטער זייט ביי דער קאַפּאַטע צוגעהאַלטען. האָט ער זיין כּעס אויסגעלאָזט צו דער כּלה שטורכענדיג איהר אין די זייטען, ביז די כּלה האָט איהם איינגענומען מיט איינעם פון איהרע קיכעלעך, וואָס זי האָט פאַר איהרע לאַקען געקויפט — איז ער אויף דעם שדוך איינגעגאַנגען...

און ווייט און ברייט האָט זיך געטראַגען דאָס געזאַנג פון דער נייער שוהל איבער די וויסטע סטעפעס פון אוקריינא, און געטראַגען האָט זיך די בשורה איבער וואַלד און פעלד, און גערוישט האָט יעדער

כיום און יעדעס גרעזעל אין די ווארימע פריהליגס-נאכט: א שוהל געבויט, א חופה געשטעלט, די ברכה קומט! ... די ברכה קומט! ...

פינפטעס קאפיטעל.

דאָס פּאַאַר פּאַלָק.

מען קען נישט זאָגען, אז דאָס יונגע פּאַאַר פּאַלָק שלמה'לע מיט דינוה'ן האָבען זעהר גוט געלעבט נאָך דער חתונה. און צו שלמה'ס יאָאָנד מוז עס געזאָגט ווערען, אז די צושטערונג פון שלום-בית איז יִזְיִנְמָאָל נישט געווען אָהן זיין שולד. שלמה'לע, וועלכער איז שוין דאָן אַלט געווען דרייצעהן יאָהר, און געקליבען זיך בעל-מצוה ווערען, איז געגאַנגען אין חדר ביים גמרא-מלמד, און ער האָט שוין ווי אַ געניטער פיש אַרומגעשוואומען אין דעם יב' פון תלמוד, באהאַווענט געווען אין אַלע דינים ווי אַזוי אַ ווייב מקדש צו זיין, וואָס אין דער כתובה אריינצושרייבען, און די אַלע פליכטען און געזעצען, וואָס אַ ווייב צו אַ מאַן און דער מאַן איז צום ווייב מחויב. ער האָט אויך שוין געוואוסט אַלע דינים, ווי אַזוי אַ ווייב אָפצו'גמ'ען. שלמה'לע, וועלכער האָט מיט אַ פשט'על געקענט צונויפפיהרען צוויי וועלטען און אויפבויען בבל'ס טורעמס מיט אַ פּלפּול, פלעגט אָפט אַהיים קומען פון חדר אַן אָפגעשמיסענער. דער רבי זיינער האָט זיך זעהר וועניג געמאַכט פון דער וואַזשנער שטעלע, וואָס שלמה'לע פארנעהמט אין לעבען אַלס יונגערמאַן. דער מאַן פלעגט דעם רבי'נס שמיץ אויסלאָזען אויף דער ווייבעל'ס הייבעל. געטראָפען דאָס ווייבעל זיצענדיג אויף דער שוועל-טיר פאַר'ן קרעטשמע, שפיעלענדיג אין זאמר, פלעגט ער אַראָפרייסען דאָס הייבעל פון איהר קאָפּ און אָנ-שיטען דערינען אַ הויפען זאמר.

- נא, אַט האָסטו, ווייל דו האָסט געטאַן שפּאַטען פון מיר.
- מען וועט דיך דערפאַר אין גיהנום מיט פייערדיגע ריטער שמייסען! — האָט איהם דאָס ווייבעל געשראָקען.
- אויף דיר איז די עברה, ביזט אונטער'ן הימעל אָהן אַ הייבעל געשטאַנען.

דאן איז דאָס ווייבעל אַרויס מיט איהר ברונז־ערקלערונג, וועלכע
האָט געלויטעט אזוי :

„שלמה'לע, שלמה'לע, ברוגז.
שמעך דיר אויס די אויג'עס,
צוויי שעפעלעך מיט בלוט,
איך וועל שוין קיינמאל נישט זיין מיט דיר גוט.
צווישען שעפעלעך מיט לייחם
שוין קיינמאל מיט דיר נישט געהן“.

האָט דער יונגערמאן אָנגענומען די ברונז־ערקלעהרונג און אוועק־
גערדעהט זיך אויף אַן אָפּצאָס. און די ווייבעל האָט זיך פאַרשמעלט
מיט ביידע הענד די אויגען, אַז זי זאָל איהם נישט זעהן.

עס איז געווען אין אַ זומערדיגען פרייטאָג נאַכמיטאָג. די
קרעטשמע איז פול מיט כלאַפעס און פאַנעס. מענדעל איז פאַרנר־
מען אין קרעטשמע ביים שניט־קראָם און אַקעוויט, יוכבד מיט שבת־
מאַכען און די קינדער שרייען פאַר'ן טיר. אויף זייער געוואַלד איז
אַרויסגעקומען מאַרושא, געזעהן וואָס שלמה'לע האָט געמאַן מיט'ן
ווייבעל'ס הייבעל, האָט זי אָנגעהויבען מוסר'ן :

— דו, בחור'עץ איינער, אזוי באַהאַנדעלט מען אַ ווייבעל?
אַ ווייבעל דאַרף מען ליעב האָבען, נישט שימען זאַמד אויפ'ן קאַפּ.
— כע, כע, — האָט דער יונגערמאַנטשיק צו איהר אויסגע־
שמרעקט די צונג — דו ביזט דאָך פון בלעם'ס אייזעל, און דו
וועסט נישט האָבען קיין חלק לעולם הבא, און דו וועסט מגולגל
ווערען אין אַ הונד און אין אַ קאַץ, ווייל דו קומסט נישט אַרויס
פון יעקב אָבינו, נאָר פון עשו הרשע.

— דו קומסט ארויס פון עשו הרשע; דו ביזט אַליין אַן
עשו! — האָט זיך די גויה גערייצט מיט'ן יונגענמאַנטשיק —
דו האָסט אַן עברה געמאַן, געלאָזט דיין ווייבעל שמעהן אונטער'ן
הימעל מיט אַ בלויווען קאַפּ. מעג מען? מען וועט דיך דערפאַר אין
ניחום ברענען און בראַטען, — האָט די גויה זיך אָנגענומען די
קרוידע פּוּנים ווייבעל.

שלמה'לע האָט זיך דערמאַנט, אַז ער האָט נאָך ניט געקראָגען
דעם סמונעק וואָס קומט איהם יעדען פרייטאָג, האָט ער איהם גע־
פאַדערט.

— גיב מיר דעם סטונעק און שוין!
 — מאך צוערשט א ברכה, וועסט קריענען דעם סטונעק, —
 האָט די גויה געפאָדערט פון דעם יונגענמאַנטיש.
 — וואָס איז דיין עסק? איך וועל שוין מאַכען א ברכה. גיב
 מיר דעם סטונעק.
 — דו ביזט עשו הרשע און דו קענסט, חלילה, פאַרנעסען און
 עסען אָהן א ברכה.
 שלמה'לע האָט זיך קיין אַנדער עצה נישט געקענט געבען און
 געמוזט נאָכקומען דער גויה'ס באַדינגונגען, כאָטש עס האָט איהם
 וועה געטאָן, וואָס די גויה נעהמט זיך אָן פאַר זיין אירישקייט.
 נאָר אזוי ווי דער יאַנגע סטונעק האָט שוין אַרויסגעשמעקט פון
 דער גויה'ס האַנד, און געבראַכט איהם דאָס וואַסער אין מויל אַרײַן,
 האָט ער א ברכה געמאַכט און גענומען דעם סטונעק.
 ביי די סטונקעס האָבען זיך מאַן און ווייב איבערגעבעטען.
 באַלד זיינען זיי שוין ביידע מיט שלום-בית געזעסען אויף די שוועל-
 טיר פון קרעטשמע און געטיילט זיך מיט די ביסענס פון סטונעק.
 לאַנג האָט מען זיי נישט געלאָזט זיצען אין שלום. מענדעל'ס
 קול האָט זיך געהערט פון קרעטשמע:
 — שלמה, שלמה!
 און מאַרושאַ איז אַרויסגעקומען פאַר דער טיר:
 — געה, בחור'עץ, אין שטוב אַרײַן, דער טאַטע באַדאַרף דיך
 שיקען די פויערים די צערקווע אויפגעפנען.
 אַז שלמה איז אין קרעטשמע אַרײַנגעקומען, האָט ער געזעהן
 דעם פּאָטער אַרומגערינגעלט מיט כלאָפּעס און כלאָפּעס און א פויער,
 האַלב נאַקעט, אין אַ לאַנג העמד, באַרוויס, מיט'ן בלויען קאַפּ, האַלט
 אַ קליין קינד איינגעוויקעלט אין שמאַטעס אויף דער האַנד, האָט
 געקנייט פאַר מענדעלען:
 — פּאָטעריל אונזערער, האָב רחמנות, גיב דעם שליסעל פון
 צערקווע און לאָז קריסטלען דעם יונג. שוין פיער חדשים אַלט, און
 מיט נאָט'ס וואַסער נאָך נישט באַשפּריצט געוואָרען. עס קען אוועק-
 שטאַרבען אונגעקריסטעלט, וועט עס דאָן דער שטן צונעהמען.
 — יא, און דערנאָך וועלען אייעריגע דעם קסיאָנרז דערצעהר
 לען, אַז איך האָב דעם שליסעל אָהן אַפּפּאַהלונג אַרויסגעגעבען, וועט

ער מיך שמייסען לאָזען, ווי ער האָט עס געטאָן ביי יעפרעם'ס חתונה, נענוג קריעגט דער איד שמיץ פאַר זיין אייגענער אמונה — נאָך פאַר אַ פרעמדען גלויבען שמיץ צו קריעגען האָב איך קיין חשק ניט, וויל איך ניט.

— זאָלען מיר שטום ווערען, זאָלען אונזערע מיילער אָפּגע-
נומען ווערען, אויב מיר וועלען איין וואָרט זאָגען, — האָט זיך דער
האַלב-נאַקעטער פּויער געבעטען, קניעהנדיג פאַר מענדלען — העלף,
פּאָטעריל אונזערער, דער יונג איז קראַנק און קען אַוועקשטאַרבען
— אין טיילווישע הענד וועט ער אריינפאַלען, דעם פּאָטער זיינעם
קומען דערנאָך דישיען... האָב רחמנות, פּאָטעריל.

— נעהם דעם שליסעל, שלמה, און עפען די פּויר'ן די צערקווע
אויף — האָט מענדעל איבערגעגעבען שלמה'ן דעם שליסעל פּון
צערקווע, וואָס איז געהאַנגען אויפ'ן נאָגעל אינאיינעם מיט די שליס-
סלען פּון די בראַנפּען-קאַמער.

— גאָט וועט דיר באַצאָהלען, פּאָטעריל אונזערער, גאָט וועט
דיר באַצאָהלען — האָט דער האַלב נאַקעטער פּויער געקושט מענדלען
דעם שטיוועל און איז אַרויס מיט'ן קינד אויף דער האַנד נאָך שלמה'ן.
— קום, פּאָטער, טהוט גאָט'ס זאָך, דער איד האָט דעם שליס-
סעל געגעבען, — פּעדערט דער פּויער דעם רוסישען פּאָפּ, וואָס איז
געזעסען אויפ'ן באַנק ביים פּיעקעליק.

נאָר דער פּאָפּ האָט זיך נישט באוואויגען. ער האָט מיט זיין
ברייטען רוקען פאַרשטעלט דעם פּיעקעליק — און איז געבליבען
זיצען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען צוגעמויערט צו דער וואַנד.
— אויף וואָס וואַרטסטו, פּאָטעריל? — האָט איהם מענדעל
געפרעגט.

— געווען אַ פינגערהוט הייליגער וויין אין צערקווע, האָבען
איהם די נשמות אויסגעטרונקען, און אַהן הייליגען בראנפּען וועט
גאָט די נשמה נישט אויפּנעהמען אין קריסטליכען גלויבען — האָט
דער פּאָפּ געענטפּערט.

— וואָס ווילסטו?

— טהו, מענדעל, אַ קריסטליכע זאָך, העלף אַ נאַקעטע נשמה
קומען אונטער דעם קריסטליכען גלויבען און שענק פאַר דער צערקווע
אַ פּלעשעלע מיט וויין, — שלעפט דער פּאָפּ אַ לידיגע פּלאַש פּון

זיינע ברייטע טאשען ארויס און שטרעקט זי אויס צו מענדלען —
 גאט וועט דיר באצאהלען דערפאר. מיר זיינען אריבע מענשען.
 — און, געוואלד, ער הויבט שוין וויעדער אן! וואס האט
 זיך דער בעל-הגוף אָנגעזעצט אויף מיר. דער קסיאָנרו וועט דאך מיר
 צום טויט שמייסען. איד האָב דאך אַ ווייב מיט אַ קינד. איד
 העלף גאָרנישט, איד טהן גאָרנישט, איד ווייס פון גאָרנישט. ווילסט
 דעם שליסעל פון צערקווע — נאָ דיר. פאר מיר באַדאַרף איד איהם
 נישט. ווילסט בראַנפֿען — נאָ דיר בראַנפֿען, דערפאר האַלט איד
 די קרעטשמע, אז איד זאָל פארקויפֿען בראַנפֿען, אָבער וואָס העלף
 איד? וואָס? איד העלף גאָרנישט, איד טהן גאָרנישט, איד ווייס
 גאָרנישט, — האָט מענדעל אָנגעגאָסען דעם פּאָפּ אַ קווערטעל בראַנ-
 פֿען אין פּלאַש אַרײַן, אַרויסשטופֿענדיג איהם פון קרעטשמע.
 שלמה'לע האָט דעם פּאָפּ די צערקווע אויפגעפֿענט און פלינק
 אנטלאָפֿען, אַז ער זאָל נישט אָנריהרען די ווענד פון צערקווע. ער
 האָט זיך אָפּגעשטעלט פון דער ווייטענס, כרי ער זאָל נישט „טרפה“
 ווערען, הערענדיג דאָס געזאַנג פון דער צערקווע. און ווען דעם
 פּאָפּ'ס באַס־שטימע האָט דאָך דערגרייכט צו איהם אין דרויסען,
 האָט ער מיט זיינע הענד פארמאַכט זיך די אויערען, אז ער זאָל
 גאָרנישט הערען, און עס זאָל נישט פארשטאַפֿען זיין מח צו לערנען
 תורה.

דער טאַטע האָט איהם שוין אָפּגעוואַרט ביי דער טיר פון קרעטש-
 מע מיט'ן פעקעל וועש אונטער'ן אַרים און האָט איהם גענומען אין
 מקוה אַרײַן אויסבאָדען זיך לכבוד שבת, וואָרים דער שמש האָט
 שוין אין מאַרק פון שטעדטעל אויסגערופֿען, אז די מקוה איז אונטער-
 געהייצט לכבוד שבת.

אַחיים געקומען פון דער מקוה אָפּגעצוואָגענע און אָנגעטהאַגענע
 אין נייע געוואַשענע העמדער מיט ווייסע ברייטע קראַגענס, פאַר-
 וואַרפען איבער די גרינע קאַפּאַטעס, האָבען זיי שוין געפונען די
 קרעטשמע פאַרוואַנדעלט אין אַ רוחיגען שבת-נעסט. גאָר ניט איז
 געווען דאָ מעהר צו דערקענען, וואָס זאָל דערמאַנען אָן אַ קרעטשמע.
 צוגעדעקט זיינען געווען די באַטשקעס מיט בראַנפֿען מיט ווייסע
 לײלעכער, און פאַרהאַנגען זיינען געווען די פּאַליצעס מיט די סחורות
 מיט טיכער און לײלעכער. אויפגערוימט איז געווען די קרעטשמע

און פארוואנדערלט אין א שבת־שטוב, ווי עס וואָלט דאָ קיינמאָל קיין האַנדעל געפיהרט געוואָרען. זיעבען כשר'ע שמאלצענע ליכט האָבען זיך געברענט אין דעם גרויסען מעשענעם שבת־ניק, אויף וועלכען עס האָבען אַראָפּגעפינקעלט פון זיין פענדעל אַראָפּ „נרות של שבת“. צוויי פּאָר חלות, איינע אַ גרויסע, פאַר'ן אַלטען בעל־הבית, און איינע אַ קליינע פּאָר פאַר'ן יונגען בעל־הבית, זיינען געווען געגרייט אויף דעם ווייס באַצוועלמען טיש, מיט אַ גרויסען זילבערנעם בעכער און אַ קליינעם זילבערנעם בעכער. און די שוויגער מיט דער שנור זיינען געזעסען ביים טיש, ביידע אָנגעטהאָן אין לאַנגע אַראָפּגער האַנגענע גרינע זיידענע קאָפּטענס, אין נייע באַשפּיצטע הויבען. די גלאַנצענדיגע שטערענס זיינען געווען פאַרבונדען מיט שטערען־טיכלעך, און איבער די הערצער — האַרץ־ברעטלעך, אויף וועלכע עס האָבען געפינקעלט די ציערונג, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון זייערע מענער. דבורה'לע, ווי קליין פאַרשטעלט יונג ווייבעל, האָט נאָכגעטהאָן אַלצדינג, וואָס די שוויגער האָט געטהאָן, און די מאַרושאַ, אָנגעטהאָן לכבוד שבת אין אַ נייע שירץ און אַ נייע טיכלע איבער'ן קאָפּ, איז געזעסען אויף אַ קליין בענקעל ביים פּיעקעליק און געקוקט מיט גרולה אויף די יונגע נייע בעל־הבית'מען. שוויגער און שנור האָבען ביידע געזונגען אַ ליעד לכבוד שבת פאַר ליכט בענשען:

איין שעה געזאָנג וועל איך אָנהויבען צו זינגען,
מיט פּרישער, פּרעהליכער, הערליכער שטימע,
צו עהרען די הייליגע מלכה, די דאָ איז וואויל בעקאָנט.
שבת איז זי מיט איהרין נאָמען גענאָנט.

נאָט דאָס מיט איהם דאָס ליכט רוחם,
אין מיין הויז זאָל ער שיקען די מלכה גוש.
פאַר איהרעם וועגען האָב איך דאָס הויז טון אויסרוימען.
וואָרום טהוט זי אַזוי לאַנג אין דרויסען זוימען?

פאַרוואָגען טהוט זי גאַנצע זעקס טעג,
אַזוי ווי אַ מענש דער אין גלות איז געפלאַגט,
ווי איין פּוּגלעל פון איין דאָך צום אַנדערען טהוט זי פליהען,
ביז די צייט דאָס דער הייליגער שבת קומט אַהערצוצויהען...

און ווען שלמה'לע האָט גענומען דעם גרויסען סדר און האָט זיך שוין צוגעקליבען מיט'ן טאָטען אין שוהל צו געהן, האָט זיך דעהערט אַ גרויסע פּאַנסקע בייטש מיט פּיעל פּערד געשפּאַנט, פּאַר-פּאַהרט פּאַר דער קרעטשמע.

— הע, זשידזשע, עפען אויף, דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פּאַן דאָמבראַווסקי קלאָפט אין טיר, עפען אויף!

— אוי, דער גרויסער וויעלמאָזשנע פּאַן דאָמבראַווסקי קלאָפט אין טיר. איך קען נישט, פּרייז לעבען, עס איז שבת היינט.

— זשידזשע, דרייסיג שמיז וועל איך דיר לאָזען געבען, עפען אויף די טיר!

— איך קען נישט, פּרייז לעבען, איך טאָר נישט, פּרייז לעבען. עס איז ביים אידען שבת היינט!

— ווי אזוי וואַגסטו, איד? דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פּאַן דאָמבראַווסקי וויל אַ שנעפּסעל טרינקען.

— איך קען ניט, פּרייז לעבען, איך טאָר נישט, פּרייז לעבען, עס איז שבת היינט.

— שטעל אַ קוואַרט אַקעוויט אַרונטער אונטער דער טיר, אין דער גאַנצער שטאָרט קיין טראָפען נישטאָ...

— איך קען נישט, פּרייז לעבען. די אידענע האָט שוין די ליכט געצונדען.

— פּאַרשאַלטענער איד. אז דער איד האַלט זיין שבת, מוז גאַנץ פּוילען אָהן אַקעוויט בלייבען... — האָט זיך געהערט אַ שטימע פּון דער צווייטער זייט טיר.

זעקסטער קאַפיטעל.

אין דער ישיבה אַריין.

אז שלמה'לע איז אַלט געוואָרען פּיערצעהן יאָהר, האָט מען זיך געקליבען איהם צו שיקען אין ישיבה אַריין קיין לובלין, ווי אַלע בכבּויע אירישע בעל-בית'ען זיינען געפּאַרען צו לערנען זיך

אין דער באריהמטער לובלינער ישיבה. מענדעל האָט זיך געקליבען קיין לובלין אויפ'ן יאָהרמארק, וואו עס האָט הייִיאָהר געוואָלט אויסזיצען דער ועד ארבע הארצות, דער אידישער סעים, פאר וועל- כען מענדעל האָט זיך געוואָלט צום ערשטען מאל פאַרשטעלען אלס פרנס און פאר וועלכען מענדעל האָט אויך געוואָלט פאַרברענגען אַ וויכטיגען ענין, וואָס איז נוגע כלל ישראל.

אין אַ שעהנעם פרייטאג נאַכמיטאָג האָט זיך באוויזען אין זלאָטשאָוו דאָס שניידעריל, שלמה'ס מלמד. האָט ער זיך פון מוצאי שבת אָן אָוועקגעזעצט ביי מענדעלען אין קרעטשמע הינטער דעם פיעקעליק מיט פינגעררהוט און נאָדעל, אויפצונעהען מלבושים מיט צונעהמען פאר שלמה'לען אין וועג אַרײַן. דאָס „שניידעריל“ האָט גענעהט מלבושים אזוי ווי פאר די אידען אַמאָל אין מדבר, אז זיי זאָלען מיטוואַקסען מיט די אינגלעך. דעם „עודה“ האָט ער אונטער גענעהט, אז מען זאָל קאָנען אַרויסלאָזען די נאָהט און אויסציהען דאָס מלבוש. דאָס שניידעריל האָט פאר שלמה'ן אויפגענעהט אַ ווינטערדיגע וואַטווקע פון מענדעל'ס אַ מלבוש, אַ בגד תפארה, אויס פורפור זייד, פאר שבת און יום טוב, אַ פאַר ברייטע תחתונים אויס שוואַרצען ציץ, אַ צוויידריי פלאַקסענע העמדרע, און גענעהט האָט דאָס שניידעריל כשר'ע מלבושים, מיט רונדיגע קאנטען, אז די מלבושים זאָלען נישט מחויב זיין ציצית, און געהיטען זיך פאר שעטנו, און קיין איין מינוט נישט באַלמוטשעט ביים נעהען, תהלים געזאָגט אָדער משניות געלערענט אויף אויסוועניג. געזאָגט האָט מען אויף דעם שניידעריל, אז ער איז אַ פאַרבאָרגענער צדיק, איינער פון די ל"ו, אויף וועלכע די וועלט שטעהט. דאָס שניידעריל פלעגט פאַרפאלען ווערען אויף עטליכע וואָכען פון שטערטעל און אויפֿ האַלטען זיך אין די געדיכטע וועלדער. טיילמאָל פלעגט ער פלוצים אַרײַנפאלען ערב שבת צו אַן איינזאמען אידישען אַרענדאַר אין אַ אידישער קרעטשמע און פלעגט פאר דעם פראַסמען אידען קירוש מאַכען, אָדער באוויזען זיך צו אַן איינזאמער קינפעטאָרין אין דער וואַך־נאַכט אין אַ פאַרוואָרפענער קרעטשמע און מלחמה האַלטען מיט דער לילית, וואָס איז געקומען דאָס קינד טויטען... געזאָגט האָט מען, אז גרויסע נשמות קומען צום שניידעריל אין וואַלד, וועלכע לערנען מיט איהם די סודות פון דער תורה. מלבושים, וואָס דאָס

„שניידעריל“ האָט אויפגענעהט, איז געווען אַ סגולה פאַר פאַרשיע־
דענע קרענק. מען פלעגט זיי אָנטאָן אַ הולָה מסוכן, איז ער געזונד
געוואָרען, אַ שווערע געווינערין — האָט זי דאָס קינד געבוירען.
ביי מענדלען אין שטוב האָט מען אויף דעם שניידעריל גע־
קוקט ווי אויף אַ הייליגען, און אויף זיין אַרבייט ווי אויף הייליגע
אַרבייט. אַ שטילקייט האָט געהערשט ביים גרויסען פיעקעליק, וואו
דאָס שניידעריל איז געזעסען און גענעהט די מלבושים פאַר שלמה־
לען. מען איז זיכער געווען, אַז דעם שניידעריל'ס מלבושים וועלען
איהם אָפהייטען פון אַלעם שלעכטס און באַשיצען איהם דורך די
גאַנצע לאַנגע צייט, וואָס שלמה־לע וועט זיין ווייט פון דער היים
צווישען פרעמדע מענשען...

דעם שבת בעפאָר שלמה־לע איז געפאָהרען אין ישיבה, איז
ער געזעסען אין דער גרויסער שטוב, אויף דער האַלצערנער באַנק,
און געלערענט זיין שיעור (קיינער איז ניט געווען. טאטע־מאמע
זיינען געשלאָפּען אונטער אַ דעק), האָט די אַלטע דיענסט מאַרושא
גענומען דבורה־לען, זיין ווייבעל, און איהר אויסגעפּוצט אין איהרע
שעהנסטע קליידער. אַ ווייס געוואַשען, גענאָדעלט פריסקעלע, וואָס
איז געווען אויפגעשטעלט און פאַרדעקט די אויערען, אין אַ ווייס
געהאַפטען שערצעל איבער דעם גרינעם זיידענעם קליידעל און
באַלאָדען זי מיט אַ באַרנע און אַ עפעל און האָט זי אַריינגעשיקט צו
שלמה־לען. אַליין האָט זי זיך, די אַלטע, אַוועקגעשטעלט הינטער
דער טיר און האָט דורך אַ שפּאַרע אַריינגעקוקט. דבורה האָט
דערזעהן איהר מאַן, איז זי ביי דער טיר געבליבען שמעהן, אַרייני־
געשטעקט דעם פינגער אין מויל אַריין און מיט דער צווייטער האַנד
האָט זי געהאַלטען איהר ווייס שערצעל. שלמה־לע האָט ווייטער
געלערענט, געוואָרפען אויף איהר אַ בליק און ווייטער געלערענט.
דאָן איז דאָס ווייבעל פּלוצים צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט זיך
אַוועקגעשטעלט נעבען איהם. שלמה־לע האָט צוגעמאַכט די גרויסע
גמרא און אָנגעקוקט זי.

אַ לאַנגע צייט האָבען זיך מאַן און ווייב אָנגעקוקט שווייגענדיג.
דערנאָך האָט דאָס ווייבעל אָנגענומען אַ ציצה פון זיין לאַנגען אַרבע

כנפות, וואָס האָט צוגעדעקט איהם אין גאַנצען :
— דו פּאָהרסט אוועק ?

— יא ! — האָט שלמה'לע געשאַקעלט מיט'ן קאַפּ.

— איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט אוועקפּאָהרען.

— איך מוז פּאָהרען אין דער ישיבה אַריין תורה לערנען.

דער רב האָט געהייסען.

— און ווען וועסטו טהאָן צוריקקומען ?

— ווען איך וועל שוין זיין גרויס אויפגעוואַקסען, און גאָר

אין דער תורה הקדושה קענען גוט לערנען.

אַ וויילע האָט וויעדער דאָס קינד געשוויגען. דאָן האָט זי

זיך פּלוצים אָנגערופען :

— איך וויל אַהיים געהן, צו דער מאַמען אַהיים.

— דו קענסט נישט אַהיים געהן צו דיין מאַמען אַהיים. דו

מוזט דאָ בלייבען, ווייל דו ביזט צו מיר מקודש געוואָרען כרת משה
וישראל.

— איך בין צו דיר נישט מקודש געוואָרען.

— געדענקסט דענסטמאָל, ווען מיר זיינען ביידע אונטער דער

חופה געשטאַנען, ווען מען האָט די שוהל מחנך געווען, און איך האָב
דיר אַ רינגעלע אָנגעטהאָן.

דאָס מיידעל האָט אויף דעם גאָרנישט געקענט ענטפערען.

— און איך וויל יא אַהיים געהן. איך וויל דאָ נישט זיין —

האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים אָנגערופען, צובויגענדיג איהר קעפעל
צו איהם.

— פאַרוואָס ?

— פאַר אַזוי.

— פאַרוואָס פאַר אַזוי ?

— דערפאַר וואָס דו פּאָהרסט אוועק.

— און אַז איך וועל דיר עפעס מיטברענגען, וועסטו דאָ בלייב

בען ?

— וואָס וועסטו מיר מיטברענגען ?

— וואָס זאָל איך דיר מיטברענגען ?

— א פאָר גאַלדענע שיבעלעך, ווי דיין טאָמע האָט, אויף הויכע אָפּצאָסען.

— יא, איך וועל דיר מיטברענגען.

— מיט גאַלדענע שנירען?

— יא, און וועסט נישט אהיים געהן?

— ניין, איך וועל גאָרנישט וויינען.

— אזוי האָב איך דיר ליעב, — האָט זיך אָנגערופען שלמה'לע און געגלעט זי איבער'ן הייבעל.

— און איך דיר אויך, — האָט זיך אָנגערופען רבורה און געצויגען זיין ציצה פון אַרבע כנפות.

— א וויילע האָבען וויעדער דאָס פאָר פאָלק געשוויגען.

פלוצים האָט זיך רבורה אָן עפעס דערמאָנט.

— א עפעל ווילסטו?

— יא, — שאַקעלט דאָס אינגעל מיט'ן קאָפּ.

רבורה נעהמט אַרויס פון דעם טעשעל פון שערצעל און עפעל און גיט איהם.

— פון וואָנען האָסטו?

די מאַרושא האָט מיר געגעבען, פאָר דיר און עפעל, און פאָר מיר א באַרנע, — נעהמט דאָס מיידעל אַרויס אַ באַרנע פון צוויי טען טאש.

דאָס פאָר פאָלק האָבען זיך אוועקגעזעצט אויף דער האַלצערנער באַנק עסען דאָס אויבסט.

— נא, פאָרווך פון מיינ באַרנע, — זאָגט דאָס ווייבעל.

— נא, פאָרווך פון מיינ עפעל, — זאָגט דער יונגערמאָנטשיק.

און צו מאַרגענס אין דער פרייה, ווען די ערשטע בלאַסקען פון דעם רויטען מאַרגענשטערען, וואָס האָבען באַגאָסען אַ האַלבען הימעל, האָבען אַנטפלעקט די וועלט פון דעם נאַכט־סוד, איז הלל, דער פּערדס־יונג, פאַרפּאָהרען מיט דער בויד פאָר דער קרעטשמע. פון דער קרעטש־

מע האָט מען אָנגעהויבען אַרויסצוטראָגען קישענס און דעקען און טיכער, און זעקלעך און טאָרבלעך עסען מיט באַטשקעס בראַנפען, וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאַר דער גאַנצער נסיעה, וועלכע האָט געוואָלט פאַרנעהמען צוויי־דריי וואָכען פון זלאַטשאַוו קיין לובלין. אויף דער בויך האָט זיך אויך אויפגעזעצט חיים דער פּאָטשטאַרוש, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען: דער „שומר ישראל“, וועלכען מען האָט מיטגענומען צו היטען פאַר „גזלנים“. חיים איז געווען אַ הויכער, שטאַרקער איד, וואָס האָט געקענט רייטען אויף אַ פערד און האָט געוואוסט איינער אַליין פון אַלע אידען פון שטערטעל ווי אומ־צוגעהן מיט אַ ביקס און פּראָך. בעקליידעט איז געווען חיים אין זיינע אַמט־קליידער, ווי אַ אירישער סטראַזשניק, מיט אַ ביקס פון פּאַרענט און אַ ביקס פון הינטען, און אַרום בויך אַ גרויסען גאַרטעל, אויף וועלכען עס האָט געהאַנגען אַ האָרן מיט פּראָך.

געווען איז חיים אַ קהלישער מענש. קהל פלעגט איהם באַנוצען פאַר אַ שליח בית־דין, ווען מען האָט באַדאַרפט שיקען אַ שליח פון איין ישוב צום אַנדערען מיט אַ שליחות, אָדער ווען קהל האָט באַדאַרפט אַרונטערפּאָדערען צום בית־דין אַ „תּקוּף“, וועלכער האָט נישט געוואָלט קומען, האָט מען געשיקט חיים פּאָטשטאַרוש ער זאָל איהם ברענגען בחזקה.

חיים פּאָטשטאַרוש האָט געהאַט אויסצופיהרען אין שטערטעל אַלע פונקציעס, ביי וועלכע מען האָט באַדאַרפט אַרויסווייזען גבורה. און אזוי ווי זיין פּערזאָן אַליין האָט נישט געקענט אַרויסברענגען פיעל גבורה — האָט ער זיך באַקליידעט מיט כלי־זין. מיט דער בויך איז אויך מיטגעפּאָרען ר' יונה אייבשיטץ, דער מגיד פון שטער־טעל, וועלכער האָט יעדען שבת נאָכמיטאָג אַ מוסר־דרשה געזאָגט, וואו ער האָט געשילדערט מיט העלע פאַרבען דאָס גיהנום מיט אַלע זיינע קעסעל־גריבער און דאָס גן־עדן מיט אַלע זיינע מדרגות. ר' יונה איז געווען אזוי אויסגעקאָכט אין גיהנום, אז ער האָט געוואוסט פון אַלע קאָל־אויבונגעס און פייערדיגע טעפּ, ווי ער וואָלט געווען אַ תושב פון דאָרט. יעצט האָט ער זיינע דרשות צונויפגעזאַמעלט אין אַ ספר און פיהרט עס קיין לובלין פאַרצולעגען זיין ספר פאַר'ן „ועד ארבע הארצות“, צו באַקומען דעם רשות דאָס ספר צו דרוקען. אויך צו קריענען אַ הסכמה פון אַ גדולי־הרור פאַר'ן ספר און אַגב,

אין דער צייט פון יריד, ווען עס זיינען פארזאמעלט געווען אזוי פיעל עשירים סוחרים, זעהן וועגען א נגיד, וואָס וועט זיך וועלען פארדיענען חלק לעולם הבא און ארויסגעבען דאָס ספר אויפ'ן חשבון הגביר...

ענדליך איז אויך ארויסגעקומען פון קרעטשמע מענדעל מיט זיין אינגעל שלמה'לען. די אלטע מארושא, וועלכע האָט איהם נאָכ-געטראָגען דאָס קעסטעל, האָט איהם צוגעוואונשען אַוויף איריש, אז ער זאָל באַגעהרען צו לערנען. די מאַמע מיט'ן ווייבעל זיינען געשטאַנען פאַר דער טיר פון קרעטשמע:

— פאַר וואָס געזעגענסטו דיך ניט מיט דיין ווייבעל, שלמה'לע? א מאַן פאַהרט אוועק אויף אזא לאַנגע צייט, באַדאַרף זיך גע-זעגענען מיט'ן ווייב, — האָט דער פאַטער געזאָגט.

שלמה'לע אין דער לאַנגער קאַפּאַטע, וועלכע האָט זיך איהם נאָכגעשלעפט נאָך די פיס, אין גרויסען געלען שטריימעל, איז צו-נאַנגען צו דבורה'ן, וועלכע איז געשטאַנען ביי דער שוויגער, און ניט קוקענדיג אויף איהר, נאָר ערנעץ אין אַ זייט, האָט ער געזאָגט:

— בלייב געזונד, דבורה!

דאָס מיידעל האָט געשוויגען.

— זאָג דיין מאַן: „פאַהר געזונדערהייט און באַגעהר צו לערנען“, האָט איהר די שוויגער געלערענט.

— פאַר געזונדערהייט און באַגעהר צו לערנען — האָט דאָס מיידעל נאָכגעזאָגט דער שוויגער. ווי אויך צום ערשטען מאָל זייט די קינדער האָבען חתונה געזאַמט, האָבען זיי זיך געשעהמט צו קוקען איינער דעם אנדערען אין פנים אַרײן.

שוין האָט שלמה'לע געוואָלט צוגעהן צו דער בויד, נאָר אין דער לעצטער מינוט האָט זיך די מאַמע נישט געקענט איינהאַלטען. זי איז אויפגעפאַלען אויף איהר בן-יחיד און איהם באַגאַסען מיט טרעהרען און מיט קושען. — גאָט זאָל זיין דיין שיצער, ווילאַנג אײך וועל דיך נישט זעהן — און נאָך איהר די קאַזאַטשמע דיענסט, נאָר דאָס יונגע ווייבעל האָט געקוקט ערנסט צו דער ערד.

— יוכבד — האָט זי מענדעל דערמאַנט — גאָט האָט דיך מוכה געווען און דו שיקסט דיין זוהן אין ישיבת אַרײן, וואו עס

זיינען לומדים און גאונים, און דו וויינסט?
— פאר גאָט'ס זכות — האָט זיך די מוטער די טרעהרען גע-
ווישט מיט'ן פארטוך.

שלמה'לע האָט זיך מיט'ן אַרבעל אָפגעריבען דער מוטער'ס
קושען פון באַק און איז אַרויפגעשפרונגען אויף דער בויד.

„מיט'ן רעכטען פוס, אין רעכטען וועג,

וואו קיין רוהרעה רוחם,

נאָר אייטעל גומים

און לויטער רוח! —

האָט די מוטער איהם צוגעוואונשען.

לאַנגזאַם איז די פוהר איבערגעפאָהרען דאָס שלאַפענדע שטער-
טעל און איז אַרויסגעקומען צווישען די פריצ'ישע פעלדער. די גע-
שניטענע בינדלעך ברויט, וואָס זיינען געלעגען אין פעלד, האָבען זיך
גענילדעט אין דער זון. די גרעזער זיינען פייכט געווען פון דער
פריהמאָרגען-ראָסע, און אין דעם ריינעם פרישען חלל האָבען זיך
געקייקעלט קליינע וואַלקענדלעך רויך פון די פויערישע שטרויענע
דעכלעך, וועלכע האָבען היימיש געמאַכט דאָס לאַנד אַרום און אַרום.
אָבער וואָס ווייטער מען איז געפאָהרען און וואָס מעהר די זון האָט
צוואַרימט דעם אויפקומענדיגען טאָג, אַלץ ווינציגער זיינען געוואָר-
רען די באַארבייטע פעלדער און די וועלט האָט זיך פונאַנדערגעגאַסען
אין אַ לאַנגער ווייטער אונענדליכקייט... און מענדעל'ס בויד איז
פאַרבלאַנדזשעט געוואָרען אין אַ ים מיט הויכען שמעקעריגען גראַז,
מיט פאַרשיעדענפאַרביגע בלומען — אָהן אַ שטעג און אָהן אַ וועג.
ווי ווייט דאָס אויג האָט נאָר געקענט דערגרייכען האָט זיך געזעהן
גאָט'ס באַפלאַנצטע וועלט. טיילמאָל נאָר האָט זיך אויף אַ בערגעל
פאַרקליבען אַ וועלדעל פון יונגע ווייסע וויערבען, בויעלעך, וועלכע
האָבען מיט זייערע דינע איידעלע צווייגען-ריטלעך געפלאַכטען אַ
דעליקאַטען געוועב, און הינטער דעם געוועב האָבען אַרויס-
געקוקט ווייסע אָפגעריסענע וואַלקענדלעך, וואָס האָבען זיך
געטראָגען, ווי סטאַדעס שאָף, איבער דעם אונענדליכען הימעל...

דאָ און דאָרט האָבען די בוימעלעך באַשאַטענט אַ שטיק פעלד און דאָס גרינס אונטער דער טונקעלקייט פון שאַטען האָט פאָר געשפיעלט פון ליכטיגען פעלד. און דאָרט האָבען אַ קופקע רויטע ווילדע מאַן־קעפלעך אויפגעפלאַמט אין די הערליכקייט פון דער זון — אזוי האָט די סטעפ געשפיעלט מיט איהר ליכט און פאָרב פון איהרע פאַרשיעדענ־פאַרבינע בלומען און גרעזער — פאַר קיינעם נישט, נאָר פאַר זיך און פאַר גאָט, איהר באַשעפער...

דער שמאָלער שטעג, וואָס האָט געפיהרט פון שטערטעל באַרג אַרויף אין טהאַל אַראָפּ, איז פאַרטרונקען געוואָרען אין דעם ים גראָז און מען האָט נישט געוואוסט, וואו עס פיהרט דער וועג. דענסמאָל האָט הַלַל, דער פערד־ס־יונג, פריי געלאָזט די פערד, אַז זיי זאָלען מיט זייערע נאָז־לעכער דערשמעקען דאָס וואַסער פון אומאָן. די פערד פלעגען פון צייט צו צייט אויפהויבען זייערע קעפּ, אויס־שמעקען זייערע פייכטע נאָז־רעס און הויך שנאָרען אין דער לופטען און באַלד האָבען זיך זייערע רוקענס טיעפער געשמעקט אין די כאַמונטס און מיט מעהר אימפעט געלאָזט זיך לויפען אין האַרץ פון סטעפּ.

זיבעטער קאפיטעל

אין האַרץ פון סטעפּ

אַז די בויד איז אַרײַנגעקומען אין די טיעפעניש פון סטעפּ, האָט אַ געהיימער שרעק געאַננסט די הערצער פון אונזערע רײזענדע. מיט אונרוהיגע אויגען האָבען זיי זיך אָנגעהויבען איבערצוקוקען, אויב עס ווייזט זיך נישט פון צווישען די גרעזער אַרויס אַ גרין טאַטעריש קאפּעל, אויב עס קוקט נישט פון צווישען די בושעס אַרויס אַ ווייסע שעפּסען־היטעל פון אַ קאַזאַק. די סטעפּ ביז אומאָן איז געווען אין סכּנה. עס פלעגען אַריבערקומען צו שווימען פון יענער זייט דניעפּער די זאַפּאַראָזשעס און לױערען אויף די אירישע

סוחרים. אפילו די טאָמערס זיינען אויף לייכטע שיפלעך פון זייער
 לאַנד מיט'ן דניעסטער אַראָפּגעקומען און באַהאַלטען זיך צווישען די
 גרעזער אין דער סטעפּ, אָפּוואַרטענדיג אירישע בוידען מיט רייזענדע,
 וועלכע זיי האָבען גענומען געפאַנגען און אוועקגעפיהרט אויף די
 שקלאַפּען-מערק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אָדער קיין סמירנע, וואו זיי
 האָבען געוואוסט, אז די טערקישע אידען וועלען פאַר זיי געבען פיעל
 אויסלייזיגער. שווער איז דורך דעם געוואָרען דאָס האַרץ פון
 מענדלען און ער האָט געקוקט מיט האָפּנונג און טרייסט אויף דעם
 רעטער חיים פאַטשטאַרזש, וואָס איז געזעסען אויפ'ן קאַרשעל פון
 בויד. אָבער דער „שומר ישראל“ איז געווען איינגעקוועטשט אין
 דרייען אויפ'ן קאַרשעל, זיין נאָז באַגראָבען אין וואַלד האָר פון זיינע
 וואַנסעס און זיינע אויגען צוגעדעקט אונטער די שוואַרצע געדיכטע
 ברעמען און האָט געשלאָפּען דעם שלאָף פון די גערעכטע...

נאָר בחנם האָט זיך מענדל און די זייניגע געשראָקען פאַר דער
 סטעפּ. נאָר נישט איז געווען אזוי רעהיג ווי די סטעפּ. רעהיג מיט
 איהר שפיעל און געזאנג, וואָס זי האָט געזונגען אין דעם הערליכען
 טאָג מיט איהרע מיליאָנען טענער און קאָלירען פון איהרע גרעזער
 און בלומען. עס האָבען געזשומעט און גערויעט זיך צווישען די
 גרעזער די פאַרשיעדענאַרטיגע ביהנען און פליעגען, און האָבען אויס-
 געזעהן, ווי אַ לייכטענדער, פאַרשיעדענפאַרביגער וואַלקען פון שטויב
 וואַלט זיך אויפּגעהויבען פון די בלומען. פליהענדעס, לעבעדיגעס בלי-
 העכטס באַהעפט זיך אין דער לופטען, אזוי ווי די פאַרבען-רייכע גע-
 פליעגעל-ווערים וואַלטען אַרויסגעקומען פון די בלומען און געלויכטען
 מיט דער זעלבער ליכט און פאַרב. דער טאָג האָט זיך פונאַנדער-
 געבליהט אין דער סטעפּ און די זון האָט צוגליהט יעדעס גרעזעל.
 די סטעפּ האָט פאַרשמעקט מיט איהרע ריחות. זיסער האַניג-געשמאַק
 האָט זיך גענאָסען פון די ווייסע האַניג-בלומען און אַנגעפילט די
 ביינער פון יעדער באַשעפעניש מיט אַ זיסער שלאָפּענדיגער לוסט
 און בענקשאַפט.

אָפּטמאָל האָט דאָס טאָפּען פון די פערדישע פים אויפגעוועקט
 אַ שלאָפּענדיגע מחנה פויגעל. פון צווישען די הויכע גרעזער אַרויס
 האָט זיך אַנגעהויבען צו טראָגען אין דער לופטען שאַרען שוואַרצע
 פויגעל, געקרייזעלט זיך איבער דער בויד, אויפּוועקענדיג יעדעס

שלאָפּענדיגע באַשעפעניש פון די גרעזער אַרויס מיט זייערע גע-
שרייען און געפליעגעל־רוישען. דאָמאָלסט איז די גאַנצע סטעפּ
וואָך געוואָרען. די סטעפּ האָט גערעדט מיט לשונות פון געפליע-
געל און קריכענדעס, פון בליהענדעס און שפּראַצענדעס. פון אלע
בושען און בלומען קשאַקעס האָבען זיך אָנגעהויבען צו טראָגען פאר-
שיעדענפאַרביגע וואַלקענדלעך געפליעגעל וועריס, וואָס זיינען אויפֿ-
געוואַכט געוואָרען פון דעם געשריי פון די פּוּיגעל, און מען האָט שוין
מעהר נישט געקענט זאָגען, וועלכעס עס זיינען בלומען און וועלכעס
געפליעגעל...

טײַלמאָל האָט די בויד אָנגעטראָפּען אויף אַ פּאַרהוילען סטאַ-
וועל. אַ קוועלכעל האָט זיי פּלוצים איבערראַשט פון צווישען די
גרעזער אַרויס, אַן איינזאַמער רויב־פּוּיגעל, וואָס האָט געלויפּערט
אויף אַ פּיש אָדער אויף אַ וואָרעם, וואָס האָט זיך געקרויזעלט איבער
דעם גערונצעלטען וואַסערעל. דערשראָקען איז געוואָרען דער איינ-
זאַמער רויב־פּוּיגעל פון די פּערדישע טריט און האָט זיך אָנגעהויבען
צו טראָגען צו די וואַלקען צו, אויפּוועקענדיג די גאַנצע סטעפּ מיט
זיין לײַאַרם־געשריי. עס האָבען איהם אָפּגעענטפּערט אונזעהבאַרע
ברואים, וואָס זיינען ערגעץ־וואו פאַרבאָרגען געווען אין דער טיער-
פעניש פון די גרעזער, אַזוי ווי זיי וואַלקען איינער צו דעם אַנדערען
געטראָגען די שלעכטע בשורה: אַנטלויפּט, אַנטלויפּט, דער מענש
קומט די סטעפּ צו באַזיעגען!...

אָבער אונזערע פּאַסאַזשירען האָבען דאָס אַלץ ניט געזעהען.
פאַרטאָן זיינען זיי געווען מיט זיך. הלל, דער פּערדס־יונג, וועלכער
האָט זיך גוט אָנגעגעסען מיט דעם איבערנעבליבענער געפּילטער
קישקע פון די שבת מלוח מלכה'סדיגע סעודה, וואָס יוכבד האָט
איהם מיטגעגעבען אויפֿ'ן וועג, איז אַ ביסעל שווערליך געוואָרען.
דער האַניג־געשמאַק האָט אין די ביינער געגאָסען, אין מויל איז
טרוקען געווען און עס האָט זיך געוואַלט שלאָפּען פון די ריחות
פון סטעפּ וואָס האָבען אין קאָפּ געשלאָגען. איז נאָכדעם ווי די
פּערד אין סטעפּ האָבען מעהר ניט געדאַרפּט זייער וועג־וויזער, איז
ער איינגעשלאָפּען. אָבער דאָך די פּערד האָבען געפּיהלט אויף זיך
די וואַכעדיגע נאָז פון זייער שומר אָנשטאַט זיין שלאָפּענדיגעס אויג...
זיין שנאָרען האָט אָנגעשטעקט דעם „שומר ישראל“ חיים

פאָטשטאַרש, וואָרים אזוי ווי הלל איז געווען אַ גרויסער עסער, אזוי איז חיים געווען אַ גרויסער טרינקער. „ער האָט אַנדערש ניט געקענט אַרויסווייזען זיין גבורה, אין וועלכער קהל האָט זיך אזוי שטאַרק גענויטיגט נייערט ער האָט געמוזט צוערשט אָנצינדען זיין כעס מיט אַקעוויט“ (אזוי ווערט אָפיציעל דערצעהלט פון איהם אין פּנקס פון זאָטשאַו). אַ איד אַ מיושב־דיגער מיט אַ ווייב און אַ פּאָר קינדער־לאַך האָט אַנדערש ניט געקענט „איינשמעלען זיין לעבען“ צו נעהמען דעם „משחית“ די ביקס אין האַנד אַרײַן סידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. ניכטערעהייט האָט ער מורא געהאַט פאַר אַ ביקס, פאַר אַ פּערד און פאַר אַ הונד, ווי יעדער איד. און אז מען האָט געדאַרפט איהם שיקען מיט אַ שליחות איבער'ן סטעפּ אין צווייטען שמעטדעל, אָדער שיקען איהם אַרונטערברענגען דעם תקיף צום בית־דין, אָדער אימצען מלקות שלאָגען, אָדער אין פּאָליש פאַרשפּאַרען אויף די קייט, האָט ער אַנדערש ניט געקענט אויספיהרען זיין שליחות סידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. אויך יעצט בעפּאָר ער איז געאַנגען זיך אונטרנעהמען די נסיעה קיין לובלין איבער דער סטעפּ האָט איהם מענדעל פריהער גוט אָנגעטרונקען און איבער דעם נאַנצען וועג אויפגעהאַלטען זיין קריעגערישען גייסט און העלדישען מוטא מיט'ן ביטערען טראַפען, וואָס מענדעל האָט מיטגענומען אין זיין בויד. קיום האָט דער אירישער סטראַזשניק געטרונקען פון דעם אויפמינטערענדען טראַפען, אזוי האָט ער זיך אָנגעקליידעט מיט גבורה ווי אַ פּוילישער טראַנזע. און אויך איצט, ווען ער האָט זיך אַרויפ־געזעצט אויף דער בויד, האָט ער מאַניפעסטירט זיין גבורה דערמיט, וואָס ער האָט גלאַט אזוי נישט מיר, נישט דיר, געהאַלטען די ביקס אויפ'ן פּלייצע, צוליעב וואָס מענדעל האָט זיך זעהר געשראַקען, אז דער „משחית“ זאָל ניט פון דער העלער הויט אויסשיסען... נור אזוי ווי חיים האָט געזעהען, אז זיין גבורה בעדאַרף מען נאָך ניט, קיין זלננים בעווייזען זיך ניט, און דער קריעגערישער מוטא, וועלכען דער אַקעוויט האָט אזוי געוועקט, געהט פּערלאָרען אין ניוועץ — האָט ער איהם אָנגעווענדעט אויף זיין שנאַרען. זיין שנאַרען, וואָס האָט זיך געהערט פון זיינע ברייטע נאָז־לעכער, וואָס האָבען אַרויס־געשטאַרט פון זיין בעהאַרט פנים ווי צוויי קוימענס פון אַ שטרויעלענס דאָך, איז געווען ווי דאָס כאַרכלען פון אַ הייזעריג־געוואָרענעם יענער־

הארן.

דער אָנטרייכער און דער שומר האָבען זיך אזוי לאַנג געשאַקעלט אויפ'ן קארשעל פון בויד ביז זיי זיינען איינס דאָס אַנדערע געפאלען אין די ארעמס און אַרומנעהמענדיג זיך ווי אַ געטרייע פּאַר, האָבען זיך זייערש נעזטענער פּעראייניגט אין האַרמאָניע, און זיי האָבען מיט זייערע נעזער אויפגעשראַקען די האָזען פון זייערע פּאַרבאָרגענישען אַרויס.

דערפאַר אָבער האָט מענדעל מיט ר' יונה'ן גערעדט פאַר די שלאָפענדע. נאָך דעם ווי מענדעל האָט זיך אַביסעל בערוהיגט איבער דעם פחד פון די יונים האָט ער זיך אָנגעהויבען אַרומצוקוקען איבער גאָט'ס וועלט, און געזעהן ווי גרויס זי איז און ווי לעער פון מענשען זי איז, האָט זיך איהם פאַרגלוסט די גאַנצע סטעפּ צו בעזייען מיט אידישע ישובים. וויפיעל אידישע שטערט און שטעדטלאַך וואָלט מען געקענט אויסזעצען איבער דער סטעפּ, שוהלען בויען, בתי מדרשים, מקוות, און ישיבות. און טאַקע האַנדעל אויך. יעדען חודש אין אַנאָנדער שטאָדט אַנאָנדער יאָהר-מאַרק. די פעלדער זיינען פול מיט תבואות און אויסגעפּאָהרענע וועגען פיהרען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער אַרײַן און אירען פּאָהרען איבער די וועגען מיט בוידען סחורה און האַנדלען. און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער גאַנץ אוקראַינע. וואָרים וואו ברויט דאָרט איז תורה. און טאַקע מענדעל איז אַ גרויסער סוה' און אַ פּרנס פון אַ גאַנצען ישוב... ער האָט זיינע געדאַנקען מיטגעטהיילט ר' יונה'ן.

— גרויס איז גאָט'ס וועלט, ר' יונה — האָט מענדעל געזאָגט מיט אַ קרעכץ — און די ערד וואו מיר פּאָהרען דאָ איז גוט, ר' יונה, שוואַרצע ערד, מען דערקענט זי לויט די גרעזער. וואו מיר פּאָהרען דאָ, ר' יונה, וועלען אַמאָל אידישע ישובים זיין. אידישע שטעדט-לאַך וועלען זיין אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצען לאַנד. אירען וועלען האַנדלען, פיהרען סחורות פון איין שטאָדט אין די אַנדערע, און ישיבות מאַכען, און די תורה וועט זיין פּערשפּרייט.

אַ מינוט האָט ר' יונה שטיל געשוויגען, אויסגעהערט וואָס מענדעל זאָגט, דערנאָך האָט ער זיך אָבגערופּען :

— די ערד איז דאָ גוט, דאָס לאַנד גרויס, נור קיינער איז נישטאָ ווער עס זאָל גאָט'ס נאָמען דערמאָהנען, אַ ברכה מאַכען, דאוונען אויף

איהר. דורך דעם איז זי פול מיט שדים און רוחות רעות. און דו מיינסט, פרנס, אז דאָס זיינען פראָסטע פויגעל וואָס לויפען אונז נאָך דער בויד, פראָסטע גרעזער, אָדער ביהנען, אָדער ווערים ? דאָס זיינען אַלץ נשמות, פאַרפאַלענע, פאַרבלאַנדזשעטע אין די וועלדער, אין די מדבריות, וואַרטען אויף אַ תיקון, געזעהן אַ בויד מיט אידען לויפען זיי נאָך, ווילען כאַפּען אַ וואָרט תורה, אַ ברכת, כדי זיי זאָלען קריגען דורך אונז אַ תיקון און צוקומען צו זייער רוח... אם ירצה השם, ווען אידען וועלען דאָ קומען און זיך בעזעצען, שוהלען און בתי מדרשים בויען, דאוונען און לויבען גאָט, וועלען זיי די רוחות רעות פאַרטרייבען. עס וועט ווערען אַ ריין מקום און אַ ישוב.

— מיינט איהר, ר' יונה, אז דאָ וועט אַמאָל אַ ישוב זיין, אידישע שטערטלאַך און בתי מדרשים ?

— אוראי אזוי ! — ווי אַנדערש ? דאָס מקום איז דאָך אָנגע-גרייט פאַר אידען. ווען די גויים האָבען די אידען זעהר שטאַרק גע-פלאַנט אין גלות, און די שכינה כביכול האָט געזעהן, אז עס נעהמט גאָר נישט קיין קץ און קיין ענר, דאָס ביסעלע אידעלאַך קען, חלילה, אונטערגעהן, אזוי איז זי געקומען, די שכינה, פאַר'ן רבוננו של עולם זיך אויס'טענה'ען מיט איהם, און האָט צו איהם אזוי געזאָגט : ווי לאַנג איז דער שיעור ? די טויב אז דו האָסט אַרויסגעשיקט פון די תיבה, ווען דער מכול איז געווען, האָסטו געגעבען אַ אוילכערט צוויי געל, אז זי זאָל האָבען וואו איהרע פים אָפצורוהען אויפ'ן וואַסער, און דאָך האָט זי ניט געקענט אויסהאַלטען דאָס וואַסער פון מכול און איז צוריקגעקומען אין דער תיבה אַריין, און מיינע קינדער האָסטו אַרויסגעשיקט פון דער תיבה אין אַ מכול אַריין און גאַרניט האָסטו בעשאַפען אויף וואָס זייערע פים זאָלען זיך האָבען אָבצורוהען אין גלות ? אזוי האָט גאָט גענומען אַ שטיק ארץ-ישראל, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך באַהאַלטען אין די הימלען ווען דאָס בית המקדש איז תרוב געוואָרען און עס אַראַבגעשיקט אויף דער ערד אַראַב און גע-זאָגט : זיי אַן אָברוה פאַר מיינע קינדער אין גלות. דורך דעם הייסט עס פּוילין. פּה—לין, דאָס מיינט מען, אז דאָ זאָלסטו נעכטיגען אין גלות. דורך דעם האָט דאָ דער שטן איבער אונז קיין שליטה ניט, און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער מדינה : שוהלען, בתי מדרשים און ישיבות, גאָט צו דאַנקען.

— און וואָס וועט זיין לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען? וואָס וועלען מיר טהאָן מיט די שוהלען און די ישובים וואָס מיר האָבען געבויט אין פּוילען? — האָט זיך מענדעל פּלוצים דערמאָנט אין זלאַטשאָוו.

— ווי הייסט? לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען וועט אַרדאי גאָט איבערפיהרען פּוילען מיט אַלע איהרע ישובים, בתי מדרשים און ישיבות קיין ארץ-ישראל. ווי דען אַנדערש?

מענדעל האָט זיך אין גאַנצען באַרוהיגט. נישט נור בלויז פאַר זיין זלאַטשאָוו נור פאַר גאַנץ פּוילען וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקענט צורעכט מאַכען אין זיין מוח וואָס וועט ווערען דערמיט ווען משיח וועט קומען.

און נאָך דעם ווי מענדעל האָט באַרוהיגט זיין גייסטיגען הונגער, האָט זיך אָנגעהויבען צו וועקען זיין קערפּערליכער הונגער. דער יונג הלל האָט איהם געהאַלפּען דערמאָנען מיט בעמלענדיגע בליקען, און דער שומר ישראל האָט זיך געקראַצט אין קאָפּ, אין באַרד און די פּאות דורך דער גאַנצער צייט וואָס דער מגיד האָט גערעדט און די לופּט פון סטעפּע האָט גערייצט. און באַלד האָבען זיי געפונען אַ קוואַלכעל, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט די הענד וואַשען.

יוכבד'ס פעטע געטריקענטע קעזלאַך, שוואַרצע רעטאָך און שטאַר-קע אַקעוויט האָט געקוויקט דעם קערפּער, ווי ר' יונה'ס ווערטער — דעם גייסט. און ווען קערפּער און גייסט האָבען זיך געזעטיגט האָבען זיך אַלע איבערגעגעבען אין די אַרעמס פון שלאַף, און איבערגעלאָזט די פּערד אַליין זיך צו געפינען דעם וועג נאָך אומאָן. און די פּערד האָבען אויסגעשמעקט דעם אומאַנער וואַלד פון סטעפּ אַרויס און ווען די זונן האָט זיך אָנגעהויבען צו זעצען און פּעראַייניגט דעם הימעל מיט'ן סטעפּ אין איין רויטען פייערדיגען פּלאַם, האָט זיך אָנגע-הויבען אויפ'ן עקהאַריוואָנט צו שוואַרצען דער אומאַנער וואַלד און אינאיינעם מיט'ן שטילען אבענד זיינען זיי אַריינגעפּאַהרען אין די בראַהמע פון אומאָן.

אכטער קאפיטעל
די אסיפה פון די פרנסים.

אין א פאָר טעג אַרום איז מענדעל'ס בויד פאַרפּאָהרען פאַר ר' ברוך שענקערס אכסניא אין דער אידישער גאס אין נעמיראָוו. הלל האָט אָנגעטראָפּען דעם אַרײַנפּאָהר פון דער אכסניא באַלעגט מיט בויד דען און פוהרען.

— העי, מאַכט פּלאַץ פאַר דעם פרנס פון זלאַטשאָוו; רוק זיך דו פאַרדײַונג, מצרי'ס מכות אויף דיין קאָפּ. מאַכט פּלאַץ, דער פרנס פון זלאַטשאָוו פּאָהרט, געהערט? — האָט דער פּערדסײַונג געשריען. — שריי ניט אַזוי, „מלך אביונ'ס" משרת; מצרי'ס מכות מיט די קללות פון דער תוכחה צולעגט אויף דיין קאָפּ. ר' זכריה סאבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין, זיין בויד שטעהט, דרך ארץ! — האָט מען געשריען פון דער צווייטער בויד.

געהערט וועמעס בויד די צווייטע איז, האָט מענדעל בעפּוילען דעם פּערדסײַונג אַבשטעלען זיך, איז אַליין אַראָב פון דער בויד, צו גענאַנגען צו דער אַנדערער:

— איז ר' זכריה דאָ?

— יאָ, געקומען מיט זיין ברודער ר' יעקב, פּאָהרען נאָך לובלין צום יריד, זיינען פאַרפּאָהרען צום ראש הישיבה ר' יחיאל מיכל, אַליין געהייסען דאָ שטעהן מיט דער בויד איבער נאַכט.

ר' זכריה, דער פרנס פון טשיהרין, איז געפּאָהרען מיט פיער פּערד נאַשפּיץ, ווי די גרויסע שררים, און זיין בויד איז געווען א גרויסע, פול אָנגעלעגט מיט קישענס און מיט דעקען און זי האָט פאַרנומען דעם גאַנצען אַרײַנפּאָהר. מענדעל האָט געהייסען זיין יונג זיך אָב שטעלען אין א זייט. די פּערד אַרײַנפּיהרען אין שטאַל אַרײַן און זיי געבען גוט אָפּצועסען. אַליין איז ער אַרײַן אין דער אכסניא, וואוהין דער יונג און דער שומר האָבען איהם אַרײַנגעטראָגען די פּעקלאַך און די קישענס. מענדעל האָט אָנגעטהאָן די נייע קאַפּאַטע, אויסגעפּוצט זיין אינגעל, שלמה'ן, און איז אַרונטער זיך מעלדען צום ראש הישיבה, ר' יחיאל מיכל, דעם רב פון נעמיראָוו.

אין בית־דין שטוב ביי ר' יחיאל מיכל האָט ער שוין געטרָאָפֿען די פרנסים פון אומאַן און קאַרסון, די צוויי ברירער ר' זכריה און ר' יעקב סאַבילענקי פון טשיהרין און די פרנסים און די שענהע בעל־בתיים פון דער שטאָדט נעמיראָוו, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין די פרנסים פון דער פרעמד. ר' יחיאל מיכל איז ניט געווען. ער איז נאָך געווען אין דער ישיבה, וואו ער האָט געזאָגט זיין שעור פאַר די תלמידים. און די שמישים האָבען דערוויל מכבד געווען די פרנסים מיט האַניג־קיכלאך און רויטען בראַנפֿען פון דער רבי־צין. ר' זכריה סאַבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין איז געזעסען ברייט אויף דער הילצערנער באַנק. די סאַבילענקים האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרויסע תקיפים און איבערהויפט איז עפעס געווען דער מעהר מיט ר' זכריה'ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב ביים הראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי, דעם שר פון טשיהרין, וועלכער איז אויך געווען דער שר פון זלאַטשאָוו, און מענדעל איז געווען אונטער זיין ממשלה. מענדעל האָט דרך־ארץ געהאַט פאַר זכריה'ן, אַלס אַן עלטערען פרנס. מענדעל האָט געוואוסט, אַז ער וועט ניט אַזוי לייכט צוגעלאָזען ווערען צו די פרנסים, און ער האָט זיך געשראָקען אַ ביסעל. ער האָט געקוקט מיט דרך־ארץ אויף ר' זכריה'ן, וועלכער איז געזעסען מיט דער גרוי־סער, לאַנגער געלער באָרד פערשפרייט אויף דער ברוסט, און זיינע אויגען זיינען געווען באַהאַלטען אונטער די הויך־פּאַנאַנדערגעוואַקסענע געלע ברעמען. און דאָס פנים, כאַטש אַבגעברענט פון דער זון, איז געווען פול מיט געלע זומער־שפּרינקלאַך, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט ווי אינזלען אין אַ גרויסען געלען ים. ר' זכריה האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף איהם. ער האָט גאָר ניט באַמערקט דעם נייעם פרנס פון זלאַטשאָוו.

— שלום עליכם, דעם פרנס פון זלאַטשאָוו, — האָט ר' שלום יעקב, דער פרנס הגליל פון נעמיראָוו, אַבגעגעבען שלום עליכם מענדלען.

— עליכם שלום.

— יואם הערט זיך אין זלאַטשאָוו? מען זאָגט, אַז זלאַטשאָוו וואַקסט אַן עיר ועם בישראל. וועט באַלד שוין זיין אַזוי גרויס ווי טשיהרין, — האָט דער נעמיראָווער פרנס געזאָגט, וועלענדיג אַ שטאָך טהאָן דעם גרויסען זכריה.

— מיט'ן רבנו של עולם'ס הילף. אונזער ישוב האלט אין וואקסען.

זכריה האָט אויפגעהויבען זיינע הויכע געלע ברעמען און אַרומגע-
קוקט זיך. ער האָט פאַרשטאַנען דעם שטאַך, וואָס שלום יעקב, דער
נעמיראַווער פרנס, האָט איהם געוואָלט געבען, פאַרגלייכענדיג דעם
דאָרף זלאָטשאָוו צו דער קהלה משיהרין, וועלכע איז געווען אַ גרויסער
באַזעסענער ישוב. אָבער ניט אזוי לייכט נעהמט מען זכריה'ן אַרויס
פון זיין רוהיגקייט. ער האָט נור איין מאָל אויפגעהויבען זיינע ברע-
מען, באַלד זיי צוריק אַראָבגעלאָזט.

צווישען דעם פרייז פון משיהרין, חראַנזשע קאניץ-פּאָלסקי און
דעם פרייז פון נעמיראַוו, דעם פירשט ווישניוויטצקי, איז אָנגעגאַנגען
אַ בעשטענדיגע מחלוקה איבער דער הערשאַפט פון אוקראַינע. צום
חראַנזשע האָט באַלאַנגט דער גאַנצער סטעף וואָס איז געלעגען ביים
„געלען וואַסער“ ביז אַרויס צום סעטש צו. ווישניוויטצקי אָבער האָט
געהאַט דעם טיטעל דער פירסט פון „רוס“. די מחלוקה איז ניט
דורכגעגאַנגען אָהן ווירקונג אויך אויף די אידען פון די צוויי פריצים.
אָבער אַם מעהרסטען האָט זיך די מחלוקה אָבגעשפּיגעלט אויף די
פרנסים פון די צוויי שטעדט, וועלכע זיינען די שתדלנים פאַר די
אידען ביי זייערע פריצים. די פרנסים זיינען געווען אזוי פאַרקאַכט
אין זייערע פריצים'ס מחלוקה, אַז זיי האָבען עס געמאַכט פאַר זייערע
אייגענע. זיי האָבען זיך געגרויסט מיט'ן פרייז'ס רייכטהום און גיטער,
און יעדעס מאָל, ווען די צוויי פרנסים פון די צוויי פריצים האָבען זיך
צונויפגעטראָפּען, האָט די מחלוקה פון זייערע פריצים אויפגעפלאַמט.
— וואָרים וואָס איז אייגענטליך משיהרין, אַ גרויסע קהלה פון
כלאָפּעס. זלאָטשאָוו וועט עס איבערוואַקסען, מיט גאָט'ס הילף —
האָט ר' שלום יעקב געגעבען אַ שטאַך זכריה'ן.

דאָס האָט זכריה שוין ניט געקענט איבערטראָגען. ער, וואָס איז
דער גרויסער חשוב ביים חראַנזשע, און דער חראַנזשע איז זיך מיט
איהם מיעז וועגען אַלע זיינע עסקים — און וואָס איז זלאָטשאָוו,
און ווער איז דער גאַנצער מענדעל? ער האָט וויעדער אויפגעהויבען
זיינע ברעמען און געווענעדט זיך צו מענדעל:

— דאָס זייט איהר, דער מענדעל פון זלאָטשאָוו, וואָס האָט גע-
טראָגען רשות אויף דער שוהל? דער חראַנזשע האָט מיר פערצעחלט

דערפון. שלום עליכם — האָט זכריה אויסגעשטרעקט צו איהם זיין האַנד פון דערווייטענס, בלייבענדיג זיצען אויף זיין אָרט, אויבענאָן, אויף דער האַלצערנער באַנק.

— און ווער איז דער בחור? — פרעגט זכריה אויף שלמה'ן.

— דאָס איז מיין זוהן. אַ בעל־הבית'ל, מיט גאָט'ס הילף. פאָהרט

נאָך לובלין אין דער ישיבה.

— נאָך לובלין? וועגיג ישיבות פאראן דאָ אין פאָדאָליען, אין

קרעמענעץ, אין לבוב און טאָקע דאָ ביי ר' יחיאל מיכלען, אין אייגענעם גליף. וואָס אזא גרויסער למדן איז ער אויסגעוואַקסען, דער בעל־הבית'ל אייערער אין זאָטששאוּו, אז איהר האָט שוין פאר איהם ניט קיין ישיבה אין גאַנץ פאָדאָליען, נור איהר מוזט איהם פיהרען אזש קיין לובלין.

— דער רב, זיין שווער, האָט איהם מיטגעגעבען כתבים צו מורנו

ר' נפתלי כ"ץ, דעם רב פון לובלין. דאָס אינגעל האָט אַ גוטען קאָפּ, — האָט זיך מענדעל פארענטפערט — און אנב אורחא וויל איך, אז דאָס בעל הבית'ל זאָל לערנען דברי חול אויך, חשבונען און מיט שררים קענע רעדען, וויל זאָטששאוּו וואַקסט, בעזרת השם, און מיר וועלען דארפן האָבען אַ שתדלן, וואָס זאָל קאָנען פּויליש רעדען.

די לעצטע ווערטער האָבען נאָך מעהר געערנערט זכריה'ן. ער

האָט זיך שוין אָנגערופען מיט כעס:

— מיט די כלאָפּעס אין זאָטששאוּו וועט ער זיך קענען אויך

פּויליש אויסלערנען.

מענדעל האָט שטיל געשוויגען און דרך־אריץ געהאט פאר אַן

אַלטען פרנס. אָבער דאָס איז שוין געווען צופיעל פאר ר' שלום יעקב'ן:

— וואָס מיינט דער פרנס פון טשיהרין, אז ער נור אַליין האָט

געקראָגען רשות פון ועד צו זיין אַ שתדלן? איהר טהוט זעהר גוט,

ר' מענדעל, וואָס איהר שיקט אייער בעל־הבית'ל נאָך לובלין — האָט

ר' שלום יעקב באַרוהיגט מענדעלען — מיר דארפן האָבען אין אונזערע

מקומות כשר'ע פרנסים, עוסקי בצרכי צבור באַמונה, ניט ווי מאַנכע,

וואָס נעהמען אַראָב פון די פּרוכט'ען די פּעריל און לענען עס אויף

האַניג־לעקאָך און מאַכען פון זיי די פּריצים מתנות, כדי נושא חן

צו זיין אין פּריזיס אויגען.

— מיין ברודער האָט חלילה ניט צוגענומען די פּעריל פאר זיך —

האָט ר' יעקב סאַבילענקי פאַרענטפערט זיין ברודער — דער פּרנס פון טשיהרין האָט אַראָבגענומען די פּעריל פון אידישע ווייבער פון טשיהרין און געמאַכט דערפון אַ טייערע מתנה פאַר'ן פּריץ חראַנזשע קאָניץ־פּאַלסקי, ירום הודו, אונטער וועמעס חסד מיר אַלע לעבען בשלום ושלחה, צו זיין חתונה מיט די רייכע חראַבינע זאַמויסקי.

— אוראי, אַז אַן אביון האָט חתונה מיט די זאַמויסקים, מוז ער אַראָפּקומען צו די אידעלאַך אין די שטערטלאַך נאָך „שלוּבנע“ געלד. וואָס איז ער, אַ ווישניוויטצקי? די ווישניוויטצקים באַדאַר־פען ניט אָנקומען צו אידישע פּעריל, אַז זיי האָבען חתונה. זיין חרפה האָט ר' זכריה געקענט פאַרשווייגען. נור זיין פּריץ'ס בעלידיגונגען האָט ער ניט געקענט אויסשטעהן.

— נעמיראָוער פּרנס, איהר שפיעלט זיך מיט פייער, איהר באַ־לידיגט דעם חראַנזשע.

— און אַז יאָ, וואָס איז? וואָס האָב איך מורא פאַר אייער חראַנזשע? וואָס, איהר וועט מיך לאָזען נעהמען אין תּפּיסה, ווי דעם סאַטניק כמעלניצקי? מיר לעבען דאָ, בדרך השם, ביי דעם פּירסט ווישניוויטצקי, וואָס איז אַ מושל חסד. האָב איך גאָר ניט קיין מורא פאַר אייער פּריץ, טשיהרינער פּרנס.

ווער ווייס, מיט וואָס דער קריעג וואָלט זיך געענדיגט, ווען דער שמש וואָלט ניט פּלוצים די טיר אויפגעפענט און אָנגעזאָגט: — ר' יחיאל מיכל געהט!

אַלע האָבען זיך אויפגעהויבען פון די ערטער — ר' יחיאל מיכל איז אַריינגעקומען. ר' יחיאל מיכל איז נאָך געווען אַ יונגעראַמן. אָבער ער איז שוין בעריהמט געווען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין אַלס דער גאון פון אוקראַינע. אַלע האָבען פאַר איהם דרך־אַרץ געהאַט. דער רב איז צוערשט אַריין אין אַן אַנדער שטוב, און האָט פון דאָרט אַרויסגעפיהרט זיין אַלטע מוטער, וועלכע ער האָט אַוועק־געזעצט אויבענאָן אין אַ פּאָטער־שטוהל ביים טיש, אַליין זיך אַוועק־געזעצט אויף אַ קלענערען שטוהל נעבען איהר, און האָט פאַר דער מאַמע פּאָדגעשטעלט די פּרנסים און אַלע בכבוד'ע לייט, און האָט די גאַנצע צייט באַדיענט די מאַמע מיט גרויס כבוד און דרך־אַרץ.

דער רב האָט אויסגעפרעגט די פּרנסים וואָס מען הערט ביי זיי אין די מקומות, און ווי עס וואַקסען די ישובים, און ווי עס האַלט מיט

דער תורה. געהערט פון מענדלען, אז מענדעל פיהרט זיין זוהן אין לובלינער ישיבה, האָט ער זיך זעהר געפרעהט, וואָס זלאָטשאָוו האָט שוין די זכיה צו שיקען אַ תלמיד אין דער גרויסער לובלינער ישיבה. ער האָט אויסגעפרעגט שלמה'לען עפעס אין לערנען, וואָס שלמה'לען האָט איהם גלייך אָבגעענטפערט, און דעם רב איז עס געפעלען און געהייסען דעם שמש ער זאָל איהם געבען האָניג-קיכעל, און מענדעל האָט זיך געווישט די אויגען פאַר שמחה.

— שרייבט מיר אייער מרא דאתרא אז איך זאָל איהם שיקען בחורים פון מיין ישיבה קיין זלאָטשאָוו כדי זיי זאָלען לערנען מיט די אינגלאַך. די שטאָרט-לייט וועלען זיי עסען געבען און נאכטלענער. געלויבט דער רבונג של עולם, די תורה וואַקסט אומעדום וואו אידען וואוינען. אפילו אין ווילדען סטעפ, — ווענדט ער זיך צו דער מאַמען.

די אלטע אידענע האָט געבויגען מיט איהר הויכע יום-טובידיגע, ווייס-שפיצענדיגע הויב, וואָס זי האָט אָנגעטהאָן לכבוד די פרנסים, און זי האָט געשעפטשעט צום זוהן:

— זיי מכבד, זוהן, די פרנסים מיט לעקאך און בראנפען.

דער רב האָט זיך אליין אויפגעהויבען, כדי מקיים צו זיין דער מאַמע'ס שליחות, און האָט אָנגעגאָסען בראנפען פאַר די פרנסים. — און ווי לעבט איהר מיט די שכנים, האָט איהר שלום? איהר וואוינט אזוי אין נאָקעמען פעלד.

— ווי ווייט מיר קענען מיהען מיר זיך צו לעבען אין שלום. די פריצים זיינען נישטאָ אַ גאַנץ יאָהר, מיר לעבען נאָר צווישען די יונים. זיי זיינען אונזערע שכנים, מיהען מיר זיך צו לעבען מיט זיי אין שלום. פיעל מאָל צאָהלען זיי נישט אָפּ דעם צערקווע-מס, וואָס די פוילישע גלחים האָבען אַרויפגעלעגט אויף זיי. זיי האַלטען דאָס פאַר אַ פחיתת הכבוד, זיינען מיר ניט גובר פון זיי, נאָר מיר נעהמען צונויף צווישען אונז דעם מס און מיר באַצאָהלען פאַר זיי. זיינען דערפון די פוילישע גלחים געוואָהר געוואָרען, האָבען זיי אונז זעהר שטאַרק געשטראָפּט, און נויטען אונז גובר צו זיין דעם מס. און דאָס איז אַ גרויסער מכשול פאַר אונז. מיר האָבען מורא, אז די יונים זאָלען אונז חלילה ניט שלעכטס טהאָן. און דאָס בין איך געקומען זאָגען דעם רב פון נעמיראָוו. עס וואַלט געווען אַ יושר גדול, אז

די פרנסים פון אוקראינע מיט די רביים זאָלען זעהן פועל'ן ביים ועד אין לובלין, אז דער ועד הגדול זאָל זיך אַרײַנלעגען דערינען און מען זאָל אַראָבנעהמען דעם צערקווע מס פון די יונים, אָדער אידען זאָלען עס ניט אויפמאַהנען, ווייל דאָס קען חלילה ברענגען צו אַ גרויס מכשול פאַר אונז. מיר וואוינען נאָהענט פון סטעפּ און מיר הערען רעדען אז די יונים וועלען פון אונז אַמאָל נקמה נעהמען דערפאַר חלילה. דער רב האָט אָבגעזיפצט און שטייל געשוויגען.

— מכה דעם ווײַל איך אויך רעדען, — האָט זיך אָבגערופען ר' שלום יעקב, דער פרנס פון נעמיראָוו. עס זיצט דאָ דער פרנס פון טשיהרין, ר' זכריה סאבילענטי. דער פרנס פון זלאָטשאָוו, ר' מענדעל, האָט מורא צו זאָגען, ווייל ער בעלאַנגט מיט דעם פרנס פון טשיהרין אונטער דעם קאָניץ-פּאָלסקי. אָבער מיר זיינען דאָ, ברוך השם, אונטער דעם שר ווישניוויטצקי, וואָס ער איז אַ מושל חסד פאַר אַלע. מיר האָבען ניט קיין מורא. און איך ווײַל דאָ זאָגען כפני הרב פון נעמיר-ראָוו, אז עס איז דערנאָנגען צו אונזערע אויערען, אז דער פרנס פון טשיהרין ר' זכריה טהוט זעהר שטאַרק דריקען די אידען און, להבדיל, די יונים. ער לענט אַרויף אויף זיי גרויסע מסים פאַר מתנות פאַרין שר. ער האָט אויסגערעט פאַרין שר אויף זייערע אַ סאָטניק מיט'ן נאָמען כמעלניצקי, אז דער סאָטניק הנ"ל ווײַל זיך בונטווען, האָט מען דעם סאָטניק גענומען אין תפיסה. און פאַר דעם זיינען די יונים זעהר שטאַרק ברוגז אויף די יהודים, און עס קען דערפון אַרויס-קומען אַ מכשול פאַר'ן גאַנצען כּלל, — האָט דער פרנס פאַרענדיגט זיין אנקלאַגע געגען ר' זכריה'ן.

ר' זכריה איז געזעסען די גאַנצע צייט וואָס ר' שלום יעקב האָט געמאַכט אויף איהם די אנקלאַגע פאַר'ן רב ר' יחיאל מיכל אַ שטאַלצער און אַ שווייגענדיגער. ער האָט זיין לאַנגע געלע באָרד צוקעמט מיט צוויי פינגער און געהויבען מיט זיינע געלע הויכע ברעמען, וועלכע זיינען געזעסען ווי צוויי אויפגעשטעלטע פעכערס אויפ'ן ראַנד פון זיין שטערען איבער זיינע אויגען, און פון צייט צו צייט געוואָרפען אַ בליק פון אונטער זיי אויף זיין געגנער און געשוויגען.

— נעמיראָווער רב — האָט זיך ר' זכריה אָנגערופען — איך נעהם חלילה ניט צו דעם מס פאַר מיר. מיר אידען לעבען נאָר אין זכות פון די שררים, וואָס באַשיצען אונז מיט חסד פון אַלעם שלעכטען,

און גיבען אונז פרווילעניעס צו בויען שוהלען און צו מאכען ישובים און מיר זיצען מיט אונזערע ווייבער און קינדער בשלום ושלוח, ווי אין קיין לאַנד ניט. דורך דעם דארפן מיר זיין זעהר געטריי צו די פויר לישע שרים, וואָס קיניגען איבער אונז מיט פיעל חסד — און צו דעם גרויסען שטארקען קעניג וולאָדיסלאָוו, ירום הודו, וואָס האָט באַנייט די פרווילעניעס פון די פוילישע קעניגען צו אונז און האָט צוגעגעבען נאָך נייע. מיר דארפן זיי זיין אונטערטעניג און דיענען געטריי, וואָרים ווען ניט זיי, וואָלטען מיר חלילה געווען ווי די כלאָפעס רחמנאָ לצלן. און אז זיי הייסען אונז אויפמאָנען מס פון די כלאָפעס פאר די צערקוועס, מוזען מיר מקיים זיין זייערע זאָקאָנעס, וואָרים די כלאָפעס געהערען צו די פוילישע שרים לעולם ועד. און ווער איז עס דער גאַנצער כמעלניצקי, איבער וועלכען דער פּרנס פון נעמיראָוו האָט אויפגעהויבען אזא געוואָלד? ער קומט אַרײַן צו מיר אין קרעטשמע. און איך הער ווי ער סודיעט זיך מיט די כלאָפעס צו שרייביגען אַ ברײַע צום טאַטרישען כאָן, אַז ער זאָל קומען העלפען די כלאָפעס זיך בעפרייען פון די פוילישע שרים. ער מינט אַז איך הער נאָר ניט, און איך זיין הינטער דעם קרעטשמע־טיש און מאַך זיך, אַז איך הער ניט, אָבער איך פאַרצייען אַלעס, וואָס ער זאָגט, מיט אַ קרייד. אוראי דאַרף איך דעם סאַטניק איבערנעבען אין די הענר פון די שררים. דער חראַנזשע, ירום הודו, האָט מיר רשות געגעבען, אַז ווען איך וועל הערען פון דעם סאַטניק כמעלניצקי אַזעלכע מרידה־רייד, זאָל איך איהם לאָזען שמייסען פאַר דער טיר פון מיין קרעטשמע.

ר' יחיאל מיכל האָט די גאַנצע צייט געשוויגען אין נאָכקלערען, נאָכדעם האָט ער זיך געווענדעט צו דער מאַמע, פאַרבויגען זיך פאַר איהר און אזוי געזאָגט:

— מיט דער מאַמעס רשות וועל איך ענטפערן דעם פּרנס פון טשיהרין, דהיינו. אַז עס איז אמת, אַז מיר לעבען ברשות פון די פוילישע שרים און דעם קעניג וולאָדיסלאָוו, ירום הודו, וואָס האָט בענייט די פרווילעניעס פון די פוילישע קעניגען, עליהם השלום, נאָר מיר לעבען ניט אין זייער זכות, נאָר אין דעם זכות פון רבונו של עולם און פון דער תורה הקדושה. און ניט זיי זיינען מגין אויף אונז, נאָר דער רבונו של עולם מיט זיין גרויסען חסד. אונזערע הייליגע

ספרים הייסען אונז, אז מיר זאָלען לעבען בשלום מיט די שכנים, און מכל שכן נאָך מיט אזעלכע שכנים וואָס זייגע געפלאַנט און געיאָגט פון זייערע נושכים ונוטרים און זייער אמונה ווערט פער-שעהמט. זייער אמונה איז ניט קיין עבודת ככבים, זיי גלויבען אין דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און עס איז אַ מצוה מסייע זיי צו זיין, אז זיי זאָלען קענען דיענען גאָט לויט זייערע וועגען. מיר אידען דארפן פיהלען און וויסען וואָס עס מיינט גע'רודפ'ט צו ווערען פאר דער אמונה. דורך דעם געפעהלט מיר זעהר די עצה טובה פון דעם פרנס פון זאָטשאָו, אז דער ועד הגדול זאָל זעהן עפעס צו טהאָן מכה דעם ענין, אז די שתדלנים זאָלען פועל'ען, אז מען זאָל מבטל זיין די גזרה פון צערקווערמס, און ווען חלילה נישט, זאָלען מיר אידען דערמיט ניט האָבען צו טהאָן. זאָטשאָווער פרנס, איך וועל אײך, אם ירצה השם, מיטגעבען אַ בריעה צום לובלינער רב מכה דעם ענין. דארויף האָט זיך געהערט דעם שמישים קלאַפען מיט אַ האָלצער-נעם האַמער אין די לייסטלעך פון דער טיר. האָט זיך דער רב אָנגערופען:

— רבותי, עס איז צייט מנחה צו דאוונען — און ווענרענדיג זיך צו דער מוטער, האָט ער געזאָגט:

— מיט דיין רשות, מאַמע, וועלען מיר זיך אויפהויבען. יחיאל מיכל, נאָכ'ן דאוונען וועסטו פארבעטען די פרנסים צו אונז אויף וועטשערע, — האָט די מוטער געזאָגט און זיך אויפגעהויבען פון איהר אָרט. און דער זוהן האָט זי מיט גרויס כבוד און דרך-אריץ אָבגעפיהרט ביז צו דער שוועל פון דער צווייטער שטוב.

ניינטער קאָפיטעל.

דער מגיד פון פאלנא.

גאָט'ס שטילקייט און ריינקייט האָט גערוהט איבער די בערגלאך ארום דער שטאדט נעמיראוו, ווען די אידישע בוידען. אָנגעשטאָפט מיט בעטגעוואַנד און אידען, האָבען זיך פרעהליך געקוילערט איבער

דעם געל-זאמדיגען וועג. די פייכטקייט פון דער נאכט האָט נאָך טיעף גערוהט איבער די פעלדער און איבער דעם וועג צום טייך באָה צו. נאָר ווען זיי זיינען אויף דעם צווייטען ברעג טייך געקומען, האָט שוין די זון צוגאָסען זיך אַ קלאָרע און יונגע איבער דעם לויטערען און בלויען הימעל, און זי האָט געטריקענט די פייכטע גרעזער, און די טהויב-באָדעקטע בלעטער פון די הויכע ליפּע-בויםער, וועלכע זיינען געשטאַנען אויפ'ן וועג. די געל-גאַלדענע פעלדער זיינען שוין אַלע געווען געשניטענע, אַראָבגענומענע, און דאָ און דאָרט האָט זיך געגרויט אַ פּויעריש פּלאַסען-העמד, האָט איבערראַשענד אויפגעפלאַמט אַ קאָלירטע פאַטשיילע אויף אַ פּויערטעם קאַפּ, וועלכע האָט אין דעם פריהען פריה-מאַרגען געאַרבייט אין פעלד. פעטע שעפּסען, באַד-וואַסען מיט שוואַרצע וואָל האָבען זיך געקייקעלט ווי די רונדיגע טינטלאַך איבער די לאַנגע ברייטע פעלדער און געגרויזשעט די שטעכע-דיגע, אָבגעשניטענע שטרויען פון ברויט. זיי האָבען מפּסיק געווען פון זייער עסען און נאַאיוו נאָכגעקוקט מיט זייערע תּם-עוואַטע אויגען די דורכפּאָהרענדיגע בוידען און נאָכגערופען זיי מיט זייער קינדיש-צערמליכען „מעעע“. פון צייט צו צייט האָבען זיי אָנגעראַפּען אַ פאַרזאָרגטען בעטלער, וועלכער איז געזעסען פאַר זיך אויף אַ שטיין אויפ'ן וועג, און האָט פאַר זיך אַליין געגרימפּעלט אויף אַ קליינע האַנד-געמאַכטע „לירע“, ברומענדיג אַ ליעד. באַלד האָט דער וואָלקען שטויב, וואָס די בוידען האָבען איבערגעלאָזען נאָך זיך, צוגעדעקט דעם בעטלער, נאָר זיין ליעד האָט אָנגעשטעקט די אירישע בעלי-עגלות, און עס האָט זיך באַלד איבער גאַט'ס פרעהליכער וועלט צוגאַסען אידיש-חזנישע נגונים:

לכה דודי, לכה דודי,
לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה...

געפאָהרען איז מען שוין נישט אַליין. צוערשט איז אויסגע-פּאָהרען, זעלבסטפאַרשטענדליך, ר' זכריה'ס גרויסע בויד מיט פיער פערד נאַשפיץ און אויפגעהויבען אַזאַ וואָלקען שטויב פאַר זיך און הינטער זיך, אַז עס האָט פאַרשטויבט די וועלט. דערנאָך די אַנדערע

בוידען. אין די בוידען האָבען זיך געפונען אידען לומדים פון פארשיעדענע שטעדטלעך. טייל זיינען געפאָהרען צום ועד מיט שאלות, טייל צו באַקומען אַ רשות אויף ספרים, וואָס זיי האָבען מחבר געווען. די אידען, וואָס האָבען געקענט לערנען, האָבען זיך פארקליבען אין איין בויד. זיי זיינען געזעסען אויסגעבעט אין קישענס און דעקען און האָבען זיך געשפּאַרט אין לערנען. איינער האָט דעם אנדערען געהאַלטען ביי דער באַרד, ביי די לאַצען און גע- צוואונגען איהם אויסצוהערען זיין פּשט'ל, אויף וועלכען יענער האָט מיט פּאַרמאַכטע אויגען פאַר'עקשניט זיך אויף ניט, און באַין אופן נישט געוואָלט נאָכגעבען. און די קולות פון דער תורה האָבען זיך געהערט פון די וועגען אַראָפּ, און האָבען אויפגעוועקט די שלאָג פּענדיגע האַזען אין פעלד, וועלכע זיינען אויף מיילען־ווייט אַנט- לאַפען פון די געוואָלדען פון די אידען.

דורכ'ן גאַנצען לאַנגען ווינטער אַרבייטען די אידען פון פּאַדאָליען אויס לעדער, באַליאוועס אויף שטיוועל, זווילען, און בּיָהרען עס אָנגעלאָרען אויף בוידען אין לובלין אויפ'ן יאָהרמאַרק. די פעלצעך געהער פיהרען געוואַשענע שעפּסענע פעלצען אָנגעלאָרען אויף די בוידען. פּוטערנרע היטעל־מאַכערס, טעפּ־קנעטערס פיהרען כלים, אַנדערע בוידען זיינען מיט הויז־זאַכען, אַנדערע בוידען מיט טליתים, אַרבע כּנפות און ציצית. די אַרבייט פון אַ גאַנץ יאָהר פיהרט מען צום הערבסט יאָהרמאַרק, ווען דער פּריץ האָט דעם פּויער'ס תבואה אין די שייערס אָנגעזאַמעלט און פּאַהרט אויפ'ן יאָהרמאַרק איינקויפען זיך אויפ'ן ווינטער. עס לויפען די אידען סוחרים פון איין בויד צו דער אַנדער דער, האַנדלען איינער מיט'ן אַנדערען, טוישען געלד, קויפען בינמלעך פּויערשען פּלאַקס, זעקלעך וואָל, קאַלכס־לעדער, אָקעוויט, ווי אויף אַ בערזע, און שדכנים לויפען איבער פון איין בויד אין די אַנדערע און פיהרען צונויף שידוכים, פּאַר'קנסי'ען קינדער, נישט געזעהענע כלות, נישט געזעהענע חתנים, און מחותנים גיבען זיך די הענד, און מען שטעלט זיך אָפּ אין די קרעטשמעס טרינקען לחיים, און די בעל־עגלות פּרוואווען איבעריאָגען איינער דעם אַנדערען, און שטיק-

לעך תפלות, קדושות, יקום פורקנ'ס, לכה דודים זיינען פארפאלען געוואָרען צווישען די קנאלען פון די בייטשען און די וואָלקענס שטויב. געדאווענט האָט מען אין פעלד, ביי די וואַסערלעך צווישען די שמעהענדיגע בוימער. צום ערשטען מאָל האָבען די נאָקטע פעלדער געהערט די קדושה'לעך און די פויגעל זיינען געקומען צופליהען נאָך די קרישקעלעך פון אידישע עסענס.

אין באַר האָט מען איבערגעגעבט אַ גרויסע אידישע קהלה געווען, און דאָרט זיינען זיך צוזאַמענגעפּאָהרען די בוידען פון וויני-צע, פון סטאַראַגראַד, פון קאַרסון, פון אַנדערע קהלות. נייע אידען, נייע לומדים מיט נייע סוחרים. און קיין קאָנסטאַנטינאָו און שוין אַריינגעפּאָהרען אַ קאַראַוואַן מיט בוידען, אָנגעפּאַקט מיט קאָ-לירטע קישענס און דעקען, אין וועלכע עס זיינען געזעסען אידען אויסגעבעט. מען האָט אויסגעזונגען אַלע חזני'שע שטיקלעך אויפ'ן וועג, אויסגעשפּאַרט זיך די גאַנצע תורה און אויסגעהאַנדעלט אַ האַלבע מדינה. די ישובים זיינען שוין איצט געווען געדיכטער. דאָס לאַנד באַוואָהנט, די שטעטלעך מיט אידען און די דערפער, להבדיל, מיט כלאַפּעס. אויף יעדען וועג אַ אידישער אַרענדאַר, וואו מען שטעלט זיך אָפּ די פּערד צו פּאַיען און, להבדיל, אַ ברכה צו מאַכען. עס שטעהען פאַר די שענקען די אידישע אַרענדאַרען מיט די קאָלירטע הויזען און ברייטע אַרבע כּנפות'ען און בעטען אַריין די למדנים צו זיך. ווילען די זכיה האָבען אונטער זייער דאָך אַ מנחה במנין צו דאוונען, אַ לחיים צו הערען.

און די אַרענדאַרקע שלעפט פון די קעלערס די גרויסע טעפּ מיט זויערמילך און סמעטענע, פּרעגעלט ציבעלעס, און אַנב פאַר-הערט מען דעם אַרענדאַר'ס קינדער, און מען זאָגט מוסר דער אַרענ-דאַרקע, אַז זי זאָל זיין אָפּגעהיט מיט אידישקייט. און שרעכנים פּרעגען זיך אויף כלות און נדן... און אַלע טרינקען צוזאַמען פון איין גאַנשער, עסען צוזאַמען און לעגען זיך איינער אין אַנדערענ'ס בעטגעוואַנד אַריין, ווי דאָס גאַנצע אידישע פּאָלק וואָלט געוואָרען איין גרויסע משפּחה.

נאָר באַלד קומט מען אָן אין די גרויסע ווישניוויטצער וועלדער. די בוידען האַלטען זיך געדיכטער איינע נעבען דער אַנדערער, און די שומרים געהמען אַרויס די „משחיתים“, פאַר וועלכע מען שרעקט

זיך. אין ווייטען וואָלד, צווישען די טרוקענע בלעטער, שאַרכט ווער,
און מען האַלט אויף דעם אַטעם, און מען פרעגט איינער דעם אַנדער
רען — געהערט ?

און אידען דערצעהלען זיך מעשיות פון שדים און דוחות, וואָס
רוהען אין די וועלדער און וואַרפען אָן אַ שרעק אויף די קינדער, וואָס
פאַהרען מיט אין די בוידען אין די ישיבות אַרײַן. און דער וואַלד
ווערט וואָס אַ מאָל געדיכטער, טונקעלער און פאַרהוילען. עס רוישען
די אַלטע בוימער, ווי זיי וואַלטען זיך פאַרוואַנדערט און געשראַקען
פאַר די אידישע בוידען, וואָס זיינען אַרײַנגעקומען אין זייער מיטען
אַרײַן און זיי אויפגעוועקט פון זייער פאַרהוילענעם לאַנגייעהריגען
שלאָף... עס דערשרעקען די טריט פון די פערד די שלאָפענדע חיות
אין וואַלד. פון דער ווייטענס הערט זיך זייער געברום און זייערע
שווערע טריט שאַרענדיג צווישען די טרוקענע בלעטער. עס לוישען
די מקובלים נאָך די טריט אין וואַלד און שעפטשען מיט די ליפּען
אונפאַרשטענדליכע תּפּלות. די טאַטעס הענגען אָן אויף די העלזער
פון די קינדער קמיעות, גיבען זיי סדורים/לעך אין די הענד אַרײַן.
די אידען האַלטען זיך אָן בײַ די ציצית צו פאַרטרייבען די רוחות,
וואָס לויפען אַרום די בוידען, און עס ברעכען דורך די בוידען דעם
אונבאַטרעטענעם וואַלד, עס שמעקט דער זשעגעכץ, וואָס גיסט זיך
פון די בוימער, און עס שמעקט דער וואַלד מיט פייכטקייט פון
שוואַמען. עמיץ ווער ברעכט בוימער אין וואַלד, עמיץ ווער שרייט
און רופט נאָך הילף אין וואַלד, די מקובלים פאַרשטאַפען זיך די
אויערען, אַז זיי זאָלען נישט הערען די רוחות רופען... די אַלטע
אידען זאָגען תּהלים און די קינדער שלאָפען אײַן אין שרעק.

שבת האָט מען געהאַטען אין פּאַלנאַ. געוואַלט הערען ר'
שמעון אַסטראָפּאָליער דרשענען. צײַט יאָהרען האָט דער אַסטראָפּאָ-
פּאָליער אָנגעזאָגט וועגען פּורעניות, וואָס וועלען קומען. ער האָט
געשראַקען דעם עולם מיט זיינע דרשות, ביז דער ועד האָט אַרויס-
געגעבען אַן אײַסור, אַז ער זאָל נישט שרעקען דעם עולם. דעם
אַסטראָפּאָליער דרשות האָבען גע'שם'ט איבער דער וועלט. האָט
מענדעל גענומען שלמה'לען און איז אוועק שבת נאָכמיטאָג אין בית-
המדרש, וואו ר' שמעון האָט גע'דרש'נט. דאָס בית-המדרש האָט
זיך שוין געבראַכען מיט אידען פון דער גאַנצער געגענד אַרום. פון

אומערדום, אז מען איז געפאָהרען אויפ'ן יאָהרמאָרק, האָט מען זיך אָפגעשטעלט שבת אין פּאָלנא צו הערען ר' שמעון'ען. די ווענד פון בית-מדרש זיינען נאָס געווען פון די פּאַרעס און מען שטעהט קעגן איבער קעגן, און אין דער הויך, פּאַר'ן ארון הקודש, שטעהט ר' שמעון אין א ווייסער קאַפּאַטע אָנגעטהאָן, א גרויסער טלית הילט אַרום זיין הויכען דאַרען קערפּער, פון וועלכען עס ברענען אַרויס זיינע צוויי שוואַרצע אויגען פון זיין בלייך געזיכט. דאָס בלייכע געזיכט, וואָס קוקט אַרויס פון זיין שוואַרצער באָרד, ווי פון אַ ראָס, איז אויסגעמאַטערט. און ציטערענדיג שטרעקט אויס דער בלייכער איד זיינע צוויי ביינערדיגע הענד פון דער ווייסער קאַפּאַטע אַרויס און שיט מיט פייער פון זיין מויל, שילדערענדיג פאַר דער שוואַרצער קעפּיגער מאַסע דאָס פייער פון גיהנום.

ער פיהרט זיי דורך דורך אַלע זיעבען געצעלמען פון גיהנום. דאָ ווייזט ער, ווי די מלאכי חבלה כאַפּען דעם מענשען, ווען ער פאַרמאַכט נאָר די אויגען און טראַגט איהם אַוועק אין די וויסטע מדבריות, זיי וואַרפּען איהם אַרײַן אין זומפּען צווישען שלאַנגען און עקדעשען, און באַלד פיהרט ער איבער זיין קרבן און לאָזט איהם שווימען אין אַ פייערדיגען ים מיט אַנדערע קרבנות. און באַלד שילדערט ער פאַר דעם שרעקענדיגען עולם, ווי די מלאכי חבלה וואַרפּען זייערע קרבנות אין די קאַכעדיגע טעפּ, וואָס שטעהען אויף די גיהנום-פייערען. אברים פון מענשען שווימען אַרום אין די זידענדע טעפּ. און אַט באַלד מאַכט ער צוריק לעבעדיג זיין קרבן, כדי ער זאָל איהם קענען אויפ'ס ניי פייניגען, מיט אייזערנע צוואַנגען איהם רייסען די האָר פון קאַפּ, אָפּקעמען די הויט מיט אייזערנע קאַמען און צופּען די נעגעל מיט פייערדיגע צוואַנגען. און דאַן ברענגט ער זיין קרבן צוריק אויף דער וועלט אין אַ גלגול פון אַ פּערד, וואָס אַרבייט אָפּ זיינע יאָהרען ביי אַ מענשען, וועמען ער האָט שלעכטס געטהאָן אין זיין פריהערדיגען לעבען אָדער ער לאָזט מגולגל ווערען זיין קרבן אין אַ וויינענדיגען הונד, וועלכער שלעפּט זיך אין וויסטע מדבריות אַרום און קען נישט צוקומען צו קיין ישוב. אַ פּחד פאַלט אָן אויפ'ן עולם. הייסע אַנגסטען שלאָגען אַרויס פון די געזיכטער. אין דער ווייבערשער שוהל הערט זיך אַ פאַרשטיקט כלפּען...

און די ווייסע קאפאטע מיט די דארע ביינערדיגע הענד איבער די שווארצע קעפ שטעהט אלץ און שרעקט און שרעקט, שיט פייער פון גיהנום איבער די קעפ פון די אידען. קיינער איז פאר איהם נישט גוט גענוג, אז ער זאל פריי זיין פון די גיהנום'שע יסורים, אלעמען איז ער מגלגל און ברענגט זיי צוריק אויף דער וועלט אין דער געד-שטאלט פון בהמות און חיות, וואס זוכען א תקון.

באלד אבער הויבט ער אן נביאות צו זאגען וועגען א שרעקליכען יום הרין, וואס שטעהט פאר צו קומען אויף אידען. ער שיט מיט פסוקים, וואס טיימען אן אויף דער צייט, אויף מלחמת נוג ומגוג, וואס דארף באלד קומען. מיט לעבעדיגע פארבען מאלט ער א גרויסע מלחמה, ווי אן אונדערבארעמדיגער שונא פאלט איבער דאס לאנד אזוי ווי א היישריק און פארניכטעט מיט שווערד און פייער אלעס, וואס ער טרעפט אין זיין וועג. נאר ניט האלט איהם אפ, קיין געוויין, קיין געבעט, קיין טרעהרען. ער טראגט זיך, אזוי ווי א פייער פון שטאדט צו שטאדט, פון לאנד צו לאנד, און לעקט אויף אלצדינג מיט זיין פייערדיגער צונג, ווי דער אקס לעקט אויף דאס גראז. קיינער ווייס נישט, וואס דער מגיד מיינט דערמיט. פינסטערע שרעק, ווי א כמארע וואלט דעם הימעל פארדעקט, פאלט אן אויף די אידען, א ציטער געהט דורך דורך די לייבער, ווען ער מאלט גאט'ס כעס. נאר איין זאך קען אפהאלטען די שרעקליכע גורה: תשובה, תפילה וצדקה. באלד אבער פארמאכט ער דעם שער הרחמים, מיט אייזער-נע טויערען פארשליסט ער איהם און לעגט אוועק פייערדיגע שווער-דען און פייערדיגע חיות אויפ'ן שער הרחמים צו פארטרייבען די אידען'ס תפילות, וואס שלאגען אן אין טויער. אלעס איז שוין צו שפעט, דער גור דין איז שוין אונטערנעשריבען און ער לאזט נישט איבער קיין איין שטראהל האפנונג, נאר פינסטערניש, פינסטער-ניש און פינסטערניש...

צעהנמער קאפיטעל.

דער לובלינער יאהרמארק.

נאך צוויי וואָכען נסיעה איז הלל אריינגעפאָהרען מיט דעם שומר ישראל אויפ'ן קארשעל דורך דעם קראקאווער טויער אין דער פיעל-באריהמטער שטאָרט לובלין. שוין פון דער ווייטענס האָט די שטאָרט געוואונקען מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהרע קירכען און שלעסער. מענדעל האָט נאָך פון גאנץ ווייט געוויזען שלמה'לען דעם שפיץ פון דעם רמ"א'ס שוהל. דער יאהרמאָרק איז שוין גע-ווען אין פולען גאנג. מיט שוועריגקייטען האָט זיך דער פערדס-יונג געקירעוועט אַ וועג דורך די פיעלע אָנגעשטעלטע פאנסקע קאטשען. הלל האָט זיך פארנומען אָן אַ זייט און. איז פארפאָהרען אין די אירי-שע גאסען, וואו דער יאהרמאָרק איז געווען אין העכסטען ברען. שטעלען מיט פארשיעדענע סחורות האָבען פארשטעלט די גאסען. דאָ זיינען אויסגעלעגען שטויסען מיט פעלצען, דאָרט אויף דרענגער זיינען געהאנגען שטיוועל; שטעלען מיט וואָלענע סחורות; פויר ערישע קאָלירטע בענדער האָבען אויפגעפלאַקערט אין דער זון אויף די קעפ פון די אירישע ווייבער, וואָס זיינען געשטאנען פאר זייערע שטעלען און פארקויפט די סחורות; עלפאנט-ביין קאָליר אינאיינעם מיט געל-גאָלד-פאָרב. און אַ שטורם פון געשרייען און שפראַכען האָט זיך געטראָגען אין דער לופטען; נירענבערגער דייטשע מייס-טערס האָבען פארקויפט זילבערנע און מעשענע כלים. אפילו פער-סיער זיינען אַראָפגעקומען מיט אַריענטאלישע פארביגע שטאָפען, קאָלירען פון בורשטיין-שטיין און קאָלירען פון עלפֿענ-ביין; פאָר-בען פון צונאָסענעם קופער און די בלויע קלאָרע ליכט ווי די בלויקייט פון הימעל; טונקעל-בלויקייט פון נאכט-קאָליר און ווייסקייט פון שנעע, און שעמעדיגע קאָלירען, ווי דער שוים, און די צנועה'דיגע ליכט פון פערעל אינאיינעם מיט די רויט-ברענענדיגע פאָרב פון די קרעל — אַלע האָבען זיך צונויפגעגאָסען אין איין ברענענדיגען ים פון טיכער, קליידער און טעפּיכען.

די פארבען האָבען זיך באַוועגט ווי אויף אַ מאַסקען־באַל. עס האָט געברענגט אויף די קעפּ פון די וואַיעוואָדעס, קאַסטעלאַנען, אויף די קעפּ פון די הוואַרען און חראַנזעס בושען פון פאַרשיערענ־פאַרביגע פּעדערען. דאָ און דאָרט האָט אויפגעברענגט דאָס ליכט פון אַ טייערען שטיין פון אַ טורבאַן אויף אַ קאַפּ פון אַ טאַטאַר אַראָפּ, וואָס האָט זיך געהויבען איבער דעם ים קעפּ און געוואונקען פון דער ווייטענס. דערשראַקען איז געוואָרען מענרעל, דערשראַקען דער קליינער בעל־הבית'על שלמה'לע, דערשראַקען אפילו דער שומר ישראל, חיים פאַטשטאַרזש פאַר די פיעלע מענשען. נאָר איינער, הלל דער פּערדס־יונג, האָט זיך נישט געשראַקען. איינגעקופיעט אויפ'ן קארשעל האָט ער פּעסט איינגעהאַלטען די פּערד, אויסקירעווענדיג זיך אַוועק צווישען די שטעלען, מענשען און פוהרען. ער האָט זיך אויף גאָר נישט אומגעקוקט, נאָר נישט איז איהם אָנגעגאַנגען. ער איז געווען פאַרנומען מיט קירעווען די פּערד, וואָרים דער וועג איז ווירקליך געווען אַ שווערער.

שווער איז אָנגעקומען מענדלען צו קריעגען אַן אכסניא. לובלין איז פול געווען מיט אידען. פון פיער עקען פון פוילען זיינען אָנגע־פאָהרען אידען קיין לובלין פאַרקויפּען אָדער איינקויפּען אויף דעם יאָהרמאַרק. פון די ווייטסטע געגענדען זיינען געקומען רבנים און פּרנסים מיט שאלות און דינ־תורות צום „ועד ארבע הארצות“, לאדען זיך אין קהלה מיט דער צווייטער און פאַרברענגען זייערע טענות פאַר די רבנים. אַלע גאַסען, בתי מדרשים, שוהלען און אכסניות זיינען פול געווען מיט אידען. יעדער רב איז געקומען מיט זיינע תלמידים. מקובלים אין ווייסע קאַפּאַטעס זיינען מיטגעקומען מיט'ן פּויוזנער רב, ר' שעפּטעל הורוויטז, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מקובל. שאַרפע קעפּ, למדנים, זיינען מיטגעקומען מיט דעם לבובער רב, שפּעטערדיגען מחבר פון ט"ז, וואָס איז געזעסען אין וער. אויס־לענדישע אידען, דייטשען, אין גרויסע סאַמעטענע היט, פּראַגער אין ברייטע שוואַרצע זיידענע מאַנטלען, איטאַליענישע אידען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען, צי זיי זיינען אידען, זיינען געווען געקליידעט אין קורצע פאַרביגע קליידער, ווי די איטאַליענער, מיט שווערען אין דער זייט. פיעלע פון זיי זיינען געקומען האַנדלען אָדער לערנען אין דער ישיבה. באַריהמט זיינען געווען די ישיבות פון

פוילען, ווי א מאָל די ישיבות פון בבל, און פון דער גאַנצער וועלט האָבען די אידען געשיקט זייערע קינדער צו לערנען אין די פּוילישע ישיבות. עס זיינען אָנגעקומען פיעל יונגע לייט פון פאַרשיעדענע קאָנטען און מדינות צו קריעגען סמיכות אויף הוראה פון דעם און דעם גרויסען רב, וואָס וועט זיך געפינען ביים ועד. מחברים מיט ספרים זיינען געקומען זוכען פון די רבנים הסכמות, אַנדערע אַ רשות צו ווערען אַ שוחט אָדער אַן אַנדער כלי קודש.

און דאָס אַלעס האָט זיך אַרומגעדעהט אין בית-המדרש-געסעל, וואו עס האָט געוואָהנט דער רב, וואו עס איז געווען די גרויסע ישיבה, און וואו עס איז געווען פאַרזאַמעלט דער ועד. דאָרטען אין דעם געסעל איז געווען דער אידישער יאָהרמאַרק. די גאַסען זיינען געווען באלענט מיט שמענדערס ספרים. דאָרטען האָבען די שדכנים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע די בעלי בתים, וואָס האָבען געוואָלט נעהמען תלמידי חכמים פאַר איידעמס, זיינען אַריינגעקומען צו די שדכנים און האָבען זיך אויסגעקליבען איידעמס ישיבה-בחורים, למדנים, לויט דעם נדן, וואָס זיי זיינען געווען ביכולת צו געבען. דאָרט האָבען אויך געהאַט פאַרשיעדענע בעלי מקובלים, בעל-שם-טובים זייערע קרעמלעך אין וועלכע זיי האָבען פאַרקויפט פאַרשיעדענע קמיעות אָפּצוהיטען פון שלעכטע רוחות און שדים, קוויטלעך אויס-צוהענגען אויף די ווענד געגען די לילית. נשים צדקניות האָבען אין געוועלבלעך פאַרקויפט תחינות, מענה-לשון'ס און סגולות פאַר גע-ווינערינס, הירשען-ציין, וואָרצלען פאַר זויג-קינדער, וואַקסענע הענט-לעך און פיסלעך און רפואות פאַר צייך-וועהטאָג און אָפּצושפרעכען עיך-הרע'ס. סופרים זיינען געזעסען אין געוועלבלעך, געשריבען פאַר שיעדענע שטרמיכירות פאַר סוחרים, שטרות און קוויטלעך פאַר הלואות. בחורים האָבען אויסגעצייכענט מיט פאַרבען קונציגע אויסצייכנונגען, נען, תנאים, כתובות, מגילות — דאָס איז געווען די חזקה פון די ישיבה-בחורים. (דאָס געלד איז געגאַנגען אין איין קופה און האָט באַלאַנגט צו די בחורים פון דער ישיבה). גאַלדשמיערען האָבען פאַרקויפט טייערע כלי-קודש, אויסגעהאַמערטע קדוש-בעכערס, אַתרוגים-פּושקעס און כשמים-ביקסען, חנוכה-לאַמפּען, וואָס האָבען געשפיעלט אַלויין. נאָר דער עיקר איז דאָרט אָנגעגאַנגען דער האַנדל מיט ספרים. די לובלינער דרוקערייען, וואָס האָבען געמעגט דרוקען

ספרים אָהן צענזור, זיינען געווען בעריהמט איבער דער וועלט, און אידען פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפֿאַהרען אין לובלין איינקויפֿען אידישע ספרים. אויף גרויסע טישען זיינען אויסגעלעגט געווען די ספרים אין די בתי־מדרשים, אין די ספרים־געוועלכער, דאָס באַריהמט טע לובלינער ש"ס. די טלית־אידען האָבען דאָרט געהאַט זייערע שטענדרעם מיט די וואָלענע טליתים און כפול־שמונה־דיגע ציצית. די גאָלדענע און זילבערנע עטרות האָבען אַראָפֿגעגלאַנצט פון די שטענדרעם. דאָרט, אין דעם געסעל ביים אַרײַנגאַנג צו דער מקוה, האָבען די אידישע רופאים געהאַט זייערע געוועלכלעך, אין וועלכע זיי האָבען שלעכט בלוט אָפֿגעלאָזען, רפואות פאַרשריבען, ציינער געריסען, און ווייבער טיקערינס האָבען דאָרט פאַרקויפט סודות צו עקריות, ווי אַזוי קינדער צו האָבען, און „סמנים“ אויף אינגלעך און „סמנים“ אויף מיידלעך; בשמים און קרויטעכצער צו געווינען דעם מאַנים האַרץ... און אידען פון גאַנץ פּוילען, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָהר פאַרוואָרפֿען אין די קרעטשמעס, האָבען זיך איינגעקויפט אידישקייט פאַר גאַנצע ווינטערס. און צווישען די סוחרים זיינען אַרומגעגאַנגען די נשים צדקניות, וואָס האָבען גענומען אויף זיך די מצוה צו באַזאָרגען די בחורים פון דער ישיבה מיט נאַכטלענער און וועש, זיינען זיי אַרומגעגאַנגען מיט גרויסע פּושקעס, פאַר'התם'עט מיט דער חתימה פון דער ישיבה און אויסגערופֿען: „נאַכטלענער פאַר די בחורים! העמדלעך, שטייוועלעך פאַר די לומדי תורה!“

נאָכדעם ווי מענדעל האָט אַרײַנגעגעבען זיין אינגעל אין דער ישיבה, האָט ער זיך געווענדעט צום ועד מיט זיין עסק וועגען דעם צערקווע־שטייער, וואָס די פּוילישע פּריצים צווינגען די אידישע אַרענדיאָרען אויפֿצומאַהנען פון די קאַזאַקישע פּויערים. מיט דעם בריעף, וואָס ער האָט געהאַט פון דעם נעמיראַווער רב צום ט"ז, האָט מען איהם צוגעלאָזט צום ועד. דער ועד איז געזעסען אין דער גרויסער שטוב פון לובלינער קהל. דער יושב ראש איז געווען ר' נפתלי כ"ץ, אַ גרוי־סער בעל יחוס, אַן אייניקעל פון דעם לובלינער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מיוחס און אַן אייניקעל פון דעם פּראָגער גאון פון דער מאַמעס צד. אין ועד זיינען געזעסען גרויסע רבנים פון פּוילען, לכּוב, קראַקוי, און שתדלנים מיט פּרנסים ווי ר' אברהם פּרנס הועד פון לובלין און ר' משה מונטאַלטיס, וואָס איז געווען פון די יוצאי הישׁ

פאניא און א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף. עס זיינען אַרומ געזעסען דרייסיג גרויסע רבנים און פרנסים. פאַר זיי האָט מענדעל פאָרגעבראַכט זיין בקשה, אַז די שתדלנים זאָלען זעהן אויסצופועל'ען, אַז מען זאָל אַראָפּנעהמען די גזרה פון די אידישע אַרענדאַרען אויפֿ צומאָהנען דעם צערקווע-מס פון די קאָזאַקען, ווייל פון דעם קען אַרויס-קומען אַ גרויסע צרה פאַר אירען. דער ועד האָט אויסגעהערט מענדעל'ען, און דער לובלינער רב האָט געזאָגט, אַז עס איז אַ גלייכע זאַך. נאָר דאָרט פאַר'ן ועד איז אויך געווען געלאָדען זכריה סאַבילענקי, ווייל ער איז געווען אַ פרנס פון דעם זעלבען מקום און אַ גרויסער שתדלן. ר' זכריה האָט געזאָגט, אַז מען וועט חלילה דורך דעם אַרויפֿ-ציהען דעם צאָרן פון די גלחים מיט די יעזואיטען. זיי וועלען זאָגען, אַז אירען רעדען אָפּ די כלאָפּעס זיי זאָלען ניט ווערען קיין קאַטאָליקען, און דורך דעם קען אַרוויסקומען אַ גרויסע צרה אויף אירען. און אַזוי ווי דער ועד האָט דערהערט דערמאָהנען דאָס וואָרט גלחים, אַזוי איז אַ גרויסע שרעק אָנגעפאַלען אויף אַלע גרויסע רבנים און פרנסים. ר' שעפּטעל הורוויטז, דער רב פון פּוילען, האָט אָנגעהויבען צו קרעכצען. ער האָט זיך דערמאָהנט אָן דעם עלילת דם, וואָס איז געווען פאַר צוויי יאָהר אין זיין גליל אין לענטשיץ און די קרושים, וואָס די גלחים האָבען פאַרפּייניגט צום טויט. זיין אויסגעבלייכט געזיכט איז פינסטער געוואָרען, די אויגען האָבען זיך באַהאַלטען אונטער דעם שטערען־ביין, און ער האָט געזיפּצט:

— אַן עת צרה רוקט זיך אָן אויף יעקב.

און די פרנסים האָבען געענטפּערט:

— אַז ביי די „שוועטסקי“ רעגירונג קענען זיי אַלץ פועל'ן, נאָר מיט די גלחים און דער קירכע האָבען זיי זיך מוראַ אָנצוריהרען, ווייל אַ גרויסע צרה קען חלילה דערפון אַרוויסקומען פאַר'ן כלל. אַזוי האָט מען מענדעל'ען אָבגעפאַרטניגט מיט אַ קרעכץ, און אָב-געשיקט צום רבונן של עולם'ים הילף.

און מיט דעם איז מענדעל אַהיים געפּאָהרען.

און ווען מענדעל איז שוין געזעסען אויף דער בויד אַהיים צו פּאָהרען מיט חיים שומר ישראל און הלל דער פּערדס-יונג, האָט ער געזעהן צווישען די ביידלעך און קראָמען, אין בית המדרש געסעל שטעהט אויף דער שוועל פון אַ קרעמעל דאָס הייליגע שניידערל.

שלמה'לעם דרדקי מלמד, און רופט אריין קונים. איז ער אראָפּ פון דער בויד און איז אריין אין געוועלכ עפעס קויפען, זעהט ער אז דאָס געוועלכעל איז נאָר לעער, פיער לעדיגע ווענד, פרעגט ער דעם שנייד-דער:

— וואָס האָט איהר צו פערקויפען? איהר שמעהט דאָך אין אַ לעדיגען געוועלכעל?

האָט איהם דער שניידערל געענטפערט:
איך פֿערקויף — תשובה, תפילה וצדקה!

ענדע ערשמער טייל.

צווייטע מהייל

ערשמער קאפיטעל.

עם האט זיך שוין אָנגעהויבען.

זעקס יאָהר איז שלמה'לע אָפּגעווען אין דער לובלינער ישיבה און פּאָרגעברייט זיך פּאַר דער שטעלע, וואָס ער האָט באַדאַרפט פּאַר-נעהמען אין לעבען, צו זיין אַ פּרנס ביי אידען. ער האָט געלערענט ביים ראשהישיבה, ביים לובלינער רב, און געוואָהנט האָט ער אין אכסניא מיט אַנדערע בעל-הבית'לעך ביי דער גברת האשה שרה יפה, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסען דרוק פון ספרים אין לובלין. ביי איהר האָט ער אויך געגעסען שבתים און ימים טובים, און ביי איהר טיש האָט ער זיך אָפּגעלערענט מדות טובות ומנהגים טובים, ווייל זי איז געווען אַ גרויסע גברת און אַ בת נדיבים.

פון דער היים פלעגט איהם די מאמע צושיקען מיט סוחרים, וואָס זיינען געפּאָהרען אויף דעם יאָהרמאַרק, געטריקענטע קעזלעך, אַ טינטעל האָניג, און דער טאַטע — אַ פּאַר נייע שטיוועלעך, אַ פעלצעל אויף ווינטער, אַ בריוועל מיט אַ גרום פון „זוגתך“, וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסצורופען ביי איהם אויסטערלישע געפיהלען אין זיין האַרץ, און אַ רויטעל אויף זיינע באַקען.

נאָך זעקס יאָהר, ווען שלמה'לע האָט געענדיגט די הוראה, און האשה מרת דבורה, זיין ווייבעל אין דער היים, איז שוין געוואָרען

אויסגעוואקסען, זיינען זיך די מחותנים צוזאמענגעקומען און באַ שטימט: היות, עם איז ניט גוט וואָס „מאַן און ווייב“ זיינען צוַ שייַדט, אזוי זאָל מען שלמה'לען אַהיים ברענגען פון דער ישיבה. מענדעל איז געפאָהרען אויפ'ן יריד קיין לובלין, אַהיים ברענַ גען זיין זוהן. דער טאטע האָט איהם ניט דערקענט. שלמה'לע איז דורך דער צייט אויסגעוואקסען, אויסגעזעהן ווי אַ יונג רבי'ל, מיט שטריימעל און פאות, און דער טאטע האָט אָנגעהויבען דרך ארץ קריעגען פאַר איהם. שלמה'לע האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף אלעמען, אויף דער מאמען און, אפילו, להבדיל, אויף דער דינעסט מאַרושא, נאָר נישט אויף זיין ווייבעל.

— און פאַרוואָס פרענסטו נישט אויף זוגתך? — האָט דער טאטע געשמיכעלט.

שלמה'לע איז רויט געוואָרען.

— זי איז אָהן עין הרע אויסגעוואקסען, אַ פאַרשוין, וועסט זי נישט דערקענען. זי איז אין דער היים ביי איהרע עלטערען.

— פאַר וואָס נישט ביי דער מאמען? — פרעגט שלמה'לע.

— זי האָט מורא פאַר דיר, אַז דו וועסט אַהיים קומען זאָלסטו איהר נישט די הייבעל פון קאַפּ רייסען, ווי דו פלענסט עם טהאָן, ווען דו ביזט געווען אַ קינד.

שלמה'לע האָט געשוויגען. דעם פאָטער האָט באַנג געטהאָן, וואָס ער האָט איהם פאַרשעהמט.

— עם איז דער מנהג אזוי, בעפאָר יום טוב, איידער דער מאַן קומט אַהיים, געהט דאָס ווייבעל צו טאטע־מאמע. אם ירצה השם ווען דו וועסט אַהיים קומען וועט זי קומען צו אונז וואָהנען.

שלמה האָט שוין געוואָלט רעדען וועגען עפעס אַנדערש, נאָר דער טאטע האָט איהם וויעדער דערמאָהנט:

— נאָ דיר געלד און קויה עפעס מיט אַהיים דיין זוגתך אַ שעהנע מתנה אויף יום טוב.

שלמה האָט גענומען געלד פון פאָטער, עפעס אַהיים קויפען פאַרן ווייבעל. איז ער גענאָנגען אויפ'ן יאָהרמאַרק, האָט ער גע־ טראָפען אַ אידען שטעהן אויפ'ן יאָהרמאַרק, וואָס האָט אויסגערופען:

— וואַרשעווער גאָלדענע שיכלעך צו פאַרקויפען, מתנות אויף יום טוב פאַר די נשים צדקניות.

שלמה האָט זיך דערמאָהנט אָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט צוגעזאָגט זיין ווייבעל בעפאָר ער איז אוועקגעפאָהרען אין ישיבה אַרײַן.

ער האָט בעצאָהלט דעם סוחר פאַר די שיכלעך, און דער איד האָט איהם צוגעוואונשען:

— גאָט זאָל העלפען, אַז די צדיקת, וואָס וועט טראָגען די שיכלעך, זאָל זוכה זיין צו טראָגען זיי בקדושה ובטהרה!
ער האָט דעם אידען אָנגעקוקט. דער איד איז איהם פאָרגע-
קומען באַקאָנט, ווי ער וואָלט איהם ערגעץ וואו געווען געזעהן.
דערנאָך האָט זיך שלמה דערמאָנט, אַז דער איד איז געווען דאָס
שניידעריל, און די זאך האָט איהם פאַרוואונדערט.

עס איז געווען אין יאָהר ת"ח צו פורים צו. איבער די ווייסע פעלדער האָט זיך פרעהליך געגליטשט אַ פויערישער שליטען מיט פאַרשוניען. די שאַטענס פון די פאַרשוניען, פערד און שליטען זיינען געקראַכען איבער דעם פעלד נאָכ'ן שליטען נאָך. דער בלאַטיגער וועג האָט זיך געשלענגעלט באַרג אַרויף און טהאַל אַראָפּ אין דעם ווייסען ים־פעלד. דאָ און דאָרט האָבען שוין פון ווייסען ים אַרויסגעקוקט ברייטע און גרויסע שוואַרצע פעלדער ווי אינזלען. עס איז שוין גע-
ווען פאַרנאָכט־צו, נאָך אַ שעהנעם זונענדיגען טאָג. דער הימעל איז געשטאַנען איבער די קעפּ אַ קלאָרער און אַ בלויער, ווי ער וואָלט געווען אויסגעוואַשען און אויסגעצוואָגען פון אַלע ווינטערדיגע כמאַ-
רעם אויף פּסח. בלויע, קלאָרע שטיקער הימעל־וואַלקענס האָבען זיך הינטער דעם ברעסלאַווער וואַלד און זי האָט אַרויסגעקוקט מיט גאָלדענע בליקען דורך די נאַקעטע ריטער פון די בוימער. אַ מחנה שוואַרצע גאַפעס זיינען נאָכגעלאָפּען נאָך די מענשען. נישט האָ-
בענדיג קיין פּלאַץ, וואו זיך אָפּצושטעלען, האָבען זיי זיך געקרייזט אין דער לופטען אַרום דער בויד, אַראָפּניערערענדיג און אַנריהרענדיג קוים דעם שנעע, וואו זיי האָבען איבערגעלאָזט שפורען פון זייערע פיסלעך. אין דער לופט איז געשטאַנען אַ פּיאַלעט־רויטער קאַליר, וואָס האָט זיך געוואַרפען פון ווייסקייט פון שנעע און בלויקייט פון

די הימלען. עם האָט זיך געהערט דער פייכטער געשמאק פון די צופוילטע וואַרצלען און די געזונדע נאָקעטע ערד. אָפּטמאָל האָט דער שליטען דורכגעקרייצט אַ שטיק שנעע־פעלד, אויף וועלכען עם האָבען זיך אָנגעזעהן וואַלפישע טריט, און יעדעס מאָל ווען די שליטען־בויד האָט אָנגעטראָפּען אויף די וועלפישע געטאָקטע טריט אין שנעע, האָט זיך געהערט אַ שטימע פון בויד:

— הלל, מיר זיינען אין נאָקעטען פעלד צווישען חיות רעות, און די נאכט פאלט צו, הלל.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל־הבית לעבען. אָט זעהט זיך שוין די תיפלה פון ברעסלאָוו.

— וואָס טויג מיר די תיפלה, הלל? מיר דאַרפען דאוונען מנחה, און עם ווערט שפּעט. אין פעלד איז אַ סכנה זיך אָפּצושטען לען.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל הבית לעבען.

— מיר וועלען פאַרשפעטיגען שמונה עשרה, הלל.

— מיר'ן נישט פאַרשפעטיגען שמונה עשרה, חלילה, מיר וועלען

נאָך זיין בעפאָר מנחה.

און הלל האָט זיך גענומען יאָגען די פּערד אויף פאַרשיעדענע לִשונות, וואָס ער האָט נאָר געקענט. ער האָט גערעדט צו זיי אויף יוֹנ'יש: „סטופייטי, בראַטי, סטופייטי.“ ער האָט גערעדט צו זיי אויף אידיש: „ברידערלעך קליינע, טהוט אַ טובה, איילט זיך צו, דער בעל הבית דאַרף דאוונען מנחה“, נאָר אַם בעסטען האָבען זיי פאַרשטאַנען, ווען הלל האָט גענומען דאוונען אַ שטיקעלע שחרית. הלל האָט זיך צולאָזט אויפ'ן קול איבער די נאָקעטע פעלדער. די פּערדלעך האָבען אונטערגעשפּרונגען איבער דער פּרישער נאַסער ערד — דער וועג האָט זיך גערוקט אונטער זייערע פיס און באַלד זיינען זיי אַריין אין די בלאָטיגע גאַסען פון ברעסלאָוו.

אין אכסניא ביי ברכיה'ן אין ברעסלאָוו האָבען זיך אָנגעטראָפּען פיעל בוידען און שליטענס. די אכסניא איז פול געווען מיט אידען פון גאַנצען קאַנט. פיעלע זיינען געקומען פון יריד און האָבען גע־וואַלט אַריבער מיט'ן פאַראַם דעם טייך קיין נעמיראָוו. דאָס איז אָבער האָט שוין געלאָזט און גרויסע קריהעס זיינען געגאַנגען אי־בער'ן טייך. האָבען פיעל אידען, אָהן עין הרע, פון גאַנצען געגענדר

פארזאמעלט זיך ביים קרעטשמער ברכיה'ן און געווארט מען זאל
קענען אריבער דעם טייך.

מענדעל האָט באַגעגענט באַקאַנטע, ר' גדילה'ן פון טשיהרין און
ר' יחזקאל פון קאַלניק, און נעמיראַווער אידען, און ר' יונה דעם
מגיד און ר' משה פון נעמיראַוו, און נאָך פיעלע אידען. אַלע זיינען
געווען בגלופ'ן, אויפגערוימט, און חאַסקעל ברוך דער שענקער האָט
געקלאַפּט ברכיה'ן אויפ'ן פלייצע און געשריען מיט'ן קול :

— זאָג זוגתך, אַז זי זאל אָפּקאַכען אויף וועטשערע קליסקעס.

— און געפילטע קישקע — האָט יוחנן ארון, דער פישער פון

נעמיראַוו, צוגעלעגט.

— מיט שמאַלצענע גריווענס.

— און צימעס, צימעס ווי שבת.

נאָר זיי האָבען נישט געדאַרפט זאָגען. ביים פיעקעליק איז
געשטאַנען די אידענע, ביי אַ גרויס פיער האָט זי אין אַ גרויסען
קעסעל געקאַכט וועטשערע. און דער געשמאַק פון די קישקע מיט
דעם געפיהלעכטס און די קליסקעס האָט זיך שוין געהערט אין שטוב.
וואָס איז די שמחה? — פרעגט ער.

— נאָר נישט. גלאַט אַזוי. משנכנס אדר מרבין בשמחה. פאַר
דעם זיינען מיר דאָך אידען. עס איז דאָך אַ פשוטער קליחומר :
מהדאָך די גוים, וואָס דינען צו האַלץ און צו שטיין, פרעהען זיך, היינט
מיר, אידעלעך, וואָס דער רבנו של עולם איז אונזער פאַטער, דאַרפען
מיר דאָך על אחת כמה וכמה! — האָט ר' חאַסקעל פון קאַלסק
מיט'ן גרויסען פינגער אַריינגעשטעקט אין מענדעל'ס באָרד אַריין.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַווענט?

— פון מיטען טאָג אָן מיט הלל!

— וואָס איז די שמחה? — פרעגט מענדעל פאַרוואונדערט.

— שוטה, האָסט פאַרגעסען אין וואָס פאַר אַ יאָהר מיר לעבען?

מיר לעבען אין יאָהר „זאת“, אין — ת"ח. און עס האָט זיך שוין
אַנגעהויבען.

— וואָס האָט זיך אַנגעהויבען?

— האָסט ניט געהערט? מלחמת נוג ומגוג, ווי דער האר"י

הקדוש האָט בנביאות געזאָגט — האָט ר' יונה געזאָגט מענדעלען.

— איך קום פון לובלין, ווייס פון נאָר נישט.

— כמעלניצקי הרשע, דער סאָטניק פון טשיהרין, האָט צונויפֿ־גענומען כמה וכמה אלפים יונים און זיינען אַרויס אין מלחמה ביים געלען וואָסער מיט די פּוילען.

— וואָס הערט זיך מיט זלאָטשאָוו? — האָט מענדעל געפרעגט דערשראָקען.

— שוטה, עם איז אתחלתא דגאולה, מלחמת גוג ומגוג, און ער געהט ארום און פרעגט זלאָטשאָוו? פרנס, עם הארץ! — האָט זיך יונה פון איהם אָפּגעקעהרט און איז אַרײַן אין אַ צווייטער שטוב, וואו עם זיינען פאַרזאַמעלט געווען פיעל אירען אין טליתים. טייל האָבען געדאווענט, טייל האָבען געזונגען, טייל האָבען געלערענט. און די פרעהליכע קולות האָבען אַרײַנגעדונגען פון דער צווייטער שטוב.

— וואָס הערט זיך מיט זלאָטשאָוו? — איז מענדעל אַרײַן צווישען עולם אַ דערשראָקענער, און אַלעמען געפרעגט:

— וואָס זלאָטשאָוו? זיי זיינען ביים „געלען וואָסער“. די שרים פּאַטאַצקי און קאַלינאָוסקי האָבען צונויפּגענומען כמה וכמה אלפים זעלנער און זיינען אַרויס געגען זיי אין מלחמה, — האָט איהם ר' האַסעל פון קאַלסק באַרוהיגט.

— געלויבט השם יתברך, — האָט מענדעל אָפּגעאַטעמט. ער וועט אַזאָ שוואַרצען סוף האָבען ווי פּאַווליק פּאַריגעס יאָהר. מיוועט איהם קעפען אין וואַרשא, — האָט מענדעל זיי באַרוהיגט. — אָבער וואָס איז די שמחה? — האָט מענדעל זיי געפרעגט.

— שוטה, דאָס איז דאָך די שמחה. דער אר"י הקדוש האָט דאָך דאַרויף נביאות געזאָגט, און עם איז אַ וואונק דאָ אין דער תורה, אַז היי־יאָהר וועט משיח קומען. מען זעהט עם דאָך בעשײַנד פערליך, „אַם תקום עלי מלחמה ב„זאת“ אני בטוח“, אַז עם וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה בין איך ב„זאת“ זיכער. וואָס מיינט ב„זאת“? „זאת“ מיינט בגמטריא ת"ח. דאָס הייסט, אַז אין שנת ת"ח וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה — און איך בין זיכער — אָט האָסטו עם פון אויבען אויף! — האָט איהם האַסעל פון קאַל־ניק וויעדער געשטעקט דעם פינגער אין באַרד אַרײַן. — און דו, שוטה, געהסט ארום און פרעגסט זיך פאַר וואָס אירען פרעהען זיך? העי, ברכיה, הייס דיין זוגתך אַרײַנלעגען אין טאַפּ נאָך אַ קישקע

מיט שמאלץ פילעכטס על חשבון הפרנס מזלֶאָטשאָוו, — האָט האַס־קעל פון קאַלניק געשריען צום אַרענדאַר.

— צוויי קישקעס! — האָט מענדעל אויסגעשריען, אָנגעשטעקט פון דער אַלגעמיינער שמחה.
— און ווער איז דער בחור? — האָט האַסקעל געוויזען אויף שלמה'לען.

— אַ בעל־הבית'ל, קומט צוריק פון לובלינער ישיבה מיט היתר הוראה אין דער טאַש. מיין זוהן, אָהן עין הרע.

— דיין זוהן מיט היתר הוראה אין טאַש — אַ שטיק מילץ אין טאַפ אַרײַן על חשבון הבעל־הבית'ל ר' שלמה בן ר' מענדעל פאַר דער היתר הוראה אין טאַש! — האָט האַסקעל ווייטער געשריען.
— און מנחה האָט איהר שוין געדאווענט, אידען? וואו דאָ ווענט מען דאָ מנחה ביי אייך? — האָט מענדעל זיך דערמאָנט אין דער מנחה.

— דאווענט? דאָ איז מען עוסק באכילה; דרינען דאווענט מען, — האָט האַסקעל אָנגעוויזען מענדלען.

מענדעל האָט נאָך פאַרכאַפט די לעצטע קרושה פון מנחה.

נאָך מעריב האָט ברכיה געגרייט דעם טיש. אין שטוב איז שוין געווען טונקעל. פון דרויסען האָט זיך געהערט דער גערויש פון קריהעס אייז אויפ'ן וואַסער. ער האָט אין שטוב אויפ'ן פיעקעליק אָנגעצונדען אַ פאַר שטיקלעך קיהן. און צוויי־דריי פלעמלעך האָבען געברענט אין דער שבת־מנורה. די בעל־עגלה יונגען האָבען אַרײַנגעבראַכט די סמאַלענע שטולקאַצען פון די וועגען און אָנגעצונדען. מען האָט צונויפגעשלעפט אַלע טישען און בענק און געמאַכט איין גרויסען טיש צום עסען. די אידען האָבען זיך געוואַשען און זיך אַרומגעזעצט אַרום דעם טיש. ברכיה'ס ווייב האָט דערלאָנגט אויפ'ן טיש די גרויסע מיסקע מיט די קישקעס און די מילצען און די לעבערס, פון וועלכע עס איז אַ גרויסער רויך אויסגעגאַנגען. און ברכיה האָט אַרויפגעשטעלט אויפ'ן טיש אַ באַטשקע מיט אַקעוויט און אַ כלי. צוערשט האָט מען גענומען צו „קאַפּעטשקעס“ אויף אַ לחיים. דער־נאָך האָט מען געצויגען די קישקעס פון דער מיסקע און געריסען שטיק־לעך מיט די הענד און מכבד געווען איינער דעם אַנדערען. און צווישען קישקע און בראַנפען האָט מען מכבד געווען דעם אומאַנער

חזן ער זאל זאָגן אַ שטיקעל — האָט ער געזונגען אַ ויגל. דערנאָך האָט זיך דאָרט געפונען אַ אומזאָנער איד, אַ קלעזמער, וועלכער איז אַרומגעפאָהרען אויף די יאָהרמערק און ער האָט געקענט גאָנץ שעחן שפיעלען אויף אַ פירעלע, האָט ער משמח געווען דעם עולם מיט'ן פידעלע. אויך איז דאָרט געווען אַן „אַלטער“, פון די יונים, להבדיל, וועלכער האָט געקענט שפיעלען אויף אַ האַרפע, וואָס די אידען האָבען איהם מכבד געווען, ווייל ער איז געווען זעהר אַלט. ער פלעגט אָפט געהן צווישען די אידען, אויף אירישע חתונות און שמחות, און מהנה זיין אידען מיט זיין האַרפע און געזאַנג, האָט ער געזונגען אַ שעד' נעם געזאַנג פון אַן אַלטען קעניג, וואָס די קינדער האָבען פון איהם דאָס מלכות אויסגענאַרט און איהם פון זיין קעניגרייך פאַרשטויסען. און צווישען די געזאַנגען מיט דעם שפיעלען האָבען אידען גערעדט וועגען משיח'ן, וועגען דער גאַלד, וואָס איז נאָהענט, וועגען מלחמת גוג ומגוג. און דערנאָך, ווען דער עולם איז געוואָרען אַ ביסעל בגלופין, זיינען די ווייבער אַזוי אַריינגעקומען אין שטוב. און מתוך חדוה, וואָס משיח קומט באַלד, האָט מען זיך מתיר געווען, און די ווייבער האָבען אַ שעהנעם טאַנץ אויסגעפיהרט. די כלי זמרים מיט דעם זקן דעם שפיעלער האָבען זיי צוגעשפיעלט, און די אידען האָבען זיי צוגעפאַטשט, און מתוך חדוה ושמחה, האָבען אידען זיך פאַרגעסען און טייל האָבען גענומען האַנדטיכער, טיכער און גענע' בען די ווייבער אין האַנד אַריין און געטאַנצט מיט די ווייבער. און די אַלטע און פרומע אידען זיינען געזעסען און האָבען צוגע' זעהן און האָבען גאָר נישט געזאַגט, ווייל די חדוה איז געווען זעהר גרויס, און מען האָט שוין געמיינט, אז משיח קומט באַלד. אזוי האָבען זיך אידען געפרעהט אַ גאַנצע נאַכט. פיעלע נגונים זיינען געזונגען געוואָרען, און פיעל מעשיות נסים ונפלאות פון משיח'ן זיינען דערצעהלט געוואָרען, און פיעל רמזים, פסוקים, און גמטריות איז געלערענט געוואָרען אויף דעם יאָהר ווען משיח וועט קומען. און דער „אַלטער“, דער שפיעלער, האָט זיך אויך אָנגערופען, אז צווישען די יונים רעדט מען אויך זעהר שטאַרק, אז אין דעם יאָהר וועלען גרויסע זאַכען געשעהן. „אין קיעוו איז ער געווען, האָט ער געהערט דערצעהלען, אז אין די צערקווע האָט דער פּאַפּ אויפ'ן בע' לעמער אַ שריפט געפונען, געווען צוגעשיקט פון זייער גאָט ישוע

הנוצרי, אז זיי זאלען זיך ריכטען אויף דעם יאָהר..."
 נאָר ביי דער וואַנד, אין אַ ווינקעל, זיינען געזעסען דריי בעלי-
 מקובלים, וואָס האָבען נישט גענומען קיין חלק נישט אין עסען און
 נישט אין דער שמחה: איינער אַ דיקער, איינער אַ יונגער און
 איינער אַן אַלטער. דער דיקער האָט געפאַסט, כדי לייכטער צו מאַכען
 זיין גוף, וואָס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל זיין גוף איז
 געווען אַ גרויסער בעל-כח, און זיין נשמה פלעגט זיך אָפט פאַר-
 ליערען אין גרויסען גוף. אַז מען האָט אויפגעגעבען די גרויסע טעפּ
 מיט די קישקעס און די לונגען, האָט ער נישט געקענט אויסהאַלטען,
 ווייל די תּאווה האָט זיך זעהר געשטאַרקט אין איהם, האָט ער צוגע-
 מאַכט די אויגען, איז די תּאווה געקראַכען דורך די נאָז און מויל,
 און ער האָט אָפטמאָל געעפענט זיינע אויגען און געפרעגט זיין
 שכן:

— וואָס עסט מען דאָרט, האַ?

— קישקע, — האָט איהם דער שכן אָפּגעענטפערט.

— אזוי? — האָט ער ביטער אָפּגעזיפצט. און כדי זיך צו

פייניגען האָט ער געקוקט אויף דער קישקע.

דער זקן האָט געהאַט אַ גרויע באָרד, און דער יונגער איז געווען
 אַ דאַרער, הויט און ביינער. זיי האָבען אויך געפאַסט צוליעב אַן
 ענין, וואָס קיינער ווייסט נישט. האָט דער יונגער נישט געקענט
 צוזעהן די שמחה פון די אידען, איז ער אויפגעשפרונגען און אויס-
 געשריען:

— וואָס פּרעהט איהר זיך כּחנם? אין דער מגילה שטעהט

„ותכתוב“, איז דער אות פון „ת“ מיט אַ גרויסען כתב און דער אות
 „ח“ פון „חור“ און אויך מיט אַ גרויסען כתב, וואָס מיינט דאָס?
 דאָס מיינט, אַז די גזרה פון המן איז אָפּגעלעגט געוואָרען אויף שנת
 ת"ח.

דער עולם איז געבליבען אַ דערשראָקענער, און האָט זיך אומ-

געקוקט ווער עס זאָגט די ווערטער.

— רשע, האָסט נישט געקענט צוזעהן ווי אידען פּרעהען זיך.

אזוי פיעל דיענען אידען דעם רבוננו של עולם דורך עצבות, און טאָמער
 ווילען זיי איהם אַ מאָל דיענען מתוך שמחה, לאַזטו נישט! —
 האָט דער זקן אָנגעשריען אויף דעם יונגען-מאַן — פּרעהט איך, אי-

דען, פרעהט אייד. עם שטעהט אין דער תורה, „ב„זאת“ יבוא אהרן אל הקודש“, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט ב„זאת“, וואָס מאַכט בגמטריא אין שנת ת”ה וועט אהרן אריינקומען אין בית־המקדש אַרײַן, אין שנת ת”ה וועט די ישועה קומען.
שלמה האָט געקוקט אויף דעם אַלמען. ער האָט איהם דערקענט. עם איז געווען דאָס הייליגע שניידעריג.
אין דער צווייטער שטוב זיינען געשטאַנען אידען איבערגעצויגען די טליתים איבער די קעפּ, ווי יום טוב און האָבען געדאווענט, זינגענדיג די הויך אויפ’ן קול די קדושה מיט אַ יום־טוב־דיגען גאָן.

צווייטער קאפיטעל.

שלמה'לע קומט אַהיים.

פאַר דער טיר האָט די מאַמע און די אַם אָפּגעוואַרט דעם אַהיים קומענדיגן זוהן פון דער ישיבה. נישט די מאַמע און נישט די אַם האָבען איהם דערקענט. געענדערט האָט זיך שלמה'לע, אויסגע־וואַקסען אַ יונגערמאַן. עם האָט שוין געשפּראַצט דאָס שוואַרצע בערויעל, וועלכעס איז באַהאַפּטען געוואָרען מיט די לאַנגע געקרייזעלעטע פּאות. דאָס בערדעל האָט געגעבען זיין פּנים אַן עלטער אויסזעהן. די מאַמע האָט דרך ארץ געהאַט פאַר איהר זוהן. דער כבוד פון דער תורה האָט גערוהט אויף איהם און זי האָט נישט געוואוסט, אויב זי מעג איהם רוצען... און מאַרושא, וועלכע איז געשטאַנען הינטער דער מאַמע'ס רוקען, האָט זיך די אויגען געווישט און געכליפּעט :
— אויסגעוואַקסען איז דאָס קעלבעל און דערקענט נישט די קוה, וואָס האָט איהם געקאַרמעט.

די שעהנסטע שטוב פון דער קרעטשמע איז געוואָרען אָפּגעגעבען פאַר'ן יונגען פּאַרפּאָלק. צוויי שלאָף־בענק, וואָס דער טאַטע האָט באַשטעלט ביים דרעקסלער פאַר'ן יונגען פּאַר פּאָלק, זיינען געשטאַנען ביי דער וואַנד אין דעם ניעדריגען שטיבעל באַלענט מיט בעטגעוואָנד

ביו א האלבן באַלקען ארויף. אָפגעשיידעט זיינען די בעמען געווען איינע פון די אנדערע און פארהאנגען מיט א גרין צייגען פארהענגעל. א גרויסער קאסטען, באַשלאָגען מיט אייזערנע רייפען און ארויפגע-זעצט אויף אייזערנע רעדלעך, איז געשטאַנען אין ווינקעל שטוב פול אָנגעפאַסט מיט מלבושים און העמדער און ציערונג. און א לעדערנער רימען איז געווען צוגעבונדען צום קופערט, כדי ער זאָל שטענדיג גרייט זיין, אין אַן עת צרה, ווען עס וועט חלילה קומען א בהלה, זאָל מען זיך קענען איינשפאַנען אין איהם און מיטשלעפען מיט זיך. א טיש צום עסען און צום לערנען, א הילצערנע שלאָפ־באַנק און א וויעגעל מיט א שטענדער אָנגעגרייט פאַר דעם קינד, וואָס וועט קומען. דאָס וויע־געל און שטענדער האָט בעלאַנגט צום „גאַרניטור“ מעבעל, וואָס דער טאַטע האָט באַשמעלט פאַר'ן יונגען פאַר־פאַלק. נאָר דאָס וויכטיג־סטע מעבעל־שטיק אין שטוב איז געווען די פּאָליצע מיט ספרים. די ספרים זיינען געווען דער וויכטיגסטער פונקט, וואָס איז געוואָרען איינגעשריבען אין די תנאים און דער שווער, דער רב, האָט זעהר אויפגעפאַסט, אַז דער פונקט פון די תנאים זאָל ווערען ריכטיג אויס־געפיהרט. ספרים זיינען געווען טייערער ווי ציערונג, ווי דער נדן. און נישט נאָר בלויז מיט געלד אַליין איז דער אוצר ספרים געוואָרען איינגעשאַפט, לאַנגע יאָהרען מיהען זיך פון רב, און די ליבע און נחת פון מענדלען האָבען דעם אוצר ספרים צוזאַמענגעבראַכט.

שטעהט שוין די נעסט פאַרטיג פאַר'ן יונגען פאַר פאַלק און די „זי“ איז נישטאָ. ביי דער שוויגער איז דאָס ווייבעל אָפגעזעסען זעקס יאָהר און געווארט אויף איהר מאַן, ווען ער וועט צוריקקומען פון דער ישיבה אַ גרויסער תלמיד חכם ווי איהר פאַטער איז. שוין איז דער מאַן צוריק דאָ, און דאָס יונגע פאַר פאַלק האָבען זיך נאָך נישט געזעהן. ביי דער מוטער אין שטוב האַלט זי זיך אויף ביז ערב פסת, דאַן וועלען די שוויגער מיט דער מאַמען זי אַריינפיהרען אין דעם נעסט, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט פאַר'ן יונגען פאַר פאַלק.

אויף שבת הגדול איז שלמה'לע פאַרבעמען געוואָרען צום שווער צום טיש. פרייטאָג פאַרנאַכט, ווען ער איז אַריינגעקומען נאָך דער מקוה מקדש השבת צו זיין, אין זיין נייעם מלבוש מיט פוטער באַנעהט, וואָס ער האָט זיך פון לובלין מיטגעבראַכט, האָט ער צום ערשטען מאָל זיין ווייבעל דערזעהן. געשטאַנען איז זי אין דער צווייטער שטוב

אינאיינעם מיט דער רבי'צין, איהר מוטער און די שבת-ליכט גע-
 בענשט. איז דאָס דבורה זיין ווייב? געדיינקט האָט ער זי אַלס
 דאָס קינד, ווי ער האָט זי איבערגעלאָזט. און דריינען, ביי די שבת-
 ליכט מיט דער מאַמען, שטעהט אַ יונגע אידישע בת-מלכה, אַ הויכע
 שלאַנקע געשטאַלט, איינגעהילט אין אַ אויסגעהאַפטענעם שליוער
 מיט זיכער באַנעהט, די געהאַפטענע הויב מיט ציערונג באַפּוצט,
 באַדעקט איהר הויכען ווייסען שטערען ווי אַ קרוין אויפ'ן שלאַנקען
 מיידעלשען קאַפּ. איהרע ווייסע איידעלע פינגער פאַרשטעלען איהרע
 אויגען, איהר געזיכט, און ער זעהט נאָר איהר בויגזאַמע יונגע פיגור
 שטעהן שטאַלץ, ווי אַ יונגער ציפּרעס-בוים איבער די ברענענדיגע
 ליכט. איהרע ווייסע פינגער צושפּרייטען זיך, און פון צווישען די
 דורכזיכטיגע לויכטענדע פינגער אַנטפּלעקען זיך צוויי גרויסע שוואַרצע
 אויגען, קוקען אויף איהם שטיל מיט טיעפער בענקשאַפט און מיט אַ
 צינעות'דיגער פאַרשהמטקייט. זיין האַרץ שלאַנגט שטאַרק, און אַ
 בענקשאַפט ערוועקט זיך אין איהם. איהם דאַכט זיך, אַז ער האָט
 שטענדיג געטראָגען אין זיך די אויגען. ער האָט זיי געזעהן אין די
 לאַנגע ווינטער-נעכט ביי דער גמרא אין דער ישיבה. אַ ציטערענדע
 איידעלקייט ציהט דורך זיינע גליעדער, און ער קוקט צו איהר, אָבער
 ער קען נישט אויסהאַלטען איהר פייכטען בענקענדען בליק, און לאָזט
 אַראָפּ זיינע אויגען. אַ מינוט שפעטער דערהויבט ער זיי ווייטער.
 אָבער איהרע אויגען זיינען שוין איצט פאַרשטעלט, און ער זעהט
 נאָר איהרע לויכטענדע עלפּענבייך-פינגער און ער שטעהט אַ פאַר-
 טראַכטער.

ער הערט שוין נישט דאָס הריפה'דיגע פשט'ל, וואָס דער שווער
 האָט מחדש געווען. עס קלערט שוין נישט דער יונגערמאַן וועגען דעם
 רמב"ם, מיט וועלכען ער האָט געפלאַנט צו שטורמען די פעסטונגען,
 וואָס זיין שווער האָט אַזוי קונציג צונויפגעשטעלט. עס קלערט שוין
 דער יונגערמאַן וועגען נאַנץ אַנדערע זאַכען. די אויגען, די שוואַרצע,
 די שטאַלצע קאַרשען-אויגען, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט דורך די דינע
 פינגערלעך ביים ליכט-בענשען, שטעהען יעצט פאַר איהם, און ער
 דערמאָנט זיך, אַז ער האָט זיי געזעהן אַזוי אָפט דורך דער צייט פון
 זיין לערנען אין דער ישיבה, ווען עס איז טרויעריג געוואָרען אין די
 פאַרנאַכטען און די גרויסע שאַטענס פון די ווענד, פון די ספרים,

זיד מיט אמאל ארונטערגעלאזען אויף די קניע און זיך אָנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האָט ניט געוואוסט וואָס עס איז געשעהן. נור דערזע-הענדיג ווי די מאַסקע קניעט דאָרט פאר אַ מיידעל און צלם'ט זיך. האָט מען זיך אָנגעהויבען ארומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען עולם, און פֿלוצלונג האָט מען זי דערזעהן — די, וואָס שטעהט דאָרט ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען און שמייכלענדיגע ליפען, ווי מיט גרויס וועהטאָג און רחמנות אויף דעם צווישעמען, שאַלענדען פעבעל, און באַלד האָט ווער פון פעבעל אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דאָרט, די הייליגע מאדאנא, „די מאדאנע פון ליבע“ — זעהט, זעהט!

— די מאדאנא פון „הייליגען הארץ“ — האָט זיך בעוויזען.

— זי, זי אליין איז איהר אייגען בלוט און פלייש.

— אַה, הייליגע מוטער! האָב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאט וואָלט בעפאלען דעם גרויסען פעבעל. די שרעק האָט אָנגעשטעקט, האָט פערפלייצט ווי א ים רוישענדיגע כוואַליעס מענשען. און דאָ און דאָרט האָבען מענשען אראַפגעריסען די מאַסקעס פון זייערע פנים'ער, אַראַפגעריסען די פאַנג-טאַסטישע היט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט געוואָרען מענשליכע פנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דאָ און דאָרט האָבען זיך מענשען אראַבגעלאָזט אויף די קניען, אויפגעהוי-בען די הענד צום בילד, וואָס האָט זיך בעוויזען פאר זיי. אין די ווייטערע גאַסען האָט מען ניט געוואוסט וואָס דאָרטען איז געשעהן, און פון דאָרטען האָבען זיך נאָך געטראָגען די פרעהליכע קאַרנאוואַל-געזאַנגען, דאָס לאַכען פון פעבעל, דאָס גערויש און דער געשריי האָט זיך נאָך געהערט פון דער ווייטער גאַס אַהער שאַלען, און דאָ האָבען שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום הימעל און געזונגען: „אווּא מאַריע“.

ווי פאַר אַ פייער, וואָס איז געפאלען פון הימעל, האָבען זיי זיך אַבגערוקט פון איהר און אַנטלאָפּען פון איהר וועג, און געוואָרפּען זיך אויף דער ערד פאַר איהר, געבוֹיגען די פנים'ער, און אויסגעשטרעקט די הענד צו איהר.

און די אידישע טאכטער פון דער גהעטא האט אנגענומען איהר
 בלינדען זיידען ביי דער האנד און האט איהם ארויסגעפיהרט פון
 פעבעל, פארביי די קניענדיגע, אין אנגסטען געפאלענע מענשען, וואס
 זיינען געלעגען ווי א שטילער וואסער פאר איהרע פיס, און איז פער-
 שוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטא.
 דארט, ווייט אין דער גאס, האט איינער געפרעגט דעם אנדערען:
 „וואס איז געשעהן?“

ק א פ י ט ע 13.

דער געפאנגענער גאט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעמען פיער ווענטיגען נאָנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער־שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין האַרטע קלויסטער־באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאַר איהם אויפ'ן נאקעמען טיש. זיין שווער, שלאַנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראַבע, גרויסע, שווערע פאלדען האָבען זיך געלייגט איינער אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די ליידגע אראַפהענגענערע פאלדען־קנייטשען האָבען איינגעשלאָנגען זיינע אויגען. קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן, נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשניטען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט־פאלדען האָבען זיך אַראַפגעלאָזט ווי צוויי וואסער שטראָמען ביי די ביידע זייטען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פעהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שוואַרץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאַנקען.

מיט זיינע לאַנגע האַרטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אָנגע־נומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם. — ווער זיינען זיי, די, וואס דו קומסט ארום פון זיי? צי ביזטו מיט דיין לייב און בלוט נאך פערבונדען מיט זיי? צי האסטו ניט קיין מאַכט איבער זיי, וואס זיי וואַגען דיר אזוי לאַנג און אזוי האַרט־נעקיג צו פערלייקענען? צי האט דיר גאט, דיין פאטער, נור גע־שיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האט ער אַליין גענומען

אונטער זיין שני? צי האבען זיי אפשר דורך א געהיימע קראפט געפאנגען דיר און דיין הייליגע מוטער, און זיי פייניגען דיר אין זייערע סינאגאגען, שטעכען דיין הארץ און ציהען דערפון דיין בלוט ארויס, און האלמען דיין הייליגע מוטער אנגעבונדען, ווי מיט א קייט, צו זייערע סינאגאגען, אז זי זאל פאר זיי נסים טאן, ראטעווען זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואסער פאר זיי? זאג, זאג, זאג!

ער האט מיט מאכט צוריק אוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האבען ווי דאס קלאפען פון א האמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אפגע-קלונגען.

אין זיין פאנטאזיע האט ער געזעהן ווי די הייליגע מוטער אין געפאנגען ביי די אידען, אזוי ווי דאס פאלק פון רוים האט געגלויבט, אז די אידען האבען דורך א געהיימע קראפט בעשווארען מיט זייערע נאטלעכעמטערענדע ספרים די הייליגע מוטער, אז זי זאל זיין ביי זיי אין דער גהעטא, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האט געזעהן, ווי זי, דאס הייליגע הארץ, דאס אויסדערוועהלמע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטא, מיט אן אייזערנע קייט געבונדען. דארטען האלמען זי די אידען און פייניגען זי, מאכען שפאט און חזק פון איהר, און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען אין געפאהר, לאזען זיי זי ארויס, פער-שטעלען זי פאר א אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאר די קריסטען, און די אידען ראטעווען זיך און דערנאך פיהרען זיי זי וויעדער צוריק אין די סינאגאגען און זיי בינדען זי וויעדער צו מיט'ן קייט, און האל-טען זי אין א געהיימען צימער אין דער סינאגאגע.

זיינע גרויע האר האבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פנים האבען אנגעהויבען צו שפילען, אויפצולייזען זיך און איינצור-קארטשען זיך, ווי די פאלדען פון א שלאנג. ער איז געווען אבערגלוי-ביש, ווי זיין פאלק, און ער האט דאס בילד אזוי קלאר געזעהן. פאר וואס ניט! האט ער זיך געטראכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אריין אין אונזערע קירכען און געהמען זיי דען ניט אראפ פון די אלטארס דאס הייליגע ברויט, דאס הארץ פון יעזוס קריסטוס, דעם ווייז, דאס בלוט

איז נאך געווען גענוג צייט אין מקוה צו געהן, האָבען זיך די קינדער געקליבען ארום איהם, און ער האָט זיי גאָר אַ שעהן געזאָנג אויסגע־לערענט צו זינגען לכבוד יום־טוב.

יום־טוב אין אָווענד האָבען זיך די זלאָטשאָווער בעלי־בתים געריסען איבער דעם שניידער, ביי וועמען ער זאָל יום טוב עסען. אַלע האָבען געוואָלט פאַרדיענען די מצוה פון הכנסת אורחים, ווייל זעהר זעלטען האָבען זיי געקענט מקיים זיין די מצוה אין זלאָטשאָוו. דעם ערשטען טאָג יום טוב האָט ער געגעסען ביי מענדלען, וואָס איז זיין חזקה געווען, ווייל ער איז געווען דער פרנס. און ביים טיש איז דער שניידעריל גאָר פרעהליך געווען, געזונגען און גערעדט, וואָס איז גאָר נישט זיין מנהג געווען. ער האָט זיך זעהר געפרעהט איבער שלמה'לען, וואָס איז שוין פון לובלינער ישיבה גע־קומען, און געפאָדערט פון איהם שכר־למוד־געלד, וואָס ער האָט איהם אויסגעלערענט דאוונען, און שלמה'לע האָט איהם מכבד געווען דער־פאַר מיט אַ כוס מעד. אַז דאָס שניידעריל האָט געטרונקען דעם מעד, האָט ער גערעכצט:

— אויסגעוואַקסען זלאָטשאָוו אַן עיר ואם בישראל נעבעך.
האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען זיין קרעכצען און זיין „נעבעך“.
מען האָט זיך זעהר געוואונדערט דעריבער, און קיינער האָט איהם נישט איבערגעפרעגט, ווייל וואונדערליך זיינען געווען די וועגען פון שניידעריל.

צומאָרגענס באַגינען, דעם צווייטען טאָג יום טוב, איז שלמה'לע געזעסען ביי זיך אין שטיבעל און האָט געלערענט זיין שיעור. די פענסטערלעך זיינען געווען אָפּען און עס האָבען אַריינגעקוקט אין דעם נייערדיגען שטיבעל אַריין די בויער, וואָס האָבען געוואַקסען הינטער'ן פענסטעריל. אַ זים קול פון די פויגעל האָט זיך געהערט פון דרויסען. און אַ זיסער האָניג־נעשמאַק האָט זיך געטראָגען פון די ווייסע האָניג־בלומען פון דעם סטעפּ און האָט אָנגעפילט דאָס קליינע נייערדיגע שטיבעל פון דעם יונגען פאָר פאָלק. דאָס ווייבעל איז געשטאַנען איבער'ן קופערט און האָט פון דאָרט אַרויסגענומען איהרע שעהנע קליידער און איהרע ציערונג־שטיקער, און מיט זיי זיך אויסגעפוצט און אויסגעציערט צו געהן מיט דער שוויגער אין שוהל אַריין. אַ גרויסער חן איז געלעגען אויף איהר אין דעם יום־טוב־דיגען פריהלינג

פריהמאָרנען. איהרע באַקען זיינען איידעל געווען. עס האָט נאָך גערוהט אויף זיי די פרייד פון דער נאַכט, און איהרע גרויסע אויגען זיינען באַצויגען געווען מיט אַ גלענצענדען טהוי, אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך נאָך נישט אויפגעוועקט פון דעם נאַכט־הלום, פון וואַנען זיי קומען. און אַ גרויס ליעבשאַפט האָט אין דעם יונגעמאַניס האַרץ זיך אָנגעצונדען צו זיין ווייב, און אַ גרויס רחמנות און איידעלקייט האָט ער געפיהלט צו איהר. און איהר האַרץ איז אויך פול געווען מיט ליעבשאַפט צו איהם, ווייל זיין קול התורה יום טוב אין דער פריה האָט געקלונגען זעהר זיס אין איהרע אויערען, ווי דאָס קול פון די פויגעל, וואָס זיינען גליקליך. וואָרים זיי האָבען זיך ביידע זעהר ליעב געהאַט, אַזוי ווי עס איז די טבע פון יונגע מענשען די ערשטע צייט נאָך דער חתונה. אַזוי האָט ער נישט מעהר לערנען געקענט, האָט ער זיין שטריימעל אויף דער גמראַ אַרויפגעלעגט און האָט זיך אין שטוב אַרויף און אַראָפּ געדערהט. און זי, דאָס יונגע ווייבעל, האָט זיך געטהאָן פּוצען און ציערען פאַר איהם מיט איהרע שעהנע זאַכען. און ווען זי איז שוין געווען גאָר שעהן אויסגעציערט, האָט זי זיך פון קאַסטען אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו איהר מאַן, אַז ער זאָל זי בענשען פאַרין שוהל־געהן. אַזוי האָט ער זיינע צוויי הענד אַרויפגעלעגט אויף איהר שעהנעם קאַפּ און אַזוי געזאָגט: — דיין שעהנער חן זאָל קיינמאָל נישט ווערען אָפּגעהאַן פון דיר, ווי פון אונזער מאַמע רחל.

און דאָס ווייבעל האָט גענומען איהר קרבן־מנחה־סדור, מיט די זילבערנע טאַוולען, וואָס דער שווער האָט איהר געשאַנקען, און איז מיט גרויס פאַראַד, אויסגעציערט אין איהרע יום־טוב־דיגע קליידער, אין שוהל געגאַנגען.

דער עולם איז געווען אין שוהל פאַרזאַמעלט, אויסגעציערט לכבוד יום טוב שטעהען די ווייבער אין דער ווייבערשער שוהל, און דורך די קליינע פאַרהאַנגענע שטאַכעטלעך קוקען זיי אַראָפּ אין דער מענער־שוהל אַריין. צווישען דער מאַמע און דער שוויגער שטעהט דבורה־לע, אויסגעפּוצט אין דעם נייעם שטערען־טיכעל, וואָס דער שווער האָט איהר געשאַנקען מיט דעם גרויסען שמוק־שטיק באַהאַנד־גען ווען זי איז געקומען צו איהם לכבוד יום טוב, אָנגעטהאַן אין די גאַלדענע שיכעלעך, וואָס שלמה־לע האָט איהר פון דער ישיבה גע-

בראכט. זי קוקט אראָפּ און זי זעהט דורך די שטאַכעטלעך ווי שלמה'—
לע איינגעהילט אין גרויסען טלית שטעהט אויפ'ן בעלעמער און האַלט
דאָס ספר תורה אין דער האַנד מיט זעהר פיעל ליעבע און זינגט אַ
ליעד לכבוד יום־טוב. מיט זיין זיסער שטימע צערטעלט ער ווי אַ
זינג־פויגעל דעם נגון פון הקדמות און לעגט אין וואָרט אַריין אַלע
טעמים פון „טראָפּ“. און ווי דבורה הערט זיך אזוי איין אין שלמה'לעם
קול, קומען זעהר זיסע געדאַנקען און ציהען דורך ווי זיסע געזאַנגען
דורך איהר האַרץ. געדאַנקען, וועלכע גנב'ענען זיך אַריין, און רופען
אַרויס צערטליכע רויטליכקייט אויף דעם ווייבעל'ס באַקען און אַ
פייכטען שעמעדיגען בליק אין די אויגען. זי באַהאַלט איהרע אויגען
אין די פלאַכקייט פון איהרע הענר, ווי זי וואָלט מורא געהאַט, אז די
מאַמע זאָל נישט אַראָפּלעזען פון איהר פנים דעם זיסען געדאַנק, וואָס
זי קלערט...

און נאָך חלום'ט דער געזאַנג פון איהר מאַנים שטימע,
ווען פון דרויסען רייסט זיך אַריין אַ געוואַלד פון גאַס און פאַרטויבט
דעם יום־טוב געזאַנג. נאָך וואַגט קיינער נישט דעם טלית אָפּצולעגען,
אַריינסעהן זעהן וואָס עס איז געשעהן. און שלמה'לע מיהט זיך העכער
אויפצוהויבען זיין שטימע און נאָך מיט מעהר טעם צו באַזיסען
זיין געזאַנג, אָבער דער רעש פון גאַס קומט נעהנטער אַריין אין שוהל
און פאַרטרייבט דעם יום־טוב. דאָ און דאָרט רוקט זיך שוין ווער
אַרויס פון שוהל. עס קלאַפט דער גבאי אויפ'ן בעלעמער, און באַלד
רייסען זיך אין שוהל אַריין ווייבער, קינדער און מענער, און אַ געמור־
מעל געהט דורך:

— שלוחים געקומען.

— פון קאַרסון צוויי שלוחים געקומען.

— אויף פערד געקומען צו רייטען, יום טוב מחלל געווען.

— עס איז סכנת נפשות.

עס הערט שוין נישט קיינער שלמה'לעם צערטלען זיך, פאַרשטומט

איז געוואָרען דער יום־טוב־געזאַנג. מענדעל קלאַפט אויפ'ן בעלעמער,

דער עולם לויפט אַריין און אַרויס פון שוהל.

מיט אַ מאָל דערהערט זיך אַ ווייגען.

— וואָס איז געשעהן?

— שאַ, שאַ, — קלאַפט מענדעל אין בעלעמער.

אין דעם רייסט זיך די טיר פון שוהל אויף און א שרעקעדיג
קול רופט :
— אידען, זייט אייך מצייל דאָס נפש !

פיערטער קאפיטעל.

גלות זלאָטשאָוו.

אויפ'ן יום-טובֿ/דיגען בעלעמער באַפּוצט מיט גרינס לכבוד יום
טוב, צווישען די זילבער-באַקליידעטע ספר-תורות, שטעהען צוויי וואָך
כעדיגע אידען, פאַרשטויבט פון וועג, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען
צו רייטען.

— כמעלניצקי הרשע האָט די צוויי פּוילישע גענעראַלען פּאָך
טאַצקי און קלינגאווסקי מנצח געווען, — דערצהלען די אידען —
און ער ציהט מיט זיינע היילות אויף גאַנץ אוקראַינע. דער כאַן פון
טאַטאַרען געהט מיט איהם, די קהלה פון קאַרסון האָט ער חרוב ומחריב
געמאַכט. פיעל אידען זיינען אומגעקומען. עס זיינען נאָך ניצול
געוואָרען די רייטער, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען אַריינצורייטען
נאָך זלאָטשאָוו, כדי אַנצוואַנגען אחינו בני ישראל פון זלאָטשאָוו, אַז
די סכנה איז זעהר גרויס, און זיי זאָלען נישט קוקען אויף דעם יום-
טוב נאָך מצייל זיין זיך דאָס נפש, וואָרום כמעלניצקי מיט די יונים
און טאַטערען ציהען אַהער צו דער שטאָרט צו.

איז געוואָרען אַ גרויסע כהלה אין שוהל. די ווייבער האָבען גע-
כאַפט די קליינע קינדער אויף די הענד און נישט געוואוסט וואו צו
לויפען. טייל האָבען געשריען, אַז מען זאָל די פּערד שפּאַנגען צו
די בידען און אַנטלויפען פון שטאָרט אום יום טוב. אָבער קיינער
האָט נישט געוואגט דאָס צו טהאָן. זיי האָבען זיך גאַרנישט געקענט
פאַרשטעלען, אַז זייער לעבען זאָל אונטערנעשניטען ווערען אַזוי אומ-
געריכט. קיינעם האָט זיך נישט געהויבען די האַנד צו באוועגען
אַ זאך אין דעם שעהנעם יום-טוב, און דערווייל זיינען וואָס אַ מאָל

מעהר פרויען, מענער און קינדער געקומען אין שוהל צו לויפען, אזוי ווי זיי וואָלטען געזוכט זיך צו באַהאַלטען אין נאַט'ס הויז. קיין איינער איז אין שטאָרט אין שטוב נישט געבליבען, אלע האָבען געפיהלט צו זיין צוזאַמען אין דער שוהל.

איז דער פּרנס, מענדעל, אַרויף אויפ'ן בעלעמער אַ בלייכער, און געקלאַפט אויפ'ן טיש און געזאָגט אזוי :

— אידען, מיר וועלען נישט געהן פון דאַנען. מיר האָבען אַ ישוב געבויט, אַ שוהל — אויף וועמען וועלען מיר דאָס אלעס לאָזען? עס קען דאָך נישט זיין, אַ וועלט קען דאָך נישט חרוב ווערען. אַ טאָג, צוויי, און הילף וועט קומען. דער שר ווישניוועצקי וועט אָנ-ציהען מיט פּוילישע חי'ל, אויך אַנדערע שררים, מיר וועלען זיך דער-ווייל אויסבאַהאַלטען, איינשליסען זיך אין שוהל, און אפּשר האָט כמעלניצקי אָפּגעצויגען מיט זיינע חיילות קיין טשיהרין, ער האָט דאָרט זיין היים — וואָס האָט ער צו אונז? מיר האָבען איהם קיין שלעכטס נישט געטאָן. נעהמען אַ שטאָרט און חרוב מאַכען בידיב, לאָזען אַלצדינג אויף הפקר — מיר וועלען נישט געהן.

מענדעל'ס רייד האָבען באַרוהיגט פּיעלע. די אידען, וואָס זיי נען דאָ געווען כּתחילה, ווי מען האָט געבויט דעם ישוב, איז זלאַטשאָוו אזוי טייער געווען, אַז זיי האָבען זיך אָנגעכאַפט אָן דעם שטראַהל האַפּנונג, וואָס דער פּרנס האָט זיי געגעבען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, ווייל דאָרט האָט ער זיין היים. דאָס אונגליק איז געקומען איבער זיי אזוי פּלוצלונג, אזוי אונגעריכטערהייט, אַז זיי האָבען גאָר נישט געקענט פאַרשטעהן די סכּנה. און באַלד האָבען זיך אַרום מענדלען געקליבען אַן עולם אידען, בעל-מלאכות, פּערד-סוחרים, וואָס זיינען אַרומגעפאַהרען אין סעטש און האָבען געהאַט דעלט מיט די קאָזאַקען, אָפּטמאַל זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט און זיינען געווען גבורים, אידען מיט אָפּגעברענטע פּנים'ער פון דער סטעפּישער זון, מיט שטאַרקע שוואַרצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אַקסלען און גרויסע שווערע הענד — הענד, וואָס האָבען געבויט שטערט, און זיי האָבען מיטגעשטימט מיט'ן פּרנס :

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. מיר וועלען מיט אונזער פּרנס בלייבען.

— מיר וועלען מיט אונזער שוהל בלייבען.

— די שוהל, אויף וועמען וועט איהר פארלאָזען די שוהל? די יונים וועלען זי דאָך פארברענען!
 אין שוהל איז שטיל געוואָרען. דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, ארויף אויפ'ן בעלעמער און געקלאַפט אין בעלעמער:
 — אידען טאַרען זיך נישט איינשמעלען דאָס לעבען בחנם. ושמור את נפשך, שטעהט אין דער תורה. און א מאכר את עצמו לדעת האָט קיין חלק לעולם הבא. און פקוח נפש איז אפילו דוחה שבת, אפילו יום כפור. דורך דעם בין איך גוזר בתור רב אויפ'ן פרנס הקהל, אז ער זאָל דער ערשטער נעהמען און שפאָנען דעם וואָגען און גלייך ארויס פון דער שטאָרט. וואָרום עס איז גרויס סכנת נפשות. דער פרנס האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט. ער איז געבליבען זיצען אויפ'ן בעלעמער.

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. איך וועל דאָ איבערבלייבען מיט דער שוהל. נאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, און אויף הפקר איבערלאָזען אַ שטאָרט וועל איך נישט.
 דער עולם, דערזעהנדיג, אז דער פרנס בלייבט, האָט זיך נישט געאיילט אויסצופיהרען דעם רבי'ס געבאָט. אַרום מענדלען האָבען זיך צונויפגעקליבען די אידען קצבים, פערדס־הענדלער, סוחרים פון סעטש — און קיינער האָט נישט געוואַגט דער ערשטער מחלל צו זיין דעם יום טוב.

אין שוהל איז געוואָרען זעהר שטיל. אַלע האָבען געקוקט אויפ'ן רב, וואָס דער רב וועט טהאָן. נאָר דער רב האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט, איז אַרויפגעגאָנגען צום אָרון, אַרויסגענומען צוויי ספרי תורות אויף ביידע הענד, און האָט גענומען אַרויסטרעמען פון שוהל. — אידען, ראַטעוועט די ספרי תורות! — האָט דער רב געזאָגט. נאָר דער רב האָט עס שוין נישט געדאַרפט זאָגען. געזעהען, אז דער רב טראָגט אַרויס די ספרי תורות פון שוהל, איז געוואָרען אַ גרויסע יללה. ערשט יעצט האָבען זיי פאַרשטאַנען דעם אונגליק. זיי האָבען זיך דערמאָנט, ווען מען האָט די ספרי תורות אַריינגעשטעלט אין שוהלכעל. האָבען זיי שרעקליך אָנגעהויבען צו וויינען. קיינער האָט נאָר נישט געקענט רעדען. קיינער האָט נאָר נישט געקענט דענקען. מען האָט גענומען די ספרי תורות און דער עולם איז אַרויס פון שוהל נאָכ'ן רב.

דער אלטער ר' שמואל האָט שוין נישט געלעבט. אזוי האָט זיין ספר תורה'לע גענומען אַן אנדער איד אונטער'ן אָרעם און האָט עס אַרויסגענומען פון שוהל.

און דער רב האָט זיך אָנגערופען :

— אידען, זייט מחלל יום טוב, איך בין גוזר אויף אייך! שפּאַנט די וועגען און ראַטעוועט דאָס ביסעל גוטס. איך וועל עס אויך טהאָן. דער עולם האָט זיך אַרויסגעלאָזט נאָכ'ן רב פון שוהל. עס איז שוין געוואָרען אַ געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען שוין פּערד צו די בוידען געשפּאַנט. מען איז פּאַרפּאָהרען מיט די בוידען, קינדער אויפגעזעצט, גוטס פון הייזער געשלעפט, ספרים און בעטגעוואַנד. טייל האָבען פון די הייזער אַרויסגעצויגען די קאַסטענס, אין וועלכע זיי האָבען געהאַט זייערע פּאַרמעגענס, איינגעשפּאַנט זיך אין די ריי מענס און געשלעפט די קופּערטס אויף די רעדלעך איבער דער גאַס נאָכ'ן בית עולם. אנדערע האָבען געכאַפּט וואָס עס איז זיי צום ערשטען אין האַנד געקומען: אַ כלי, אַ בגד, אַ שטיק מעבעל, אנדערע אין די טליתים אָנגעטהאָן פון דאַוונען. און זלאַטשאַוון איז אַרויס נאָך זייער רב פון שטאָרט אויפ'ן וועג קיין נעמיד'רין.

און אין שוהל אויפ'ן בעלעמער איז אַלץ געזעסען דער פּרנס הקהל, אזוי ווי אַ שטיין, האָט געהערט די טריט פון די פּערד, דאָס גערויש פון די רעדער, דאָס לויפט זלאַטשאַוון, זלאַטשאַוון רינט אויס — און ער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט. אַרום איהם זיינען געווען פּאַרזאַמעלט די בעלי מלאכות און די פּערדס'סוחרים און האָבען געשוויגען.

שלמה'לע איז געשטאַנען נעבען פּאָטער. ער האָט אויך געהאַלטען מיט'ן רב, אַז פּוקח נפש איז דוחה אַלעס, און געבעטען דעם פּאָטער, ער זאָל פּאַרלאָזען די שוהל און מיטגעהן מיט די אידען. נאָר דער פּאָטער איז אַלץ געזעסען ווי אַ שטיין:

— גאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, — האָט דער

פּאָטער געברומט אין באָרד אַרײַן.

געזעהן, אַז דער פּאָטער בלייבט, איז ער אויך געבליבען ביים פּאָטער. און אינאיינעם מיט איהם דבורה מיט דער נאַנצער מענדעל'ס משפּחה. און די אַלטע גויה מאַרשאַ איז געשטאַנען ביי דער טיר פון שוהל און געוויינט.

— פאניטשו, אנטלויה, די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ, זיי וועלען קיינעם נישט שוינען, ראטעוועט זיך דאָס לעבען.
נאָר קיינער האָט זי נישט באַמערקט, ווייל זי האָט נישט גע-
וואַנט אין שוהל אַריינצוגעהן, נאָר געשטאַנען ביי דער טיר און געוויינט
פאַר זיך.

די געוואַלדען און דער געלאַפּ פון דרויסען האָבען זיך שוין
אַנגעהויבען איינצושטילען. זלאָטשאָו איז געוואָרען לעער און אויס-
גערונען. דער סטעפּ האָט צוריקגעקראָגען זיין חלק, וואָס מענשען
האָבען גערויבט פון איהם. אין שוהל איז איצט שטיל געוואָרען.
אַ קאַלטקייט האָט געבלאָזען פון די באַהאַלטענע ווינקעלעך. דורך
די צוויי רויט-בלויע פענסטערלעך, וואָס זיינען געווען אין באַלען,
האָבען אַריינגעדראַנגען צוויי שטראַהלענדע זיילען און האָבען זיך
איבערגעוואָרפען איבער דער שוהל, באַלויכטענדיג דעם אָפענעם אַרון
מיט די נאַכט-שטערען, וואָס זיינען אויסגעמאַלט אין איהם. פאַר'ן
עמוד האָט זיך געברענט איינזאַם אַ ליכט, וואָס דער שמש האָט
געהאַט אָנגעצונדען צום יום טוב/דיגען דאוונען. אַרום דעם בעלעמער
האָבען נאָך געהאַנגען די גרינע קוויטשערס און גרינס, וואָס איז געווען
דער מנהג צו באַפּוצען די הייזער און די שוהל לזכר דעם באַרג סיני.
אויפ'ן בעלעמער זיינען געזעסען די איינזאַמע וועכטער, דער פּרנס
מיט די אידען, וואָס זיינען איבערגעבליבען מיט איהם צו היטען
די שוהל.

פּלוצים האָט זיך ווער אויפגעהויבען פון אַ ווינקעל און איז
צוגעקומען צום בעלעמער. עס איז געווען דאָס שניידעריל. קיינער
האָט ביז איצט נישט באַמערקט, ווי ער איז געזעסען די גאַנצע צייט
אין אַ ווינקעל און זיך געזאָגט זיינע קאַפיטלעך תהלים. מענדעל
מיט די אידען האָבען זיך פאַרוואַונדערט איהם צו זעהן. דאָס שניי-
דעריל האָט זיך צוגעקוקט צו די אידען און אַזוי געזאָגט:
— איהר היט די שוהל? מיט וואָס וועט איהר זי באַשיצען?
מיט גבורה? באַדאַרף דען גאָט אייער גבורה? איז דען נישט
אַ שטיין, אַ שטיק האַלץ שטאַרקער פון אייך? פּעהלט דען גאָט
גבורה?

קיינער האָט איהם נישט אָפּגעענטפּערט.
האָט זיך פּלוצים געזעהן פון ווינקעל, פון וואַנען דאָס שניידעריל

איז ארויסגעקומען, א בלאס פייער אויפפלאמען. דאָס פייער האָט אונטערגעכאַפט דאָס פּרוּכט'ל, וואָס האָט געהאַנגען פּאַר'ן אַרון וואָס איז געווען דערביי. און באַלד האָט דער אַין אויף דורכגעווייט מער עמוד געפלאַקערט אין פייער.

— פייער, פייער, די שוהל ברענט!

— ווער האָט עס געטהאָן? — האָבען זיך די אידען אויפגע-

כאַפט און געוואָלט צולויפּען צום פייער:

— שטעהט, איך האָב עס געטהאָן, — האָט דאָס שניידער'ל צוריקגעהאַלטען דעם עולם. — אז דער רבונג של עולם איז גענאַנגען די אידען אַרויסטרייבען פון ארץ ישראל, זאָגט די גמרא, זיינען די אידען חייב מיתה געווען. אזוי האָט נאָט אויסגעגאַסען זיין צאָרן אויף שטיינער און אויף העלצער. ער האָט דאָס בית-המקדש פאַר-ברענט און אידען מציל געווען. וואָס ווילט איהר בעסער זיין פון רבונג של עולם? וואָס זיינט איהר גענאַנגען באַשיצען, שטיינער און העלצער? באַהאַלט אייער גבורה, נאָט וועט דאַרפּען אייער גבורה פאַר אַ העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באַלאַנגען נישט צו אייך, זיי באַלאַנגען צו נאָט!

די אידען האָבען זיך דערשראָקען פאַר דעם שניידער'ס רייד. איינציגווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען פון דער שוהל, און עס איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשיצען אייך. די מיט אויף און ליכט דורכגעזאַפטע פּרוּכט'ער און האַלץ האָבען זיך גע-צונדען ווי קיהנעלעך.

— גלייכער אזוי! מיר האָבען זי פאַרברענט אַליין איידער די גוים האָבען זי אומריין געמאַכט. קומט, אידען, לאָמיר שפּאַנגען די וועגען! — האָט דער פּרנס געשריען, און האָט גענומען די איי גענע און איז אַרויס פון דער שוהל.

— שטעה אויף, אַלטע, העלף בינדען די זאַכען, עס ווערט שפּעט. אין אַ פאַר מינוט אַרום איז שוין הלל צוגעפּאַהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע, און פון שטוב האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען די ספרים אין די קופּערטס. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, וואָרום אין קרעטשמע האָבען זיך אַריינגעכאַפט דער פּאַפּ מיט אַ פאַר קאָזאַקישע פּויערען און האָבען אָנגעהויבען צו ראַכעווען דעם

בראנפען פון קרעטשמע.

— איך האָב דיר שטענדיג געזאָגט, אַז די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ. אויף לייכטע פערדלעך קומען זיי צו פליהען, דער אַנזשעל מיכאַאיל באַגלייט זיי — האָט דער פּאָפּ, אַ שכור'ער שוין פון בראַנפען געוואַקעלט זיך און געשריען גוטמוטיג צו מענדלען.
— דו הונדען-זוהן, — קלאַפּט די מאַרושאַ מיט אַ פּאַנטאַפּעל דעם שכור'ען פּאָפּ איבער'ן קאָפּ — אַז דער פּאַן איז ניטאָ, קריכען די חזרים פון דער כּרובע אַרויס.

און ווען דעם פּרנסיס בויד האָט די לעצטע פּאַרלאָזען זלאָד-טשאָוו, האָט זיך מענדעל אומגעקוקט צום לעצטען מאל אויף זלאָד-טשאָוו. ער האָט געזעהן ווי די שוהל ברענט זיך אַן איינזאַמע, און עס האָט איהם דערמאָנט אַן אַ ברענענדיג ליכט נאָך אַ טויטען...

פינפטער קאפיטעל.

נעשה ונשמע

איבער דעם סטעפּ האָבען זיך געצויגען לאַנגע קאַראַוואַנעז בוידען מיט אידישע ווייבער, קינדער און בעטגעוואַנד, וואָס האָבען אָנגעצויגען פון דער גאַנצער געגענד אַרום — קיין נעמיראָוו. ביי נאַכט האָט מען מורא געהאַט ווייטער צו פּאַהרען פּאַר חיות-רעות, האָט מען זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ וואַסער. די ווייבער און די קינדער זיינען געפּאַלען אין שלאָף, און די מענער האָבען זיך געשטעלט אויף דער וואַך, אָפּצוהיטען די בוידען פון חיות-רעות און שלעכטע טאָ-טערען.

האָבען זיי אָנגעלעגט אַ פייער. די אַלמע אידען זיינען געזעסען אַרום פייער און האָבען געזאָגט פּרומע קאַפיטלען תּהלים, און די יונגע זיינען געשטאַנען אויסקוקען.
עס איז געווען דער צווייטער טאָג שבועות אויף דער נאַכט, ווען אידען פּלעגען זיך משמח זיין מיט דער תּורה. דאָס פּרימע

שניידעריל האָט נישט געלאָזט דעם עולם אַרײַנפאַלען אין עצבות.
— אידען, לאָמיר זיך משמח זיין מיט דער תורה!

דער עולם האָט איהם ניט אָפגעענטפערט. יעדער איז געווען פאַרנומען מיט זײַנע אײגענע ענינים. דער צער פון פאַרלאָזען די שטאָרט איז בײַ זײ געווען זעהר גרויס, און זײ האָבען פאַרגעסען אין יום־טוב, אין בטחון אין רבוננו של עולם, דורך דעם האָט איהם קײנער נישט אָפגעענטפערט.

— קלײנע אידען, שוין ביים ערשטען נסיון פאַרלײערט איהר דעם בטחון, — האָט ווער געזאָגט צווישען עולם.

— און אפשר איז עס אַ דרך אַזעלכער. ער וויל זעהן די אידען משמח זיין זיך מיט דער תורה נישט אין די הייזער אין שטאָרט אין די שוהלען, נאָר אויפ'ן נאַקעמען פעלד.

— און די אידען, וואָס האָבען מקבל געווען די תורה אויפ'ן הר סיני, האָבען אויך נישט געהאַט קײן שטאָרט און קײן הייזער, און קײן שוהלען נאָך נישט, נאָר זײנען געלעגען אין נאַקעמען פעלד ווי מיר — און דאָך האָבען זײ געזאָגט „נעשה ונשמע“.

— „נעשה ונשמע“! — האָט זיך ווער אָנגערופען צווישען עולם. און עס איז געווען — ווי אַ טרײסט וואָלט אַרײַנגעפאַלען אין עולם, ווי אַ פונק פון האָפנונג האָט אָנגעצונדען זייערע הערצער און עס האָט זיך צופלאַקערט דער בטחון. אידען האָבען אָנגעהויבען צו פאַרשטעהן, צו זעהן דעם טעם, און באַלד האָט ווער פון זײ דאָס ספּר־תורה'לע אַרױסגענומען, דאָס זלאַטשאווער ספּר־תורה'לע, וואָס איז גענאַנגען מיט די אידען אין גלות אַרײַן, און האָט הויך אויפ'ן קול אויסגעשריען — נעשה ונשמע.

און דער עולם נאָך איהם האָט שוין אָפגעענטפערט מיט אַ היל־כיג קול:

— נעשה ונשמע!

אימײצער האָט אָנגעהויבען צו זינגען הלל, קאַפיטלעך תהלים, דער עולם נאָך איהם. די קינדער האָבען זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף, געזעהן דאָס ליכטיגע פייער וואָס ברענט זיך אין סטעפ, און די אידען טאַנצען מיט זייערע ספּר־תורה'לעך אַרום פייער.

— נעשה ונשמע.

און דער סטעפ איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ באַרג סיני

— הויך האָט געקנאַקט דאָס פייער, און די אידען מיט די ספריי-
תורות אַרום פייער, און ווייט און ברייט האָט אָפּגעקלונגען אין סטעפּ:
— נעשה ונשמע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מען אַריינגעקומען קיין נעמיראָוו.
נעמיראָוו איז געווען פּול מיט פרעמדע אידען פון גאַנצען קאַנט,
וואָס זיינען אָנגעקומען צו לויפען צו ראַטעווען זיך אין דער באַ-
פעסטיגטער שטאָרט פון כמעלניצקי'ס קאָזאַקען. די קהלה נעמיראָוו
מיט איהר פרנס ר' ישראל און דער רב ר' יחיאל מיכל האָבען גע-
טהאָן פאַר די גרושים אַלעס, וואָס זיי האָבען געקענט. די פרעמדע
אידען האָבען געוואָהנט אין בתי־מדרשים; די ווייבער מיט די קינד-
דער אין ווייבער־שוהלען. און די שטאָרט־ווייבער האָבען צונויפ־
געשלאָפּט בעמטעוואַנד, מלבושים, און אויסגעבעט פאַר די ווייבער
מיט די קינדער. אין שוהל־הויף, אין אידישען געסעל, האָבען זיך
געברענט גרויסע פייערען אונטער גרויסע קעסלען עסען פאַר די
הונגעריגע. דער, וואָס האָט געהאַט אַ קרוב, צי אַ באַקאַנטען, אַ
ווייטען צי אַ נאָהענטען — האָט איהם אויפגעזוכט, און באַלד איז
נעמיראָוו געוואָרען איין גרויסע קהלה. סיי די היימישע, סיי די
פרעמדע זיינען געשלאָפּען אַלע אינאיינעם אין קהלישע שטיבער
און געגעסען בשותפות פון די קהלישע קעסלען.

געהערט האָט מען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיה-
רין, אין זיין מקום אַריין. דאָרט האָט ער נהרג געווען די גאַנצע
אידישע קהלה מיט ר' זכריה'ן בראש, וועלכען ער האָט אָנגעטהאָן
גרויסע ענוים פאַר דעם טויט. ר' זכריה מיט דער גאַנצער קהלה
טשיהרין זיינען געשטאָרבען על קדוש השם, ווי עס פאַסט פאַר אידען.
האָבען זיך אַליין אָנגעטהאָן אין טליתים, אין קיטלען און זיינען זיך
צונויפגעקומען אין שוהל — און דאָרט זיינען זיי אַלע אומגעקומען.
געהערט האָט מען אויך, אַז ער האָט אייניגע אידישע קהלות פאַר-
ברענט, דאַרונטער אויך זלאָטשאָוו. נאָר איין בטחון איז געווען
אין שר ווישניוועצקי, וועלכער האָט אַהער געצויגען פון יענער זייט
דניעפער מיט פיעל חיל, מלחמה צו האַלטען מיט כמעלניצקי'ן. האָט
מען געוואַרט ביז דער שר ווישניוועצקי, וועלכער איז אויך געווען
אַ גרויסער אַוהב־ישראל, וועט בעזרת השם מנצח זיין דעם רשע
און אידען וועלען קענען צוריקקעהרען אין זייערע חרוב־געוואָרענע

קהלות.

אָבער באלד איז באַקאנט געוואָרען, אז כמעלניצקי האָט מנצח געווען דעם שר אוהב ישראל. פירשט ווישניוועצקי האָט אָפגעצויגען אין דער ליטא — און דאָס גאַנצע לאַנד איז איבערגעבליבען אָהן אַ באַשיצער, הפקר פאר'ן שונא, און פון וואַרשא האָט מען אויך קיין הילף נישט געקענט ערוואַרטען. וואָרים נאָך קעניג וולאָדי סלאַוו'ס טויט האָבען זיך די שררים נישט געקענט אייניגען, וועמען מען זאָל אויסקלייבען פאר קעניג איבער פוילען. און דאָס קעניגרייך פוילען איז איבערגעבליבען ווי אַ שיה אָהן אַ רודער.

האָט דער רב ר' יחיאל מיכל פון נעמיראָוו פאררופען אַ אסיפה פון אַלע פרנסים און נכבדים, וואָס האָבען זיך געפונען אין נעמיראָוו מיעז' זיין זיך, וואָס מען זאָל טהאָן. וואָרים די סכנה איז געווען זעהר גרויס.

אויף דער אסיפה איז געווען חלוקי דעות. טייל האָבען געזאָגט, אז מען זאָל פארלאָזען די שטאָרט און געהן קיין טולטשין — וואָס איז אַ שטאַרקערע פעסטונג. אנדערע האָבען געראַטען דאָ צו פארבלייבען.

— וואו אַהין וועלען מיר געהן? וואו אַהין וועלען מיר לויפען? אַ גאַנצע מדינה אידען וועלען אַנטלויפען. וואו וועלען מיר זיך אָפשמעלען? און נאָך טולטשין וועלען זיי נישט קומען? אז עס וועט נישט קומען קיין הילף חלילה וועלען זיי דאָך די גאַנצע מדינה איינגעהמען ביז לבוב, ביז צו די וויכסעל. עס קען דאָך נישט זיין, אז פוילען זאָל אונטערגעהן. די שררים וועלען דאָך ניט לאָזען פארברענען זייערע אייגענע שטערט מיט די דערפער מיט כל טוב. עס מוז דאָך אָנקומען הילף. אַ מדינה קען דאָך נישט איבערבלייבען אויף הפקר!

אַלע האָבען זיך צוגעהערט צו די רייד פונ'ם פרנס פון זלאָטשאָוו און האָבען געפונען, אז עס איז טאַקע נישטאָ וואו צו אַנטלויפען; אז נעמיראָוו מיט איהרע רבנים און פרנסים און איהרע נבורים און מיט דער גרויסער קהלה אידען זאָלען דאַרפן אַנטלויפען, איז דאָך עק וועלט, און עס קען דאָך נישט זיין, אז די שררים זאָלען איבערלאָזען גאַנץ אוקראַינא אויף הפקר.

— נאָר וואָס דען זאָלען מיר טהאָן? — האָבען די אידען גע-

פרענט.

— נעמיראָוו האָט אַ פעסטונג. פון איין זייט דער טייך און אַרום די וואַלען. מיר זיינען ברוך השם אין נעמיראָוו אַ פּאָר טויזענד אידען פאַרזאַמעלט. קודם כל לאָמיר זיך באַפעסטיגען אין דער פעסטונג, כדי די יונים פון מקום און די פּוילען זאָלען נישט קענען זי אַרויסגעבען צו די קאַזאַקען, ווען זיי וועלען צוקומען צו דער שטאָדט. און מיר וועלען זיך אזוי לאַנג וועהרען ביז הילף וועט אַנקומען פון פּוילען. עס קען דאָך נישט זיין, אז אַ מלוכה זאָל לאָזען אַ גאַנצע מדינה אונטערגעהן.

די עצה איז אַלעמען געפעלען, און עס איז געבליבען, אז מען זאָל זיך צוהערען צו דער עצה טובה פון זאָטשטאָווער פּרנס. נאָר אין אַ ווינקעל פון בית־דין־שטוב איז געוועסען דאָס שניי־דעריל און האָט געבריהט פאַר זיך: — גבורה, מיט גבורה ווילען זיי העלפען דעם רבוננו של עולם? באַהאַלט די גבורה פאַר זיך. עס וועט קומען אַ צייט, ווען איהר וועט דאַרפען די גבורה פאַר זיך, פאַר אַ העכערען ענין.

נאָר קיינער האָט איהם יעצט נישט געהערט. די פּרנסים פון די קליינע שטעטלעך וואָס זיינען געווען פאַרזאַמעלט ביים רב, זיינען אַלץ געווען אידען אין דעם ערך וואָס מענדעל, וואָס האָבען אַליין געבויעט זייערע שטעט, פון וועלכע זיי זיינען געווען די פּרנסים און זיי האָבען לייעב געהאַט דאָס מקום, פון וואָנען זיי זיינען געקומען און נישט געוואָלט עס לאָזען אויף הפקר — האָבען זיי אַלע מסכים געווען צו מענדעל'ס עצה, און גענומען באַלד זי אויס־פיהרען.

נעמיראָוו איז פון איין זייט אַרומגערינגעלט מיט'ן טייך און פון די אַנדערע פרייע זייטען האָט אַ געמויערטער וואַל אַרומגערינגעלט די שטאָדט. אין די ווינקלען פון די וואַלען זיינען געווען הויכע גע־מויערטע באַשטעס, אויף וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַ פּאָר אַלטע פאַרראַסטעמטע קאַנאָנען, צו וועלכע עס זיינען נישט געווען קיין קויהלען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אזוי זיי צו באַ־נוצען. אָבער די אידען האָבען נישט געטראַכט פון שיסען, נאָר ווי זיך צו באַשיצען. האָבען זיי ערשטענס פאַרשטאַרקט די טויערען פון דעם מויער. די אידישע קאָוואַלעס האָבען געשמיערט לאַנגע

אייזערנע פרענטען, רינגלען און אייזערנע קייטען, מיט וועלכע זיי האָבען באַפעסטיגט די טויערען. און אַרום דעם מויער האָבען זיי אויסגעשטעלט טישען, לייטערס און געבויעט אַ הילצערנע באַפעסטיגונג, אָנגעזאַמעלט אַ מאַסע שטיינער, שטעכעדיגע העלצער און טעפּגעזאַטען וואַסער.

אין שטאָרט האָט זיך אויך געפונען אייניגע הונדערט פּאָליאַ-קען, אַ פּאָר צעהנדליג דייטשע בעלי-מלאכות, וואָס האָבען געקענט שייסען מיט ביקסען. די אידען אָבער האָבען זיי נישט געוואָלט אנפארטרויען די מויערען פון דער פעסטונג און נישט די באַשטעם. זיי האָבען זיי געלאָזט שטעהן אויף די לייטערס אויף דער מויער — העלפּען אַוועקטרייבען די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען זיך דער-נעהנטערען. דאָס ערשטע וואָס די אידען האָבען געטהאָן, זיי האָבען באַהאַלטען די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך און זייערע פאַרמעגענס אין די באַשטעם, און אַליין אַרויף אויף די מויערען.

אין נעמיראָוו איז וואָס אַ מאָל ענגער געוואָרען. וואָס אַ מאָל זיינען מעהר אידען געקומען אָנצוציהען פון די קליינע שטערטלעך און האָבען געבראַכט די טרויעריגע בשורה, אַז כמעטליצקי האָט אַרויס-געשיקט זיין גענעראַל קרוויענאָס מיט אַ גרויסער צאָהל קאָזאַקען און טאָטערען און זיי ציהען אויף נעמיראָוו. איז אַ שרעק אָנגעפאַלען אויף די אידען. האָט דער רב ר' יחיאל מיכל וויעדער צונויפגעזאַמעלט דעם עולם שבת אין דער נעמיראָווער שוהל און האָט זיך אָנגעטהאָן אין טלית, און אַוועקגעשטעלט זיך דרשניען פאַר דעם עולם.

— רבותי! מיר ווייסען נישט וואָס עס שטעהט אונז פאַר, — האָט דער רב געזאָגט. — אַן ערנסטע צייט קומט אויף נעמיראָוו. אפשר פאַרלאַנגט פון אונז דער רבונז של עולם, אַז מיר זאָלען מקדש השם זיין, זיינען מיר מוכן ומזומן. אפשר קומט דער שונא נאָר נישט איינעהמען אונזערע גופים, נאָר אונזערע נשמות? פאַר אונזערע גופים האָבען מיר אָנגעגרייט אַ שוץ: מיר האָבען באַפעסטיגט די וואַלען. האָבען מיר אויך אָנגעגרייט אַ שוץ פאַר אונזערע נשמות? ווען דער רשע וועט קומען און וועט חלילה זאָגען: „תני לי את הנפש“, וועל איך אייך לאָזען לעבען, וועט איהר נענוג שטאַרק זיין ניט קיין רחמנות האָבען אויף אייערע לעבענס, אויף אייערע וויי-בער און אויף אייערע קינדער, און מקדש השם זיין ווי די עשרה

הרוגי מלכות האַבען געטהאַן, ווי די אַלע הקדושים והטהורים?
 אין שוהל איז שטיף געוואָרען. די ווייבער האַבען אויפגעהערט
 צו בליפען, און די מענער צו קרעכצען. מען האָט נאָר געזעהן גלאַנץ
 צענדיגע אויגען און בלייכע שווייגענדיגע געזיכטער.

האָט ווער פון עולם אויסגעשריען :

— שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

האָט דער עולם נאָך איהם אויסגעשריען ווי איין מאַן :

— שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

דער רב איז שטיף געוואָרען. ער האָט שוין מעהר נישט גע-
 רעדט פון קדוש השם. זיין שטימע איז ווייכער געוואָרען און ער
 האָט אָנגעהויבען צו טרויסטען דעם עולם :

— און אפשר איז עס א נסיון, און געדענקט „ושמור את
 הנפש“. יעדער איד איז זיך מחויב צו ראַטעווען ווי ער קען, און דער
 וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידיים, דער איז אַ מאַבד עצמו
 לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא נישט. פאַר נאָר נישט
 זאָלט איהר זיך חלילה אָפּשטעלען, נישט פאַר קיין פאַרמעגענס,
 פאַר גאָלד און זילבער אָדער ספרים קדושים. וואָרים איהר באַלאַנגט
 נישט צו זיך, נאָר צום רבוננו של עולם, און פאַר נאָר נישט זאָלט
 איהר זיך חלילה דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה
 הקדושה אַליין.

אַ גרויס געוויין איז געוואָרען אין שוהל נאָך דעם רבי'ס רייד.
 די משפחות זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. די ווייבער מיט די מענער,
 יעדע משפחה איז געזעסען באזונדער מיט די קינדער און מען האָט
 זיך געזעגענט איינער מיט'ן אנדערען, און איינער האָט דעם אנדערען
 געטרייבט — און דער עולם האָט מעהר בטחון געקראָגען נאָך דעם
 רבי'ס רייד.

אויף מאָרגען האַבען די אויסקוקערס אויף די באַשטעם געזעהן
 ווי פון סטעפ הויבט זיך אויף אַ גרויסער וואַלקען פון שטויב. זיינען
 זיי אַראָפּגעקומען און האַבען אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אַז די
 רשעים קומען. זיינען די מענער גלייך געלאָפּען און געשטעלט זיך
 אויף די לייטערס ביי די ווענד, מיט שטיינער און העק און שטיקער

אייזענס, וואָס זיי האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט אויף דער מויער, און די ווייבער האָבען געבראַכט טעפּ מיט קאָכענדיגען חלב און הייסע קאַשע, וואָס זיי האָבען אָנגעגרייט. איז געקומען צו לויפען פאַן קאַשניטצקי, דער פירשט ווישניוויטצקי'ס פאַרטרעטער פון שטאָרט, און מיט איהם זיינען געווען נאָך פּאָליאַקען מיט שווערדען אין די הענד, און האָבען געשריען צו די אידען:

— וואָס טהוט איהר? אויף וועמען גרייט איהר אָן די שטיי-נער און אויפגעקאַכטע קאַשע, אויף די סאַלדאַטען פון גראַף ווישני-וויטצקי, וועלכע קומען אייך ראַטעווען פון די קאַזאַקען? דערקענט איהר דען נישט דעם פּוילישען ווייסען אָדלער אויף די רויטע פּאַה-נען? דערקענט איהר דען נישט די פּאַווע פּושעס אויף די קעפּ פון די סאַלדאַטען? געהען דען כלאַפּישע קאַזאַקען אָנגעטהאָן אין קעניגליכע גאַרנאַסטייענע קאַנטויערען? און קענט איהר גאָר ניט פון דער ווייטענס דערזעהן די שטאַרקע וואַנסעס פון אויער צו אויער, נישט די ראַקען וואַנסעס פון די קאַזאַקען? עפענט אויף דעם טויער פאַר די העלדען פון פירשט יערעמיעש, און געהט מיט האָניגלע-קעכער און פּערעל אַנטקעגען די העלדען, וואָס קומען ראַטעווען איי-ערע לעבענס, אייערע ווייבער און קינדער פון די קאַזאַקען!

און ווירקליך האָט מען דערזעהן פון וואַלקען שטויב אַרויסרייטען אַ וואַלד מיט רויטע פּאַהנען, אויף וועלכע עס האָט געשיינט אין דער זון דער ווייסער פּוילישער אָדלער. דאָ און דאָרט האָבען ווייסע פּאַהנען געפּלאַטערט און פּאַראַוים געלאָפּען, ווי זיי וואַלטען געווען אָנגעזאַגט הילף און ערלעזונג. און באַלד איז די גאַנצע מויער פאַר-הילכט געוואָרען אין אַ גרויסען פּריידען-געשריי:

— הילף קומט! הילף!

די ווייבער זיינען אַרויס פון דער פּעסטונג מיט די קינדער אויף די הענד, אַרויף אויף די לייטערס, אויף דער מויער, און דער-זעהנדיג פון דער ווייטענס די פּוילישע פּאַהנען, האָבען זיי אָנגע-הויבען צו רופּען:

— גאָט'ס נס, גאָט'ס וואונדער. זעהט, זעהט, גאָט שיקט פון הימעל!

און נעמיראַוו איז אַרויס אויף די גאַסען, פון די באַהאַלטענ-סטע לעכער, פון די קעלערס און די מויערען. ווער עס האָט זיך

נאָר געהאַט באַהאַלטען פון די קאָזאַקען איז געקומען צו דער טויער פון מויער זעהן די אַרײַנצײהערע פּוילישע זעלנער, וואָס זײַנען זײ געקומען העלפּען. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין געקליבען דעפּוטאַט ציעס פון אירען, יום־טובֿ'דיג אָנגעטהאַן, מיט ספּרי תּורות אין די הענר, וועלכע זײַנען געקומען מקבל פּנים זײַן דעם פּירשט'ס זעל־נער. מוטערס האָבען באַהאַלטען זײערע טעכטער פאַר דעם חיל, וואָס קומט אָן... און בחורים און אינגלעך האָבען זיך געקליבען אויפֿן טויער צו זעהן אַרײַנמאַרשירען די העלרען.

נאָר אָט זײַנען שוין די סאָלדאַטען נאָהענט בײַ דעם מויער, און די אירען אײלען זיך נישט אויפצופענען דעם טויער. שוין קומט אָן פאַראויס צו רײטען אַ שטאַפעט מיט אַ ווײסער פּאָהן און שטעלט זיך אָפּ בײַ דעם טויער און טראַמפּײטעט אויס:

— עפענט אויף די בראַהמע פאַר דעם פּירשט ווישניוויטצקײס זעלנער!

— אירעלעך, אָן אַ זײט, אָן אַ זײט! די „בראַהמע“ עפענט, פּוילישע זעלנער קומען — שרײַט פּאַן קאַשניטצקײ.

— דאָס וועלען מיר זעהן, ווען זײ וועלען אָנקומען צו דעם מויער וואָס פאַר אַ זעלנער זײ זײַנען — האָבען די אירען בײַ דעם טויער גע־ענטפּערט.

דאָס חיל אײלט זיך נישט צוצוקומען צום מויער. די מחנה שטעהט אַלץ פון דער ווײטען, רוהען אין וועלדעל, וואָס איז הינטער דער שטאַרט, און האַלטען אין אײן שיקען שטאַפעטען מיט טראַמפּײטערס, טראַמפּײטען אויס, אָבער די אירען ווילען פון גאָרנישט הערען. — מיר ווײסען נישט ווער דאָס זײַנען אַזעלכע. זאָלען זײ צור קומען נעהנטער צו דער בראַהמע, וועלען מיר זײ דערקענען, וואָס פאַר אַ זעלנער דאָס זײַנען.

— אָ, אירעלעך, פּחדנים, ווי איהר האָט מורא! עפענט אויף די בראַהמע, לאָזט מיך אַרויס צו זײ. וועל איך נישט צוריקומען — זײַנען עס קאָזאַקען — מײן טױט. קום איך צוריק, איז עס פּאָליאַקען. איך באַדאַרף קײנעם נישט פון אײך. איך אַלײן וועל געהן מײן לעבען אײנשמעלען, און איהר געהט און באַהאַלט זיך אונטער די ווײבער'ס קאַפּטענעס! — האָט דער פּריץ זײ געזירעלט. די אירען האָבען אויפגעעפענט די פּאָרטקע און אַרויסגעלאָזט

דעם פאן קאשניטצקי. דער שטאפעט. זאָט דעם פאן אוועקנעפיהרט צו דעם חיל, וואָס האָט גערוהט אין וועלדעל. דער פאן האָט זיך געזאמט דאָרט אַ לאַנגע וויילע. דערנאָך איז ער צוריקגעקומען רייט טענדיג אויף אַ ווייס פערד מיט אַ פוילישער פּאָהן אין דער האַנד. ביי איהם זיינען געווען צוויי טראָמפּייטערס. די טראָמפּייטערס האָבען געבלאָזען און די אידען האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן מויער. דער פאן האָט געלעזען פון אַ שריפט און אויסגערופען מיט אַ הויך קול :

„אין נאָמען פון זיין הערליכקייט, דעם פירשט פון רוס, יעדערמיט ווישניוויטצקי, דער פאן און באַזיצער פון נעמיראָוו, באַפעהל איך די נעמיראָווער איינוואָהנער אויפצופענען די בראַהמע פאר די זעלנער פון זיין הערליכקייט“.

— זאָל לעבען אונזער באַשיצער, פאן ווישניוויטצקי! —

האָבען די אידען אָפגעענטפערט און ברייט אויפגעפענט די בראַהמע. די דעפוטאָציעס האָבען זיך אויסגעשטעלט. פון וועלדעל האָט זיך דאָס חיל געלאָזט הענדרום-פענדרום צום טויער פאָכענדיג מיט די פּאָהנען אָהן אָרדנונג און שרייענדיג „הוררא!“ די אידען זיינען דערשראָקענע געוואָרען.

נישט אזוי ציהט אַרײַן פריינדליכע חיל אין אַן אייגענער שטאָרט. נאָר עס איז שוין געווען צו שפעט. די ערשטע רייטערס זיינען שוין אַרײַן אין דער שטאָרט.

אין די לאַנגע אַראָפּהענגענדע ראַקען-וואַנסעס האָבען זיי די אידען דערקענט, און אַ גרויס געשריי האָט זיך געהערט אין שטאָרט :

— די קאָזאָקען! די קאָזאָקען!

זעקסטער קאפיטעל.

נעמיראָוו.

„כל זאת באחנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך“.
(תהלים).

אין דער שטאָרט איז געוואָרען אַ בהלה. די מענער האָבען גע-
כאַפט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, די ווייבער די קינדער אויף די הענד,
און מען האָט זיך געלאָזט לויפען. מען האָט אָבער נישט געוואוסט
וואו צו אַנטלויפען. טייל האָבען געשריען צום בית-עולם, דער רב
איז געלאָפען אויפ'ן בית-עולם — אז שטאַרבען זאָלען מיר קומען
צו קבר ישראל. אַנדערע האָבען געשריען: „צום וואַסער, דער רב
איז געלאָפען צום וואַסער“.. נאָר די קאָזאַקען זיינען שוין געווען הייב
טער זיי. יונגע שרעקענדיגע געשרייען האָבען זיך געהערט אין די גאָ-
סען פון די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך, וואָס די קאָזאַקען האָבען
געכאַפט אויף די פּערד. דאָ און דאָרט האָט אַ געשריי אויפגעפלאַמט
און איז פלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. און באַלד איז אַלעס פאַר-
שטומט געוואָרען, נאָר עס האָט זיך געהערט טעמפע טריט פון פּערד.
איבער די ענגע געסלעך פון נעמיראָוו איז שטיל געווען און
לעער פון מענשען, ווי נעמיראָוו וואָלט געווען אויסגעשטאַרבען. עס
האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט איבער די גאַסען צוריסענע בלעטער פון
ספרים, פאַרפּלעקטע בנדים, שטריימלען, הויבען, הויז-זאַכען, אַ צור-
בראַכענער מעשענער לייכטער, שטיקער טליתים און קערפּערס פון
מענשען. מען האָט ניט מעהר געוואוסט וועלכעס איז אַ קערפּער
און וועלכעס איז אַ בנר. אַלעס איז געווען אויסגעמישט, צוזאַמענגע-
געקאַפּיעט פון די טריט פון די פּערד. פון די טיר און לאָדען פאַר-
שלאָסענע הייזלעך האָבען זיך געהערט געוואַלדען, יונגע אַלטע און
קינדער-געשרייען, וועלכע זיינען אין מיטען אָפּגעהאַקט געוואָרען,
כאַרכלען פון גוסס'דיגע און לאַנגע, לאַנגע געשרייען פון יונגע שטאַרקע
שטימען... אָפטמאַל האָט זיך געוויזען אַ קאָזאַק פון אַ הויז אַרויס,
האַלב-נאַקט, מיט אַ צוריסען העמד אויפ'ן לייב, טראָגענדיג אויף

איין האנד א זילכערנעם אָדער מעשענעם לייכטער, אין דער צוויי-טער האנד, אונטער'ן אָרעם, א יונג מיידעל, האַלב נאַקעט, מיט צו-פלאַשענע האָר. דאָס מיידעל רייסענדיג זיך פון קאָזאַק האָט גע-קעמפּט און געשלאָגען דעם קאָזאַק אויף זיין נאַקעטען רוקען מיט די פּויסטען, פון וואָס דער קאָזאַק האָט פאַרשפּרייט זיינע ליפּען און געלאַכט. אַן אַנדערער איז אַרויסגעקומען פון אַ צווייטער הויז מיט אַן אַנדער מיידעל האַלב טויט, פאַרשמאַכט ליגענדיג אויף זיינע ברייטע נאַקעטע אַקסלען. האָבען זיך ביידע קאָזאַקען אָפּגעשטיילט, אוועקגעלאַנגט זייערע קרבנות אויף דער ערד צו זייערע פּיס, ווי די קעלבלעך, און געטוישט זיך מיט די מיידלעך, צוצוהאלענדיג אייגער דעם אַנדערען זילכערנע לייכטער, שטיקער זיידענע צייג, מלבושים, שטיוועל אָדער פעלצען. אָפּגעמאַכט דעם טויש, זיינען זיי זיך צו-גאַנגען, מיטשלעפענדיג יעדער זיין קרבן. פון אַן אַנדערער גאַס זיינען אָנגעקומען דריי שכור'ע סאָלדאַטען, האַלב נאַקעטע, מיט אָפּ-געגאַלטע קעפּ און לאַנגע קאָלטאַנעס האָבען אַרויסגעשטאַרט פון זייערע פעלצענע היטלען איבער'ן שטערען, די פּנים'ער און די לייכער באַגאַסען מיט שווייס פון דער פלאַמענדיגער זון, און האָבען גע-שלעפּט אויף זייערע רוקענס נאַקעטע קינדער, טייל טויט און טייל נאָך לעבעדיג, און האָבען אויסגערופּען אין די גאַסען, נאָכמאַכענדיג דעם אירישען קצב: פּריש קאַלכ'פּלייש צוועלף גראַשען אַ פּונט; כּשר גע'שחט'ען, כּשר!...

נאָר באַלד איז אַלעס שטיל געוואָרען. די געוואַלדען פון די פאַרמאַכטע הייזער האָבען אויפּגעהערט, נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַ געלאַף און אַ געשריי פון אַ ווייטען געסעל, וואָס איז איבערגעהאַקט געוואָרען. איבער די גאַסען פון נעמיראָוו האָבען זיך געוואַלנערט שכור'ע קאָזאַקען, האַלב-נאַקעטע, אַרומגעוויקעלט מיט ווייבערשע זיידענע טיכער, אין אירישע פעלצען. טייל זיינען געווען צוגעדעקט מיט צוריסענע טליתים, שטיקער זיידענע צייג. עס זיינען געלעגען נאַקעטע אירישע פרויען, מיידלעך, קינדער, טויטע און לעבע-דיגע, צוטראַטענע כלים, כליקודש שטיקער. דאָ און דאָרט אַ צוריסען פאַרמעט פון אַ ספר תורה, לעדערנע בינדען פון ספרים, באַטשקעס פון בראַנפען, ציינענע טעלער מיט צוטראַטענע עסענס, כלי-זיין, שטי-קער טערקישע דיוואַנען אויסגעמישט צוזאַמען מיט מענשען-בלוט

און אויסגעגאסענעם בראנפען. קיינער האָט טוין מעהר נישט געדי וואוסט ווער עס איז טויט און ווער עס לעבט. עס האָט זיך אויסגעוויזען, אז אלעס איז שכור, סיי די לעבעדיגע, סיי די טויטע... לאנג האָט זיך געצויגען דער הייסער זומער-טאָג. עס האָט זיך געדאכט, אז ער וועט זיך גאָרנישט ענדיגען. אייביג האָט געדיערט די אַנגסט-שרעק. אין דרויסען איז אלעס געווען טאָג, ליכטיג און הייס. נאָר ענדליך האָט אָנגעהויבען אָנצורוקען פון דער סטעפּ די שאַטענעס, און די נאכט האָט זיך אָנגעהויבען צו וועבען פון הויז צו הויז. און באַלד איז שוין דאָס אלעס צוגעדעקט געווען מיט דער נאכט. שטיל און שוואַרץ איז געווען אַרום, די שטערען אין דער הויך, און אַ זשומען און אַ קוואַקען פון די זומפען ווי אין יעדען אָווענר. נאָר פון די שוואַרצע, איינזאמע הייזלעך האָט די טויטע שטיילקייט אַרויסגעקוקט. און אין דעם אלעם האָט ווער געגרימפעלט אויף אַ לירע-הארפע, און ווער געזונגען אַ ליעד און געוויינט אויף וועמעס דאָליע...

אויפ'ן שטאָדטישען בית-עולם איז אין דער שטיילקייט פון דער נאכט געווען אַ באַוועגונג. פון הינטער די מצבה-שטיינער האָבען אָנגעהויבען אַפירקריבען לעבעדיגע מתים. טייל זיינען געווען אין טליתים איינגעהילט, אַנדערע אָנגעטהאָן אין ווייסע קיטלען, און נאָר אַנדערע, וועלכע האָבען נישט קיין צייט געהאט צו כאַפען זייערע טויטען-קליידער, האָבען זיך באַהאַלטען אויפ'ן בית-עולם, כדי נאָר צו שטאַרבען אויפ'ן אידישען בית-עולם, וואו זיי וועלען קענען קומען צו קבר-ישראל צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי אָפּגעוואַרט דעם טויט אויפ'ן בית-עולם, אָבער דער טויט איז נישט געקומען. פון דער שטאָדט האָבען זיי געהערט די געוואַלדען פון די פארפייניג טע, און זיי האָבען אָפּגעזאָגט ורוי ברבים. און יעדער האָט אָפּגעזוכט דעם קבר פון זיין נאָהענטסטען און אַנידערגעלעגט זיך אָפּוואַרט מען דעם טויט. דער טאָג איז אָבער דורכגעגאַנגען און פון דער שטאָדט האָט זיך קיינער נישט געוויזען. די געוואַלדען אין שטאָדט האָבען אויפּגעהערט. דאָן האָט זיך דערוועקט מעהר האַפּנונג אין די

לעבעדיגע. זיי האָבען געוואַנט אַפירצוקריכען פון הינטער די מצבה שטיינער און איין טויטער האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט אַן אַנדער רען :

— געלויבט צו נאָט, עס איז סוף חודש. קיין לבנה נישטאָ. די נאכט איז טונקעל.

— וועלען זיי אפשר אָפציהען ?

— איז דאָ עפעס הילף ?

— ש-ש-ש...

פיעלע האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט תכריכים ביים לעבען. און אז זיי זיינען געלאָפען אויפ'ן בית-עולם האָבען זיי פון זייערע פארמעגענס מיטגענומען זייערע טויטען-קליידער, אָנגעטהאָן זיך אין די תכריכים צוליעב צוויי טעמים : אז די קאָזאָקען וועלען קומען זאָלען זיי מיינען, אז זיי זיינען טויט און טאָמער, חלילה, איז בע-שערט צו שטאַרבן, זאָלען זיי קומען צו קבורה אין זייערע תכריכים. איצט, ביי נאכט, צווישען די גרופען מצבות, האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טויטע וואָלטען פון די סברים אַרויסגעקראָכען, און דרעהען זיך צווישען די לעבעדיגע. אָפטמאָל איז אזא „טויטע“, אָנגעטהאָן אין תכריכים אַריינגעקראָכען צווישען אַ גרופע לעבעדיגע און געבעטעלט :

— ווער האָט אַ שטיקעל ברויט ? דאָס חיות געהט אויס, האָט אַן אַלטע אידענע אין תכריכים געבעטעלט.

— זי געהט אין תכריכים און קלערט נאָך וועגען עסען, — האָט ווער געזאָגט.

— וואָס קען מען זיך העלפען, כל זמן די נשמה איז אין גוף, וויל מען עסען, — האָט זיך די אידענע אָנגערופען.

צווישען די פארשידענע גרופען האָט זיך אויך געפונען מענדעל מיט זיין משפחה. אז דאָס אונגליק איז געקומען, האָט ער זיך מיט זיין משפחה, ווי אַנדערע אידען, געוואָלט ראַטעווען איבער'ן וואַסער, אז זיי זאָלען לויפען נאָך טולטשין. נאָר געזעהן די בהלה ביים וואַסער, האָבען זיי שוין גערעכענט, אז אַלץ איינס איז דאָך שוין זייער לעבען פאַרלאָרען, זיינען זיי געלאָפען אויפ'ן בית-עולם, כדי צו שטאַרבן

צווישען אירען. א גאנצען טאָג איז די משפחה געווען צוזאמען, און האָבען געוואַרט אינאיינעם אויפ'ן טויט, אויף וועלכען זיי האָבען זיך געריכט יעדע מינוט. זיי האָבען זיך געזעגענט איינער מיט'ן אנדערען. זיי האָבען צוזאמען ודוי געזאָגט, און שלמה'לע, וועלכער איז דאָך געווען אַ תלמיד חכם, האָט זיי געטרייסט און געשטאַרקט. ער האָט זיי מבטיח געווען, אז זיי וועלען קומען גלייך אין גן־עדן, וואָרים די, וואָס שטאַרבן פאַר זיין ליעבען נאָמען, קומען אין גן־עדן, און ער האָט פאַר זיי געשילדערט, ווי דער גן־עדן זעהט אויס, מיט אַלע מדרגות און מעלות, און די זיבענפאַכע זון, און די פמליא של מעלה, מיט דער אייביגער רוהיגקייט, ווי די צדיקים זיצען מיט זייערע קרוינען אויף די קעפ, און די מלאכים שפיעלען אויף גאָלדענע האַרפען, און דער רבונג של עולם לערענט מיט זיי תורה. ער איז מעהר באַד קאנט געווען אין יענער וועלט ווי אין דער וועלט. געלערענט האָט ער דאָס אין די הייליגע מוסר־ספרים און קבלה־ספרים פון דעם גרויסען הייליגען לעבען פון יענער וועלט, וואו אַלע אַבות און הייליגע אידען פון אַלע דורות געפינען זיך. און וואָס איז די וועלט געווען מיט איהרע שרעקען מיט דער הערשאַפט פון די רשעים געגען דעם גרויסען אייביגען תכלית פון דער אייביגער וועלט?

אויפגעהויבען האָט ער מיט זיינע רייד דעם טאַטען מיט דער מאמען און דאָס יונגע ווייבעל און האָט זיי פאָרגעברייט צו דעם גרויסען נסיון, וואָס שטעהט זיי פאַר. רוהיג זיינען זיי געוואָרען און גליקליך, וואָס זיי האָבען געהאַט זייער זעהן נעבען זיך פאַר אַ וועג ווייזער און טרויסטער אין זייער גרויסער נויט. זיי האָבען פאַרגעסען די אַנגסטען פון טויט, זיי זיינען באַפרייט געוואָרען פון דער שרעק פון דער וועלט און נאָר געזעהן די גרויסע טיעפע רוהיגקייט, וואָס ערוואַרט זיי אַ שריט נאָכ'ן טויט, און האָבען געוואַרט אויף איהם ווי אויף אַן ערלעזונג.

און אונטער אַ מצבה איז געזעסען דאָס יונגע פאַר פאָלק — שלמה'לע מיט זיין ווייבעל. די נאַכט איז געווען אַרום זיי. די שטערען גרויס אין הימעל, און פון ברעג טייך הינטען פין טהאָל געהט אויף דער ליאַרם און געברום פון די קאָזאָקען, פלאַקערט אויף אַ פולווער־שאַם, פיערלעך ווינקען און לעשען זיך אויס, און טיילמאָל גייסט זיך דורך דורך דער לופט אַ פאַרשטיקט געוויין. קלאַמערט

זיך דאָס ווייבעל אַרום איהר מאַן. נישט פאַר'ן טויט האָט זי זיך געשראַקען, נאָר פאַר די צושיידונג פון איהר פרייד, וואָס זי האָט אָנגעהויבען צו געניסען, און טיעפער און פעסטער האָט זי זיך גע- קלאַמערט אַרום איהם, ווי זי וואָלט געוואָלט ביי איהם און מיט איהם שטאַרבען צוזאַמען, אַז זיי זאָלען קיינמאָל נישט קענען צושיידט ווערען.

— שלמה, מיר האָבען ערשט אָנגעהויבען צו לעבען, און מיר מוזען זיך שוין צושיידען. גאָט האָט מיר נישט מזכה געווען צו ווערען די מוטער פון דייע קינדער.

— דבורה, מיר זיינען שוין באַהאַפּטען פון גאָט. ער וועט אונז מוזוג זיין, ווען מיר וועלען די זכיה האָבען צו קומען פאַר איהם בקדושה ובטהרה. דאָרט, אין פּמליאַ של מעלה, וועלען מיר שוין זיין אייביג צוזאַמען און נהנה זיין מזיו השכינה ביז משיח וועט קומען, ביז דער שופר המשיח וועט אונז אויפוועקען צו תחית המתים.

און פּלוצים איז זייער אַנגסט פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרויסער פרייד. זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי דאָס איז געשעהן. זיי האָבען געפיהלט, ווי אַ גרויסער שבת קומט אָן אויף דער וועלט און זיי טרעמען אַרײַן אין דעם שבת אַרײַן מיט גרויס פרייד. און פאַר פרייד האָבען זיי ביידע צוריקגעפונען די טרעהערען, וואָס זיינען דורך די אַנגסט פון טויט פאַרלאָרען געוואָרען ביי זיי, און דאָס ווייבעל האָט געזאָגט מיט אַ ליכטיגען שמייכעל, באַשיינט דורך די טרערען.

— אַז דו רעדסט, איז מיר אַזוי ליכט צו שטאַרבען, שלמה. פאַר וואָס קומען זיי נישט און באַפרייען אונז שוין. עס וואָלט דאָך מיר געווען אַזוי זיס צו שטאַרבען, ווי עס וואָלט מיר זיס געווען איצט מיט דיר אונטער דער חופה צו געהן.

נישט אַזוי, דבורה. כל זמן מיר לעבען, דאַרפען מיר בעטען אויפ'ן לעבען, ניט אויפ'ן טויט.

ביי זיין לעבען נאָמען איז אַלעס מעגליך. יאָ, שלמה, מיר וועלען בלייבען לעבען. איך וויל אַזוי לעבען פאַר דיר, פאַר דיר, שלמה, אַז איך זאָל די זכיה האָבען, שלמה.

— שוויג, דבורה'לע, שוויג.

— אָה, איך וויל אזוי לעבען מיט דיר צוזאמען — אָדער אויף דער וועלט אָדער אויף יענער וועלט. אָ, לעבען און וויסען, אז דו ביזט ביי מיר, — איז דאָס וויבעל געפאלען אויף זיינע הענד און פאר זיס־קייט איינגעשלאָפּען.

שלמה איז געזעסען נעבען איהר און געקוקט אויף איהר. איהר שוואַכקייט און איהר שעהנקייט האָט געמאַכט צימערען זיין האַרץ. עס האָט זיך איהם געדאַכט, אז ער דערקענט זי נישט מעהר. עס איז אויסגעטהאָן געוואָרען פון איהר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי איז געוואָרען אזוי איידעל ווי אַ בת־השמים, ווי איינע פון די הייליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס וויינט ביינאַכט אויף די חורבות פון בית־המקדש, ווי די טויב פון די כנסת ישראל...

זיבענטער קאַפיטעל.

איבער'ן וואַסער.

מיט דער נאַכט איז געקומען דער ווילען און די האַפּנונג צום לעבען. מענדעל האָט פאַרגעסען אָן טויט. זיין גאַנצער חשק און ענערגיע זיינען אויפגעוועקט געוואָרען. ער האָט זיך אַרומגעקוקט מיט זיינע גלאַנצענדיגע אויגען. אלע האָבען געוואוסט זיינע געדאַנ־קען. ער האָט געקוקט אויף דער שלאָפּענדיגער דבורה'לע.

דבורה איז געווען יונג און שעהן. און אז די קאַזאַקען וועלען זי כאַפּען, וועלען זיי איהר לאָזען לעבען און שלעכטס טהאָן, און דאָס איז ערגער פון טויט. מען האָט נישט גערעדט דערפון, נאָר אלע האָבען געוואוסט און געקלערט דערפון.

דערווייל האָט זיך דער עולם אָנגעהויבען צו באַוועגען. דאָ און דאָרט זיינען אַרויסגעקראַכען קופּקעלעך, געמורמעלט און גע'סוד'יעט זיך. דאָס האָט נאָך אין מענדלען מעהר דערוועקט די ענערגיע. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט.

— און וואָס געהסטו טהאָן, מענדעל ?

— איך וויל צוגעהן זעהן צום פלויט — אפשר —
 — מענדעל —
 — ש'שווייג.

— וואוהין געהסטו? איך וועל דיך נישט לאָזען, — האָט
 איהם דאָס ווייב אָנגעהאַלטען — אז שטאַרבען, זאָלען מיר אינ-
 איינעם שטאַרבען.

— איך וועל צוגעהן צום פלויט, אפשר איז דאָ אַ האָפנונג...
 דבורה האָט זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף. זי האָט זיך אַרומגעקוקט
 דערשראָקען און געפרעגט:
 — ווער שפיעלט אזוי שעהן? אין חלום האָב איך געהערט
 שפיעלען.

און ווירקליך האָט זיך פון דער ווייטענס געהערט אַ שפיעלען
 פון אַ פויערישער לירע. אַ טרויעריגען נגון האָט געשפיעלט די לירע
 און האָט געזוויינט. אַ שרעק איז אָנגעפאַלען אויף די אידען. טייל
 האָבען געזאָגט, אַז זיי קומען אָן, און דער עולם איז אַנטרוגען צווישען
 די מצבות, איינגעהאַלטען דעם אַטעם. די מוטערס האָבען צוגעדעקט
 די קינדער און געשראָקען זיי, אַז זיי זאָלען נישט שרייען. באַלד איז
 אויפֿן בית־עולם געוואָרען שטיל. מען האָט נאָר געהערט ווי די
 איינזאַמע ווערבעס ציטערען אין זייערע לאַנגע צווייגען, און דאָס
 שפיעלען פון דער לירע איז וואָס אַ מאָל געהענטער צוגעקומען צום
 בית־עולם.

ענדליך האָט ווער באַטראָטען דעם בית־עולם. דאָס שפיעלען
 האָט אויפגעהערט. און אַ אידישע שטימע האָט גערופען:
 — אידען, אידען, עת לעשות להשם, אויף וואָס וואַרט איהר?
 דער עולם האָט געוואַגט זיך אויפצוהויבען און צוצוקומען געה-
 טער צו דעם פרעמדען. זיי האָבען געזעהן ביי דעם שיין פון די
 שטערען אַן אַלטען בעמלער שטעהן מיט אַ לירע אין האַנד.
 — ווער ביזטו?

— איהר דערקענט מיך נישט? איך בין דאָך דאָס שניידעריל.
 איך קען רעדען יוניש, האָב איך זיך פאַרשטעלט פאַר זייערס אַ זקן
 און האַלט זיך אויף צווישען די גוים. זייט אייך מציל דאָס נפש.
 איך האָב געהערט רעדען צווישען זיי, אַז אויפֿן בית־עולם האַלטען
 זיך אויף פיעל יהודים מיט זעהר פיעל נאָלד און זיכער, און אַז עס

וועט טאָג ווערען, וועלען זיי אַהער קומען. זייט אייך מציל דאָס
נפשׁ.

— וואוהין ?

— דאָס וואַסער איז שטיל, די רשעים זיינען זיך משמח אין
דער שטאָרט, טרינקען און טהוען אל דאָס בייז. וועה צו די אויגען,
וואָס זעהען דאָס. אַנטלויפט דורכ'ן וואַסער, ווער עס קען, ווארום
די סכנה איז זעהר גרויס.

דער עולם האָט אָנגעהויבען זיך צו באַוועגען. עס האָבען זיך
אָנגעהויבען צוזאַמענצוקלייבען שוואַרצע שאַטענס פון הינטער די
מצבות און געמורמעלט, געברומט. מיט אַ מאָל איז געוואָרען אַ
געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען געהערט אויפשייען, קרעכצען.

— שׁ-שׁ-שׁ — מען וועט דערהערען, — האָבען אייניגע געוואָר-
רענט.

— וואָס טהוט איהר ? די גוים וועלען דאָך אייך דערזעהן.

— איינציגווייז, איינציגווייז צושפרייט זיך איבער'ן גאַנצען
פעלד האָט ווער קאָמאַנדעוועט.

און דאָ און דאָרט איז ווער געקראַכען, באַוואויגען, אַרויסגערוקט
זיך.

נאָר מענדעל איז אַלץ געזעסען, געקוקט מיט אָפענע אויגען אויף
דבורה'ן. און האָט זיך נישט באַוואויגען פון אָרט, געקלערט עצות.
אַלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס ער קלערט, און דבורה האָט עס אויך
געוואוסט, און געשוויגען ווי אַ שולדיגע.

דער בית-עולם האָט זיך אָבער וואָס אַ מאָל מעהר אויסגעליי-
דיגט. און מענדעל איז אַלץ געזעסען און האָט זיך נישט באַוואוי-
גען.

פֿלוצים איז ווער צוגעקראַכען צו זיי, און געוואָרפען זיך צו מענ-
דעל'ס פּים :

— פּאַניטשן, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. די נאַכט איז טונקעל,
אַנטלויף. — און אַרויפפאַלענדיג אויף דבורה'ן, האָט זי אָנגעהויבען
צו וויינען : טאָכטערעל מיינס.

מענדעל און די משפּחה זיינען פאַרוואונדערט געוואָרען צו זעהן
די אַלטע מאַרושא, די קאָזאַצקישע דיענסט פון דער קרעטשמע נעבען

זיי. זיי האָבען אויף אַ מינוט פאַרגעסען אָן דער סכנה און געפרעהט זיך מיט איהר.

— וואָס טהוסטו דאָ? פאַר וואָס ביזטו נישט אין שטאָרט? דיר וועלען זיי דאָך קיין שלעכטס נישט טהאָן.
— וואָס מיינסטו, איך וועל לאָזען מיינע בעלי־בתים, און אַליין וועל איך געהן הוֹלִיען מיט די קאָזאַקען? אז שטאַרבֿען, זאָלען מיר אינאיינעם שטאַרבֿען. מיט וועמען איך האָב געגעסען מיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וועל איך לעבען און שטאַרבֿען.
אָבער ווי אזוי ביזטו אַהער געקומען?

— איך בין געגאַנגען מיט אייך. געזעהן מיינע בעלי־בתים לויפען אויפ'ן בית־עולם, בין איך אויך געלאָפען. מורא געהאַט איהר זאָלט מיך נישט פאַרטרייבען, ווייל איך בין פון אַן אַנדער גלויבען. בין איך געלעגען רוהיג ווי אַ קעצעל אונטער אַ שטיין, און געטראַכט זיך: כ'וועל ליגען און אָפּוואַרטען ביז די ברידערלעך וועלען קומען, אזוי וועל איך נעהמען מיינע צוויי קינדערלעך און באַשיצען זיי מיט מיין לייב און זאָגען: ברידערלעך, מיך הרגי'עט, מיינע קינדערלעך לאָזט לעבען. כאַטש פון אַן אַנדער גלויבען, דאָך מיינע קינדערלעך. — געה צוריק אין שטאָרט אַריין. זעהסט דאָך, מיר זיינען אַליין אין סכנה. געה צוריק צו דיינע, אז נישט וועלען זיי דיך אויך פֿיר נוגען ווי אונז.

— פאַניטשו, פאַרטרייב מיך נישט, — האָט זיך די נויה געבעטען — איך האָב אייך עהרליך געדיענט, און איך האָב ליעב מיינע קינדערלעך. און איך בין געקומען ראַטעווען דבורה־לען. אַט האָב איך איהר געבראַכט קאָזאַצקישע קליידער, איך וועל זי פאַר־שטעלען פאַר אַ אונזער איינע. איך וועל זאָגען, אז זי איז מיין טאָכ־טער, און כדי די ברידערלעך זאָלען נישט קוקען אויף איהר, וועל איך זי מאַכען פאַר אַן אַלטע, פאַר אַ מיאוס'ע. דו נעהם די בעלי־הבית'טע, דעם יונגען פאַניטש און שוויים אַריבער דעם טויר. אפשר וועט אייך גאָט העלפען. די יונגע פאַניע נעהם ניט מיט. איך קען מיינע ברי־דערלעך, די קאָזאַקען. זיי דערשפירען אַ יונג ווייבעל פאַר מילען ווייט ווי דער הונד דעם האָז. און פאַר אַ ווייב וועלען זיי אַפילו אין גיהנום שפּרינגען, נישט נאָר אין וואַסער. איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ קאָזאַקע און פיהרען זי צו אַ פישער דאָ נישט ווייט. איך

קען איינעם. מיר וועלען זאגען, אז מיר זיינען קאָזאָאָקישע פּויערטעס. איך וועל איהם אייער געעבן, וועט ער אונז אַריבערפיהרען מיט אַ שיר פעל. דאָרט אויף דער צווייטער זייט וועלען מיר זיך טרעפען. אָדער איך וועל זי דיר ברענגען אין טולטשין, גאָט וועט העלפען. מיט מיר איז זי זיכערער ווי ביי דיר. ווי די נשמה מיינע וועל איך זי אָפּהיטען, ווי מין לעבען, מין הינדעלע, מין קליינס.

אַ מינוט האָט אויפגעפלאַמט די האָפּנונג אין מענדלען. דער נויה'ס עצה איז איהם געפעלען. ער האָט אָבער ניט געקענט ברענגען איבער זיך צו שידען זיך מיט דבורה'ן, כאָטש ער האָט פאַרשטאַנען, אז זי איז מעהר זיכער ביי דער קאָזאָאָקע ווי ביי איהם. נור דאָס געפיהל „צו שטאַרבען אינאיינעם“ איז אזוי שטאַרק געווען ביי איהם, אז ער האָט געשוויגען און נאָכגעקלעהרט. קיינער האָט ניט געוואַנט עפעס צו זאגען, צו ראַטהען, און זיי האָבען געוואַרט אויפ'ן פּאָטער, ער זאָל ענטשיידען.

נור מאַרושאַ האָט איהם ניט געלאָזט קלערען, ווידער האָט זי זיך געוואַרפען צו איהם און געבעטען זיך:

— פּאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. איך בין געווען אין שטאַרט, איך האָב געזעהן וואָס די ברידערלעך האָבען געטהאָן צו די אידען. די ברידערלעך פון סטעפּ זיינען ווילד געוואָרען, גאָט פאַר געסען, שלעכטע צייטען געקומען. די קאָזאָאָקען האָבען גאָט פאַרגעסען, אַנטלויפט, אַנטלויפט.

— קומט נאָך מיר. וואָס איז דער חילוק ווי דער טויט וועט אונז טרעפען, — האָט מענדעל געצויגען זיין משפּחה.

זיי זיינע אַרויס פון בית־עולם, וואָס איז גאַלעגען אין טהאַל, און אַרויסגעקומען אויפ'ן בערגעל. ערשט אויפ'ן בערגעל האָבען זיי דערזעהן דעם טאָבן קאָזאָאָקען ליגען אויסגעשפּרייט איבער דער לענג פון וואַסער. בעלויכטען אין דער טאָבן געווען פון די פייער־לעך וואָס האָבען זיך געברענט אונטער די קעסלען. איינציגע שטאַל־קאָצען. דער טאָבן איז נאָך ניט געשלאָפּען. דאָ און דאָרט האָט זיך דערהערט שפּיעלען, אַ געזאַנג אָדער אַ שכורים שרייען. רעדלעך האָבען זיך אַרומגעקופּיעט אַרום טאַנצענדע פּאַרלעך. אָפּטמאָל האָט דער טאָבן אויפגעפלאַמט מיט אַ געשריי. און דאָס אַלץ האָט מען גע־קענט זעהן פון בערגעל צום ברעג טייך.

מארושא האָט זיך געוואָרפֿען צו מענדעל'ס פֿיס און געבעטען זיך:

— פּאַניטשו, געה ניט, זעהסט וואָס עס טהוט זיך. עס איז דער טויט. די ברידערלעך וועלען אונז דערזעהן. זיי וועלען דער-שפּירען דאָס ווייב.

— מיר מוזען זיך צושיידען. סיי ווי סיי שמעהט טויט פֿאַר אונזערע אויגען. עס וועט טאָג ווערען וועלען זיי אונז דערזעהן. אפשר, אז מיר וועלען זיך ראַטעווען, וועט אונז נאָט העלפֿען, אזוי ווי ער האָט אונז ביז איצט געהאַלפֿען. און מיר וועלען זיך אַלע צוריק זעהן אין טולטשין. און טאָמער, חלילה, איז אונז באַשערט צו שטאַרבען, לאָמיר שטאַרבען פֿאַר זיין ליבען נאָמענ'ס וועגען, — האָט מענדעל געזאָגט צו זייניגע.

און מענדעל האָט אַרומגענומען די זייניגע און אויפֿגעהויבען די אויגען צום הימעל:

— רבּונו של עולם, העלה אונז!

קיינער פֿון זיי האָט ניט געוויינט. זיי האָבען זיך אַלע צום לעצטען מאָל אַרומגענומען אין שווייגען.

— געזעגען דיך, שלמה'לע, מיט דיין ווייב, אפשר וועט נאָט אונז העלפֿען, אז מיר וועלען זיך צושיידען.

מאָן און ווייב זיינען אַ מינוט אַליין געבליבען. שלמה האָט דבורה'ן געגלעט איבער'ן קאָפּ און האָט אזוי געזאָגט:

— דבורה, גלויב אין נאָט, דער רבּונו של עולם קען אַלעס טהאָן. אַפּילו ווען דאָס מעסער ליגעט אויפֿ'ן האַלז.

דאָס ווייבעל האָט געשוויגען און געקוקט איהם אין די אויגען אַרײַן.

— און מיר וועלען זיך נאָך זעהען, דבורה, אין דיין זכות. דו ביזט דאָך אַ צדקה.

— אין דיין זכות, שלמה. און ווען חלילה ניט, וועל איך קומען פֿאַר'ן רבּונו של עולם בקדושה ובטהרה, אזוי ווי דו האָסט מיך גע-לערענט.

— היט דיין לעבען, דבורה, און האָב האָפֿנונג אין נאָט!

— אין דעם זכות פֿון אונזערע קינדער. וואָס נאָט וועט אָונז

מזכה זיין, — האָט דאָס ווייבעל שטייל געזאָגט. און דאָס איז גע-
ווען איהר לעצטעס וואָרט צום מאַן.

מאַן און ווייב האָבען זיך צושיידט.

— גאָט זאָל דיר באַצאָהלען פאַר דיין גוטסקייט, מאַרושאַ,
וואָס דו טהוסט מיט אונז, — האָט יוכבד געזאָגט צו דער קאָזאַצקע.
אין דיין האַנד גיב איך איבער אַלעס וואָס איז מיר טהייער, מיין
לעבען און מיין זוהניס לעבען. און גאָט זאָל דיר באַצאָהלען וואָס
דו טהוסט מיט אונז. איך ווייס ניט, אויב איך וועל אימשטאַנד זיין
דיר צו באַצאָהלען.

— בעט גאָט פאַר אונז, און מיר וועלען בעטען פאַר אײך, —
האָט געזאָגט די אַלטע קאָזאַצקע, און איז פאַרשוואַונדען מיט רבורה'ן
צווישען די קשאַקעס.

אַ מינוט האָט נאָך מענדעל געוואַרט. יוכבד האָט געטרונקען
די טרערען, וועלכע האָבען ערשט איצט געפונען אַן עפענונג פאַר
זייער קוואַל. אַ מינוט האָט שלמה נאָך צוגעהערט זיך צו דעם רוי-
שען פון די צווייגען און טרוקענע גרעזער — דאָרט איז פאַרשוואַונ-
דען זיין פרייד.

מענדעל האָט זיך אָנגערופען:

— נו, אין גאָט'ס נאָמען.

און מענדעל האָט אָנגעהויבען צו קריכען אויף אַלע פיער צוויי-
שען די קוסטעס און גרעזער, אַראָפּ בערגעל, צום ברעג טייך, און דאָס
ווייב און דער זוהן נאָך איהם.

לאַנג זיינען זיי געקראַכען צווישען די קוסטעס און גרעזער. די
שטימען פון די קאָזאַקען זיינען וואָס אַמאָל געהנטער געקומען צו זיי.
זיי האָבען שוין געהערט זייער לאַכען און זייערע רייד. נישט איינ-
מאָל האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זיינען שוין פאַרלוירען. אָבער גאָט
האָט זיי געהאַלפּען. זיי זיינען צוגעקראַכען צום ברעג אונבאַמערקט.
עס האָבען זיי פאַרשטעלט די הויכע גרעזער. אין טאַבון איז שוין
איצט אויך שטילער געווען. די פייערלעך אונטער די קעסלען האָבען
זיך אָנגעהויבען אויסצולעשען און דאָס גערודער זיך איינצושטיילען.
די שטורקאַצען אויף די וועגען האָבען נאָך געברענט, און דאָ און
דאָרט האָט אַ קאָזאַק געפיהרט זיין פערד צום וואַסער אָנצוטרינקען.
מענדעל מיט זיין ווייב און זוהן זיינען געלעגען צווישען גראַז אין

א זייט און געווארט ביז דער טאבון וועט זיך נאך מעהר איינשטילען, אז קיינער זאל ניט דערהערען זייער פליעסקען אין וואסער. זיי האָר־בען מורא געהאט צו רעדען צווישען זיך, געלעגען און איינגעהאלטען דעם אָטעם.

— דער רבנו של עולם וויל אונז העלפען, — האָט מענדעל זיך אָנגערופען — איך וועל נעהמען די מאַמע אויף מיין רוקען און דו, שלמה, נאָך מיר. און טאָמער וועסטו, חלילה, שוואַך ווערען, כאַפּ דיך אָן אין מיר.

דאָס וואָסער האָט איינמאָל נאָכ'ן אַנדערען געגעבען אַ שטילען גאָס, און צוויי שוואַרצע פלעקען האָבען זיך געטראָגען איבער דער אויבערפלעך פון וואָסער, אויפֿרודערענדיג די שטילע גערונצעלמע וועללען. דער טייך האָט זיך געגעבען אַ וויעג צוריק, און שטילע וועללען איינע נאָך דער אַנדערער, האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפען אויפֿין זאַמדיגען ברעג.

אויפֿין ברעג איז געלעגען אַ קאָזאק אויף זיין זאָטעל און גע-קוקט אין די גרויסע שטערען אין הימעל אַריין, צווינגענדיג זיך אַ לאַנג-מעלאַנכאָלישען גגון. עס האָט איהם אויפֿגעוועקט פון זיין וואַ-בענדיגען דרימעל דאָס וויעגען זיך פון די וועללען אויפֿין ברעג. ער האָט זיך פלינק אומגעקוקט, און זיין שאַרף סטעפישעס אויג האָט גלייך בעמערקט די צוויי שטראָמעלעך וואָס ציהען זיך איבער דער גערונצעלטער רוהיגער אויבערפלעך פון וואָסער. זיין נייגעריגקייט האָט אַריבערגעוואויגען זיין פוילקייט, וועלכע האָבען ביידע אַ מינוט מלחמה געהאלטען אין זיין געדאַנק. ער האָט גענומען זיין פיקע, באַר-פוס איז ער געווען, די תמוז-נאַכט איז געווען אַ וואַרעמע און דאָס וואָסער האָט אַ פליעסקע געגעבען.

אין אימפעט פון שווימען האָט זיך מענדעלען געדוכט צו פאַר-נעהמען אַ רופען „שמע ישראל“, און אויס געוואָנהייט האָט מענ-דעל אין טויט-אַננסט שווימענדיג פאַראויס מיט'ן ווייב אויפֿין רוקען אָפֿגעגענטפערט: — שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

און ווען ער האָט זיך אויפֿין צווייטען ברעג אָבגעשטעלט, האָט ער זיך געפונען מיט'ן ווייב אַליין, און איבער'ן אויבערפלעך פון וואָסער האָט ער אין שטערן-ליכט באַמערקט אַ שטראָמעל שווימען צוריק צום אַנדערען ברעג.

אכטער קאפיטעל

„תמכר עמך בלא הון,
ולא רבו במחיריהם.“
(תהלים).

וואָס האָסטו געכאַפּט, קאָזאַקעל?

— אַ אידעל, אַ יונגס. כ׳האַב געמיינט ס׳איז אַ ווייב, אַזוי
האַט עס זיך אויסגערוכט פון דערווייטענס. אַקאַרשט איך זעה, עס
איז אַ בחור מיט ציטערדיגע פּאָות, — האָט געזאָגט דער קאָזאַק,
וואָס האָט שלמה׳ן אַרויסגעשלעפּט פון וואַסער, צו אַ צווייטען קאָ-
זאַק, וועלכער האָט איהם אָבגעוואַרט ביים ברעג.
— וואָס וועסטו טהאָן מיט איהם? — האָט דער קאָזאַק גע-
פרענט.

— איך ווייס ניט. איהם טויטען איז אַ שאַד, בחנם אין וואַסער
געקראַכען און גאָר ניט געהאַט.
— לעבען לאָזען, וועסטו איהם מוזען צו עסען געבען.
— דאָס איז אויך וואָהר, — האָט דער קאָזאַק געזאָגט מיט אַ
קרעכץ.

נעבען דעם קאָזאַק איז געלעגען שלמה אַ נאַסער, אַ צוזאַמענ-
גערדעהמער. ער האָט זיך אַיינגעהערט צו די קאָזאַקענ׳ס ריז. און
עס איז איהם גאָר ניט אָנגעגאַנגען. ער איז גרייט געווען צו שטאַר-
בען, און ער האָט יעצט ודוי געזאָגט פאַר זיך. אַ מינוט האָט ער
אפּשר בעדויערט זיין יונג לעבען און דאָס גליק וועלכעס ער האָט
ערשט אָנגעהויבען צו נעניסען. נור ער איז געווען אַזוי זיכער, אַז
ער וועט זיך אויף דער צווייטער וועלט צוזאַמענטרעפּען מיט רבורה׳ן
און זיי וועלען אָנהויבען לעבען דאָס גרויסע און אייביגע לעבען אין
אייביגער רוהיגקייט, אַז ער איז גליקליך געווען וואָס ער קומט אַזוי
גאָהענט דערצו. און האָט ער עפעס בעדויערט, איז עס געווען וואָס
דבורה איז ניטאָ דאָ נעבען איהם און זיי שטאַרבען ניט ביידע צו-

זאמען. די אונבעוואוסטקייט, וואָס קען זיין מיט דבורה'ן, און פאר וואָס ער האָט זיך צושיידט מיט איהר האָט איהם אין דער לעצטער מינוט געפייניגט. נור באַלד איז איבער איהם געקומען די רוהיגקייט פון בטחון אין רבוננו של עולם וואָס זעהט און ווייסט אַלעס.

דער קאָזאק האָט איהם געהאַלטען ביי דער קאַפּאַטע, און ארום זיי האָבען זיך צונויפגעזאמעלט אַנדערע קאָזאַקען. די נאַכט איז געווען אַ טונקעלע און אַ רוהיגע. דער סטעפּ און דאָס וואַסער זענען ערגעץ וואו געווען ביידע צוזאַמען פאַרפאַלען אין די נאַכט. נור דער ברעג פון וואַסער איז בעלויכטען געווען מיט פייערלעך. די קאָזאַקען זיינען איינס נאָכ'ן אַנדערען צוגעקומען צום קאָזאַק. אַלע זיינען געווען נייגעריג צו וויסען וואָס דער קאָזאַק האָט אַרויסגע-שלעפט פון וואַסער.

— אַ יונגע צי אַן אַלטע באַבע ? און גענומען דעם שטאַלקאַץ און באַלויכטען דערמיט שלמה'ס פנים. דערזעהן גאָר די לאַנגע צי-טערדיגע פּאות אויפ'ן בלייבען יונגען פנים, האָבען זיי אָנגעהויבען הויך צו לאַכען מיט ווילדע קולות.

— האָה-הָה! דער אירענע האָט ער געלאָזט אַריבערשווימען דעם טייך און דעם איד האָט ער אַרויסגעצויגען. זעהט, קאָזאַקען, וואָס ער האָט געפאַנגען. זעהט דעם פאַנג. אַ, דו פישער יונג איינער. דער קאָזאַק, אַ יונגער, מיט אַ גוט געזיכט און שאַרפע קליינע צוויי אויגעלעך, האָט באַקוקט זיין קרבן. ער האָט שוין אַ פאַר מאָל געקאַפּיעט שלמה'ן מיט די פיס ניט פון בייזקייט, נור ניט וויסענדיג וואָס פאַר אַן עצה זיך צו געבען מיט'ן אירען. צום סוף האָט ער באַ-שטימט :

— איך וועל איהם שמד'ען, צו די צערקווע וועל איך איהם גע-בען. כאַטש עפעס זיך פאַרדיענען ביי גאָט פאַר מיין אַרבייט. דאָס זאָגענדיג האָט דער קאָזאַק אַראַבגענומען פון האַרץ אַ קליי-נעם מעטאַלענעם צלם, און האָט איהם צוגעשטופּט צו שלמה'ס פנים. — קריסטוס בעט, אויף די קניען פאַר איהם, וועל איך דיך לאַך-זען לעבען.

— שלמה האָט איהם ניט געענטפערט. אַזוי ווי ער איז גע-לעגען צוזאַמענגעוויקעלט ארום זיך, איינגענאָרעט דאָס פנים אין קערפער, אַזוי איז ער געבליבען ליגען.

— שמעה, איד, — האָט איהם דער קאָזאק אויפגעהויבען — נו, דאָ געה איך טהאָן מיט דיר אַ חסד. אי אין די הייליגע צערקווע וועל איך דיך אַריינברענגען אי לעבען וועל איך דיך לאָזען, דערפאר ווייל די קאָזאקען האָבען געלאַכט אויס מיר. גאָט בעט, בויג דיך אויף די קניען אַראָב פאר איהם און קוש דעם צלם, און זאָג מיר נאָך די ווערטער אָט אזוי: „אין דעם נאָמען פון פאָטער, פון זוהן“. זאָג, פארשאַלטענער איד, אַז ניט וועל איך דיך הרג'ענען. אזוי ווי גאָט לעבט, איך וועל דיך הרג'ענען.

נאָר אזוי ווי דער קאָזאק האָט נור אָבגעלאָזט זיין קרבן, האָט ער זיך וויעדער געוואָרפען צו דער ערד, אַיינגעגראָבען זיין פנים אין די הענר, און געשוויגען.

— מיט איהם וועסטו נאָר ניט מאַכען. איך קען אַזעלכע לייט לערן. אָט האָב איך אַיינעם געכאַפט אין קאַרסון, אַ יונגען, אַ שענה נעם, אַ שאַר געווען צו הרג'ענען. די טאַכטער האָב איך איהם גע-וואָלט געבען פאר אַ ווייב. „שמד זיך, זאָג איך איהם, און די טאַכטער וועל איך דיר פאר אַ ווייב געבען, וועסטו מיט מיר אין סעטש געהן, אַ קאָזאק וועסטו ווערען“. עס האָט נאָר ניט געהאַלפּען, גע-מוזט איהם צוהרג'ענען. האַרטע לעדער דאָס. די רבנים טהוען זיי כּשוּף אָן. אַזא רויטען וויין געבען די רבנים זיי צו טרינקען ווען זיי אידישען זיי, און דער רויטער וויין לאָזט זיי ניט פאַרגעסען אָן זייער אמונה. וועסט נאָר ניט מאַכען מיט איהם. הרגיע איהם צו.

— די רבנים זייערע גיבען זיי בלוט צו טרינקען ווען מען באַ-שניידט זיי. און דאָס בלוט האָט זיך אַזא קראַפט, אַז יעדעס מאָל, ווען זיי ווילען זיך שמדיען קומט דאָס בלוט און שמערט זיי, — זאָגט אַ צווייטער.

— מען זאָגט, אַז זיי זעהן עפעס אַזא ליכט, איידער זיי שטאַר-בען, אין דעם ליכט זעהען זיי זייערע מוטערס, און דאָס לאָזט זיי ניט זייער גלויבען איבערטוישען. אָבער ווען מען פאַרשטעלט זיי די אויגען קענען זיי דאָס ליכט מעהר ניט זעהען.

— וואָס איז דער חילוק, וועסט נאָר ניט מאַכען מיט איהם, הרגיע איהם צו.

— שענק איהם מיר! — בעט זיך ביי איהם אַ צווייטער קאָזאק.

— וואָס וועסטו טהאָן מיט איהם?

— איך וועל איהם מיין באַבע א געשענק מאַכען.
די קאָזאַקען לאַכען.

— הרג'ע איהם צו, לאָז איהם זיך ניט מוטשען, אַן עברה אויס
גאָט'ס באַשעפעניש צו לאַכען, — זאָגט אַן אַלמטענקער.
— דו האָסט רעכט, פעטערעל, בעסער איהם הרג'ענען — באַ-
שטימט דער קאָזאַק, וועלכער האָט שלמה'ן געפאַנגען.
פון דער ווייטענס הערט זיך אַ לירע שפּיעלען. אַן אַלטימטשקער
קומט צו צו די קאָזאַקען, אונטערגעלעהנט אויף זיין שמעקען, גרימ'ד
פערליג אויף די סטרונעם.

— אַך, קאָזאַקען, וואָס לאַכט איהר דאָ?

— זעהסט דאָך, אַלטער, אַ אידעל געפאַנגען, און מען ווייסט
ניט וואָס צו טהאָן מיט איהם.

— פאַרקויף איהם צו מוראַד כאַן. ער קויפט אַלע אידעלעך
אויף. פאַר אַן אַלמען צאָהלט ער אַ זילבער-שטיק און פאַר אַ יונגען —
אַ גאָלדשטיק. אפשר וועסטו קענען אויסהאַנדלען נאָך אַ טאַפּ טאַטער-
ריש ביער פאַר חברה קאָזאַקען צו טרינקען. אַ ביטרע יונג, דער מור-
ראַד כאַן. אַ שלל פון פּערוזישע דיוואַנען אין טערקישע כלי-זיין וועט
זי קריגען פאַר די אידעלעך דאָרט אין טערקיי. און אונזערע ברי-
דערלעך, די קאָזאַקען, ווייסען ניט צו שאַנעווען זייער אייגענע סחורה.
הרג'ענען אַוועק די אידעלעך. אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל ניט מען פאַר זיי
געלד.

— קלוג רערסטו, אַלטימטשקער. זיי ווייסען ניט, אונזערע ברי-
דערלעך קאָזאַקען, ווי אומצוגעהן מיט זייער אייגענער סחורה, —
שטימט מיט איהם איין אַן אַנדער קאָזאַק.

— העי, אַלטימטשקער, ברענג אונז צו מוראַד כאַן. וואו איז ער?
זאָגט דער קאָזאַק, אָנעהמענדיג שלמה'ן ביים רוקען און שלעפענדיג
איהם נאָך זיך.

— דו לאָז איהם אָפּ, ליעבער, שאַנעווע איהם. פאַר אַ טויטען
אידען וועט מוראַד כאַן גאָר ניט וועלען געבען, — זאָגט דער אַל-
טימטשקער.

— מאַך איהם אונטערשפּרינגען אַ ביסעל, ווי אַ פּערדעל. אַקטיוויט
גיב איהם צו טרינקען, ער זאָל אויסזעהן לעבעדיגער.

איינער פון די קאזאקען האָט גענומען אַ קופערנע כלי פון אַקע־
וויט און צוגעבויען צו שלמה'ס מויל און גענויט דעם האַלבי־טויטען
יונגעמאן צו טרינקען.

— שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד! — האָט שלמה געהערט
אין זיין אויער רופען.

האַלב אין חלום, האַלב אויפגעוואַכט פון בראַנפּען, האָט ער זיך
אומגעקוקט און דערזעהן דעם אַלטימ־שקען, וועלכער האָט איהם אָנ־
גיזנומען ביי דער האַנד און גערופען צו איהם:

— אַך, וואָס, דו אידעל, דו שלאָפסט, וואַך אויף, גאָט לויב.
שלמה'ן איז די שטימע פאַרנגעקומען באַקאַנט, זעהר באַקאַנט,
נור ער האָט ניט געדענקט וואו ער האָט זי געהערט.

זיי זיינען אָנגעקומען פאַר אַ גרויסען הויף מיט אַ פלויט אַרומ־
גערינגעלט און פון איבער דעם פלויט האָט זיך געהערט אַ מורמלען,
אַ אַידישער רעש, ווי עס וואַלט ווער דאָרט געדאווענט. פאַר דער
טהיר פון הויף איז מוראד כאַן געזעסען אויף אַ דיוואַן און נע־
בען איהם האָט זיך געברענגט אַ טינטעל סמאָלע. אויפ'ן דיוואַן פאַר
איהם זיינען אויסגעלעגט געווען קופּקעלעך קופּערנע און זילבערנע
מטבעות, פאַרשיעדענע טערקישע כלים, דיוואַנען, הפּצים צו טוישען
זיך. מוראד כאַן מיט זיינע לאַנגע, אַראָפּהענגענדע וואַנסעס און
שטילע אויסגעלאָשענע אויגען איז געזעסען אַ שווייגענדיגער, אַ
קרענקליכער, און נעבען איהם זיינען געשטאַנען צוויי טאָטערען
מיט באַדעקטע קעפּ און האָבען אויסגערופען אויף קאָזאַקיש:

— ברידערלעך קאָזאַקען, ברענגט אייערע געפאַנגענע צו מוראד
כאַן. מוראד כאַן, דער גרויסער סוחר, קויפט שקלאַפּען אויף.

— קאָזאַקען, קאָזאַקען, מוראד כאַן באַצאָהלט מיט גוטע טער־
קישע געלד פאַר שקלאַפּען.

אַ קליינער טאָטער איז צוגעקומען צו דער גרופּע קאָזאַקען, באַקוקט
שלמה'ן, באַטאַפט איהם, און האָט אָנגעוויזען מיט דער האַנד אויף
צוויי שטיקלעך מטבעות.

— מיט אַ טינדעל טאָטעריש ביער, — האָט דער קאָזאַק גע־
דונקען זיך. דער טאַטאַר האָט געשאַקעלט מיט'ן קאָפּ אויף ניין.
— אזוי וועל איך איהם צוהרגינען, ווי גאָט לעבט — צו־

הרגיענען. א טינדעל טאָטעריש ביער אז דו גיסט פאר די קאָזאָקען
צו טרינקען איז גוט, אז נישט — צו'הרגיענען.

דער טאָטער איז צוגעגאָנגען צו מוראד כאָן, וועלכער איז געזע-
סען די פים אונטער זיך, א טרויעריגער און א שטומער, ווי א מענש
וואָס וואָלט געווען געליטען פון א קרענק. דאָס פנים גלייכגילטיג,
און זיינע לאַנגע קאלעמוטנע אויגען האָבען קיין אויסדרוק ניט געהאָט.
מוראד כאָן האָט געשאַקעלט מיט'ן קאָפּ אויף ניין.

— אזוי וועלען מיר איהם צו'הרגיענען און די טאָטערען נישט
פאַרקויפּען.

— שטעהט, קאָזאָקענדלעך, שטעהט — זאָגט דער אַלטער ליריק,
און צוגעהענדיג צום טאָטער, זאָגט ער צו איהם אין אויער אַרײַן,
האַלב צומאכענדיג מיט די הענד:

— א וואַזשנע אידעל אָט דער געפאַנגענער, — ווייזט ער אויף
שלמה'ן — איך קען איהם, א ראַבין איז ער. די אידעלעך אין סמיר-
נא וועלען א סך אויסלייזגעלר געבען פאַר איהם, א ראַבין איז ער.
דער טאָטער איז וויעדער צוגעגאָנגען צו מוראד כאָן און איבער-
געגעבען איהם, וואָס דער אַלטער האָט געזאָגט.

מוראד כאָן האָט געגעבען א שאַקעל מיט'ן קאָפּ. דער טאָטער
האָט גענומען א גאַנשער מיט טאָטעריש ביער, וואָס איז געשטאַנען
געבען מוראד כאָן, און צוגעטראָגען עס צו די קאָזאָקען. דער טאָטער
האָט גענומען פון זיי שלמה'ן און איהם אַרײַנגעלאָזט אין הויף אַרײַן
צו די געפאַנגענע.

פון דער צווייטער זייט פלויט האָט זיך געהערט תהלים זאָגען:
„לָדוֹד ה' אורי וישעי ממי אירא...“

— קומט, פאַני ברײדערלעך, טרינקען — האָבען די קאָזאָקען
גערופּען, און אוועקגעזעצט זיך אויף דער לאַנקע טרינקען דאָס טאָ-
טערישע ביער.

— און דו, ליריק, שפיעל אונז עפעס א פּרעהליכעס, און עפעס
א טרויעריגעס — האָבען זיך אנדערע געבעטען.

די קאזאקען האבען זיך ארומגעזעצט ארום ליריק. דער ליריק
האט גענומען זיין הארפע, אָנגעהויבען צו גראַמפלען און צוצווינגען:

„וו'נאָשו זעמליו נאָם,
וו'נאָשו זעמליו נאָם“...
מינקו, מינקו נייע בעדווי,
סוואַיע סערדצע נייע זאָפּטוי,
בענדזשע מאַמקאָ וויקופּליאַנאַ,
בענדזשע מאַמקאָ וויבּודאַוואַנאַ.
באַנושי מאַנדרי, פּאַמשאַי קאַנאַאַ!
אַבראַמניו, אַבראַמניו, אַבראַמניו,
סטאַרשיק מי נאָש,
יצחק'ניו, יצחק'ניו, יצחק'ניו,
דזשיעדזשעק מי נאָש,
יעקב'ניו, יעקב'ניו, יעקב'ניו,
אַמיעץ מי נאָש,
משוואַזש ווי נייע פּראָסימע,
משוואַזש ווי נייע פּראָסימע,
משוואַזש ווי נייע פּראָסימע
פאַנאַ באַגו זאַ נאָם?
וו' זשע נאָשי כאַמקי וויסטראַאָילי,
נאָשו זעמליו וויקופּילי,
נאָם בי וו'זעמליו אַטוויזילי,
וו'נאָשו זעמליו נאָם...
וו'נאָשו זעמליו נאָם

און נאָך זיי האָט דאָס גאַנצע פעלד קאָזאָקען מיטגעזונגען אין

כאַר:

„וו'נאָשו זעמליו נאָם,
וו'נאָשו זעמליו נאָם“.

און פון דער צווייטער זייט פלויט האָט זיך געהערט א געזאנג מיט

זינגען נאָר אַלמען:

„וו'נאָשו זעמליו נאָם,
וו'נאָשו זעמליו נאָם“.

ניינטער קאפיטעל

גורל

אין דער סטעפ האָט געברענגט אַ פייערעל פון צווייגען. נעבען פייער זיינען געזעסען דריי קאָזאַקען און געדונגען זיך:

— איך האָב זי דער ערשטער דערזעהן, דורך דעם געהער זי צו מיר, — האָט געזאָגט איינער פון זיי, אַן אַלטער. זיין אויסגע- טריקענט געזיכט איז באַלויכטען געווען פון די קנאַקענדיגע ברע- נענדיגע צווייגען, און עס האָט אין דער נאַכט אַרויסגעשיינט זיינע קליינע אויגעלעך, וועלכע זיינען געזעסען אין זיין גרויס, ברייט גע- זיכט, ווי צוויי ראָזשינקעס אין אַ גרויסען טייג. ער האָט זיך אַראָפּ- געבוויגען צו דעם מיידעל, וואָס איז געלעגען אַ ביסעל ווייטער אָפּגע- רוקט פון זיי אויפ'ן נאַקעטען פעלד, און איז געווען צוגעדעקט מיט אַ ווייסען קאָזאַקשישען כאַלאַט. ער האָט זי געפרוּאווט גלעטען מיט זיין אַלטער באַהאַרטער האַנד, נאָר עס האָט איהם אַוועקגע- שטופּט אַן אַנדערע האַנד פון אַן אַלטער, וואָס האָט געקניעט נעבען איהם, געווען אין דרייען איינגעבוויגען און געוואַכט איבער דעם מיידעל.

— דאָס איז נאָר נישט וואָס דו האָסט זי דערזעהן צוערשט, באַהאַלטענדיג זיך צווישען די גרעזער — האָט געזאָגט דער צוויי- טער. געזעהן האָסטו אַן אַלטען עזעל און צום סוף איז דאָס געווען אַ זשרעבעקעל אַ יונגס. אַן אַלטע באַבע האָסטו געזעהן, אַ קאָזאַטש- קעלע אַן אַלטס, און מיר האָבען זי פון די קשאַקעס אַרויסגעפלאָ- שעט. ערשט איך האָב דערקענט אין איהר די יונגע אירישיקע. איך האָב דאָס טוך פון קאָפּ געצויגען, און די בלאַטע פון פנים אָבגעוואַ- שען, מיט וואָס די אַלטע מכשפה האָט זי פאַרשטעלט. דו האָסט געזעהן אַן אַלטע, בלינדע שקאַפּע, אַ לאָהמען אַלטען אייזעל — דאָס האָסטו געזעהן, און איך האָב געפונען אַ אַדעריל אַ יונגס, אַ טייבע-

לע — נו, צו וועמען געהערט זי, צו מיר אָדער צו דיר? — האָט זיך געקריגט מיט דעם אַלטען אַ יונגער קאַזאַקישער שניץ. דער פּלאַם האָט בעלזויכטען זיין רונדיג פּול פנים, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פּון זיין הויכען פּוטערנעם הוט, מיט אַ פּאַר שוואַרצע נאַאיווע אויגען, וואָס האָבען געקוקט גוטמוטיג אַפילו אין געבייזער.

— און איך זאָג: אַלע דריי האָבען מיר זי געפונען, געהער זי צו אַלע דריי. אזוי איז עס חבר'יש און קאַזאַקיש, — האָט זיך אָנגערופען דער דריטער קאַזאַק, וואָס איז געזעסען נעבען פייער. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט און נישט געשריען, ווי די אַנדערע צוויי, נאָר ער האָט גערערט פעסט און זיכער. זיינע צוויי וואָנצעס זיינען איהם אַראָפּגעהאַנגען איבער'ן מויל, ווי צוויי שנירלעך ביי אַ ראַק. ער איז געווען האַלב נאַקט, און דאָס ליכט פון פייער האָט באַלזויכטען דעם קופערנעם קאָליר פון זיין לייב. ער האָט געשמאָל־צען אַ שטיק חזיר־פעטס אויף אַ שפּיעז אין פּלאַס־פייער. פון הלב האָט געטריפט טראָפּענס צולאָזען פעטס אין פייער אַרײַן, פון וואָס דאָס פייער האָט אויפגעקנאַקט. דאָס פייער האָט גענאַסען אַ רויטען שיין אויף זיין קופערנעם געזיכט, וואָס האָט יעצט אָנגענומען אַן אַש־קאָליר, מיט זיינע לענגליכע שוואַרצע איינגעגראָבענע אויגען. זיין פנים איז געווען לענגליך, זיינע באַקען־ביינער האָבען זיך האַרט אַרויסגעשניטען פון זיין געזיכט, און איבער זיין גאַמבע האָבען גע־וואַקסען איינצעלנע שטייפּע שוואַרצע האָר. אַ לאַנגער לאַקס, וואָס איז איבערגעבליבען אויף זיין שטערען פון זיין געגאַלטען קאַפּ, האָט זיך פאַרוואַרפען איבער דער באַק, און דאָס האָט געגעבען זיין געזיכט אַן ענערגישען שטום־טויטען אויסדרוק, ווי עס וואָלט קיינמאַל דאַרויף קיין שמייכל געשיינט.

— אַלע דריי? אַ, ניין, פאַני בראַט, אָדער איינעם, אָדער קיינעם נישט, — האָט איהם אָפּגעענטפערט דער יונגער. — הע־הע, יונגער שמויסעל, רעד נישט אַנטקעגען אַן אַלטען קאַזאַק. צייטען אָנגעקומען, — האָט דער ערשטער אַלטער געקערעכצט. — אזוי טויטען זי, — האָט זיך אָנגערופען דער זיצענדר קאַ־זאַק.

— אַ שאַד צו טייטען, פאַני בראַטצי, — האָט זיך אָנגערופען

דער ערשטער קאָזאַק. בעסער זי צו ברענגען צו די טאָטערען, דער כאַן האָט אַזעלכעם נישט אין זיין האַרעם. ער וועט אונז געבען אַ זעקעלע מיט גאָלד פאַר איהר, און מיט'ן גאָלד וועלען מיר זיך צו־טיילען.

— און וואָס נאָך וועסטו פיהרען צום כאַן? דיין אייגען ווייב און דיין טעכטער? אַך, צייטען אָנגעקומען, קאָזאַקען זיינען גע־וואָרען די משרתים פון דעם כאַן. כמעלניק האָט אונז אין נאַנצען פאַרקויפט צו די טאָטערען. אַ קאָזאַק טאָר זיך שוין אַליין נישט פאַרגינגען אַ שעהנע אירישקע — אַלעס פיהרען צום כאַן. ניין, פאַני בראַטצי, אָדער זי וועט צו איינעם פון אונז געהערען, אָדער טויטען — האָט זיך אָנגערופען דער האַלכ־נאַקעטער קאָזאַק, און זאָגענדיג דאָס, האָט ער אַרויסגענומען פון הינטער זיין גאַרטעל אַ גענעהט טאָרבעלע און דערפון אויסגעשיט ביינערנע ווערפעל. — פאַני בראַ־טצי, זאָלען מיר טהאָן ווי קאָזאַקען, מיר וועלען גורל וואַרפען, אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם וועט זי געהערען — יענעמס גליק, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ שעהנע אירישקע.

— רעכט. גערעדט ווי אַ חבר און ווי אַ קאָזאַק. אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם האָט זי גאָט באַשערט, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ אירישקע. דער יונגער קאָזאַק איז געשטאַנען אין שטיילען נאָכדענקען, און האָט געקוקט מיט זיינע סאַמעטענע אויגען אויף דעם ווייסען כאַלאַט, אונטער וועלכען עס איז געלעגען דער קרבן.

— ברודערל, גיב נאָך, צוליעב אַ אירישקע זאָלען זיך קאָזאַקען צושלאָגען? צו דעם, וואָס גאָט וועט געבען, וועט זי געהערען, און טאָמער נישט די, וועסטו קענען האָבען אירישקעס דיין מאַמעס שטאַל אָנצופילען. קרויווע־נאָס וועט אונז נאָך טולטשין פיהרען, דאָרטען זיינען זיך צונויפגעלאָפען אירישקעס פון נאַני אוקראינאַ, און וועסט דיר קענען אויסקלייבען וויפיעל דיין האַרץ געלויבט.

דער יונגער קאָזאַק האָט זיך פּלוצים אַראָפּגעבויגען צום פייערל, גענומען די ווערפעל און געוואַרפען:

— דריי, אַכט, פינף, — האָבען זיי אָנגעהויבען צעהלען.

— זעקס, דריי, צעהן.

— גוט געטראָפּען!

— פינף, אַכט, צוועלף!

האַט ווער אויסגעשריען און געלאַכט און דאָס געלעכטער האָט אָפּגעשלאָגען זיין עכאָ אין ראַנד פון דער נאַכט אין פעלד. אונטער דעם ווייסען קאָזאַצקישען מאַנטעל איז געלעגען דבורה און איהרע גלאַנצענדיגע אויגען האָבען צוגעקוקט צו דעם שפּיעל פון ווערפעל ביים שיין פון פייער. זי האָט געוואוסט, אַז דאָס שפּיעל געהט וועגען איהר. זי שטעהט אין קאָן. נאָר איין מינוט האָט זי נישט פאַרצווייפּעלט. עפעס אַן אינערליכע זיכערקייט, אַז נאָט וועט איהר העלפען, האָט אָנגעפּילט איהר האַרץ. זי האָט געגלויבט אין דעם, וואָס שלמה האָט איהר געזאָגט בעפּאָר דעם אַוועקגעהן, אַז נאָט וועט זיי נאָך ביידען צוזאַמענברענגען און זיי וועלען לעבען צוזאַמען. דאָס גליק פון איהר לעבען מיט איהר מאַן די צייט, וואָס זיי זיינען געווען צוזאַמען, האָט זי געדענקט אין איהר נויט און געדענקט נאָך דעם. — פון דעם האָט זי זיך באַרוהיגט, און מיט זיכערהייט געגלויבט, אַז די צייט וועט קומען, אַז נאָט וועט זי פון אַלע נויטען אַרויסנעהמען און צוריקברענגען צו איהר מאַן. און דער גלויבען האָט איהר מוט געגעבען צום לעבען.

נאָך אַמאָל האָט מען געשריען ביים פייערל.

— דריי, זעקס, פינף.

— זיעבען, דריי, אַכט.

— כאַ-כאַ-כאַ.

— פייער, אַכט, צוועלף, — האָט אַ הוילע שטימע שווער גע-

לאַכט אין דער נאַכט אַרײַן.

נאָר דאָ האָט זיך פּלוצים פון דעם גראַז אויפּגעהויבען דער שוואַרצער פּלעק, וואָס האָט געקניעט געבען דבורה'ן, און וואָס אַלע האָבען געמיינט, אַז זי איז שוין פאַרשוויגען אויף שטענדיג, פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען פון דעם טאָטערישען קאָזאַק.

— אויף אייערע נשמות וואַרפט גורל, אויף אייערע מוטערס, נישט אויף מיין אָדערל, אויף מיין יונגס, נישט אויף מיין אויס- געוועהטאָגטס, אויף מיין אייגענס, — האָט די אַלע מע אַרושאַ געשריען

צו די קאזאקען. און אראפבויוגענדיג זיך צום יונגען ווייבעל, האָט זי זי אַרומגענומען און געטרייסט :

— נשמה'לע מיינס, גאָט וועט אונז העלפען. וועסט זעהן. אַ פּייער וועט גאָט שיקען אויף זיי. אָ, די קאָזאָקען זיינען ווילד גע-
וואָרען, אין גאָט פאַרגעסען, אייגענע טאַטע-מאַמע פאַרגעסען. פאַר'ן
קעניג האָט עס נישט קיין מורא, און קיין געזעץ היט עס נישט. אָ,
עס וועט אייך פאַרטיליגען גאָטס כעס, מיט אַ דונער און מיט אַ בליץ.
די בריקען וועט ער ברענען אונטער אייך, די ערד שפאַלטען, אין
גיהנום וועט איהר איינגעזונקען ווערען, איהר הינד'ס זיהן.
— שווייג, אַלטע מכשפה, שווייג, וואָס דו האָסט זיך צום טייוועל
פאַרקויפט.

— די צונג איהר אויסשניידען.

— ניין, בעסער דעם קאָפּ, וועסטו פאַרשפּאַרען די צונג באַ-
זונדער.

פון אונטער דעם ווייסען כאַלאַט האָבען יעצט די גלאַנצענדיגע
שוואַרצע אויגען געעפענט זיך צום הימעל און געקוקט אין די שטערען
אריין, און געגלויבט, אַז דאָרט, אין די שטערען, זיצט דער, וואָס ווייסט
און זעהט אַלעס.

איין זאך האָט זי געוואוסט, אַז זי וויל נישט שטאַרבען. ניין,
זי וועט אַזוי לאַנג לעבען און קעמפּען פאַר איהר לעבען ווי ווייט
זי וועט קענען, אַזוי ווי זי האָט צוגעזאָגט שלמה'ן. נישט פאַר זיך,
נאָר פאַר איהר מאַן, אַז זי זאָל די זכיה האָבען צו זיין אַ מוטער פון
זיינע קינדער —

די קאָזאָקען האָבען געוואָרפען גורל צום לעצטען מאָל.

— צום לעצטען מאָל.

— דריי, זעקס, פינף.

אויפ'ן געדאַנק איז איהר יעצט געקומען יענער שבועות אין
דער פריה בעפאָר דער אונגליק איז געקומען, ווי די גרינע בוימער און
די גרינע לאַנקעס קוקען דורך די קליינע פענסטערלעך אין זייער קליין
שטיבעל אַריין. זי זעהט איהם איצט זיצען ביי דער גמרא, זי זעהט,
ווי ער שאַקעלט זיך איבער דער גמרא, און לערענט הויך. זי הערט
זיין שטים, עס קלינגט איהר אין די אויערען זיין שטים, ווי אַ געזאַנג.

און זי שטעהט ביים קאסטען און זי פוצט זיך אויס פאר איהם, ניין. פאר גאָט אין שוהל אַרײַן, אין די יום־טוב־דיגע ציערונג, וואָס ער האָט איהר פון לובלין מיטגעבראַכט, און זי געהט צו צו איהם מיט'ן שטערען־טיכעל, און ער לעגט איהר די הענד אויפ'ן קאַפּ אַרויף, און קוקט איהר אין די אויגען אַרײַן.

פון פייערל האָט איצט אויפגעקנאַלט אַ רעש, אַ פאַטשען מיט די הענד, אַ ווילד חיה־דיג לאַכען. זי האָט נישט פאַרשטאַנען, וואָס דאָס איז, נאָר זי האָט געוואוסט, אַז יעצט קומט די ריכטיגע מינוט, און יעצט וועט איהר גאָט העלפּען.

פון פייערל האָט זיך ווער אויפגעהויבען. דער שווייגענדיגער נאַקעטער קאָזאַק איז צוגעגאַנגען צום ווייסען פלעק מיט שאַרענדע טריט, און אַראָפּגעריסען דעם ווייסען קאָזאַצקישען מאַנטעל, עס איז אַנטפּלעקט געוואָרען פאַר דער נאַכט און די שטערען אַ מירדעלשער קערפּער, האַלב פאַרהילט אין אָפּגעריסענע שמאַטעס, וועלכער האָט זיך איינגעקאָרטשעט און איינגענאָרעט אין זיך ווי אַ וואָרעם.

— דו וועסט נישט צוגעהן, דו וועסט מיין קינד קיין שלעכטס נישט טהאָן, די אויגען וועל איך דיר אויסראַפּען, — איז ווי אַ צורייצטע קאַץ אויפגעשפרונגען די אַלטע מאַרושאַ צווישען דעם קאָזאַק און דעם ווייבעל, און אויסגעשטרעקט צו איהם די צוויי פינגערדיגע הענד.

זי האָט נאָך געוואָלט עפעס זאָגען, ווי אַ געבעט און אַ געוויין. נאָר מיט אַ מאָל האָט אַ קנאַק געטהאָן, און די אַלטע מאַרושאַ האָט זיך אויסגעשיט אויף דער ערד ווי אַ בינטעל צובראַכענע ביינער און געקרעכצט:

— דערבאַרם דיך, פאַטער.

דער קאָזאַק האָט אויסגעשטרעקט די האַנד און געזוכט אָנצונעהר מען דבורה'ן, נאָר פלינג ווי אַ קאַץ האָט דבורה געגעבען אַ שפרונג אָפּ פון איהם, זי האָט געזוכט מיט איהרע אויגען הילף, און עס האָט איהר אַ שייַן געגעבען די ווייכע פיגור פון יונגען קאָזאַק, וואָס איז יעצט באַלויכטען געווען פון פייער, ביי וועלכען ער איז געשטאַנען. זיין סאַמעטענער טרויעריגער בליק האָט איהר געגעבען אַ גלעט, און אַ שטראַהל פון רעטונג האָט געגעבען אַ לייכט אויף אין איהר געדאַנק.

— ראטעווע מיך פון איהם, איך וויל נישט געהערען צו איהם,
 — האָט זי זיך איינגעקארטשעט אין דעם יונגען קאָזאק און באַהאַלטען
 זיך אין איהם, ווי אַ קינד אונטער אַ בוים, ווען עס רעגענט.
 דער יונגער קאָזאק האָט אַ צאַפֿעל געטהאָן. איהר מיידעלשע
 שטימע, וואָס ער האָט צום ערשטען מאָל געהערט זייט ער האָט זי
 געפאַנגען, האָט אין זיין האַרץ אַ ציטער געגעבען. און ווען זי האָט
 געקוקט איהם אין פנים אַרײַן מיט איהרע בעטענדיגע, פייכטע אויגען,
 האָט ער איהר בליק נישט געקענט איבערטראָגען, און האָט איהם
 אויסגעמיעדען. דאָך איז ער געבליבען שטעהן ווי אַ בוים, ער האָט
 זיך נישט באַוואויגען, זיין געזיכט איז בלייב געוואָרען, און זיין האַרץ
 האָט איהם אונפאַרשטענדליך אָנגעהויבען צו קלאַפֿען.
 אַ מינוט האָט דער צווייטער קאָזאק צוגעקוקט, וואָס דער יונגער
 וועט טהאָן. באַלד איז ער צוגעגאַנגען מיט שווערע טריט צום ווייבעל
 און אויסגעשטרעקט די האַנד נאָך איהר.
 — ער האָט פאַלש געשפּיעלט, איך וויל נישט צו איהם, — האָט
 דבורה געשריען, ווען דער קאָזאק האָט זיך אָנגעהויבען צו איהר צו
 דערנעהנטערען.
 דער יונגער איז נאָך אַלץ געשטאַנען שטום און שטייף ווי אַ בוים.
 נאָר אין זיינע אויגען האָט שוין אויפגעבליצט אַ פּייערל.
 — שווייג, פאַרשאַלטענע, צו דיין געביעטער קום! — האָט ער
 געוואָלט אָננעהמען דבורה'ן ביי דער האַנד און שלעפּען זי צו זיך.
 דער יונגער קאָזאק האָט זי אַ רוק אָפּ געגעבען אין אַ זייט, און
 געשטעלט זיך דעם צווייטען אין פנים אַרײַן.
 צוויי שאַרפֿען פון מעסער האָבען אויפגעפלאַמט אין דעם שיין
 פון דעם פּייער.
 — קאָזאַקען, וואָס טהוט איהר? צוליעב אַ אירישקע וועט איהר
 זיך אויס'שחט'ען? וועניג אירישקעס דאָ אין אוקראַינע? קאָזאַקען,
 באַדענקט זיך, וואָס איהר טהוט! — האָט דער דריטער געשריען.
 אָבער ער האָט שוין מורא געהאַט צוצוגעהן. ביידע קאָזאַקען
 זיינען געשטאַנען איינער דעם אַנדערען אין געזיכט, געקוקט זיך אין
 די אויגען אַרײַן, און די רונדע טערקישע מעסערס האָבען זיך געפּינקעלט
 אין ליכט.

און פלוצים איז יער יונגער ווי א ווילדע חיה געגעבען א שפרונג ארויף אויף דעם אלטען מיטן מעסער, און אין א מינוט ארום איז ער שוין געלעגען, און עס האָט שווער געכאַרכלט אין דער נאַכט.

— פאַרשאַלטען זאָלסטו ווערען, דו זינדיגע נשמה, צוליעב א איי-דישקע האָסטו א קאַזאַק אומגעבראַכט. עס זאָל ליעגען די זינד אויף דיר, ווי א שווערע לאַסט וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען, — האָט דער צווייטער אלטער געשאַלטען, אויסגעשפיגען און איז אוועק איינער אליין אין די טיעפעניש פון דער נאַכט.

א ריאַמענט איז דער יונגער געשטאַנען און האָט ווי עפעס נאָכ-געקלערט. באַלד האָט ער זיך ווי אָן עפעס דערמאָנט און גערופען צום אָפּגעזענדען קאַזאַק אין דער נאַכט אַרײַן:

— העי, אלטער, וואו געהסטו?

— איך וויל מיט דיר נישט הויזען. האָסט די נשמה דעם טיוועל פאַרקויפט — האָט א שטימע איהם אָפּגעענטפערט פון דער טיעפעניש פון דער נאַכט.

א מינוט איז ער נאָך געשטאַנען און נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן. ער האָט זיך אומגעקוקט און געזוכט מיט די אויגען די אידישקע. ער האָט זי געפונען ליעגענדיג אויפ'ן גראַז א פאַרזחלש'טע.

ער האָט זיך אַראָפּגעבויען, אויפגעהויבען זי און צוגערטראָגען צום פייערל. גענומען זיין קאַזאַקישען מאַנטעל און צוגערעקט זי. אליין האָט ער זיך אוועקגעזעצט געבען איהר. דער שײַן פון פייער האָט באַלויכטען איהר געזיכט. ער האָט געזעהן דעם ווייסען בלויז כען קאָליר פון איהר פנים, און די הייטלעך, וואָס האָבען זיך אַריבער געצויגען איבער איהרע אויגען-אַפּעל, ווי ביי א טויב, און א ווייך געפיהל האָט איהם אַרומגענומען צום שוואַכען באַשעפעניש, וואָס ליענט געבען איהם.

צעהנטער קאפיטעל

אין נאקעמען פעלד

- ווי רופט מען דײך, אידישקע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.
 — דבורה.
 — און מיך יערעם, — ווייזט דער הויכער קאָזאַק זיינע ווייסע
 צייהן אין שמייכעל.
 דבורה האָט געציטערט.
 — וואָס ציטערסטו? איז דיר קאַלט, אידישקע?
 דבורה האָט געשאַקעלט מיט'ן קאַפּ.
 — קום נעהנטער צום פייער.
 אָבער דבורה האָט זיך יעצט דערמאָנט אָן דער ניאַנע און האָט
 זיך אָנגעהויבען אַרומקוקען.
 — וואָס זוכסטו, די אַלטע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.
 ער איז צוגעגאַנגען און גענומען די אַלטע מאַרושא, וועלכע איז
 געלעגען אויף דער ערד אונבאוועגליך פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט
 געקראָגען און צוגעשלעפט זי צו דבורה'ן. דבורה האָט געכאַפט
 איהר אַלטען קאַפּ אין די הענד אַרײַן, און צוגעדריקט דעם אַלמערם
 קאַפּ צו איהר האַרץ.
 — דו וואַרט, איך וועל זי שוין געזונד מאַכען, — האָט יערעם
 געזאָגט — העי, אַלטע, גיב נאָר אַ נעהם פון דעם האָרן, — האָט דער
 קאָזאַק איהר צוגעלעגט צום מויל דעם האָרן מיט אַקעוויט, וואָס ער
 האָט געהאַט בײַ זיך — גיב אַ גוטען טרונק, זשאַלעווע נישט, די בריי-
 דערלעך האָבען גענוג.
 נאָכ'ן טרונק האָט מאַרושא געעפענט די אויגען, אַרומגעקוקט זיך,
 און דערזעהענדיג נעבען זיך דבורה'ן, האָט זי זי אַרומגעכאַפט.
 — דו לעבסט, מיין פּויעלע, אַ, דאַנקען נאָט, און צוקריכענדיג
 אויף אַלע פייער צו יערעם האָט זי אָנגעכאַפט זיינע הענד און געקושט:

— דו אָדלער, דו שטאַרקער, וואָס דו האָסט אונז געראַטעוועט פון שאַטענס הענר. ראַטעווע אונז, אין גאָט'ס נאָמען ראַטעווע דאָס פויגעלע. אָה, דו מלאך פון גאָט צוגעשיקט.

— און וואָס איז זי דיינע, אַ טאַכטער דיינע?

— מעהר פון אַ טאַכטער, אַלעס מיין, מיין לעבען, מיין נשמה, האָט זי אַריינגענומען דבורה'ן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט באַשיצען. — זי איז דאָך אַ אידישע און דו אַ קריסטליכע.

— איך ווייס אַליין נישט. אין האַרצען איינגעכאַקען כאַטש פון אַ פרעמדען גלויבען, ווי אַ פויגעל פון אַ פרעמדען נעסט. איך האָב דאָך דאָס ערצויגען פון קליינערהייט אָן. זי מיט איהר מאַן, ווען זיי זיינען נאָך פּיציקע געווען.

— זי האָט אַ מאַן?

— יא, אָדלער, נישט לאַנג חתונה געהאַט, פון די שקאַלעס צוריק געקומען, חתונה געהאַט, אין נעסט זיך באַזעצט, קינדערלעך אויס צובריהען, און דאָ איז דאָס אונגליק געקומען.

— און וואו זיינען די איהריגע?

— איין גאָט ווייסט, געראַטעוועט זיך אָדער אין די קאַזאַ-קענס הענר אַריינגעפאַלען. ווער ווייסט אויב זיי לעבען.

— ווי אזוי לעבען זיי, צווישען די קאַזאַקען פאַרפאַלען, — באַשטימט דער קאַזאַק און, צוגעהענדיג צו דבורה'ן, נעהמט ער זי ביי דער האַנד און פרעגט זי:

— און מיינע ווילסטו זיין, אידישקע?

דבורה איז געבליבען שטום.

— ווי אזוי דיינע, אָדלער? זי האָט דאָך אַ מאַן, — זאָגט די

אַלמע מאַרושא.

— שווייג, אַלמע, די איהריגע לעבען שוין נישט. די קאַזאַקען האָבען אַלע אידען אויסגע'הרגיעט. איז קיין מאַן האָט זי נישט מעהר. וועסטו זיין מיינע, אידישקע, אזוי וועסטו לעבען, אז נישט וועסטו שטאַרבען. ווי דו ווילסט.

דבורה איז שטום געבליבען.

— נו, פאַר וואָס ענטפערסטו נישט, אידישקע? שלעכט וועט

זיין, אז דו וועסט נישט ענטפערען. נאָכ'ן רעכט האָסטו באַלאַנגט

צו יעפרעם סקוואָז. ער האָט דײַך אין די שטיינער געוואונען. ער האָט פּאַלש געשפּיעלט, האָב איך איהם דערהרגייעט און דײַך האָב איך געראַטעוועט. פאַר מיר האָב איך דיר געראַטעוועט. ווייל דו ביזט מיר געפעלען, און איך האָב דײַך לײַעב געקראָגען, אזוי ווי איך האָב דײַך דערזעהן. א נו, זאָג, אידישקע, און מיינע וועסטו זיין? דו האָסט דאָך צוגעזאָגט?

דבורה איז וויעדער שטום געווען.

— דו ביזט דאָך א גוטער, דו ביזט דאָך א מלאַך. א מוטער האָט דײַך געבוירען, נישט א הונד, ווי די אנדערע דאָרט. דו האָסט דאָך גאָט אין האַרצען. דו וועסט דאָך נישט טהאָן אזא זאך. וועסט זיך דאָך נישט פאַר גאָט פאַרזינדיגען. זי האָט דאָך א מאַן — האָט מאַרושא געטיענהײַט.

— שווייג, אַלעט, אז נישט צושלאָג איך דיר ווי יעפרעם. געזאָגט האָט מען דאָך דיר, אז דער מאַן איהרער לעבט נישט מעהר, צוֹ-הרגיעט, אַלע אידען צוֹהרגיעט.

— און טאָמער האָט ער זיך געראַטעוועט? — פּרעגט די אַלעט.
— דערהרגיעט, אז נישט — וועל איך איהם דערהרגיענען.
און דו, אַלעט, שווייג, טייוועלשע נשמה. דו ביזט א קאָזאַטשקע, דאַרפסטו האַלעטען מיט'ן קאָזאַק, נישט מיט'ן אידען. דו האָסט פאַרקויפט דיין נשמה צום טייוועל איד, היט דײַך, אַלעט! — האָט דער קאָזאַק געזאָגט ביז, אוועקגעזעצט זיך ביים פייער, ביי דבורה'ן, האָט זי אָנגענומען ביי דער האַנד און געזאָגט צו איהר ווייך, ווי ער האָט נאָר געקענט: דו געהערסט צו מיר, איך האָב דײַך צום ערשטען מאַל דערקענט, אז דו ביזט יונג און שעהן. פון די לאַכעס, וואָס די אַלעט האָט דײַך פאַרקליידט, האָב איך דײַך דערקענט. און ווי איך האָב נאָר געגעבען א קוק אויף דיר, אזוי האָט דאָס האַרץ מיר באַלד אַ ציטער געגעבען, און באַלד האָב איך דײַך לײַעב געקראָגען און רחמנות געקראָגען אויף דיר ווי אויף א טייבעל א יונגס. קיינעם וועל איך דײַך נישט אָפּגעבען, נישט דעם העטמאַן און נישט דעם כאַן. איך וועל אַלע צוֹהרגיענען, און דײַך באַהאַלעטען פאַר מיר.

א מינוט האָט דבורה געשוויגען. פּלוצים האָט זי דעם קאָזאַק געקוקט גלייך אין די אויגען אריין און געזאָגט:

— איך בין דאָך ביי דיר אין האַנר. און דו קענסט טהאָן מיט מיר וואָס דו ווילסט. און דאָך האָב איך נישט קיין מורא פאַר דיר. אַ שטאַרקערער פון דיר היט מיך. דו קענסט מיך שלאָגען, און איך האָב נישט קיין מורא פאַר דיר. אַז איך וועל וועלען, וועל איך ליעב האָבען, און אַז איך וועל נישט וועלען — וועל איך נישט ליעב האָבען.

— אַז איך וועל וועלען וועל איך ליעב האָבען, און אַז איך וועל נישט וועלען וועל איך נישט ליעב האָבען, — גוט געזאָגט, אידישקע, גוט. און איך וועל דיר נישט נויטען, אַז דו זאָלסט מיך ליעב האָבען, אַז נישט וועל איך טהאָן אָט וואָס, — זאָגט דער קאָזאק און געהט צו צו דער אַלמער — איך ווייס נישט וואָס זי איז דיינע: אַ מוטער, צי וואָס? אַלץ איינס, זאָג אידישקע, וועסט זיין מוין, לאָז איך זי לעבען, אַז נישט, הרגיע איך זי צו.

דבורה'ס אויגען האָבען אַ פינקעל געגעבען. נאָר איין וויילע האָט זי געצווייפעלט. באַלד איז איהר עפעס קלאָר געוואָרען, אַז זי מוז ראַטעווען די אַלמע. ווי אזוי האָט זי נאָך נישט געוואוסט, כאַטש זי איז גרייט געווען אויף אַלעס.

דבורה האָט זיך אָנגערופען ווי מיט פאַרשעהמטקייט:

— דיין וויבעל וועל איך זיין, דיין ליובאָוניצע נישט.

— דאָס איז רעכט, דאָס האָסטו גוט געזאָגט. דאָס געפעלט מיר, מיין וויבעל וועסטו זיין, מיין ליובאָוניצע נישט.

— וואָס האָסטו געטהאָן, טאָכטער, צוליעב מיינע אַלמע טעג האָסטו דיר פאַר גאָט פאַרזינדיגט. וואָס האָסטו געטהאָן? — האָט מאַרושאַ אויסגעשריען.

— שווייג, אַלמע, איך האָב זי דאָך ליעב, — זאָגט דער קאָזאק געריהרט. — אַנדערש נישט זי האָט מיר אַ כּשוף אָפּגעטהאָן. דעם בעסטען ברודער האָב איך דאָך פאַר איהר גע'הרנ'עט. ער איז דאָך געווען מיין פעטער, — ווייזט ער מיט'ן פינגער אויפ'ן טויטען קאָזאק, — מיין לעהרער געווען, אויף פערד האָט ער מיך געלערענט רייטען, מיטן ביקס שיסען, און איך האָב איהם צוגע'הרניעט צוליעב אַ אידישקע. די אייגענע מאַמע וואָלט איך געקענט צוליעב איהר הרניע'נען... סיידען נאָר אַ כּשוף האָט זי מיר אָנגעטהאָן.

דבורה'ן איז עפעס איינגעפאלען. זי האָט זיך אויפגעהויבען פון פייערל, אין שיין פון פלאם האָט זי זיך אויסגעצויגען און געבליבען שטעהן ווי אַן ערשיינונג פון אַ פרעמדער וועלט.

— דאָס האָב איך אזוי געמאכט.

— ווי אזוי האָסטו דאָס געמאכט ?

— מיט דעם כּשוף, וואָס איך באַזוי.

— און דיין שבועה געבראַכען, וואָס דו האָסט דיין מאַן געשוואָר־רען, און נאָט פּאַרגעסען, דו אונגליקליכע ! — האָט די אַלטע זי געשאַלטען.

דבורה האָט איהרע שלאַנקע ביינערדיגע הענד צום הימעל אויס־געצויגען, איהר בלייך פנים צו די שטערען פאַרוואַרפען.

— אזוי האָט מען מיר געהייסען.

— ווער ?

— דער וואָס זיצט אויבען, און מיט זיין מאַכט.

דער נאַאיווער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען פאַר איהר געזיכט. ער האָט זיך געווענדעט צו דער ניאַנע :

— וואָס רעדט זי ?

— איך ווייס נישט, — האָט די ניאַנע געשטאַמעלט אויך פאַר שרעק. איך דערקען זי נישט. דאָס רעדט זי מיט איהר נאָט אזוי.

— איך האָב מיינע ביינער מיט דעם כּשוף־זאַלב אויסגעשמירט, וואָס ער האָט מיר געגעבען, און קיינער קען מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן. אָט שטעה איך פאַר דיר, פּרוּביר דיין מעסער אין מיר און זעה אויב איך זאָג ליגען.

דער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען. זיינע נאָזדרעס האָבען אָנגעהויבען צו ציטערען, זיין מעסער האָט געבריהט זיין האַנד.

— וואָס טהוּסטו ? וואָס רעדסטו ? — האָט זי די ניאַנע אַרומ־גענומען.

— דו נאַרין איינע. אָ, דו אַלטע נאַרין ! וואָס האָסטו זיך דערשראָקען ? ווייסטו ניט, אַז ווען נאָט באַשיצט מיר קען מיר קיין שלעכטס ניט געשעהן ?

די ניאַנע האָט זיך אַראַבגעבעגען אויף די קניע פאַר איהר, געכאַפט איהרע הענד און איינגעגראָבען אין זיי איהר אַלט פנים

וואָס איז פייכט געווען פון טרערען.
פון דערווייטענס איז געשטאנען דער קאָזאַק. ער האָט געציר
טערט. אַ שרעק האָט דעם הויכען שטאַרקען גוי אַרומגענומען פאַר
דער אידישקע.

— קום צו דער מאַמע אַהיים, אידישקע. ביי דער מאַמע וועל
איך דיך האַלטען ביז צום שלוב.. די קאָזאַקען קענען קומען, דיך
זעהען און אַוועקנעהמען דיך פון מיר.
— איך וועל ניט פריהער געהן מיט דיר ביז דו וועסט מיר
ניט ביי דיין נשמה שווערען, ביי דיין אמונה, איידער איך געה
מיט דיר.

— אַלעס וועל איך דיר שווערען, שעהנע אידישקע. זאָג, וואָס
ווילסטו אז איך זאָל דיר שווערען ביי מיין נשמה, ביי מיין אמונה?
— איך ווייס, יערעם, אז דו ביזט אַ גוטער, דו האָסט מיך פון
שלעכטע הענד געראַטעוועט. דו האָסט ניט דערלאָזט מיר קיין ביז
טהאָן. גאָט וועט דיר דערפאַר באַצאָהלען. זאָג מיר יעצט צו יערעם,
איידער איך געה מיט דיר, אז ביזן שלוב וועסטו מיך שאַנעווען, מיין
ריינקייט היטען און מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.
דער הויכער קאָזאַק האָט געשמייכעלט.

— ביי גאָט זאָג איך דיר צו, מיין שעהנע אידישקע, אז ביז
צום שלוב וועל איך דיר שאַנעווען, דיין ריינקייט היטען און דיר
קיין שלעכטס ניט טהאָן.

— געדענק, יערעם, דו האָסט מיר צוגעזאָגט ביי דיין אמונה און
ביי דיין נשמה געשוואָרען. און טאָמער וועסטו שלעכטע געדאַנקען
האַבען און מיר וועלען שלעכטס טהאָן, וועל איך דורך דעם כּשוף
וואָס איך באַזיז גלייך וויסען דיינע געדאַנקען. און אזוי ווי דו וועסט
מיר נאָר וועלען שלעכטס טהאָן, אזוי וועט גלייך קומען די העכערע
מאַכט וואָס באַשיצט מיר און מיך צונעהמען פון דיר. און דו וועסט
נאָר ניט קענען העלפען.

— ביי גאָט שווער איך, — ציטערט דער קאָזאַק — ווי אַ הייליג
בילד דיך אָבְהיטען, ווי אַ הייליגע, — שווערט דער קאָזאַק. און ער
האָט זי אין זיין לאַנגען ווייסען קאָזאַקען מאַנטעל אַיינגעוויקעלט
און אַרויסגעפיהרט זי פון פעלד צו דער מוטער אַהיים. די אַלמע מאַ-

רושא איז נאך זיי נאכגעגאנגען, און דער מארגען האָט זיך אָנגעהויי-
בען צו גרויען, בעלויכטענדיג די שפיצען בוימער וואָס האָבען אָנ-
געהויבען אַרויסצוקוקען איבער דער וועלט ווי פון אַ נעבעל אַרויס...

עלפטער קאפיטעל

פאר דער אמונה און פאר דער תורה

נאך האָט כמעלניצקי אונטערהאנדעלט מיט דעם פוילישען פעלד-
מארשאַל דאָמיניק, וועגען אונטערגעבען זיך צוריק צו דער פוילישער
קרין, און ער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין שיקען זיינע האַרדעס
קאָזאַקען הרוב צו מאַכען אונבאַשיצטע שטעדט, כדי מיט רויב צו
באַצאָהלען זיינע קאָזאַקען. אָנצוהאַלטען די פריינדשאַפט פון די טאָד-
טערען האָט ער באַדאַרפט באַרייכערען די האַרעמס פון כאַן מיט שעה-
נע אידישע ווייבער און טעכטער, איז אַ האַרדע פון צעהן טויזענד
קאָזאַקען, אָנגעפיהרט פון איינעם פון זיינע רויבער, קרוויע-נאָס, אָנ-
געפאַלען אויף די שטעדט און שטעדטלעך פון אוקראַינע, און אָבנע-
ווישט זיי פון דער ערד. נאָך האַרדעס קאָזאַקען זיינען נאָכגעגאָנגען
באַנדעס טאָטערען ווי שאַרען שוואַרצע רויב-פּוויגעל.

בחנם האָט דער ערלער פירסט ווישנווויטצקי געבעטען ביי די
פוילישע שררים און מאַכטהאַבער הילף פאַר זיין קליינע מחנה פוילישע
סאָלדאַטען וואָס האָבען געקעמפט געגען די קאָזאַקען און טאָטערען.
זיין שטימע, וואָס האָט געוואָרענט געגען די קאָזאַקישע געפּאָהר, איז
געבליבען אונבאַנאָטוואָרטעט. דער פעלדמארשאַל דאָמיניק האָט נאָך
אַלץ גערעכענט אויף כמעלניצקי'ס יושר און וויליגקייט זיך איבערצו-
געבען צו פוילען. ער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין מאַכען קאָנצע-
סיעס צו די קאָזאַקען און באַשענקען כמעלניצקי'ן מיט נייע טיטולען,
מיינענדיג אזוי אַרום איינצושטילען דעם קאָזאַק. די שררים זיינען
געווען פאַרנומען מיט די וואַהלען פאַר אַ נייעם קעניג אויף דעם אַרט
פון פאַרשטאַרבּענעם קעניג וולאַדיסלאָו. קיינעם איז נישט אָנגעגאַנ-

נען דער גורל פון דער ווייטער אוקראינישער פראווינץ. צום סוף האָט ווישניוויטצקי אַליין אויך געמוזט אויפגעבען זיין קליינע פּוילישע אַרמעע און איז געפּאָהרען קיין וואַרשאַ זוכען הילף ביי די פּאָרהר-לעטע פּריצים פאַר דער אונגליקליכער אוקראינישער באַפעלקערונג.

דערווייל איז דאָס גאַנצע לאַנד פּריי און אָפּען געלעגען פאַר די קאָזאַקישע האָרדעס. ווי אַ טייך וואָס פאַרפּלייצט, אזוי האָבען זיי זיך געטראָגען פון שטאָרט צו שטאָרט און אָפּגעמעקט אַלעס לעבעדי-גע, שטערט פאַרברענט און פאַרמעגענס באַרויבט. און די באַפעלקערונג, סיי אידישע סיי פּוילישע, אויסגעשאַכטען מיט'ן שווערד יונג און אַלט. אַ חוץ די, וואָס האָבען זיך געטויגט פאַר די שקלאַפּען־מערק, האָבען די טאָטערען געלאָזט לעבען. און מיט די שעהנע ווייבער און מיידלעך האָבען זיי באַרייכערט זייערע האַרעמס.

נאָך געמיראָוו האָבען זיי זיך געלאָזען קיין טולטשין. אין טולטשינער פעסטונג האָבען זיך באַהאַלטען די אידען פון די אַרומיגע שטעדטלעך און די ענטרונגענע פון געמיראָוו. האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין טולטשין אַ אידישע באַפעלקערונג פון צעהן טויזענד נפשות מיט זעהר פּיעל אידישע רייכטום, וואָס די אידען האָבען מיטגענומען מיט זיך. און אויף דעם פאַרמעגענס האָבען זיך געלאָזט די קאָזאַקען, און אויף די ווייבער און מיידלעך די טאָטערען.

נאָר אזוי לייבט איז קרויווע־נאָס מיט זיינע האָרדעס קאָזאַקען נישט אָנגעקומען טולטשין צו נעהמען. טולטשין איז געווען אַ פעסטונג, און די אידען, וועלכע זיינען מייסטענס געווען אַנטלאַפּענע פון חרוב־געוואָרענע שטעדטלעך, האָבען געוואוסט וואָס עס הייסט אַריינד צופאַלען אין קאָזאַקישע הענד. האָבען זיי אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז בעסער אין דער שטאָרט פאַר הונגער אויסגעהן, בעסער אין קאַמפּף צו שטאַרבען, איידער צו די קאָזאַקען אין די הענד אַריינצופאַלען.

אין דער שטאָרט האָט זיך אויך געפונען אַ רעכט ביסעל פּאָליאַד קען, אייניגע הונדערט פּוילישע זעלנער. האָבען די אידען מיט די פּאָליאַקען אָפּגעמאַכט אַ בונד, געשוואָרען זיך, און דער רב ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין, און דער דוכס טשווערטישנסקי, האָבען זיך אויף אַ כתב אונטערגעשריבען, אַז זיי זאָלען ביז צום

לעצטען מאן, ביז צום לעצטען טראָפּען בלוט קעמפּפּען זייט ביי זייט און די שטאָרט באַשיצען פּון קאָזאַצקישע הענר.
און אַ גרויס ברודערשאַפט איז געוואָרען צווישען די פּאָליאַקען און די אידען. די אידען האָבען זיך אין די שוהלען פאַרזאַמעלט, די פּאָליאַקען אין די קירכען, און גאָט געבעטען, אז ער זאָל זיי מציל זיין פּון די קאָזאַצקישע הענר, און געשוואָרען זיך צו באַשיצען איינער דעם אַנדערען. מען האָט זיך „פּאַן בראַטעוועט“. די פּאָליאַקען האָבען געשריען צו די אידען: „קאָכיימע זשע“, און די אידען האָבען זיך געטיילט מיט זיי דאָס עסען, וואָס זיי האָבען אין שטאָרט אָנגע-זאַמעלט אום אויסצוהאַלטען די באַלאַנגערונג ביז הילף וועט קומען פּון די פּוילישע שררים.

די פּאָליאַקען און די פּוילישע זעלנער, אונטער דער פיהרערשאַפט פּון פּריץ טשווערטינסקי, וועלכע זיינען געווען מעהר געלערענט אין מלחמה-טאַקטיק ווי די אידען, און געוואוסט ווי אומצוגעהן מיט גע-וועהר, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די פעסטונג פּון טולטשין. און די אידען, וואָס זיינען געווען אין אַ פיעל גרעסערער צאָהל פּון די פּאָליאַקען און מעהר מוטהיג פּון די פּאָליאַקען, ווייל זייער געפּאָהר איז געווען אַ גרעסערע, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די שוואַכערע און אונבאַשיצבאַרע טיילען פּון דער שטאָרט.

זיי האָבען זיך באַלאָדען מיט טערקישע כל־זיון, מיט פּוילווער-שיסענדע ביקסען, וואָס זיי האָבען באַקומען פּון דער פעסטונג. זיי האָבען אַרום דער מויער אויפגעשטעלט הויכע רישטאָוואַניעס, לייט טערס, באַשטעלט זיי מיט געשטעלען און אָנגעזאַמעלט אויף זיי מאַסען שטיינער, געוויכטען. די ווייבער האָבען אָפּגעקאַכט גרויסע טעפּ מיט צולאָזענעם חלב, בריהענדע קאַשע, געזאַמענעם וואַסער און געבראַכט צו די מויערען. אָפּטמאָל האָבען די אידען געלאָזט די קאָזאַקען נאָהענט צוקומען צו דער מויער און אונטערשטעלען זייערע אייזערנע ווידלעס אונטערצוברעכען די מויערען, און פּלוצים מיט אַמאָל האָבען זיי אָנגעהויבען צו רעגענען אויף זיי מיט שטיינער, צו באַגיסען זיי מיט טעפּ געזאַמענע חלב אויף די קעפּ. און די קאָזאַ-קען זיינען אַנטלאָפּען, איבערלאָזענדיג די ווידלעס מיט זייערע טייטע

ארום די מויערען. און נישט איינמאָל האָבען זיך די אידען, ווי אַמאָל ביי דער באלאָגערונג פון ירושלים, אַרויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָרט, און מיט אַ פאַראַכטונג צום טויט געוואָרפֿען זיך אין די מחנות קאָזאַקען, געטויטעט פּיעלע פון זיי און די איבעריגע צוריק-געיאָגט אין זייערע לאַגערען.

אין שטאָרט אין אָבער וואָס אַמאָל געוואָרען ווינציגער עסען. דאָס עסענוואַרג, וואָס די אידען האָבען אָנגעזאַמעלט אין שטאָרט, איז דורך אַ פאַרוואַלטערשאַפט צוטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים צווישען די אידען און די פּאָליאַקען. צוערשט האָט מען געשפּייזט די קינדער און די פּרויען, די מענער פלעגען אָפט אַליין זיך אייני-שאַפען שפּייז פון די קאָזאַקען. די אידען האָבען דורך זייערע אויס-קוקערס אויסגעפונען ווען די קאָזאַקען פלעגען צונויפטרײבען סטאַ-דעם שעפּסען, בהמות, אָקסען, פלעגען די אידען זיך אַרויסרייסען פון שטאָרט אין די קאָזאַקישע מחנות אַריין און אַוועקנעהמען פון זיי די סטאַדעס בהמות און זיי טרייבען אין שטאָרט אַריין און באַזאָרגען די שטאָרט מיט שפּייז אויף וואָכען לאַנג.

צווישען די אידישע קעמפּפער האָט זיך אויך געפונען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו. נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָרען זיין זוהן פאַר זיינע אויגען, שווימענדיג איבער דעם טײך, און נישט הערענדיג גאָרנישט פון זיין שנור, וועלכע איז אַוועק מיט דער אַלטער מאַרושא, האָט ער גענומען זיין ווייב און איז מיט איהר געגאַנגען קיין טולטשין, ווי אַנדערע אַנטרונגענע, מיט דער האָפּנונג, טאָמער האָט זי די אַלטע מאַרושא געבראַכט קיין טולטשין דורך אַן אַנדערען וועג. אָבער נישט געפּינענדיג זי אין טולטשין און זייענדיג זיכער, אַז זיין זוהן, נאָכדעם ווי ער איז אַריינגעפאַלען אין די הענד פון די קאָזאַקען, לעבט נישט מעהר, איז איהם זיין אייגען לעבען מיאום געוואָרען. ער האָט נישט געהאַט מעהר פאַר וואָס צו לעבען, און נישט געוואָלט מעהר לעבען. אָבער מענדעל האָט צופּיעל געזונט טען אינסטינקט געהאַט, און די אמונה אין גאָט האָט איהם נישט געלאָזט פון זיך אַליין אַן ענדע מאַכען. ער, ווי פּיעלע אַנדערע, פאַר-ליערענדיג יעדע האָפּנונג אויף אייגען גליק, האָט איבערגעטראָגען זיין פּערזענליכען גליק און האָפּנונג אויף דעם קיום פון דער גאַנצער

עדה. די עדה פון טולטשין איז געוואָרען זיין קינד, זיין שלמה, זיין צוקונפט, זיין אייגען לעבען. אין דער עדה האָט ער צוריקגעפונען זיין אייגען קראַפט, און פאַר איהר קיום האָט ער מיט אַ פאַראַכטונג פון טויט, פון פערזענליכען גליק, וועלכען ער האָט נישט מעהר גע- פֿיהלט, זיך אַריינגעוואָרפען אין קאַמפּף. ער האָט געוואָלט שטאַרבען פאַר דער אידישער אמונה, האָט ער דער ערשטער זיך אַריינגעריסען אין קאַמפּף, אין די געפעהרליכסטע אונטערנעהמונגען, מיטשלעפענדיג די מיט זיך אַנדערע, אַנציענדענדיג אין זיי אַ הייליגע באַגייסטערונג מיט זיינע ווערטער.

— אידען, — פלעגט ער זאָגען מיט באַגייסטערטע, שטראַהלענדע אויגען, — אונזערע סינדער האָבען זיי געטויט, אונז וועלען זיי טויטען. אָבער אונזער נאָט לעבט אייביג, טאָ לאָמיר מלחמה האַלטען פאַר זיין כבוד וועגען, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען נישט פאַרשטאַנען און נישט דערקענט די קאָזאָ- קען די אידען. זיינען דאָס די אידען, וואָס פלעגען זיך צונויפקליי- בען אין די שמערטלעך ווי געבונדענע שעפסען, ווי עופות געשאַכ- טענע? זיינען דאָס די דערשראָקענע און ציטערענדע אידען? ווי ווילדע טיגערס פלעגען זיך די אידען אַרויסלאָזען צו די קאָזאַקען פון די מויערען, מיט בלויע הענד, מיט שטעקענס און אייזענס, און מיט אַ געשריי „פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה“ פלעגען זיי זיך אַריינלאָזען אין די האַרדעס קאָזאַקען. זיי האָבען נישט גע- קוקט אויף די פּיילען, וואָס פאלען צו זיי, נישט אויף די קוילען פון די ביקסען, נישט דער רעש פון האַראַמאַטען האָט זיי אָפגעשטעלט. מיט געשרייען און מיט פלאַמענדע אויגען האָבען זיי צוריסען די וואָל- קענס רויך, וואָס האָט גערויכערט דורך די רעהרען פון די האַרמאַ- טען, און אַריינגעלאָזט זיך אויף די קאָזאַקען, געביסען זיי מיט די צייהן, אַרויסגעריסען מיט די פינגער די אויגען, און מיט די לאַנגע חלפים פלעגען זיי שניידען העלזער און קעפּ. אָפּמאַל האָט זיך אַ איר איינגעוויקעלט אין אַ קאָזאַק, און מיט אידישער עקשנות זיך אַזוי לאַנג איינגעביסען מיט די צייהן אין קאָזאַק'ס האַלז, ביז זיי זיינען ביידע געפאַלען, און אידיש בלוט און גוויש בלוט האָט זיך אינאיינעם אַוויסגעמישט.

פיעלע אידען, זייענדיג גרייט צו שטארבען, האָבען זיך אָנגעטאָן די תכריכים, די קיטלען, טליתים, און מיט חלפים אין די הענד זיינען זיי אַרײַן צווישען די קאָזאַקען. די האָרדעס, דערזעהענדיג די ווייס־באַקליידעטע געשטאַלטען טראָגען זיך אין דער נאַכט מיט פלאַמענדי־גע אויגען און הייליגע באַשיינטע פנים/ער, איז אויף זיי אַ גרויס שרעק אָנגעפאַלען. זיי פלעגען זיך אראָפּלאָזען אויף די קניען פאר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי ווי צו מלאכים:

— גאָט, האָב רחמנות!

אַנדערע זיינען דערשראָקען געוואָרען פון שרעקליכען כעס, וואָס שיינט אַרויס פון די ווייסע אירישע פנים/ער, און זיינען אַנטלאָפּען מיט ווילדע געשרייען, ווי געטליכע ערשיינונגען וואָלטען זיי נאָכגע־יאָגט, און האָבען אַ שרעק אונטערגעצונדען מיט זייערע געשרייען אין די מחנות. און גאַנצע פּאָלקען סאָלדאַטען זיינען אַנטלאָפּען פאר די תכריכים־באַקליידעטע אידען, איבערלאָזענדיג אַלצדינג הינטער זיך. וואָבען לאַנג זיינען געשטאַנען די קאָזאַקען הינטער די טול־טשינער מויערען און די שטאָרט נישט געקענט נעהמען. בחנם האָט קרויע־נאָס געשאַלטען און געזידעלט זיינע סאָטניקעס, די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפּען פאר די ווייסע אידען, ווי דער שרעק פון גאָט וואָלט אויף זיי אָנגעפאַלען. קרויע־נאָס האָט אָבער באַשטימט די שטאָרט מיט שטורם צו נעהמען. ער האָט זיך געשעהמט פאר די טאָטערען, וואָס זיינען געווען מיט איהם אין לאַגער, וואָס די קאָזאַקען אַנטלויפּען פאר די אידען, און מורא געהאַט פאר כמעלניצקי'ן און געשראָקען זיך, אז דער כאַן פון די טאָטערען זאָל דערפון נישט געוואָהר ווערען. ער האָט צונויפגענומען גרויסע מחנות קאָזאַקען און פויערים פון דער גאַנצער געגענד אַרום. אין די צעהנדליגע טויענדע זיינען אָנגעקומען די פויערים, וואָס האָבען זיך באַפרייט פון די שטערט און דערפּלעך. פּערד און וועגען און מחנות האָבען באַשוואַרצט דאָס גאַנצע לאַנד אַרום טולטשיין. אין שטאָרט האָט מען געהערט דאָס ברומען און הירושען פון די מחנות, וואָס באַלאַגערען די שטאָרט. ביינאַכט האָט מען געזעהן די פייערען פלאַקערען איבער דער גאַנצער סטעפּ. און פיעל זיינען געווען די פייערען פון די לאַגערען ווייט ווייט אין סטעפּ אַרײַן. די אידען האָבען זיך נישט געשראָקען, זיינען גרייט

געווען אלע ביו איינער צו שטארבען, אָבער נישט ווי שאָף שטארבען, נאָר אין מלחמה, אין מלחמה פאַר נאָט און זיין תורה — דאָס וואָרט, וואָס דער פּרנס פון זלאָטשאָוו האָט אַרײַנגעוואָרפֿען אין דער עדה, האָט פאַרוואַנדעלט טױט־פאַראַרטײַלטע אין גבורים, האָט אויפגעפלאַך קערט צוריק אין אידען דעם אַלטען אידישען גײסט, אַ פּרײד איז געווען פאַר זײ דער טױט. און ווי אַמאָל הינטער די טױערען פון ירושלים, אזױ האָבען זײ יעצט געקעמפּט. אַ גאַנצע נאַכט האָבען די ווײבער געטראָגען די שטײנער אויף די לײטערס, געקאַכט דעם חלב, טעפּ בלײ, און געשלעפּט גרויסע טונען מיט סמאָלע אַרויף אויף די געשטעלען אונטער דער מױער און געגרייט זיך צו דער מלחמה. טשווערטינסקי מיט זעקס הונדערט פּוילישע סאָלדאַטען מיט קאַנאָנען און ביקסען זײנען געווען איז פעסטונג. מיט איהם איז אויך געווען די גאַנצע פּוילישע באַפעלקערונג פון טולטשין, און אלע זײנען באַלאָדען געווען מיט געוועהר די שטאָרט צו באַוואַכען. ווען דער ערשטער בלאַסק פון מאָרגען האָט אָנגעהויבען צו באַקרוינען די שפיצען פון די טורעמס פון טולטשין, האָט קרוינע־נאָס געשיקט זײנע ערשטע רײהען צו דער מױער מיט אײזערנע בױערערס. די ערשטע רײהען זײנען באַשטאַנען פון פּויערען פון דער אַרומיגער געגענד, וועלכע קרוינע־נאָס האָט באַוואַפענט. ער האָט געוואָלט, אז די אידען זאָלען אויף זײ אויסשיטען אלע שטײנער און אויסגיסען די סמאָלעס, כּדי ווען די געניטערע קאַזאַצקישע זעלנער וועלען צו־קומען, זאָלען זײ שוין זײן אָפּגעשוואַכט. אָבער אונערוואַרטעט האָבען די אידען אויסגעשאָסען מיט קאַנאָנען אײדער די רײהען זײנען צו דער מױער אָנגעקומען. זײ האָבען די קאַנאָנען אַראָפּגענומען פון דער פעסטונג און צושטעלט אויף געבידעס אַרום דער מױער בײנאַכט, און ווען די פּויערים האָבען דערהערט דעם קאַנאָנען־שאַס און זײנען אײנגעוויקעלט געוואָרען אין וואַלקענס רויד, זײנען זײ זיך צולאָפּען אויף אלע פּיער זײטען ווינד. קרוינע־נאָס האָט געשיקט אײן רײהע נאָך דער אַנדערער, און די אידען האָבען זײ געהאַלטען אין אײן פאַרטריבען מיט קוילען און קאַנאָנען־שאַסען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זײ געהאַלטען די קאַזאַקען אין אײן פאַרטריבען פון דער מױער, און ווען עס איז געוואָרען נאַכט זײנען ענדליך די קאַזאַקען צוגעקער

מען צו דער מויער און אָנגעהויבען אונטערצושטעלען זייערע בויערערס, האָבען זיי די אידען באַגעגענט מיט אַ רעגען פון שטיינער, זיי האָבען געגאַסען אויף זיי געקאַכטען בלוי און געזאַמענע קאַשע, פייערדיגע שטיקער סמאַלע איז געפאַלען פון דער מויער אויף די קעפּ פון די קאַז-זאַקען. פיעלע זיינען פאַרברענט געוואָרען אונטער דעם פייער און געבליבען ליגען אויף זייערע בויערערס, טליהענדיג זיך. אָבער וואָס אַמאַל זיינע מעהר רייהען קאַזאַקען צוגעשפרונגען אויף די פערד צו דער מויער, און וואָס אַמאַל מעהר האָט דער פייער, וואָס האָט זיך געגאַסען פון די מויערען, פאַרברענט און פאַרניכטעט די רייהען אונטער דער מויער.

די קאַזאַקען האָבען געהירזשעט, געשריען און געליאַרעמט, איינער האָט דעם אַנדערען אונטערגעיאָגט מיט געוואָלדען און הוראַגעשריי-ען, אָבער דער פייערדיגער רעגען האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו ניסען פון דער מויער, און די קופּעס לייבער טליהענדיג זיך אין ברע-גענרע סמאַלע זיינען אַלץ מעהר אָנגעוואַקסען אין הויפענס ביי דעם גרונד פון דער וואַנד. ענדליך האָט זיך די בראַהמע פון טויער אויפ-געעפענט און מחנות ווייסע אידען האָבען זיך געגעבען אַ לאַז אַרויס פון טויער, און מיט דעם געשריי „פאַר גאָט און פאַר זיין תורה“ זיינען זיי ווי די רוחות, מיט חלפּים אין די הענד, אַריין אין די האַרדעס, און ווי די פויערים האָבען דערזעהן די ווייסע מחנות אידען, אַזוי איז גאָט'ס שרעק זיי באַפאַלען, זיי זיינען זיך צולאָפּען אויף אַלע זייטען, און די אידען זיינען צוריק אין שטאָרט אַריין זינגענדיג קאַפיטלעך תהלים.

ענדליך איז נאַכט געוואָרען, און די קאַזאַקען האָבען זיך גע-זאַמעלט אַרום די פייערען אין זייערע לאַגערס. פון יענער זייט טויער האָט זיך אַלץ געהערט דאָס געזאַנג פון די חזנים. דאָס געזאַנג האָט זיך געהערט אַ גאַנצע נאַכט פון דער שטאָרט אַרויס, דאָס האָבען די חזנים געזונגען קאַפיטלעך תהלים און געשריען צו גאָט. און עס איז נישט געווען קיין געשריי פון באלאַגערטע, נאָר אַ גרויס לויבגעזאַנג צו גאָט, פון די, וואָס זיינען גרייט צו שטאַרבען פאַר זיין כבוד, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען גערעדט צווישען זיך די קאַזאַקען ביי די פלאַמען פייערען אין די אויסגעשטערענטע נאַכט:

— דער אלטער אידישער גאָט האָט זיך אויפגעוועקט און איז צוריקגעקומען פון ירושלים, איז מיט די אידען אין שטאָרט. וועה צו אונז! וועה צו אונז!

צוועלפטער קאפיטעל

דער בריעה

אין געצעלט איז געלעגען אויף א פאס קאָזאָצקישע דיוואַנען דער פיהרער פון די קאָזאָקען קריווע-נאָם צוגערעקט מיט א שעפֿ-סענעם פעלץ, כאָטש די נאָכט איז געווען אַ הייסע אַב-נאָכט. אין גע-צעלט איז געשטאָנען אַ שטיקענדער ריח פון אַזאַ מין פערד-חלב, מיט וועלכען אַ קאָזאָצקישע באָבע, האַלב אַ כשוף-מאָכערין און האַלב אַ רפואה-געבערין האָט דעם פיהרער אַלע נאָכט אויסגעשמירט די פיס. דער פיהרער איז קראַנק געווען אויף רהומאַטזום. דער חלב האָט געדראַפּעט אין האַלז, געביסען די נאָז. אין געצעלט איז געווען אַזאַ געניסעריי, אַזאַ הוסטעריי פון די קאָזאָצקישע סאָטניקעס, וואָס זיינען געזעסען אַרום דעם פיהרער, אַז זיי האָבען מיט'ן ניסען און הוסטען פונאַנדערגעבלאָזען די פלאַמען פון די חלב'נע ליכט, וואָס האָבען גע-שטעקט אויף די שפיצען פון די הויכע טערקישע לייכטערס. קריווע-נאָם איז געווען שלעכט אויפגעלעגט. עס האָט איהם זעהר דאָקוטשעט דער רהומאַטזום. די ביינער און די פיס זיינען איהם פייכט געוואָרען, און אַזוי שווער ווי שווערע שטיינער וואַלמען איהם געווען צוגע-בונדען צו די פיס. און דאָ איז אַזוי וואַרים געווען און אינוועניג אין די פיס איז אַזאַ דינער וועהטאָג, וועלכער נאָנט און נאָנט ווי אַ וואָרעם און לאָזט פון קיין זאך נישט קלערען, נאָר וועגען זיך. און עס זיינען דאָ וויכטיגע און ערנסטע געשעפטען צו פאַרהאַנדלען. שוין פיער וואָכען ווי מען שמעהט ביי טולטשין און מען קען נישט נעהמען די שטאָרט. זיי האָבען שוין געדאַרפט זיין לאַנג אין באַר, אין לבוב האָבען זיי שוין באַדאַרפט זיין, און דערווייל קען נאָך אונ-טערקומען דער קניאַז ווישניוויטצקי, און צוליעב וואָס? —

איבער די אידען! נישט קיין סאָלדאטען האַלטען זיי אָפּ, נאָר די אידען! וואָס פאַר אַ פנים וועט ער האָבען ביי כמעלניצקי'ן? קענען נישט נעהמען טולטשין צוליעב די אידען! קאָזאָקען אַנטלויפֿען פאַר אידען. ער האָט די סאָטניקעס געשאַלטען, געזידעלט, און דעם נאָהענטסטען, וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען, האָט ער מיט דער בולאָווע אַ לאַך אין קאָפּ געשלאָגען:

— אַ, איהר כאַמעס, כלאַפּעס, פון ווען אָן אַנטלויפֿען דאָס קאָזאָקען פאַר אידען? די טאָטערען וועלען דערפון געוואָהר ווערען, דער כאַן וועט שפּאַטען, אין די פּוּיסטען לאַכען, אַ שאַנד און אַ שפּאַט וועט זיין, די קאָזאָקען וועט ער פאַרלאָזען, נאָך אַסטראַכאַן אָפּציהען, און די ברידערלעך קאָזאָקען וועלען אַליין איבערבליבען, פאַר אַ שפּיעל פון די פּאָליאַקען, נאָך וואַרשאַ צו פיהרען, די קעפּ אַראָפּצוהאַקען.

— און דו, פּאָטערל, ביזער זיך נישט. פאַר די אידען וואָלטען מיר שוין נישט קיין מורא געהאַט. דאָס האָבען מיר מורא פאַר'ן שאַטען, וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבען צו „פּאַניבראַטין“ מיט'ן אידען. אַזוי ווי ער קומט נאָר פון די טויערען אַרויס, דער איד, אַזוי באַווייזט זיך שוין דער שאַטען צווישען איהם, אין ווייסע קיטלען געהט ער אָנגעטהאָן און לאַנגע חלפּים האַלט ער אין די הענד. און אַזוי פיעל איז דער שאַטען, אַז דער טייוועל ווייסט איהם. אַט אַמאָל איז ער דאָ און אַמאָל איז ער דאָרט. און אַזוי ווי די קאָזאָקען דערזעהען איהם, דעם שאַטען, צווישען די אידען, אַזוי וועט שוין נאָר נישט העלפֿען — וואַרפען אַליץ און אַנטלויפֿען, אַז מיט אַיזערנע קייטען וועסטו זיי נישט צוריקהאַלטען.

— דאָס איז נישט דער שאַטען. דאָס איז דער גאָט זייערער, וואָס באַווייזט זיך אין די קיטלען, — דערזעהלט אַן אַנדער סאָטניק — מען זאָגט, דער גאָט זייערער איז צוריקגעקומען און נעהמט זיך אָן פאַר זיי. דאָן וועה איז צו אונז, קאָזאָקען.

— גאָט אָדער דער שאַטען — אייך, סאָטניקעס, דאַרף מען די קעפּ אָפהאַקען פאַר די שאַנד, וואָס איהר האָט געבראַכט אויף די קאָזאָקען. דעם כאַן האָבען מיר צוגעזאָגט צוויי הונדערט מיידלעך און ווייבלעך פון טולטשין, און שקלאַפען אַ סך. און דאָ שטעהען מיר, די אידען נעהמען אונז די בהמות אַוועק. וואו איז דאָס געהערט

געוואָרען? קאָזאַקען זיינט איהר? הינט אַזעלכע, פאַרשיווע, וויי-
בערשע ספּאָרניצעס! — האָט דער פיהרער געשאַלטען און געשלאָגען
זיך.

— אַ, ברודערעל, וועסט דאָ גאָר נישט מאַכען, אַ פּאַרטעל מוז מען
אויסקלערען, אַ גוט פּאַרטעל, ווי אזוי אין שטאָרט אַריינצוקומען,
אזוי ווי מיר האָבען געטהאָן אין נעמיראָוו. דאָס איז אַלעס — זאָגט
איינער פון זיי.

— מיט פּוילישע פּאָהנען וועסטו זיי מעהר נישט נאַרען. נעמי-
ראָוו האָט ביטרע געמאַכט דעם טייוועל איד.

אין אַ ווינקעל איז געזעסען אַ שווייגענדיגער קאָזאַק, אַ דאַרער
און אַ הויכער, מיט אַ פּאָר ניכטערע שוואַרצע אויגען, וואָס האָבען
צו אַלצדינג צוגעקוקט און געשוויגען. כאַטש דאָס פנים זיינס רייה
און ווילד, דאָך האָט ער אויסגעקוקט ווי אַ „גראַמאַטנע“, ווי אַ גע-
לערענטער פון די קאָזאַקען. ער איז געווען טרויעריג, און פאַרנומען
מיט לויזען זיך אונטער די אַרעמס...

— און דו, וואָס שווייגסטו? וואָס ביטרעסטו? הערסט, הערסט
און רעדסט גאָר נישט, — האָט דער עלטסטער צוגערופען דעם שוויי-
גענדיגען קאָזאַק.

— וואָס איז צו רעדען, גאָר נישט איז צו רעדען. דאָ איז צו
טהאָן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק, נישט שטערענדיג זיך זיין לויזען,
וואָס אין זיין פנים האָט מען געזעהן, אַז עס האָט איהם פיעל פאַר-
גניגען פאַרשאַפט, און עס איז איהם אַ שאָד געווען צו אונטערברעכען
די אַנגענעהמע באַשעפטיגונג.

— און וואָס איז דאָ צו טהאָן?

— אַ בריעה צו שרייבען.

— וועמען, דעם אידען? — וואונדערען זיך אַלע.

— שווייגט, קאָזאַקען! — באַפעהלט דער עלטסטער.

— דעם ליאָך.

— וואָס שרייבען? — פּרעגט דער עלטסטער.

— מען דאַרף זיי אין גאָט קריסטוס דערמאָנען. הינטער אידען

באַהאַלטען זיי זיך! ווי אזוי שעהמען זיי זיך נישט? עס איז אַ
שאַנד פאַר אַ קריסט ביי אַ אידען שוין צו בעמען. לאָזען זיי אונז דעם

אידען ארויסגעבען, וועלען מיר זיי לאָזען לעבען, ווי קריסטען, און מיט'ן פארמעגען זיך טיילען.

— וואָס נאָך? דעם פּאָליאַק-פיינד לעבען לאָזען, אום דער נאָך פון קאָזאַק נקמה צו נעהמען?

— און דאָס פארמעגען זיי אָפּגעבען? ! — שרייען די קאָזאַקען.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, אז קאָזאַקען זאָלען זיך ביי

ליאַכען בעטען?

— לאָזען זיי נאָר די טויערען פון שטאָרט עפענען, זאָלען מיר

נאָר אָקאָרשט אין שטאָרט זיין, דערנאָך וועלען מיר שוין זעהן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק.

— אַה, דו כיטראַק, וואַסיל.

— און וואָס וועט זיין, אז דער פּאָליאַק וועט נישט הערען?

— מען דאַרף אַזוי שרייבען, אז ער זאָל יא הערען. אין שטאָרט

איז קיין ברויט נישטאָ. דאָס עסען וועט זיך באַלד אויסלאָזען, און

דערנאָך, אז זיי וועלען אין די קאָזאַקענס הענר אַרײַנפאַלען —

— גוט.

— זען זיך און שרייב, שרייבער, און איך וועל דיר זאָגען, —

האָט דער עלטסטער באפוילען.

דער הויכער קאָזאַק, וואָס איז געווען דער עצה-געבער און דער

איינציגער „גראַמאַטנע“ צווישען די קאָזאַקען, האָט זיך אוועקגעזעצט

ביים טיש, וואָס איז אין גאַנצען באַגאַסען געווען מיט בראַנפּען און

באַוואָרפען מיט רעשטלעך פון עסען, האָט אָפּגעראַמט דעם טיש,

אַרויפגעוואָרפען אויף איהם אַ קאָזאַצקישען מאַנטעל, פון אַ קעסטעל

האָט ער אַרויסגענומען אַ פאַרמעט מיט אַ געזונענע פּעדער און אַזא מין

טינט, וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט דעם צוועק, מען האָט צוגע-

רוקט צו איהם די לייכטער, און די קאָזאַקען האָבען זיך אַרומגעזעצט

אַרום איהם, געשטאַנען אַרום איהם און געהאַלפּען דיקטירען דעם

בריעף צו די ליאַכעס.

קרוינע-נאָס האָט אָבער נאָר נישט געקענט דענקען וועגען בריעף.

דער פּיין איז זיינע פּיס איז געוואָרען וואָס אַמאָל שאַרפּער און נאָר

גענדרער. דאָס פנים זיינס, וואָס איז געווען פּינסטער און בייז, האָט

זיך פאַרקרימט פאַר שמערצען, און ער האָט אָנגעהויכען צו שרייען:

— די באַבע ברענגט אַרײַן, די באַבע.

א קאָזאַק איז אַרויס, אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז אַריין אַן אַלמע קאָזאַטשקע.

— בלוט דאַרף מען, פּרישינקע, יונגע בלוט דאַרף מען, אַז עס זאָל נאָך וואַרים זיין, אַזוי וועט עס דיר, פּאַטעריל, דעם ביין דער- וואַרימען און דער וועהטאַג וועט אויפהערען, — האָט די באַבע גע- זאָגט, טאַפענדיג די קראַנקע פּיס ביים פּיהרער.

די קאָזאַקען זיינען שטיל געוואָרען. איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעקוקט ערנסט און פאַרטראַכט, און אַ געוויסע שרעק איז געווען צו מערקען אויף זייערע געזיכטער. זיי האָבען נישט איין מאָל געזעהן יונג, פּריש, צאַפעלדיג בלוט פון צוריסענע קינדער אין נעמיראָוו און אַנדערע שטעט. נאָר אַליין האָבען זיי דאָס נישט געטהאָן. דאָס האָבען די טאַטערען געטהאָן. די קאָזאַקען האָבען נאָר עלטערע גע- הרניעט, נישט קיין קינדער.

— ווי אַזוי מיינסטו, פּרישינקע בלוט — אידישע? — פרעגט דער עלטסטער.

— ציגענע וועט אויך גוט זיין, — רופט זיך אָן די אַלמע, — געה, זוהנדעלע, ברענג מיר אַ ציגעלע, אַ יונגס, מיט די פּערד מוז זיך אויפהאַלטען אַזעלכעס, אַז נישט געה אין טשערעדע, און ברענג אַ שעפעלע אַ קליינס, נאָר אַ יונג מוז עס זיין, נישט לאַנג געבאַרען, — האָט די אַלמע זיך געווענדעט צו אַ קאָזאַק.

אַ קאָזאַק איז אַרויס, און אין אַ לאַנגע וויילע אַרום איז ער צוריקגעקומען און געהאַלטען אויף דער האַנד אַ ווייס יונג ציגעלע, וועלכע האָט פאַרוואַונדערט זיך אַרומגעקוקט, געשראַקען זיך פאַר דעם ליכט, פאַר די מענשען, און מיט אַ ציטערענדער שטימע גערופען ווי אַ קינד.

— צוריים עס, פּאַטערל, און לאָז דאָס בלוט רינען אויף די קראַנקע פּיס — האָט די אַלמע געזאָגט צו קריווע-נאָסין — מיט דעם צוריסע- נעם לייבעלע דעק צו דיינע פּיס און דער וועהטאַג וועט זיך באַלד איינשטילען.

קריווע-נאָס האָט אויסגעשטרעקט די קראַנקע נאַקעטע פּוס. דער קאָזאַק האָט גענומען דאָס ציגעלע. דאָס ציגעלע האָט אַ ציטער גע- טהאָן, זיין ציטערדיגער געשריי האָט זיך אין מיטען איבערנעריסען. באַלד האָט אַ טייבעל יונגע פּרישע וואַרימע בלוט אָנגעהויבען צו רינען

אויף דעם פיהרער'ס פוס, און דאָס וואַרימע אויפגעריסענע לייב פון ציגעלע האָט איהם צוגעדעקט די פיס.

— און איצט דעק דיך גוט צו, פאָטערל, לאָז אזוי דאָס בלוט וואַרימען דיך. האָסט דעם שטן דעם האַלז נאָכגעגעבען, ער וועט זיך איצט איינשטילען.

און ווירקליך האָט דער פיהרער געפיהלט אַן ערליכטערונג פון דעם וועהטאָג. דאָס יונגע, פרישע, צאָפעלדיגע לייבעל האָט איהם אנגענעהם געוואַרימט, ווי דאָס לייב פון אַ קינד. דער וועהטאָג איז אזועק און קרוויע־נאָס האָט געקענט דיקטירען דעם בריעף :

„אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס, זאָל ער זיין געלויבט אויף אימער און אויף אייביג, אָמן.

„פאַר אונזערע פאַני ברידער פאָליאַקען שלאָגען מיר זיך מיט די שטערען אָן דער ערד, און מיר שיקען אייך גרוסען. מיר בעטען פאַר אייך טאָג און נאַכט צו אונזער הערר גאָט, אַז ער זאָל אייך אָפהיטען פון הונגער, מלחמה און מגפה היינט און אייביג, אָמן.

„געהערט האָבען מיר, ווי דער נאָמען פון אונזער הערר גאָט ווערט צו שאַנד און צו שפאָט, און געזעהן האָבען מיר, ווי קריסטען, אונזערע פאַני ברידער, פאָליאַקען, ווערען פאַרשעהמט, מיט דעם וואָס זיי זוכען שוין און רעטונג פון קריסטוס פיינד, פון די אידען, אזוי האָט אונזער קריסטליך האַרץ זעהר וועה געטהאָן. איז דאָס שעהן און פאַסענד, אַז קריסטען, אונזערע פאַני ברידער פאָליאַקען, זאָלען פאַניבראַט שליסען מיט קריסטוס־פיינד, די אידען, געגען קריסטען? און איז דאָס שעהן און פאַסענד, אַז די העלדען פאָליאַקען זאָלען זיך לאָזען באַשיצען פון אידען? אזוי האָבען מיר געטראַכט, מיר וועלען צו אייך שיקען שלוחים מיט גרום און פריעדען, און מיר בעטען אייך, פאַני ברידער פאָליאַקען, אַז איהר זאָלט אונזערע שלוחים גוט אויפֿ־געהמען, ווי עס פאַסט זיך, און אויסהערען אונזערע רייד.

„פאַני ברידער פאָליאַקען!

„נישט אויף אייך, און נישט אויף אייערע ווייבער און קינדער; און נישט אויף אייער פאַרמעגענס און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, זיינען די קאָזאַקען אַרויס מלחמה האַלטען. נישט געגען קריסטען האַלטען מיר מלחמה, נאָר געגען קריסטוס פיינד, געגען די אידען, וואָס האָבען אונזער הערר יעזוס געקרויציגט, אונזערע פאַרמעגענס

גערויבט, געגען זיי און אלצדינג, וואָס באלאָנגט צו זיי, זיינען די קאָזאָקען אַרויס, אָנצונעהמען זיך קריסטום קריוודע. איהר, פּאָליאַ-קען, זיינט אונזערע ברידער, און ווי מיט ברידער וועלען מיר זיך מיט אייך באַגעהן, ווען איהר וועט אונז די אידען אַרויסגעבען, אזוי וועלען מיר אייך און אייערע ווייבער און קינדער און אלצדינג וואָס באלאָנגט צו אייך שאַנעווען. און כדי די אידען זאָלען זייערע פּאַר-מעגענס נישט באַהאַלטען, אזוי לאָזט אויסרופען צווישען די אידען, אז מיר, קאָזאָקען, זיינען גרייט די שטאָדט צו פּאַרלאָזען, ווען די אידען וועלען זייער גאַנץ פּאַרמעגען, גאָלד און זילבער, זייד און קלייד דער צונויפנעהמען, צוזאַמענלעגען און דאָס אַלס אויסלייזגער געבען. די פּאַרמעגענס זאָלען די אידען צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענטראַגן גען, און ווען זיי וועלען שוין האָבען דאָס גאָלד און זילבער צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענגעבראַכט, אזוי זאָלט איהר פאַר אונז די בראַהמעס פון דער פעסטונג עפענען און די קאָזאָקען אַריינלאָזען. אין קריסטום טום פיינד וועלען מיר נקמה נעהמען, ווי זיי האָבען גאָט געקרייצט. און אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער און אַלעס, וואָס באלאָנגט צו אייך, וועלען מיר שאַנעווען און מיט'ן פּאַרמעגען זיך טיילען. אזוי זאָל אונז העלפען גאָט יעזום קריסטום, אָמן."

צוויי רייטער האָבען אין די טונקעלע נאַכט געפיהרט דעם פּאַר-מעט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אונטער דעם וואַרימען בלוט פון צוריסענעם ציגעלע צו די קריסטען פון טולטשין. אַ ווייסע פּאַהן האָט זיך געבלייבט אין דער באַלייכטונג פון די שטערען. און אז די אויסקוקער פון דער פעסטונגס-טהורם האָבען אַראָפּגעשריען צו די רייטערס:

— ווער געהט?

האָבען די רייטער אויפגעהויבען אין דער הויך די ווייסע פּאַהן און דעם פּאַרמעט, און האָבען גערופען:
— אין דעם נאָמען פון יעזום קריסטום!

דרייצעהנטער קאפימעל

דער נסיון

דער פריץ טשווערטינסקי האָט געלאָזט וויסען די אידען, אַז די קאָזאַקען זיינען גרייט אָפּצוטערעמען פון שטאָרט פאַר דאָס גאַנצע גאָלד און זילבער, זיידענצייג, פעלצען און מלבושים, וואָס די אידען וועלען געבען אויסלייזגעלד. ר' אהרן, דער ראש הישיבה און רב פון שטאָרט, האָט צומאַנגערופען די פּרנסים און די ראשי העיר און גע' האָט אַן אסיפה, און מען האָט באַשטימט, אַז מען זאָל כּופּר נפש זיין מיט די פאַרמעגענס. האָט מען געלאָזט אויסרופען אין די שוהלען, אין די מאַרקען און אַרום די מויערען, אַז די אידען זאָלען ברענגען זייער האָב און גוטס צום גראַף אין שלאָס אַרין, פאַר'ן קאָזאַק אויס' ליידגעלד.

האָבען די אידען צוזאַמענגעבראַכט זייערע פאַרמעגענס, האָבען זיך געטראַכט, „זאָל גאָלד און זילבער אַ כּפּרה זיין פאַר'ן לעבען“, און געלויבט איז גאָט, וואָס ער שיקט אַ רעטונג.

זעהר פיעל טייערע כלים זיינען דאָרט געווען צווישען די חפצים, וואָס די אידען האָט געבראַכט אין שלאָס. זילבער-געטריבענע בעכערס, נירענבערגער אַרבייט, וואָס די אידען האָבען געהאַט געבראַכט פון די יאַרדיען, און אתרוגים-באַקסעס אין די געשטאַלטען פון כל המיני פירות, און בשמים-ביקסען אין געשטאַלט פון הויכע טהורמס מיט דגלים און מזלות, און חנוכה-לייכטער מיט די סמנים פון די שבטים, און כל'ערליי מינים ציערונג פון גאָלד און זילבער און טייערע שטיינער, און רייכע פעלצען סאָבעלענע און געלעקען, וואָס זיי האָבען געקויפט פון די רוסישע סוחרים, און זעהר פיעל זיידענצעייג אויף מלבושים, איטאַליענישע בראָקאַט, וואָס זיי האָבען איינגעקויפט אויף פּרוכט'ער און אויף כּלחמתנות, און מיט זילבער און מיט גאָלד געפלאַכטען זיידענס פון סלוצק, וואָרים זיי האָבען אויף גאָר נישט חס געווען, נאָר אויסצולייזען דאָס נפש. און זיי האָבען די רייכטימער

אָנגעוואָרפֿען אין גרויסע קופּעס אין דער פעסטונג פֿון טולטשין. די זילבערנע כרייטע עטרות האָבען געבלישטשעט פֿון די טונקלע שטאַרקע פֿוטערען און דאָס גאָלדענע ציערונג מיט די שטיינער האָבען געבלישטשעט צווישען די וועלען זיידענס, סאַמעט און אַטלעס, וואָס איז געלעגען אין גאַנצע הויפענס אויפֿן הויף פֿון דער פעסטונג און געווארט אויפֿן קאָזאַק.

און ווי די אידען האָבען שוין געהאַט געבראַכט זייערע פֿאַר-מעגענס, האָט דער פֿריץ געזאָגט :

— גיט ארויס אייער געוועהר און ברענגט עס אַהער.

האָבען די אידען געזאָגט :

— צו וואָס דאַרף דער קאָזאַק אונזער געוועהר. ער האָט דאָך געוועהר גענוג און ער ווייסט וואויל, אַז מיר וועלען איהם נישט נאָכ־יאָגען ווען ער וועט אָפּטרעטען פֿון דאַנען, און מיר האָבען נאָר גע־האַלטען די געוועהר כדי צו וועהרען זיך, אָבער נישט חלילה אָנצור פֿאַלען אויף איהם, און היינט, אַז ער טרעט אָפּ פֿון דאַנען און וויל מיט אונז נישט מעהר מלחמה האַלטען, צו וואָס דאַרף ער וויעדער אונזער געוועהר ?

האָט דער פֿריץ געענטפּערט :

— אַזוי וויל דער קאָזאַק, און אַזוי האָב איך מיט איהם אָפּגע־

מאַכט.

האָבען די אידען באַלד איינגעזעהן, אַז די פּאָליאַקען האָבען גע־מאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען זיי צו פֿאַרטיליגען.

האָט זיך אָנגערופּען מענדעל, דער פֿרנס פֿון זלאַטשאָוו :

— אונזערע פֿאַרמעגענס האָבען מיר אייך געבראַכט, און אונזער געוועהר וועלען מיר אייך נישט אַרויסגעבען. וואָרים אַז איהר פֿאַר־לאַנגט אונזער געוועהר איז, נישט אַנדערש, נאָר סויערען איהר האָט געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען אונז אַרויסצוגעבען און איבער־צולפֿערען אין זייערע הענד. וואָרים, וואָס קען דען אַנדערש זיין, וואָס איהר פֿאַרלאַנגט פֿון אונז דאָס געוועהר, מיט וועלכען מיר האָבען באַשיצט און מציל געווען די שטאָדט ?

האָבען זיך אַנדערע אידען אָנגערופּען נאָכ'ן פֿרנס :

— דאָס פֿאַרמעגענס וועלען מיר געבען, און דאָס געוועהר וועלען מיר אייך נישט אַרויסגעבען.

און נאך אנדערע אידען האָבען געשריען און געענטפערט דעם פרייז:

— אז שטארבען זאָלען מיר אלע שטארבען — די פאָליאַקען מיט די אידען!

און עס איז דאָרט געווען אַ יונגערמאַן פון קאַרסון, אַ דאַרער און אַ הויכער, און זיינע אויגען האָבען געברענט מיט נקמה פאַר נאָט, זיינע פאות האָבען זיך געטרייסעלט, און די צייהן און נאָמבע האָבען געקלאַפט פאַר כעס, וואָרים עס האָט אין איהם געברענט נאָט'ס כעס. האָט ער געכאַפט אַ חלף אין האַנד און געשריען צו די אידען:

— די גוים האָבען אונז פאַרראַטען, אזוי ווי אין נעמיראָוו אזוי דאָ, לאָזען מיר זיך נוקם זיין אין זיי, נקמת ה', פאַר נאָט און פאַר זיין תורה.

ווי אַ פלאַקער פייער זיינען די ווערטער פון יונגענמאַן אַריינגע-לאָפען אין דעם אויפגערענטען עולם. זיי האָבען שוין נישט געהאַט וואָס צו פאַרליערען. מיט'ן טויט האָבען זיי שוין לאָנג שלום געמאַכט, נאָר זיי האָבען געוואָלט אַ טייערען פרייז פאַר איהם. עס האָט זיך מיט אַמאָל אָנגעצונדען דער אַלטער אידישער כעס. די אויגען האָבען געברענט און די פאות און די צייהן האָבען זיך געטרייסעלט, די כלי-זיין האָבען זיך געוויזען אין זייערע הענער, און אַ געברום איז גענאַנגען צווישען עולם ווי אַ שטילער דונער פון איינעם צום אנדערען:

— די גוים האָבע אונז פאַרקויפט!

— פאַר נעמיראָוו!

— פאַר אידיש בלוט!

— פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

און דער עולם, מענער יונג און אַלט, מיט די חלפים און די הענער, צוויי טויזענד מאַן שטאַרק, האָבען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פאָליאַקען און באַלד איז דער פרייז מיט זיינע סאָלדאַטען און די פאָליאַקען מיט די ווייבער און קינדער, וואָס האָבען זיך גע-פונען אין דער פעסטונג, געוואָרען אַרומגערינגעלט פון צורייצטען אידישען עולם. די עדה האָט זיך גערוקט געהנטער און געהנטער, אין אַ קרייז אַרום זיי, אַריינגעהמענדיג די פאָליאַקען אין מיטען אַריין.

טייל פון די אידען זיינען שוין געהאט צוגעלאפען מיט די חלפים צו די גוים און נאך א מאמענט און די שרעקליכסטע שחיטה וואלט געשעהן, וואָרים די אידען זיינען זעהר פארביטערט געווען. פלוצים האָט ווער גערופען צווישען עולם:

— אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואָס טהוט איהר? דער עולם האָט זיך א מינוט אָבגעשטעלט און פון זייער מיטע האָט זיך אַרויסגערוקט אַן אַלטער, מיט אַ ליכטיגע קליינע ווייסע באַרד. ער איז גענאָנגען אין גאַנצען אָנגעהאַן אין ווייסען, און מיט זיינע ביינערדיגע נאָקעטע הענד, וואָס האָבען זיך אַרויסגעוויזען פון זיין קיטעל אַרויס, האָט ער צוגעהאַלטען דעם צורייצטען עולם:

— וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס! — האָט דער אַלטער געשריען — זיינען דאָס רחמנים בני רחמנים? ווי פאַרנעסט איהר זיך אַ מינוט פאַר'ן טויט, איידער דער גרויסער נסיון קומט!

דער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט פאַר דער אַלטער ווייסער באַרד מיט די נאָקעטע הענד און גרויסען קיטעל. און, אַז מענדעל האָט איהם געקוקט אין פנים אַריין — האָט איהם אַ שרעק אַרומגענומען, „דאָס הייליגע שניידעריג“:

— ישראל ערבין זה בזה! — האָט דער אַלטער מאַן אָנגעהויבען צו רופען מיט זיין קול, אַז איהר וועט די גוים אויסהרגיענען, וועלען זיי נקמה נעהמען אָן אידען אין אַנדערע שטעדט. אידען טאַרען נישט האָבען קיין כעס, מיר טאַרען ניט נעהמען קיין נקמה, נאָר דער רבונ של עולם אַליין — ער וועט נעהמען פאַר אונז נקמה! באַהאַלט אייער גבורה פאַר דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען, פאַר קדוש השם, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

— זיי האָבען אונז צו די קאָזאָקען פאַרקויפט! זיי וועלען אונז ממית זיין ווי אין נעמיראָוו, — האָט ווער געשריען פון עולם. — און וואָס זיינט איהר מעהר פון די נעמיראָווער אידען? זיי האָבען געמעגט שטאַרבען אויף קדוש השם? דער רבונ של עולם וויל אונזערע נשמות, וועלען מיר זיי איהם געבען בשמחה ובששון, וידינו תהיינה נקיות. מיר וועלען נישט זיין ווי די גוים. זיי האָבען אונז פאַרקויפט, זאָל נאָמיס כעס פאַר דאָס אידישע בלוט, וואָס גיסט זיך ווי וואַסער, פאַלען אויף זייערע קעפ. מיר וועלען נישט נקמה נעהמען, מיר וועלען נישט פאַרשוועכען דעם קדוש השם, וואָס

נאָט וויל פון אונז, מיט נקמה. מיר מוזען זעהן און שווייגען — אזוי איז דער רצון פון נאָט. אידען, גיט אָפּ די כליזיין, אז דער רבנו של עולם וויל אונז העלפען, באדארף מען דען די כליזיין, די שטיקלעך האַלץ און אייזען? דער כל יכול, דער וואָס הימעל און ערד איז אין זיין האַנד, באדארף דען האַבען די מענשליכע כליזיין אונז צו העלפען? דאָס איז אַ הילף פאַר די גוים. דאָס איז זייער גבורה. אונזער גבורה איז נאָט, און פאַר איהם באהאַלט אייערע כחות, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען!

באַלד איז איינער פון עולם ארויס, צוגענאַנגען צום פוילישען פריי, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פּאָליאַקען, און געטרייסעלט זיך פון שרעק פאַר דער גרויסער אונפאַרשטענדניס, וואָס טהוט זיך פאַר זיינע אויגען, און געוואָרפען די כליזיין צו די פיס פון פריי. און איינער נאָכ'ן אַנדערען זיינען זיי צו צום פריי און צו זיינע פיס געוואָרפען די מענשליכע כליזיין.

און אויף זייערע פנים/ער האָט געשיינט דער שמייכעל פון גליק. און זייערע אויגען זיינען געווען באַגלאַנצט מיט אַ הייליגען גלאַנץ און מיט אַ באהאַלטען אינערליך גליק, וואָס האָט באַזעעלט זייערע פנים/ער, האַבען זיי געוואָרפען דאָס געוועהר צו דעם פרייז'ס פיס, נישט אויפהויבענדיג דעם קאָפּ און נישט שענקענדיג איהם אַ בליק, ווייל זיי זיינען געווען פאַרנומען מיט זייער אינערליך גליק און מבטל געווען דעם פריי.

דער פריי האָט אַ באַפעהל געגעבען, און די פּאָליאַקען האַבען געעפענט די בראַהמע. די אידען האַבען זיי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. און באַלד האַבען זיי די פוילישע זעלנער אַרומגערינגעלט און געזאָגט זיי צו געהן. די אידען האַבען זיך געלאָזט. רבנים אין טליתים זיינען גענאַנגען פאַראויס און די אידען נאָך זיי. און באַלד האָט דער גאַנצער עולם, מענער, ווייבער און קינדער אָנגעהויבען צו זינגען נאָך די חזנים מיט אַ פרעהליך קול:

„לָדוּד ה' אורי וישעי ממי אירא,

„ה' מעוז חיי ממי אפחד!“

און מיט געזאַנג זיינען זיי גענאַנגען אַנטקעגען דעם טויט.

פערצעהנטער קאפיטעל

כי עליך הרגנו כל היום.
(תהלים).

די קאָזאַקען האָבען שוין אָפּגעוואַרט אין דרויסען. זיי האָבען אַרומגערינגעלט די אידען און אָנגעהויבען זיי צוזאַמענצומטרייבען אַזוי ווי שאַף, און געיאָגט זיי אין אַ גרויסען סאָד אַרײַן, וואָס איז געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ פּלויט. עס זיינען געווען אַרום צוויי טויזענד אידען מיט פרויען און קינדער. צווישען זיי האָבען זיך אויך געפונען אַ פּאָר רבנים. דער אַלטער רב, ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולמשיץ און אַנדערע רבנים, וועלכע זיינען געווען גרויסע בעלי מקובלים. און זיי מיט דעם הייליגען שניידעריל. וואָס איז שוין אויך געגאַנגען אָנגעטהאָן אין זיינע תּכריכים, מיט'ן טלית אי-בער'ן קאַפּ, האָבען געפיהרט די אידען. די חזנים האָבען אַלץ נישט אויפּגעהערט צו זינגען, כדי די אידען זאָלען נישט אַרײַנפאַלען אין עצבות, און זאָלען חלילה נישט קומען צו קיין שוואַכקייט... און דער עולם נאָך זיי:

„אם תקום עלי מחנה, לא תרא לבי,

אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח.“

עס האָבען נישט געוואוסט די אידען, וואָס די קאָזאַקען ווילען מיט זיי טהאָן: צי זיי ווילען זיי לאָזען לעבען, צי אויס'הרגענען. עס איז זיי געווען אַלץ איינס. עפעס אַן אונפאַרשטענדליכער מוט האָט זיי באַזעעלט צום שטאַרבען. זיי האָבען געזעהן די טויערען פון גן-עדן, ווי זיי עפענען זיך פאַר זיי. און נישט פאַר'ן טויט האָבען זיי זיך געשראַקען, נאָר אַ טיעפע שרעק האָט זיי אַרומגענומען אַז מען זאָל זיי נישט צושיידען, אַז מען זאָל פון זיי די פרויען, די קינדער נישט אַוועקנעהמען. זיי זיינען גרייט געווען אַליין זייערע אייגענע צו טויטען, איידער זיי זאָלען חלילה פאַרשוועכט ווערען. עס האָבען געקוקט די פרויען אויף די מענער, און אין זייער בליק איז

געווען דאָס פאַרשטענדנים פאַר'ן טויט. זיי האָבען נישט געוויינט, אפילו די קינדער האָבען נישט געוויינט. דאָס געזאַנג פון די חזנים האָט זיי אַרײַנגעבראַכט אין אַזאַ ערהויבענקייט, אין אַזאַ זעעלישע פרייד, אַז עס איז פאַרלאָרען געגאַנגען פון זיי יעדעס ערדישע געדפיהל, און אַ טײל פון זיי האָבען שוין געלעבט אין דעם ווייטען אונבאַגרענצטען לעבען פון יענער זײַט...

דער גאָרטען איז פול געווען מיט רייפּע פרוכטען. עס איז שוין געווען אין די אלו־טעג, און די זון האָט געשיינט, און די וועלט האָט אויסגעזעהן יום־טוב'דיג, און אַלע זײַנען געווען צוזאַמען, און די חזנים האָבען געזונגען. האָבען אַ טײל פון זיי געזעהן בלויע ליכט, ווי דער הימעל עפענט זיך פאַר זיי, און זיי שווימען שוין אַרײַן אין דער אונגענדליכקייט, און אַ טײל פון זיי האָבען געהערט דאָס געזאַנג, וואָס דרינגט פון יענער וועלט, וואו גאָט זיצט מיט די צדיקים און לערענט מיט זיי תורה, און די קינדער האָבען געמיינט, אַז אַ גרויסער, גרויסער יום־טוב'ר איז געקומען, און אָט באַלד וועט משה רבנו קומען, און דוד המלך וועט שפיעלען מיט'ן פידעלע, און אָט רײַט דער מלך המשיח אויף אַ ווייסען פּערד. ער רײַט, ער רײַט פון די וואַלקענס אַרויס, און אַלע וואַרטען אויף איהם, און אָט באַלד קומט ער אָן... און באַלד שטײַגט ער אַראָפּ פון די וואַלקענס.

און די שרעק איז איבערגעגאַנגען אין פרייד. אַן אונגענדליכע טיעפע פרייד האָט געהערשט צווישען מענש און מענש. פאָטערס, מוטערס און קינדער זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען און די גאַנצע עדה איז געוואָרען ווי איין משפחה, די אידען האָבען זיך אָנגעהאַלטען אײַנער דעם אַנדערען בײַ די גאַרטלען, און די קינדער האָבען זיך געקלאַמערט אַרום די מוטערס, און די גאַנצע עדה אידען האָבען זיך געקליבען אַרום די רבנים און די חזנים, און באַלד איז דער יום־טוב געוואָרען אונגעהויער גרויס, און קײַנער ווייסט נישט ווי אַזוי האָט פּלוצלונג ווער פון עולם אָנגעהויבען הלל צו זאָגען:

„הללויה, הללו עבדי ה', הללו את שם ה'“

די חזנים האָבען אויפגעכאַפט דעם הלל, און אָנגעהויבען צו זינגען די פּסוקים תהלים מיט דעם יום־טוב'דיגען נגון. דאָס הלל זאָגען האָט די אידען אַרײַנגעבראַכט אין אַזאַ באַנייטערונג, אַז זיי האָבען אונטערגעכאַפט דעם נגון, און די גאַנצע עדה אידען, מענער,

ווייבער און קינדער האָבען פאַרהילכט דעם גאָרטען מיט יום־טובֿ'דיגען
געזאַנג :

ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה',

רם על כל גוים ה', על השמים כבודו.

מי כהי אלהינו, המגביהי לשבת ?

און עס האָבען נישט געזעהן די אידען, ווי דער גאָרטען איז
פול געוואָרען מיט קאָזאַקען, טאָטערען ; טייל פון זיי זיינען געווען
האַלב נאַקעט, מיט אַרויססטאַרטשענדע לייבער, מיט באַנעגעלטע בור
לאַוועס אין די הענד ; אַנדערע האָבען געהאַלטען קרומע שווערדען,
און די טאָטערען, מיט קליינע, האַלב־פאַרמאַכטע אויגען האָבען זיך
צוגעקוקט צו די ווייבער און די מיידלעך און די קינדער. די אידען
האָבען קיינעם נישט געזעהן. אַלע זיינען געווען צוגעקלעפט איינער
צום אַנדערען, ווי אַ סטאַדע שאַף, ווען אַ שטורם־ווינד בלאָזט, האָבען
זיי זיך איינגעקופיעט ; די ווייבער מיט די קינדער געלאָזט אין
מיטען און אַרום זיי די מענער, אָנהאַלטענדיג זיך ביי די גאַרטלען :

„מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.

„ה' לי, לא אירא, מה יעשה לי אדם ?

ה' לי בעוזרי, ואני ארא בשונאי !“

אין גאָרטען האָט זיך געהערט טראַמפּייטען. די קאָזאַקען האָבען
געשריען הורראַ, און דורכגעלאָזט אַ קליינעם, נידריגען קאָזאַק. ער
האָט געטראַגען אַ לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, און אַ פוטערנעם הוט
מיט אַ גרויסען בוש פּעדערען אינ'ם הייסען אַלול טאַג. די זון האָט
געברענט, און דער קאָזאַק האָט נאָכגעשלעפט זיין פוטערנעם מאַנט
טעל ; הינטער איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאַפּ אין אַ ווייברישי זיידען
קלייד און געהאַלטען אַ גרויסען צלם אין דער האַנד. אַ כאָר צערק־
ווישע זינגערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן פּאַפּ, פיהרענדיג פּאַראַוים
אַ פּאַהן מיט אַ הייליג בילד. די אידען האָבען ניט געזעהן ניט קריי־
וואָגאַס'ן דעם קאָזאַקישען הויפטמאַן און ניט די צערקווישע פּראָאָ־
צעסיע. זיי האָבען פאַרמאַכט די אויגען, אַז זיי זאָלען ניט זעהן דעם

צלם מיטין הייליגען קריסטען-בילד און האָבען העכער אויפגעהויבען זייערע שטימען זינגענדיג די קאפיטלאך תהילים:

„כל נויים סבבני בשם ה' כי אמלם

„סבני גם סבבני בשם ה' כי אמלם

„סבני כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה' כי אמלם,

האָבען די אירישע שטימען זיך אויסגעמישט אינאיינעם מיטין צערק ווישען כאָר, און עס איז געווען ווי דער מערדער און דער קרבן זינד גען צוזאמען זייער לויב פאר גאָט אין דעם הערליכען זונען-טאָג. באַלד איז דאָס צערווישע זינגען פארשטומט געוואָרען. דער פּאָפּ האָט גענומען די פּאָהן מיטין הייליגען בילד און אַרײַנגעשטעקט אין דער ערד, אויף אַ גרין בערגעל נעבען דער פּאָהן האָט זיך אַוועקגע־שטעלט דער קרענקליכער נידריגער קאָזאַק, וואָס האָט זיך געמוטשעט אין דעם לאַנגען פּוטערנעם מאַנטעל, קרײַוע־נאָס, פּנים איז געווען טרויעריג און קאַלט ווי דאָס פּנים פּון אַ קראַנקען מענשען. אַ מינוט האָט ער זיך אומגעקוקט אויף די צונויפגעפרעסטע אירישע עדה, ווי זיי האַלטען זיך אַרום ביי די הענד אַלע אינאיינעם, און זייער זינד גען שטייגט וואָס אַמאָל העכער מיט מעהר פּרייד און בעגייסטערונג, און זעהן ניט איהם, ניט דאָס הייליגע בילד און ניט די קאָזאַקען אַרום מיט די שווערדען און פּיקעס און באלאוועס, — ווי זיי וואַלטען ער־געץ וואו אַוועקגעגאַנגען און געזעהן אַנדערע זאַכען און געהערט אַנדערע שטימען — און ווייסען ניט וואָס עס טהוט זיך אַרום זיי.

קרײַוואַ־נאָס האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם שטורמישען געזאַנג פּון די אידען. ער האָט זיך דערשראָקען פאַר די פּרייד וואָס שיינט אַראָפּ פּון די אירישע פּנים־ער, און שטעהן געבליבען אַ פאַרוואונדער־טער און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זיין קרענקליך געזיכט איז בעלעבט געוואָרען און זיינע קליינע אויגען האָבען זיך ברייט אויפ־געעפענט און אויסגעדריקט שרעק. דער פּאָפּ האָט איהם געגעבען דעם צלם אין דער האַנד אַרײַן.

קרײַוואַ־נאָס האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיטין צלם. ער האָט געקוקט אַמאָל אויף די קאָזאַקען, אַמאָל אויף די אידען מיט שרעק. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען דעם צלם הויך איבער זיין קאָפּ און ווי ער האָט געמיהלט דעם צלם אין זיין האַנד האָט ער צוריקגעקראָגען זיין זיכערקייט.

— אידען, האָט ער גערופען — דער וואָס וועט צוקומען צו דער פּאָהן און בוקען זיך פּאַר'ן צלם, דער וועט בלייבען לעבען!
 די אידען האָבען ניט געהערט זיינע ווערטער. זיי האָבען ניט געזעהען ווער עס שטעהט דאָרט, און ווער עס רעדט דאָרט. קיינער פון זיי האָט קיין איין בליק ניט געשאַנקען ניט קריוואָ-נאַס'ן און ניט די קאַזאַקען. וויעדער האָט זייער שטימע געקלונגען מיט פּריידען צווישען די בוימער און ליכטיגען הימעל אַרײַן:
 קול רנה וישועה באהלי צדיקים,
 ימין ה' עושה חיל.

— אידען, איך רוף אײַך נאָך אַמאָל, איהר הערט ניט? דער וואָס וויל בלייבען לעבען זאָל אַהער קומען צו דער פּאָהן און בוקען זיך פּאַר'ן צלם!

„ימין ה' רוממה

„ימין ה' עושה חיל —

האָט דאָס אידישע געזאָנג געקלונגען העכער און ברייטער אינ'ם נאָרטען.

קריוואָ-נאַס איז געשטאַנען צומישט און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, און געקוקט מיט פּערוואַנדערונג אויפ'ן פּאַפּ.
 — דעם שטן שיקען זיי אָן אויף דיר, פּאַרטרייב איהם און טהו גאָט'ס זאָך, — האָט דער פּאַפּ געזאָגט צום ציטערענדען קריוואָ-נאַס, און איהם איבערגע'צלם'ט דריי מאָל.
 — צום לעצטען מאָל רוף איך צו אײַך: דער וואָס וועט אָנ-געהמען די קריסטליכע אמונה וועט בלייבען לעבען. — קומט אַהער צום צלם!

„זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו,

„זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו“.

האָבען די אידען אַבגעענטפּערט אין געזאָנג.
 און ווידער איז קריוואָ-נאַס שטעהן געבליבען און ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן און געקוקט מיט פּערוואַנדערונג אויפ'ן פּאַפּ.
 — טהו גאָט'ס זאָך — האָט דער פּאַפּ איהם געהאַלטען אין איין צלם'ען.

— קאַזאַקען, אויף די אידען, הוראָ!

און אַ געשריי „הוראָ“ האָט פּאַרהילכט דעם נאָרטען, און פון

אלע ווינקעלעך פון גארטען האָבען זיך קאָזאָקען געלאָזט לויפען אויף די גרופעס אידען. טייל האָבען געהאלטען אין האַנד קרומע שווער-דען, אַנדערע לאַנגע פיקעס, און גאָר אַנדערע בענגעלמע בולאָוועס, און געוואָרפען זיך אויף די אידען.

די אידען האָבען זיך אַרומגענומען, מענער און ווייבער און קינד דער האָבען זיך געהאלטען געאַרעמט, און האָבען געשריען אינאיינעם:
שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

באלד האָט זיך געדאַכט, אז דאָס רופען צו גאָט האָט איבער-שטיגען דאָס געשריי פון קאָזאָקען. נאָר איינציגווייז זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען, אויסגעלאָשען געוואָרען אין מיטען, ווי ברע-נענדיגע ליכטער, און עס האָט זיך אַוועקגעלעגט צווישען דעם צו-טראַטענעם גראָז און צובראָכענע צווייגען גאַנצע משפחות, פאָטער, מוטער און קינדער, זייער בלוט איז געוואָרען צוזאַמענגעמישט, און זייערע נשמות זיינען אויסגעגאַנגען אינאיינעם, אַרומהאלטענ-דיג זיך פּעסט ביי די אָרעמס, און אינאיינעם רופענדיג: „שמע ישראל!“

פּערצעהן הונדערט מאָן, ווייב און קינד, זיינען אין דעם טאָג, אין גארטען אין טולטשין אויסגעשלאַכטעט געוואָרען פון די קאָזאָקען. די איבעריגע האָבען די טאָטערען אַוועקגעפיהרט אין די שקלאַפּען-מערק. נאָר קיין איינער פון זיי האָט ניט זיין לעבען געקויפט מיט זיין אמונה.

אונטער אַ בוים צווישען צוטערטען גראָז און אַבגעהאַקטע צוויי-גען האָט זיך געוואַלגערט דער קערפּער פון פרנס פון זלאָטשאָוו. די אויגען זיינע האָט ער געהאלטען אָפען, און געווענדעט צום הימעל. דאָס פנים זיינס וואָס איז דורך די לעצטע פאָר מאַנאַטען פּערעלטערט געוואָרען, האָט אַפילו נאָך איצט, ביי דער בלייבקיט פון די ליפּען, געוויזען שטאַרקייט און לעבעדיגקייט, און עס האָט זיך גאָר ניט גע-וואַלט גלויבען, אז דאָס אַבגעברענטע געזיכט מיט די אַבגעשילטע הויט איז טויט. ווייל אויף דעם פנים האָט געשיינט דאָס רוהינסטע און געזונדסטע שמייכלען.

און אפשר איז עס געווען דערפאַר, ווייל געבען איהם איז יוכבד

געלעגען. נור ווי איהר פנים האָט אויסגעזעהן קען מען ניט וויסען, ווייל זי האָט געהאַלטען איהר פנים איינגעגראָבען אין זיין ברוסט... אין גאָרטען איז שטיל געווען, ווי אין סטעפּ. צווישען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען, צווישען צוטערטען אויבסט און טרוקענע בלע-טער, האָבען זיך געוואָלגערט קערפערס, צוטערטענע און צושפּאַלטע-נע, ווי די פרוכט פון די בוימער. מען האָט געקענט מיינען אז עס ליגען נור פעקלעך אָנגעטהועכטס בעשמוצט מיט בלאָטע און בלוט. נאָר דאָרט וואו עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ פנים, צי פון אַ מאַן מיט פאַרגליווערטע פאות אין בלוט, צי פון אַ פרוי מיט פאַרשלאָסע-נע טויבען-אויגען, צי פון אַ שלאָפענדעם קינד — האָט אַרויסגע-שוינט אַ שטילער, צניעותדיגער שמייכל פון באַהאַלטען אינערליך גליק. ווי די מענשען וואָלטען ווייטער געלעבט, און זיי זעהען עפעס אין זייער לעבען, הערען עפעס, ניט פון דער וועלט און ניט פון דער ערד...

אויפ'ן גרינעם בערגעל האָט אַ פאַרשעהמטע געפלאָטערט די קריסטליכע פּאָהן. קרוין-אָנאָס האָט זי פאַרגעסען מיטצונעהמען, ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָרט אַריין אויסמאָרדען די קריסטליכע פּוילישע באַפעלקערונג...

פונפצעהנטער קאפיטעל

אין סאָד

אין סאָד ביי יערעם'ס מוטער האָט אַ גאַנצען טאָג געשמעקט מיט האָניג. די בינען זיינען אַריין און אַרויס פון די ביינ-שטאַקען, וואָס זיינען געווען אין אויסגעהוילטע בוימער, און האָבען זיך גע-ראָעט אַרום די אָנגעהיצטע ווייסע האָניג-בלימלעך, מיט וועלכע די גאַנצע לאַנקע פון גאָרטען איז געווען באַשאַטען. די בוימער האָבען זיך געבראָכען אונטער די שווער-בעלאָדענע צווייגען מיט פאַרטיגע פלויםען, וועלכע זיינען געפאַלען פון די בוימער: קיינער האָט זיי ניט אויפגעקליבען, און זיי האָבען געפּוילט אין גראָז, פאַרשפּרייטענדיג

דעם געשמאק פון פוילענדעס אויבסט. אין סאך האָבען זיך אַרומגע-
 דרעהט אַ צוויי—דריי פויערישע שעפסען, שוואַרץ־וואַליגע, מיט
 פויערשע קעפלעך, וועלכע האָבען זיך געלאַנגווייליגט גריזשענדיג דאָס
 גראַז, און פאַר לאַנגווייליגקייט האָט איינס דאָס אַנדערע געלעקט מיט
 די צונגען. אַ שאַר קאַטשקעלעך זיינען אָנגעקומען צו געהן אין אַ
 סטאַדע, ווי אַ דעפוטאַציע פון בכבוד'ע בעל־הבית/מעס מיט אַ וויכ-
 טיגער שליחות, האָבען זיך געוויעגט מיט זייערע פעטע לייבלעך אויף
 די קורצע פיסלעך. אַ גאַנז האָט פון דער העלער הויט געגעבען אַ
 פליה אַרײַן מיט צופלאַשעטע פליגעל, און מיט אַ געשריי און אַ ליאַרם
 זיך געלאָזט, נור אַנטרעפענדיג פלוצלונג דעם הונד בוגא, וועלכען זי
 האָט אויפגעוועקט פון זיין שלאָף, האָט זי זיך אָבגעטרייטעלט, אַ
 דערשראָקענע, און וועלענדיג אויסמיידען אונאַנגענהמליכקייטען, האָט
 זי זיך אָבגעטראָגען אָן אַ זייט, אַראַבגעלאָזט די פליגעל און באַרוהיגט
 זיך.

אין סאך, צווישען די שעפסען, קאַטשקעס, גענז און אַנדערע
 הויזליכע געפליגעל און היות, האָט זיך אַרומגעדרעהט דבורה. אויף
 איהרע פיסלעך האָט זי געטראָגען קלימפערלעך, וואָס יערעם האָט
 איהר אָנגעטהאָן, כדי זי זאָל ניט קענען אַנטלויפען, און ער זאָל שטענ-
 דימ הערען איהרע טריט. און זי האָט שוין געטראָגען אַ קאָזאַצקישען
 שלייער אויפ'ן קאַפּ אַנשטאַט איהר הייבעל, וואָס האָט איהר פאַר-
 שמעלט דאָס געזיכט. זי איז גענאַנגען איבער דעם גאַרטען טרויעריג,
 און די גלעקלעך האָבען צוגעקלונגען צו איהרע טרויעריגע טריט. און
 אזוי איז זי צוגעקומען צום וואַסער, וואָס איז געפלאָסען אונטער דעם
 סאך, און אוועקגעזעצט זיך ביים באַרטען פון טייך און געקוקט אין
 וואַסער אַרײַן.

אָבער יערעם האָט נאָכגעפּאָלט. ער האָט געהיט איהרע טריט,
 און איז לאַנגזאַם צוגעקומען צום וואַסער און געבען איהר זיך אוועק-
 געזעצט.

— פאַרוואָס ביזטו נאָך אזוי טרויעריג, דו שעהנע אירישקע?
 דייניגע קענסטו נאָך אלץ ניט פאַרגעסען. כשוף האָסטו מיר געטהאָן
 און מיין האַרץ האָסטו מיר פאַר'ס'ט. וועה צו מיר, וואָס וועל איך
 טהאָן? וואָס וועל איך טהאָן?

— זיי שטיל, יערעם, דו האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, אז ביז צו

דער חתונה וועסטו מיך ניט פייניגען, אז דו וועסט מיך לאָזען באַ-
קלאָגען די מייניגע.

— אוי, וואָהר איז עס, וואָהר. איך האָב דיר צוגעזאָגט. אָבער
דאָס האַרץ ווערט אויסגעדראַרט, ווי אַ קוואַל אַ פאַרטריקענטער, קר-
קענדיג אויף דיר. און אונזער ברויט ווילסטו ניט עסען. פאַרשעהמסט
נאָך אונזער מאַהלצייט, נאָר וואָס די ניאַנע ברענגט דיר, אויבסט און
גרינס. און דו ביזט דאָך שוין אַ כלה מיינע.

— די טויטע האָב איך צוגעזאָגט, יערעם, אָבחיטען זייער געזעץ,
ביז איך וועל ניט אוועקגעהן פון זיי. אַ, לאָז מיך, יערעם, מיין געזעץ
אָבחיטען. דו ביזט דאָך אַ גוטער, און דו האָסט דאָך מיך ליִעב.
— יא ליִעב האָב איך דיר ליִעב דבורה. איך וועל פאַר דיר
יונגערהייט פון דער וועלט אוועקגעהן. איך וועל פאַר דיר אַ פאַר-
ברעכען באַגעהן. אַ ברודער און אייגענעם קען איך הרגיִענען פאַר
דיר. זאָג, איך וועל מיט דיר אין עק וועלט געהן. אויף און אינעל
און איינזאַמען זיך באַזעצען, אַ וואַסערעל אַ קליינעם וועט סאַר אונזער
הייזעל פליסען, און רויטער מאָהן וועט פאַר אונזער פענסטער בליהען.
און איך וועל זיין דער פויער און דו וועסט זיין מיין קעניגין — אוי,
דו קעניגין, דו מיינע, דו, מלאַכיל דו מיינס, דו ריינע טויב, וואָס איז
דאָס אין דיר? דיינע אויגען, דיינע טויבענדיגע, צוברעכען מיר דאָס
האַרץ, און איך וואָלט געשטאַרבן דאָ אויפֿן אָרט, — האָט דער שגן
זיך אַראָבגעבויען פאַר איהר, און זיין פנים אין זיינע הענר איינגע-
גראָבען און האָט זיך פלוצים צעווייגט ווי אַ קליין קינד.

— שטיל דיר איין, יערעם, דו ביזט גוט, און איך מיליע (ליִעב)
דיר, אַ האַרץ איז ביי דיר אַ גוטס. שטיל דיר איין, יערעם, — האָט
זי געגלעט מיט איהרע הענר זיינע האָאַר, ווי אַ האַרינטע אַ הונד.
— אַ, דו ווייס שעפּסעלע מיינס, אַ, דו טויב מיינע. דו יונג,
אומשולדיג קאַלב מיינס, וואָס פייניגסטו מיך אַזוי, מיין ליִעבע, וואָס
ציהסטו מיין האַרץ אויס? אַ, מאַך שוין באַלד און ענד צו מיין לעבען.
— אַ, לעבען וועסטו, יערעם, דו ביזט יונג און שטאַרק, און דו
ביזט גוט.

— אָבער, וואָס טויג מיר שוין מיין לעבן, אז איך ווייס ניט
ווען דו וועסט מיינע זיין. טאָג אויף טאָג לענסטו אָפּ. און די ליִעבע
נאָגט מיין האַרץ, ווי אַ וואָרעם אַ בוים. און איך טריקען איין. זאָג

מיר, דו מלאך, וואו וועל איך מיין הויז שטעלען? ביי וועלכען וואר-
סער און אין וועלכען לאַנד?

— אַ, יערעם, דו וועסט ניט לאַנג צו ווארטען האָבען, ניט לאַנג
מעהר, — האָט זי געזאָגט מיט אַ טרויעריגקייט.

— זאָג מיר, ווען?

— געזאָגט האָסטו מיר צוגעזאָגט, אז דו וועסט מיך ניט פֿייר-

גיגען, דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— שוין, איך שווייג שוין. אז דו ווילסט זאָג, אז דו ווילסט ניט,

ציה מיין נשמה, ציה מיין האַרץ, זאָל עס נאָגען און נאָגען ביז איך
וועל שטאַרבען, — האָט דער גוי אַיינגעגראָבען זיין פנים אין גראָז.

— שוין באַלד וועט קומען די ענד. ווארט נאָך אַ ביסעל, יערעם.

אַט, באַלד, אַט באַלד, — האָט זי איהם באַרוהיגט מיט איהר ווייכער
קיהלער האַנד אויף זיין קאָפּ, און איהרע ברענענדיגע אויגען האָבען
ערגעצוואו געקוקט.

ער האָט זי אָבגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און נאָכגעאַנגען

איהר פּוס טריט, ווי אַ געטרייער דיענער. קאָזאַקען און פּויערים האָר-

בען פון איהם דאָס געלעכטער געמאַכט, גערייצט זיך מיט איהם, וואָס

ער האַלט זיך מיט דער אידישקע. און אַ געמורמעל איז אַרומגעגאַנג-

גען, אז ניט אַנדערש — סידען די אידישקע האָט איהם כּשוף אָנג-
געטהאָן.

אַיינמאָל איז יערעם צוריקגעקומען פון שטאָרט און דבורה'ן עפעס

מיטגעבראַכט:

— אַלע אירען און ליאַכען אויסגע'הרג'עט אין טולטשין. קיין

אַיינער ניט לעבען געבליבען.

— פון וואַנען ווייסטו, יערעם? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— די פּויערים האָבען עס אין שטאָרט דערצעהלט. פיעל גוטס

האָבען זיי אין שטאָרט געבראַכט פון טולטשין, וואָס זיי האָבען פון

די אירען צוגענומען. אַט האָב איך דיר אויך עפעס געבראַכט, מיין

שעהנע אידישקע, ביי אַ פּויער אָבגעקויפט, פאַר דיר. אַ פּעלץ איהם

געגעבען דערפאַר.

און יערעם האָט אַ פאַך גאָלדענע שיכעלעך אַרויסגענומען פון אַ

פאַטשיילע און איהר געגעבען.

מען זאָגט, אז אַזעלכע שיכעלעך קויפען די אירען זייערע כּלות.

און די אירישקעס האָבען זיי זעהר ליעב צו טראָגען. האָב איך זיי דיר
געקויפט, מיין שעהנע אירישקע.

דבורה האָט גענומען די שיכעלעך און זיי בעקוקט. זי האָט זיי
דערקענט. עס זיינען געווען די שיכעלעך וואָס שלמה האָט איהר מיט
געבראַכט פון לובלין, ווען ער איז אַהיים געקומען פון דער ישיבה.
— פון וואָנען האָסטו זיי? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— פון אַ פויער אָבגעקויפט. ער האָט זיי ביי אַ טויטען אידען
געפונען, וואָס זיי האָבען אין טולטשין אויסגע'הרגעט. ער האָט זיי
צום האַרצען געהאַלטען צוגעדריקט.
אַ יונגער געווען, דער איד אָדער אַן אַלטער שוין? — האָט
איהם דבורה געפרעגט.

— איך ווייס ניט, מיין שעהנע אירישקע. דאָס האָט ער מיר
ניט געזאָגט, נאָר פאַרוואָס ביזטו אזוי בלייך געוואָרען, מיין טייבעלע?
— דערנאָך, דערנאָך וועל איך דיר זאָגען. ניאָנע, איך וויל צו
דער ניאָנע.

— וואָס איז דיר? פאַרוואָס ביזטו אזוי בלייך, מלאַך דו מיינער,
טייבעלע דו קליינס, וואָס? — איז דער גוי געשטאַנען פאַרוואַנדערט.
— דערנאָך וועל איך דיר אַלעס זאָגען. אַ, יערעם, באלד, אַט
באלד וועט מיין חתונה זיין. נאָר אויף די שיכעלעך האָב איך געוואַרט.
איצט אַט באלד וועט עס נעהמען אַן ענדע. ניאָנע!

— ניאָנע, — האָט יערעם אָנגעהויבען צו רופען. און זי האָט
קוים צייט געהאַט, די אַלטע ניאָנע פון סאָד אַרויסצולויפען, וואו זי
האָט די הינער געקאַרמעט, ווען דבורה איז אויף דער לאַנקע געפאַלען.
— וואָס איז מיט איהר? — האָט דער גוי געפרעגט די ניאָנע.
די ניאָנע האָט דערזעהן די שיכעלעך אין דבורה'ס הענד, און זי
האָט אַ גרויסען געשריי געגעבען:

— גאָט, האָב רחמנות! — און געכאַפט דבורה'ן אין איהרע
אַרעמס.

יערעם איז געשטאַנען אַ פאַרוואַנדערטער.

זעכצעהנמער קאפיטעל

אין די גאלדענע שיכלעך

אין דעם זעלבען אווענט האָבען זיך די ווייסע האָניבלימלעך צעוואַרעמט און דער האָניג געשמאַק איז געשטאַנען אין גאָרטען. אין דער לופט האָבען זיך אָנגעצונדען און זיינען פּערלאָשען געוואָרען נאָר הענדע ווערים, ווי נשמות בלאַנדזשענדיגע. ווייט אין סטעפּ, אין דרוי סען האָבען פייערלעך געבלאָנדזשעט, אָנגעצונדען זיך און אויסגעלאָשען. יעדער רויטער מאָהנקאַפּ האָט אויפגעפלאַקערט. די שטערען האָבען זיך געריבען איינס אָן אַנדערען און די לופט איז באַלויכטען געוואָרען מיט אויסטערליש ליכט, ווי זי וואָלט פּול געווען מיט אונז זעהבאַרע קערפּערס, וואָס זיינען געקומען אריינצושווימען אין אונזער אַטמאָספּערע פון אַ פּרעמדער וועלט.

דבורה איז געשטאַנען אין דרויסען, אין סאָך, ביים פּלאַקער פייער, וואָס יערעם האָט אָנגעצונדען. פון דער כאַלופּע האָט זיך געהערט דאָס גרימפלען פון אַ „לירע“, וואָס אַ פּאַרבלאַנדזשעטער „אַלטער“ האָט געשפּיעלט און געזונגען אַ באַלאַד פאַר די פּאַרזאַמעלטע פּויערים. שכור'ע געשרייען, וויינען און לאַכען האָט זיך געהערט פון דער כאַלופּע. אין דער כאַלופּע איז געווען אָנגעוואָרפען דאָס גערויבטע איי דישע האָב און גוטס, וואָס די גוים האָבען מיטגעבראַכט פון טולטשין. זיי האָבען זיך צוטיילט מיט דעם אידישען גוטס, און געטרונקען פון אידישען וויין. און דער אַלטער האָט פאַר זיי געשפּיעלט אויף דער לירע.

דבורה איז געשטאַנען ביים פּלאַם פייער, די קלומפּערלעך אויף איהרע פּיס האָבען געקלונגען ביי איהר יעדער באוועגונג. איהרע אויגען זיינען געווען געווענדט צום הימעל, צו די שטערען. איהר פיגור איז געווען ווי אַ יונגער בוים, און זי האָט גערעדט, ווי זי וואָלט וועמען געזעהן :

— באַלד קום איך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער, איך

זעה דײך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענד צו מיר. נעהם
 מיך צו דיר, מיין מאן, מיין אויסערוועהלטער. איך בענק נאָך דיר.
 זי האָט געזעהען אַ בלויען ליכטיגען ים. און באַשטערענטע שיפֿ-
 לעך שווימען אַרום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט איז אזוי
 ליכטיג. מען קען ניט אַרײַנקוקען אין דעם ליכט אַרײַן. ווי ליכטיג
 דאָרט איז! דאָרט איז דאָס אײַנציגע, דאָס אײַביגע, גאָט איז דאָרט,
 און אַלע שווימען דאָרט אָפּ צום ליכטיגען ברעג. אויף יעדען שיפעל גע-
 פינט זיך אַ אײַדישע משפּחה. זי קען זײ אַלעמען די, וועלכע שווימען
 אויף די שיפלעך. און זי זוכט צווישען די שיפלעך. און אָט דערזעהט
 זי איהם. ער וואַרט מיט זײן שיפעל אויף איהר — און אַלע זײנען
 שוין אָבגעשוואומען — נור ער אײַנער אַלײן וואַרט, אָט רופט זי איהם:
 — שלמה, שלמה, וואַרט אויף מיר. איך קום, איך קום, איך
 קום, — האָט זי אויסגעשטרעקט איהרע יונגע הענד צום שיפעל, אין
 הימעל אַרײַן.

וועמען זעהסטו? צו וועמען רעדסטו? וואָס איז מיט דיר, שעהר
 נע אײַדישקע?

— ריהר מיך ניט אָן, איך בין פייער, וועסט דײך אָנצינדען אָן
 מיר. דו זעהסט, איך ברען. איך בין אַ ליכט, וועסט דײך אָבברײהען!
 איהרע אויגען האָבען געברענט, און איהר פנים איז באַלויכטען
 געוואָרען פון דעם שימערענדיגען ליכט פון די שטערען. און איהר
 הויכע יונגע פיגור און איהרע לייכטע קאָלירטע שאַלען האָבען זיך ווי
 אָנגעצנדען אָן די פלאַמען פון פייער. זי האָט אויסגעזעהן, ווי זי וואַלט
 געברענט.

יערעם האָט געקוקט אויף דבורה'ן, ער האָט זי ניט דערקענט.
 איהם האָט זיך געדאַכט, אז ער האָט זי וואו און ווען געזעהן, ווען
 ער איז געווען אַ קלײַן אינגעל. און ער געדענקט ניט וואו ער האָט זי
 געזעהן. נאָר באַלד איז איהם ווי אַ ליכט פאַר די אויגען אויפגעגאַנג-
 נען — איך קען דײך, איך ווייס ווער דו ביזט. איך ווייס, אָ, איך זײַ-
 דיגע נשמה, אָ, אָ! — און ער האָט זיך געגעבען אַ לאָז אַראָב פאַר
 דבורה'ן אויף די קניע און אָנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאַר
 אַ הייליג בילד:

— אָ, גאָט, האָב רחמנות! — און אײַנגעגראָבען זײן פנים אין
 פֿײַנע הענד און אָנגעהויבען צו וויינען.

— איך ווייס. איצט ווייס איך. איך האָב דיך דערקענט. דו ביזט אַ הייליגע, דו ביזט אַ געמליכע. איך האָב דיך אין צערקווע געזעהן. אויפ'ן הייליגען בילד האָב איך דיך געזעהן. איך ווייס איצט אַ, איך זינדיגער מענש. דערבארעם דיך, דערבארעם דיך! — האָט דער גוי געשטאַמעלט.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, דו ביזט אַ גוטער. דיין האַרץ איז גוט. האָב ניט קיין מורא.

— אַ, איך זינדיגער מענש, האָב רחמנות. — און דער שניץ האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפּען פאַר איהר, און מיט אַ גרויס געוואָלד איז ער אין כאַלופּע אַרײַן צו די פּויערים:

— פּויערים, נאָט איז אין סאָך, וועה צו אונז! — די פּויערים האָבען אָבגערוקט דאָס טרינקען. די לירע איז פאַרשטומט געוואָרען. זיי זיינען בלייב געוואָרען, און איינער האָט דעם אַנדערען געפּרעגט: — וואָס זאָנסטו?

אָבער יערעם האָט געוויינט און געשראַקען זיך, ווי אַ קליין קינד, און געוויזען מיט דער האַנד אויפ'ן סאָך.

— דאָרט, אין דרויסען.

די גוים זיינען געוואָרען אָנגעשטעקט מיט זיין שרעק. מיט אימה האָבען זיי זיך צוגעגנבעט צו דער טיר פון כאַלופּע און ארויסגעקוקט. — וואו?

— דאָרט, ביים פייער. איהר זעהט ניט? קוקט, קוקט.

— דאָרט שטעהט דיין אידישקע, ניט נאָט.

— איך האָב זי דערקענט. פון הייליגען בילד איז זי אַרבגעקומען. דאָס איז נאָט!

— זי האָט דיך פאַרבליענדעט. אַ כּשוף דיר אָנגעטהאָן. זעהסט ניט, דיין אידישקע איז עס, ניט נאָט, ניט זינדיג.

— פּויערים, איך האָב זי דערקענט. געקוקט אַזוי אין איהר פנים, און זי דערקענט. זי איז אַ הייליגע, פון הייליגען בילד אַראָב געקומען.

— זאָל זי באַווייזען, אַז זי איז נאָט.

— אַ וואונדער.

— אַ וואונדער זאָל זי באַווייזען, וועלען מיר גלויבען, אַז זי איז

גאָט, אז ניט, איז דיון פאַרשפּאַלטענע אידישקע אַ כּשוף-מאַכערין. פּאַר-
ברענען דאַרף מען זי.

— דעם פּויער כּשוף אָנגעטאָן. פּאַרברענען אויפ'ן פּייער-הויפּען!
— פּויערים, שווייגט, פּאַרזינדיגט אייך ניט, — האָט יערעם
נערופּען, און צוגעהענדיג צו דבורה'ן, האָט ער געקניעט פּאַר איהר
פון דערווייטענס, און געבוקט זיך פּאַר איהר, ווי פּאַר אַ הייליג בילד.
— זאָג זיי, ווייז זיי, אז איך בין זיך ניט טועה. זאָלען זיי
גלויבען אין גאָט. אָ, באַווייז זיי, הייליגע, באַווייז זיי, אז דו ביזט גאָט.
אַ לאַנגע וויילע האָט דבורה געשוויגען. דאָן האָט זי געווענדעט
איהר באַלויכטען פּנים צו יערעם, און זי האָט געזאָגט:
— רוף די ניאַנע, יערעם.

נאָר די ניאַנע איז שוין לאַנג געווען נעבען איהר. זי איז געלע-
גען צו איהרע פּים און אַיינגעוויקעלט איהר פּנים אין דבורה'ס קלייד
און געוויינט.

— געה, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך, — האָט זי
געזאָגט צו דער ניאַנע אויף איריש.

— אָ, קינד מיינס, טייבעלע מיינס, איך וויל ניט. וואָס געהסטו
טהאָן?

— איך באַפּעהל דיר, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך.
די ניאַנע איז אוועק און אַרויסגעבראַכט איהר פון דער קאַמער
די גאָלדענע שיכלעך.

— וויין ניט, זיי פּרעהליך. טהו מיר אָן די שיכלעך. אזוי ווי
דו פּלעגסט מיך אָנטהאָן, ווען איך בין אַ קליין קינד געווען, דו גע-
דענקסט, דו האָסט מיך אַריינגעשיקט צו איהם, ווען ער איז אַ אינגעל
געווען, מיט אַ באַר און מיט אַן עפעל? — האָט זי געזאָגט צו דער
ניאַנע אין דער שטיב.

— אָ, איך פּאַרשטעה, איך פּאַרשטעה. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך געה דאָך צו איהם. ער וואַרט דאָך דאָרט אויף מיר
אין זיין שיפּעל, אוועקצושווימען מיט מיר אין הימעל אַריין. — און
זי האָט אַרומגענומען די ניאַנע און זי געקושט.

די ניאַנע האָט זיך אָבגערוקט פון איהר. און דבורה, אָנגעטהאָן אין
די גאָלדענע שיכלעך, האָט זי גערופּען צו דעם דערציטערטען יערעם.

— יערעם, נעהם דיין פלינטע און ציעל אין מיר.

א שרעק איז אָנגעפאלען אויף די פויערן אַרום. זיי זיינען אָנ־געשטעקט געוואָרען פון דעם פחד, וואָס איז באַפאלען דעם שגל. און דבורה'ס ווערטער האָבען זיי דערציטערט. טייל האָבען שוין אָנגע־הויבען צו גלויבען, אַז זיי זעהען עפעס אויסטערלישעס. און איינער פון זיי האָט זיך שוין אַראָבגעלאָזט אויף די קניע און געשטאַמעלט:

— גאָט, דערבאַרעם דיך!

און יערעם האָט געציטערט פאַר שרעק. עס האָט זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען ביי איהם די הענד און פיס.

— ניין, ניין, איך וועל עס ניט טהאָן. איך האָב מורא.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, גאָר ניט וועט מיר געשעהען. גאָר ניט קען מיר געשעהן. איך בין שוין ניט דאָ. איך בין שוין דאָרט, אויבען אין הימעל. איך האָב מיר אָנגעטהאָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט מיר פון הימעל אַראָבגעשיקט, אַז איך זאָל קומען צו איהם. געה, יערעם, נעהם די פלינטע און ציעל אין מיין האַרץ. גאָר דער פויער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין כליפען, אין איין שרעקען זיך, און געשטאַמעלט:

— ניין, ניין, איך האָב מורא. דערבאַרעם דיך.

— איך באַפעהל דיר, יערעם, געה און ברענג די פלינטע. איך וועל שטעהן דאָ נעבען פייער, אַז דו זאָלסט זעהן וואו צו ציעלען. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז גאָרנישט קען מיר געשעהען. איך באַפעהל דיר, טהו ווי איך האָב דיר געהייסען.

באלויכטען אין פלאַם פון פייער האָט זי אויסגעזעהן ווי אַ יונגער גאָט, וואָס באַפעהלט. און דער שרעק פון גאָט איז באַפאלען די פויער. זיי האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אויף די קניע. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבען זינגען, און אַלע גאָך איהם:

„גאָט, דערבאַרעם דיך. גאָט, דערבאַרעם דיך.“

ווער פון די פויערן האָט דערלאָנגט די פלינטע דעם קניענדיגען יערעם. דבורה אין די גאָלדענע שיכלעך אָנגעטהאָן איז געשטאַנען באַ־לויכטען אין פייער.

— ציעל, יערעם.

די פויערים זיינען פארשטומט געוואָרען. זיינען געבליבען קניענ-
דיג אויף דער ערד.

עס האָט אַ קנאַל געגעבען. אַ קנויל רויך איז אויפגעשטיעגען און
באַלויבטען געוואָרען אין פלאַם פייער.

— ציעל גוט, יערעם. זעהסט, גאָר ניט קען מיר געשעהען!
יערעם האָט נאָך אַ מאָל אויסגעשאַסען. און וויעדער האָט אַ קנויל
רויך אין דער לופטען אויפגעשטייגען.
דבורה האָט אָנגעהויבען צו וואַקלען און אַראַבלאָזען זיך אויף די
קניע.

— זי פאַלט!

— בלוט!

— די פאַרשאַלטענע אירישקע! זי האָט אָבגענאַרט! — האַבען
די פויערים געשריען, אויפהויבענדיג זיך פון קניען און צולויפענדיג
צו דבורה'ן מיט די קולאַקעס.

— פאַרשאַלטענע אירישקע — אָבגענאַרט.

נאָר יערעם האָט זי שוין באַשיצט. ער האָט געהאַלטען איהר
וואַקלענדיגען קערפער אין זיינע אַרעמס, פון וועלכען עס האָט גע-
שטראַמט בלוט אין פלאַם פייער אַריין.

— פאַרוואָס האָסטו דאָס געטהאָן, שעהנע אירישקע? איך האָב
דאָך דיר אַזוי ליעב געהאַט, — האָט ער געשטאַמעלט.

— זיי מוחל, יערעם, זיי מוחל. איך דאַנק דיר, וואָס דו האָסט
מיך געשיקט צו איהם. איך האָב געוואוסט, אַז דו וועסט מיך שיקען
צו איהם. דו ביזט אַ גוטער, יערעם.

— אין מיינע הענר, עס איז מיין קינד, — האָט די ניאַנע גע-
שריען, און איז צוגעלאָפּען, געכאַפט דבורה'ן אין איהרע הענר.

דבורה האָט דערזעהן דאָס בעשטערענטע שיפעל. שלמה האָט איהר
די האַנד דערלאָנגט און איהר געהאַלפּען אַיינשטייגען.

— בלייב געזונד, ניאַנע — האָט דבורה געשטאַמעלט.

— פאַהר געזונד, מיין קינד, — האָט איהר די ניאַנע אָבגעענט-
פערט אין איריש.

און אַזוי ווי זי וואַלט געוואַלט אַליין זיין, האָט זי זיך אַוועק-

גערקט פון יערעם, אָבגעווענדט זיך פון דער ניאָנע. זי האָט אַוועק־
געלעגט איהר קאַפּ אויפ'ן גראָז, און די אַרומיגע פויערים האָבען גע־
הערט פון איהרע ליפּען דעם שפּרוך וואָס זיי האָבען אַזוי פּיעל מאָל
געהערט אין יענע טעג פון אידען: „שמע ישראל, ה' אלהינו, ה'
אחד!“

און זי אין שטיל געוואָרען.

זיבענמער קאפימעל

במחון.

איז לובלין אויפ'ן יאהר מארק האט זיך דאס יאהר פארקליבען דער ועד ד' ארצות. א גרויסע אויפגאבע האט געהאט דער ועד. עס האט זיך קיין לובלין פארזאמעלט זעהר פיעל אידען פון גאנץ אוקר-ראינע. עס זיינען געקומען פאטערס זוכען זייערע קינדער, וואס זיינען אוועקגערויבט געווארען פון די קאזאקען, און פיעל עגונות, וואס האבן בען ניט געוואוסט צי זיי זיינען עגונות אדער אלמנות... און מענער וואס זייערע ווייבער זיינען פון טאטערען צוגענומען געווארען, און יתומים און פאטערס, און גלאט אידען וואס זייערע קהלות זיינען חרוב געווארען, און האבען זיך ארומגעוואלגערט איבער דער מדינה און ניט געוואוסט וואו אהין צו טהאן זיך.

די שטאדט איז פול געווען מיט נדרפים. פיעל האבען דארט געפונען זייערע אייגענע וואס זיי האבען גערעכענט, אז זיי זיינען שוין לאנג טויט. עס האבען זיך דערקענט פאטער און קינדער, מענער און פרויען, ברידער און שוועסטער. דער ועד האט זיך געמיהט צוריק צושטעלען דאס אידישע לעבען, צונויפצוהעפטען צוריק די אידישע משפחות, וואס די קאזאקען און טאטערען האבען אדורכגעשניטען. האבען ארויסגעגעבען א גזרה אויף די אלע אידען פון די חרוב גע-ווארענע שטעט צוריק צו געהן צו זייערע שטעט און צוריק אויפ-בויען די אידישע קהלות, ווארום דער פוילישער קעניג מיט זיינע היילות האט פארטריבען די קאזאקען צו די רוסען. און כמעלניצקי איז געווארען געפאנגען ביי די טאטערען. דער ועד האט צונויפגע-נומען פדיון שבויים פון די נגידים און ארויסגעשיקט קיין טערקיי אויס-צולייזען די געפאנגענע. האט געגעבען היתרים צו די מענער צוריק-

צונעהמען די פרויען וואָס זיינען געווען געפאנגען ביי די קאָזאַקען. צוליעב די קינדער. און צוריק אויפגענומען אין אידישקייט די, וואָס די קאָזאַקען האָבען גענויט איבערצוגעהן איבערגעוואַלד אין אַ פרעמדער אַמונה...

צווישען די נרדפים האָט זיך אויך געפונען שלמה'לע. עס האָבען איהם אויסגעלייזט די טערקישע אידען אינאיינעם מיט אַנדערע שבויים פון די טאַטערען, וואָס האָבען איהם געבראַכט אויף דעם שקלאָפּען מאַרק קיין קאַנסטאַנטינאָפּאָל. די אידען פון טערקיי האָבען געהערט, אז שלמה'לע איז אַ תלמיד פון דער באַריהמטער לובלינער ישיבה, האָבען זיי איהם געוואַלט פאַרהאַלטען אין דער טערקיי, אויפּעפענען אַ ישיבה און לערנען תלמוד אויפ'ן פּוילישען שטייגער, עַל פי דרד פּלפּול. אָבער שלמה האָט זעהר געבענקט נאָך די זייניגע אין פּוילען. האָט אַ אידישער סוחר פון סאַלאָניקי איהם מיט גענומען מיט זיין שיה, וואָס איז געגאַנגען מיט סחורה קיין נאַפּאָל. אין איר טאַליען האָט מען ווידער געוואַלט פאַרהאַלטען שלמה'לע, אז ער זאל לערנען מיט בחורים תלמוד אויפ'ן פּוילישען שטייגער, אָבער שלמה האָט געוואַלט אהיים קיין פּוילען. האָבען די אַיטאַליענישע רבנים, טהייל זיינע חברים, וואָס האָבען געלערענט מיט איהם אין דער לובלינער ישיבה, געגעבען איהם קליידער און געלד און אָבגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך אַרומגעוואַלגערט אין דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער שוין געהערט פון די טרויעריגע בשורה, וואָס די קאָזאַקען האָבען געטהאָן מיט די אידען פון טולטשין, פון באַר, און פון אַלע אַנדערע שטעדטלעך. אַזוי איז ער אַריינגעקומען קיין פּוילען. געאַיילט קיין לובלין אויפ'ן יאַהר־מאַרק מיט די האַפּנונגען צו הערען יאָרט עפעס פון די זייניגע.

אין לובלין האָט ער געטראָפּען נרדפים פון טולטשין, און פון באַר און פון אַנדערע שטעדטלעך. דאָרט איז ער געוואָהר געוואָרען פון די אַנוסים פון זיין פּאַטערס און מוטערס טויט, וואָס זיינען געשטאַרבן אויף קדוש השם מיט די אַנדערע אידען אין טולטשין. נאָך קיינער האָט ניט געוואוסט, וואָס עס איז געוואָרען מיט דבורה'ן. ניט מיט דבורה'ן און ניט מיט דער קריסטליכער דיענסט.

נאך שלמה האָט יאָ געוואוסט. ער האָט געוואוסט, אַז זי איז אַרויפגעגאַנגען אין הימעל בקדושה ובטהרה. זי איז אויבען אין הימעל און ווארט אויף איהם...

ער האָט ניט געטרויערט נאך איהר. נאך אַ גרויסע בענקשאַפט האָט איהם אַרומגענומען נאך איהר, נאך די טעג צו זיין מיט איהר אינאיינעם...

איז ער אַרומגעגאַנגען אין לובלין אויפ'ן יאָהר־מאַרק צווישען די גרופים און די גרושים און די ענגות מיט די אלמנות און יתומים. ער האָט געהערט די אידישע קרעכצען, וואָס האָבען זיך געטראָגען איבער'ן יאָהר מאַרק. און האָט זיך אַריינגעטראַכט אין דעם ענין. ער האָט געוואַלט פערשטעהן דעם טעם פון די צרות. ער האָט אויף איין מינוט פאַרלוירען דעם טעם און ניט פערשטאַנען, און איז אַריינגעפאַלען אין עצבות. דאָס האָט איהם געבראַכט צו גרויס שברות־הלב, ווייל עס איז ידוע פון עצבות צו ספקות איז נאָר איין מדרגה... איז ער אַמאָל געגאַנגען אין אַן ענגע גאַס אין לובלין, דאָרט וואו עס זיינען די קראַמען. אַזוי האָט ער געזעהן עס שטעהט אַ זקן פאַר אַ ליידיג געוועלכ און רופט אַריין קונים אין געוועלכ אַריין. אַזוי האָט ער זיך זעהר פערוואונדערט, ווייל דאָס געוועלכ איז געווען לעער און עס איז נאָר ניט געווען צו פערקויפּען. איז ער אַריינגעגאַנגען אין געוועלכ אַריין און געפרעגט דעם זקן :

— וואָס פאַרקויפט איהר דאָ? אייער געוועלכ איז דאָך לעער און ליידיג און עס איז נאָר קיין סחורות ניטאָ.

אַזוי האָט דער זקן געענטפערט :

— איד פאַרקויף בטחון.

האָט ער אַנגעקוקט דעם אַלמען, איז ער איהם פאַרגעקומען באַקאַנט, ווי ער וואַלט איהם שוין געווען אַמאָל געזעהען...

ענדע.

